

8642. ед

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Отделение за езикознание, литературознание
и изкуствознание

Лз/Ус; 17
ДБ 1482/69

ИЗВЕСТИЯ

НА
ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Книга XVII

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Отделение за езикознание, литературознание
и изкуствознание

бр 1442/69

ПРОВЕРКА
20.12.69

Пф/165;17

ИЗВЕСТИЯ

НА

ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

Книга XVII

20.12.69

ПРОВЕРКА
20.12.69

ПРОВЕРКА
19.11.69

София • 1969

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Редакционен комитет:

*чл.-кор. Л. Андрейчан, акад. Вл. Георгиев, чл.-кор. Ив. Леков,
чл.-кор. К. Мирчев (отг. редактор) и проф. Ст. Стойков*

808 Б (05)

ОПИТ ЗА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ НА МОДЕЛА НА УДВОЕНИТЕ ДОПЪЛНЕНИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Ангелина Минчева

I. ТИПОЛОГИЧЕСКА ХАРАКТЕРИСТИКА НА УДВОЕНИТЕ ДОПЪЛНЕНИЯ

А. Изследванията върху синтактичната структура „удвоено допълнение“ в различните балкански езици показват, че навсякъде използването на местоименната реприза се съпровожда от определени условия, които от формално гледище могат да бъдат описани доста точно¹: 1. Задължителен елемент на конструкцията е неударена форма на личното местоимение в енклиза или проклiza. Едното от двойните допълнения се изразява винаги с местоименна клитика, а второто може да бъде съществително име или лично местоимение в дълга форма; 2. Удвояват се само членувани съществителни или съществителни, определени по някакъв начин, най-често с показателно местоимение. Удвояването на личните местоимения не противоречи на това правило, защото те субституират членувани съществителни; 3. Клитиката стои винаги в контактна позиция до глагола, т. е. има фиксирано място, а съществителното име или дълга местоименна форма могат да се намират както пред глагола, така и след него, в дистантно или контактено положение по отношение на комплекса „глагол — клитика“².

Примери: бълг.: ... *Не ставай роб! Бъди свободен дух! Последната реплика той обикновено я извиква войнствено, вдигнал глава...*; *Виж какво, Кралев: ти вероятно убийствата ги разбираш по-добре от мене*; *Димов го уби Мери Ламур*; *Това, че Димов е отишъл на*

¹ А. М. Селищевъ, Очерки по македонской диалектології, т. I, Казань, 1918, стр. 246—295; Z. Gołąb, Funkcja syntaktyczna proklityki zaimkowej w gwarach macedońskich, Lingua Posnaniensis, IV, 1953, стр. 275—291; Р. А. Будагов, Этюды по синтаксису румынского языка, Москва, 1958, стр. 64—104; З. Голомб, Два македонски говора (на Сухо и Висока во Солунско), Македонски јазик, XI—XII, 1960/61, стр. 115—133; П. Хр. Илиевски, Прилог кон хронологијата на еден балканизам во македонскиот јазик, Македонски јазик, XIII—XIV, 1962/63, стр. 67—85; Г. А. Цыхун, Синтаксис местоименных клитик в болгарском и македонском литературных языках, автореферат, Ленинград, 1966; A. I. Thumb, Handbuch der neugriechischen Volkssprache, Strassburg, 1910, стр. 81—82; O. Buchholz, Zur Frage der Verdoppelung der Objekte im Albanischen, Résumés des Communications. Linguistique, I Congrès international des Études balkaniques et Sud-Est Européennes, Sofia, 1966, стр. 36—48.

² По-нататък в работата се употребява терминът енклитика, тъй като такава е било първоначалното положение на славянските неударени местоименни форми. Въпреки наличието на проклитична позиция на кратките лични местоимения в известни български диалекти (същото явление се среща по-ограничено и в литературния език) енклизата си остава основно правило за българските местоименни клитики.

*оня свят, от тебе го научавам; Нищо. Нашите хора ще го извършат изследването; Може да се лъжа, но мисля, че ще има да го прокли-
наш скоро любимия си татко; Но тоя въпрос привечер ще го разгле-
даме у дома на чашка малиновка; Мен почнаха малко да ме зимат
дяволите, ама се съържах; Познавам я и нея, как не; Мен ме каз-
ват Ганьо.*

Тъждеството на модела „удвоено допълнение“ в български, албански, румънски и гръцки се създава от неговите формални белези, които именно го правят и характерна черта на балканския езиков съюз¹. Посо-
чените формални особености на удвоените допълнения са давали основа
за най-различни схващания върху тяхната функционална същност. Едни
автори свързват употребата на удвоени допълнения с функционалната
перспектива на речта (т. нар. актуално членение на изказа)², други виждат
в тях своеобразна детерминирана форма на името — член от втора
степен³, трети смятат, че чрез удвояването се означават синтактичните
отношения между глагола и обекта на действието⁴, а четвърти ги обявя-
ват за обектно спрежение на глагола⁵. Особено становище заема И. Зай-
дел-Слоти⁶, която смята, че плеонастичната употреба на местоименни до-
пълнения в румънския език се дължи на ритмически причини, и по-кон-
кретно — на стремеж към ритмично равновесие в изречението. Много
съществен факт е, че употребата на удвоени обектни конструкции не е
единственият начин за построяването на изречения с преки и косвени
обекти на глагола, защото нечленуваните съществителни не се удвояват.
От друга страна, самите членувани съществителни в служба на пряко
или косвено допълнение не винаги биват повтаряни с местоимение. Тук
балканските езици разкриват някои различия и българският език пред-
ставя особен интерес за балканистиката поради нерегулярната поява на
удвоени допълнения не само в литературния език, където тяхната упо-
треба се приема за факултативна⁷, а и в диалектите⁸. За съжаление, все
още не съществува задоволително описание на правилата, според които
в българския език се употребява или не се употребява удвоено допъл-
нение⁹: В единственото изследване, посветено изцяло на употребата на
удвоените допълнения, К. Попов посочва най-типичните случаи от тях в

¹ От тук нататък БЕС.

² Св. Иванчев, Наблюдения върху члена в българския език, Бълг. език, VII, 1957, 6, стр. 508—514; Г. Цыхун, Местоименната енклитика и словоредът в българското изре-
чение, Бълг. език, XII, 1962, 4, стр. 283—291; P. Novák, K zdvojování předmětu v al-
báňštině, Sborník slavistických prací věnovaných IV. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Mos-
kvě, Universita Karlova, Praha, 1958, стр. 27—32.

³ Р. А. Будагов, цит. съч.

⁴ Z. Goľab, цит. съч.; З. Голомб, цит. съч.; П. Хр. Илиевски, цит. съч.;
Г. Цыхун, цит. съч. (автореферат).

⁵ H. Walter, Zum Problem der sog. verdoppelten Objekte in den Balkansprachen, I
Congrès international des Études balkaniques et Sud-Est Européennes, Résumés des Com-
munications. Linguistique, Sofia, 1966, стр. 225—230.

⁶ I. Seidel-Slotty, „Hypertrophie“ der Pronomina im Rumänischen, Bulletin Lin-
guistique, VIII, 1940, стр. 142—153.

⁷ К. Попов, Стилно-граматична употреба на удвоеното допълнение в българския
книжовен език, ИИБЕ, VIII, 1962, стр. 459—470.

⁸ Вж. М. Сл. Младенов, Ихтиманският говор, София, 1966, стр. 177—179 (с пре-
глед и на съществуващата литература); Бележки върху синтаксиса на ихтиманския говор,
Бълг. език, XI, 1965, 3, стр. 208—221.

⁹ Вж. за албански опита на O. Buchholz, цит. съч.

литературния език. Авторът обръща внимание на такива важни моменти като началната позиция на удвояваните съществителни и местоимения в изречението, по-голямата фреквентност на дублираните допълнения при безлични изречения, чието сказуемо означава състояние, връзката на удвоените допълнения с определени глаголи и фразеологични съчетания¹. Все пак К. Попов не изчерпва до край въпроса за дистрибуцията на удвоените допълнения в речта. Факултативният характер на удвояването в литературния език на практика се оказва доста сложен въпрос. Съществуват контексти, където местоименната реприза е невъзможна, независимо от това, че се касае за ударени лични местоимения или членувани съществителни контексти, където тя би била задължителна, или, както се изразява К. Попов, "... в много случаи, като се отстрани дублираното допълнение, изразът добива непълен, нактърнен вид"². Забелязва се също така, че едни от неударените местоимения могат да бъдат заместени и с удвоено местоименно или именно допълнение, а други не.

Всички изследвачи се стремят да отговорят на въпроса, защо се употребяват удвоени допълнения, въпреки че не по-малко важен за българския език е и въпросът, кога и защо не се налага удвояване. Разграничението „нечленувани съществителни не се удвояват — членуваните съществителни получават реприза“ е съществено за всички балкански езици. Въпреки че то е един от критичните пунктове във всички предложени досега хипотези, на него е отделяно много малко внимание. По отношение на румънски въпросът е поставян от Р. Будагов³, а в българския език тази страна на местоименната реприза е разгледана накратко само от Св. Иванчев във връзка с актуалното членение на изречението и синтактичния механизъм на членуването⁴. Преди това в исторически аспект удвояването на членуваните съществителни е занимавало А. Ваян⁵.

Разборът на удвоените допълнения във всички досегашни изследвания на тая тема непременно е сблъсквал авторите с формалната страна на конструкцията, тъй като очевидно е, че всички посочени по-горе нейни черти не са безразлични нито към същността на местоименната реприза като своеобразно синтактично средство в балканските езици, нито към причините за нейния произход. За българския език проблемите, които поставят формалните особености на удвоените допълнения, ни се представят в следния вид:

1. В конструкциите с удвоено допълнение са възможни няколко словоредни модела, отнасящи се до разположението на глагола, прекия и косвения обект и повтарящите енклитики⁶. Тези схеми могат сами по себе си да бъдат завършени изречения, а могат да съществуват и в рамките на едно изречение с по-широк състав: *Тази вежливост бай Ганьо я пуца със сметка; Че нали Бобев тая заран го изхвърлих; А на мене обществените „изрази на признателност“ ми бяха безразлични като*

¹ К. Попов, цит. съч.

² Там, стр. 470.

³ Р. А. Будагов, цит. съч.

⁴ Св. Иванчев, цит. съч.

⁵ A. Mazon — A. Vaillant, L'Évangéliste de Kulakia, un parler slave du Bas-Vardar, Paris, 1938, стр. 177—179.

⁶ Вж. и у К. Попов, цит. съч., стр. 465, а напоследък Wortfolge- und Intonationsbesonderheiten des doppelten Objekts im Bulgarischen, Die Welt der Slaven, 1967, XII, 2, стр. 199—205.

ланския сляг; На този стар бохем нещо му липсва; Само че на мен вече не ми се ще; Всичките мускали ще ги натъпчи вътре; Приятелчето каза, че трупа го били взели през нощта; Знам ги аз тукашните жени; Ето го, видите ли го българина! Не им зная реда на тия американци; Какво ще ѝ гледам на Виената, град като град. Схематично тези модели могат да бъдат представени така:

$$\begin{bmatrix} O_1 & O_2 & [] & M_1 & M_2 & V & []^1 \\ [] & M_1 & M_2 & V & [] & O_1 & O_2 & [] \\ V & M_1 & M_2 & [] & O_1 & O_2 & [] \end{bmatrix}$$

Факторите, които определят появата на удвоени обектни конструкции, не се свеждат до мястото на дадено съществително по отношение на глагола, макар и да се забелязва, че по-често удвоеното съществително се намира в частта на изречението пред сказуемото². Последното обстоятелство заема важно място в теориите за местоименната реприза и за нейните функции в системата на съвременния български език. На него се опират онези изследвачи, които смятат, че чрез удвояването на прякото допълнение се избягва опасността от объркване на субекта (подлог) с прекия обект на действието, което би могло да настъпи в език като българския, лишен от падежни форми³.

Върху основателността на това предположение ще се спрем по-нататък, а тук само ще изтъкнем, че по-честата препозиция на удвоените съществителни по отношение на глагола е важен синтагматичен белег на конструкциите с реприза и трябва да бъде преценена много внимателно. Случаите, където такъв словоред (съществително — глагол — съществително) би изпълнявал чисто граматическа функция, т. е. би означавал синтактичните връзки в реда подлог — сказуемо — пряко допълнение, са съвсем незначителни по брой и не могат да обусловят нуждата от реприза като специален показател на прякото допълнение в непристъпата за него позиция пред глагола, която може да го направи субект на действието, а не негов обект. Тази опасност намира съществени и съвсем реални ограничения: 1. В лексическата база на конструкциите. За да се получи объркване, съществителните, означаващи субекта и обекта на действието, трябва да бъдат непременно имена на лица или да означават одушевени предмети, които могат да бъдат свързвани по еднакъв начин с глаголното действие (и като негови субекти, и като негови обекти). Напр. *Иван бие Петър*; *Котката хапе кучето*; *Кучето гони вълка*. Но: *Вълкът изяде агнето* — *агнето изяде вълка*; *Човекът застреля вълка* — *вълка застреля човека*. 2. Необходимо е да се получи определена съвкупност от граматическите признаци на думите (преходен глагол в 3 л.; съвпадение в числото на глаголната форма и на съществителното пряко допълнение и др.)⁴. Подобни възможности съществуват и наистина се проявяват в процеса на говоренето, но не това е нормалната

¹ $O_1 O_2$ — съществително име или местоимение в дълга форма в служба на пряко или косвено допълнение; $M_1 M_2$ — неударена форма на личното местоимение за винителен или дателен падеж; V — глагол; $[]$ — други части от изречението, които могат да стоят или да не стоят пред обектите в началото на изречението, между тях и глагола, или след него до края на изречението.

² К. Попов, цит. съч., стр. 460.

³ Пак там, стр. 468.

⁴ Вж. Т. В. Цивьян, *Имя существительное в балканских языках*, Москва, 1965, стр. 30. Вж. и у К. Попов, цит. съч., стр. 470.

ситуация в удвоените обектни конструкции. Такива случаи са по-скоро изключения, защото в преобладаващото число удвоени допълнения винаги е на лице достатъчно различна лексическа база, за да не може да стане обръкване на прякото допълнение с подлога на действието: *Задачата преписа само ученикът Петров*. Освен това удвоените допълнения винаги са вплетени при употреба в някакъв контекст, те не съществуват извън свързана реч и това несъмнено помага разграничаването на основните логически единици да се извършва без затруднения на семантичното равнище¹.

Между другото, и при самите конструкции съществително — енклитика — глагол лексикалното значение на съществителното, пък и на другите думи, решава дали имаме конструкция с удвоено допълнение или обстоятелствено пояснение: срв.: *книгата я купих в книжарницата и сутринта я купих в книжарницата*; *на ученика муказах да дойде и на пътя му казах да дойде*. С помощта на контекста се разрешава двусмислеността и при някои примери с удвояване, които, взети изолирано, дават възможност за двойко тълкуване: *I Márko go pita toj čoveko; Go údri, go stóri ná dve, go poséče Márko Evréjčeto; Po tóa vréme Gáplino svet Nikóla go otkiná*². Отбелязваме това, за да подчертаем, че по-честото удвояване на съществителното — пряко допълнение, когато то се намира пред глагола, не може да има преки семантични причини. И при обратен словоред (пряко допълнение — сказуемо — подлог) и без удвояване в повечето случаи пак би било ясно кое от съществителните означава вършителя на действието, и кое — неговия обект. Това се вижда от изречения с пряко допълнение пред сказуемото, но без удвояване: *Съдено ми било впечатленията на тоз ден да приключа с още едно приключениѝе, героят на което беше пак нашият бай Ганѝо; Мъртвата двоѝца докарала в Дрезден, в клиниката; Телата пренесоха в дома на американското семейство* (срв. *Телата ги балсамираха, за да ги съхранят до пристигането му*); *Дали гюла е подушила, дали друго...*; *Само че думите изговаряли малко неясно, та не се твърде разбирали*; *Очакваме вашите писма. Адреса ни знаете; Денят на позребението ѝе ви съобщим допълнително*. Същото положение би било, ако се махне повтарящата енклитика в примерите с удвояване, посочени по-горе, с изключение само на *Димов го уби Мери Ламур*. Процентът на удвоените конструкции с граматически словоред (т. е. субектът и обектът на действието се маркират единствено и само от словореда) е много малък. Например от материала в изследването на К. Попов може да се извлече само още един пример, освен приведения от самия автор на стр. 470³. При личните местоимения синтактичното противопоставяне подлог — пряко допълнение се означава с различни форми за именителен и винителен падеж, има отделна форма и за дателен падеж. Затова, според нас, за препозицията на удвоените преки допълнения трябва да се търси обяснение от гледна точка на синтактичната структура.

¹ За ролята на контекста и ситуацията за разпознаването и синтеза на синтактично равнище в български вж. пак там, стр. 30—35.

² Примерите вземаме от материала, използван от Z. Gołab в статията *Funkcja syntaktyczna proklityki zaimkowej w gwarach macedońskich*, стр. 279.

³ *Странджата изведнѝж го свали болестта на леглото; Очевидно, тоя достоен човек твърде го интересува епохата на реформацията* (стр. 465).

2. В някои по-нови изследвания¹ върху местоименната реприза обстоятелството, че допълнението се повтаря с енклитика, се схваща като указание за това, че в конструкцията „удвоено допълнение“ двете допълнения не могат да бъдат равностойни в синтактично отношение. Същински, пълнозначни членове на изречението са съществителните имена и дългите форми на личните местоимения, а енклитиката „является де-лексикализированным элементом, выполняющим в предложении определенные грамматические функции, т. е. имеющим грамматическое значение“². Според З. Голомб и Г. Цыхун местоименните енклитики са станали „формални показатели, сигнализиращи синтактичните отношения в изречението“ — главен показател на синтактичното отношение сказуемо — пряко допълнение и допълнителен — при отношенията сказуемо — косвено допълнение³.

Това схващане има най-много поддръжници и представя в същност една по-прецизна и по-добре формулирана разработка на възгледа, според който удвояването на допълнението е резултат от нуждата да се потърсят нови средства за синтактично разграничаване на подлога на изречението и прекия обект (от една страна), и косвения обект (от друга) след изчезването на падежната флексия⁴.

На пръв поглед схващането за граматикализацията на енклитиките като показатели на синтактичните отношения между основните конститутивни елементи на простото изречение изглежда стройно и логично и добре се съгласува с аналитичния строй на балканските езици. Но в него не е взета под внимание една доста съществена несъобразност. И при двата вида синтактични отношения (сказуемо — пряко допълнение и сказуемо — косвено допълнение) се касае за подчинителна синтактична връзка, т. е. за връзка, която трябва да изрази зависимостта, подчинеността на името — пряк или косвен обект на глагола. Затова напълно основателно е да се постави въпросът, какво собствено пояснява енклитиката — съществителното име, което репризира, или глагола, до който се прилепва? Контактната позиция на кратката местоименна форма до глагола прави необходимо едно по-внимателно разглеждане на този въпрос. Както е известно, при флективните езици синтактичната зависимост на съществителното се изразява вътре в самото съществително (чрез принадлежащите към неговата форма падежни окончания), а в езиците с аналитичен строеж — извън името⁵. Ако се обърнем към основните показатели на синтактичните отношения в българския език, показатели от аналитичен тип — т. е. означаващи синтактичните отношения извън името (служебни думи — предлози), ще видим, че те, макар и да не са част от морфологичната форма на имената, се намират в изречението в контактна позиция с тях и по този начин маркират, че се касае за подчинително отношение, за зависимост на име от глагол или на име от име. Съюзите, които изразяват свързвания между по-големи синтактични цялости — изречения, също не са независими от двата члена на отноше-

¹ З. Голомб, цит. съч.; Г. Цыхун, Синтаксис..., П. Хр. Илиевски, цит. съч.

² Г. Цыхун, Синтаксис..., стр. 11.

³ Г. Цыхун, Синтаксис..., стр. 13; З. Голомб, цит. съч., стр. 115—123, вж. и Funkcja syntaktyczna..., стр. 281 и сл.; П. Хр. Илиевски, цит. съч., стр. 80.

⁴ З. Голомб, цит. съч., стр. 131—132; П. Хр. Илиевски, цит. съч., стр. 80.

⁵ Вж. в сб. Аналитические конструкции в языках различных типов, Москва—Ленинград, 1965, статията на: Н. В. Солнцева, В. М. Солнцев „Анализ и аналитизм“ и др.

нието, а принадлежат структурно към онова изречение, което се подчинява или съчинява към друга синтактична единица. Доколкото синтактичното отношение, което трябва да означават местоименните енклитики при удвояване на допълнението, е от подчинителен тип (съществителните в служба на пряко и косвено допълнение са зависими елементи), трябва да се обясни защо показателите на тази зависимост не се свързват с името, а заемат последователно и безизключително място при главния член — глагола. На практика се е получило така, че повтарящите енклитики образуват една цялост точно с онзи член на подчинителното отношение, който така или иначе носи вече в себе си (имплицитно) информация за възможната си синтактична съчетаемост — преходен или непреходен глагол, с едно или две допълнения. Свързаните с него повтарящи енклитики маркират, че *глаголът* има пряко или косвено допълнение, но не са в състояние да означат, като показатели на синтактичното отношение, кои от намиращите се в изречението съществителни имена и местоимения са зависими от този глагол като негови преки или косвени обекти. Постоянно е мястото на енклитиката до глагола, а съседството ѝ с удвояваното съществително или местоимение е случайно и вторично¹. В действителност зависимите съществителни — допълнения на глагола се разпознават на семантичното равнище или с други средства (предлог *на* при косвеното допълнение) и когато те се повтарят или сигнализират предварително чрез местоименни енклитики, структурата на изречението с неговите зависимости между съставлящите го думи вече е ясна. Иначе, ако не се знаеше кое е прякото допълнение, то не би могло и да се повтори или сигнализира предварително. Изтъква се с основание, че местоименната реприза в балканските езици е средство, което улеснява анализа на една готова конструкция (а не толкова синтезирането ѝ) и разпознаването на основните логически единици в нея². Но и като средство на анализа репризиращите енклитики могат да служат именно с това, че увеличават натрупването на информация пак в глагола, а не в зависимите от него съществителни имена в служба на пряк или косвен обект в изречението. Контактната позиция на енклитиката с глагола не ни позволява да смятаме, че в новото си качество на граматикализиран елемент тя е еднакво неутрална към двата члена на синтактичното отношение — сказуемото и допълнението. Същото това обстоятелство говори, че кратката местоименна форма служи за показател на синтактичните отношения не на съществителното име, а на глагола, и не може да има паралел да речем във функцията на винителния падеж, различаващ субекта от обекта (т. е. подлога от прякото допълнение).

Чрез прилагане на трансформационни методи Х. Валтер пренася връзката на енклитиката с глагола на друго равнище. Той стига до заключение, че енклитиките в балканските езици служат за образуване на морфологична форма (обектно спрежение на глагола), а не на синтактична конструкция³.

Както видяхме, Г. Цихун със специална методика също прави извод, че енклитиките в конструкции с удвоени допълнения са синтактично не-

¹ Вж. по същия въпрос във връзка с местоименията и у А. Минчева, За някои аспекти на репризата на личните местоимения в българския език, ИИБЕ, XVI, 1968, стр. 371—379.

² Т. В. Цивъян, цит. съч., стр. 28—34.

³ H. Walter, цит. съч.

равноценни по отношение на съществителните и дългите форми на местоименията и са претърпели развитие в посока на формализация и граматикализация. Важен пункт в неговите аргументи заема фиксираното място на всички приглаголни енклитики до глагола. За разлика от Х. Валтер той не отрича синтактичната функция на енклитиките и тяхната конструираща роля в българското изречение. Независимо от това, че Голомб, Илиевски и Цихун виждат граматикализацията на местоименните клитики в балканските езици във връзка със синтактичните отношения между сказуемото и обекта-съществително име или местоимение, те отбелязват всички факти, които произтичат от отношението на неудареното местоимение към глагола: концентричната изреченска структура, която се получава в комплекса глагол-енклитика, свързването на топиката на енклитиките с глагола, посоката на маркирането (сигнализирането) на синтактичното отношение — от глагола към съществителното (сказуемо — пряк/косвен обект). Същите моменти — енклитичността на местоименните форми и контактното им положение с глагола — са се отразили в резултатите от трансформационните операции на Х. Валтер. Авторът обаче няма достатъчни основания, за да нарече комплекса глагол — енклитика в балканските езици обектно спрежение на глагола¹. Най-сериозната пречка, за да се приеме становището на Х. Валтер, е обстоятелството, че това обектно спрежение на глагола има чисто синтактични условия на поява — само когато обектът на глагола е членувано съществително. Пред теорията за граматикализация на енклитиките до степен на показатели на синтактичните отношения стои същата трудност: не е ясно защо специален енклитичен показател на отношението сказуемо — пряк / косвен обект трябва да се появи само когато се касае за членувани съществителни.

Един от авторите, които във всички отношения свързват репризирателната енклитика със съществителното име², е Р. Будагов „второй (грамматический способ выражения имени в предложении)³... , наделяет съществителное своеобразным местоименным проводителем, который подхватывает и как бы повторяет это существительное (*portofelul il, uitase* 'портфель его забыл он'; *banii il luase cu sine* 'деньги их он взял с собою')⁴. Изхождайки от това, че се удвояват само членувани съществителни, Будагов смята, че при репризата има своеобразна двойна детерминация на името, която е характерна за румънски и в други случаи (различните видове членове)⁵. Според него избледняването на показателното значение в члена налага подсилването му отново с отнесено към името лично местоимение, което се граматикализира в своеобразен член от II степен⁶. Съчетанието носи номинативен характер: „... имя опирается на местоимение...“⁷. Правейки това заключение, Р. Будагов не

¹ Вж. за възраженията във връзка с това, че не е взето под внимание актуалното членение на съпоставяните от Х. Валтер изречения, у Й. Пенчев, Бълг. език, XV, 1965, 3.

² К. Попов, цит. съч.; А. Мазон — А. Вайлант, цит. съч.

³ Пояснението в скоби е взето от предходния текст.

⁴ Р. А. Будагов, цит. съч., стр. 75.

⁵ Пак там, стр. 91.

⁶ Пак там, стр. 82—83.

⁷ Пак там, стр. 101—103.

се съобразява достатъчно с обстоятелството, че всички кратки лични местоимения в румънски, включително и онези, които трябва да определят името в конструкции с реприза, стоят в непосредствено съседство до глагола. Контактната позиция на съществителното с репризиращото местоимение е вторична. Комплексът глагол—кратко местоимение свободно може да се откъсва, да стои и в началото на изречението, от което се вижда, че неудареното местоимение образува синтагматично единство не със съществителното, а с глагола. Ако беше обратното, нямаше да се развие нито проклитична позиция на неудареното местоимение, нито задължителното му контактено положение до глагола, типично за всички балкански езици. С обяснението на Будагов не може да се свърже и фактът, че се удвояват преди всичко допълнения, които стоят в началото на изречението. Поради това не можем да приемем неудареното лично местоимение в конструкциите с реприза за елемент от номиналната група, макар и дистантен, както членът и притежателните енклитики в български.

Въпреки че не можем да се съгласим нито с мнението на Х. Валтер за превръщането на приглаголните енклитики в афикс на глагола, нито с концепцията на Голмб—Илиевски—Цихун, смятаме, че техните изследвания допринасят съществено за изясняването на синтактичния статус на енклитичното местоимение в балканските езици. В това отношение особено важни се явяват следните изводи от техните проучвания: В конструкциите с удвоено допълнение има формализация на енклитичните елементи; тя е в посока на свързването на енклитиката с глагола; съществен момент в тази нейна функция е фиксираното място (контактната позиция) на неударените местоименни форми при глагола.

3. Трябва да се приеме за установен вече факт, че местоименната реприза в българското изречение има пряко отношение към актуалното членение на изречението (комуникативното членение, функционалната перспектива на речта)¹. Интересен опит да се обясни защо членуването на съществителните се явява предпоставка и условие за местоименна реприза представя работата на Св. Иванчев „Наблюдения върху члена в българския език“. Изследвайки отношението на членуването в българския език към функционалната перспектива на речта, той установява, че основата на изказа най-често е групата на подлога (при обективен словоред основа — ядро) и тогава тя винаги получава член като знак за принадлежността на съществителното към основата на изказа. Нечленуваното съществително, напротив, е знак за субективен словоред (ядро — основа). Когато прекият обект-членувано съществително се намира пред глагола, словоредът също може да има два нормални варианта: обективен (основа — ядро) и субективен (ядро — основа). Прякото допълнение в единия случай може да бъде основа, а в другия — ядро (в зависимост от конкретната комуникативна натовареност на изречението). Св. Иванчев смята, че поради тенденцията подлогът да съпада с основата, в случаи като *Крушата рисува (едно) дете(то)* членуваното съществително-пряко допълнение може в началото на говорната перспектива да се отъждестви погрешно с подлога и за яснота се налага удвояване с местоимение: *Крушата я рисува (едно) дете(то)*². Изреченията 'пряк обект — глагол'

¹ Св. Иванчев, цит. съч.; Г. Цихун, цит. съч. в Бълг. език.

² Св. Иванчев, цит. съч., стр. 508—511.

без реприза се схващат като израз на субективен словоред (ядро — основа), тъй като в българския език по начало преобладават изреченията с подлог или глагол в началото на изречението, а прякото допълнение, следвайки глагола, обикновено е ядро или част от ядро.

Изнесенният от К. Попов богат материал за основните случаи на удвояване на обекта в българския език и неговата стилистично-граматична функция потвърждава основния извод на Св. Иванчев. С повторените енклитики много ясно се изразява ново значение, привнася се определено съдържание на изказването, криещо се в категоричното отнасяне на обекта към основата на изказа. Що се отнася до това, в какво по-точно или как по-точно се изразява маркиращата роля на енклитичните местоименни форми и могат ли да се приемат те като специален показател, средство за означаване на актуалното членение¹, ще се ограничим със следното: В свободна употреба (като единствен обект на глагола) енклитичните местоименни форми се употребяват за конструиране на пряк и косвен обект, когато тези обекти са неутрални към комуникативното членение — могат да бъдат част и от ядрото, и от основата, т. е. част от оная съставка, към която, в зависимост от функционалната перспектива на конкретното изказване, принадлежи глаголят. В това неутрално положение на свободните енклитики може да се търси изходното начало за използването им и като знак на това, че прекият (или косвеният) обект на даден глагол се изключва от състава на ядрото на изказа, макар че е необходимо, задължително пояснение на глагола. Смятаме, че само по себе си повтореното местоимение не е в състояние да сигнализира пряко нито ядрото, нито основата².

От разбора, който направихме до тук, е очевидно, че най-трудно е да се отговори на въпроса, какъв формант трябва да виждаме в местоименните енклитики при случай на реприза. Наблюденията на различните автори върху местоименната реприза в българския език и другите балкански езици са допринесли за разкриването на различни нейни страни и всяка от концепциите за нейното обяснение се базира върху един или друг реално съществуващ факт. Независимо от това, че изводите на изследвачите са най-различни, всички проучвания водят към едно много важно заключение: в конструкциите с удвоено допълнение е настъпила формализация на енклитичния местоименен елемент. Връзката на удвояването в българския език с функционалната перспектива на речта също предполага известна синтактична формализация на енклитиката.

*

Б. Натрупаните данни и най-различните съображения, изказвани досега за местоименната реприза, ни дават основание да смятаме, че това специфично балканско явление трябва да получи обяснение в по-широк аспект, засягащ структурата на балканското изречение и неговите конститутивни черти. Това е един голям въпрос, за съжаление, оставян напълно без внимание в балканистичните изследвания, въпреки че непрекъснато се набляга върху положението, че БЕС е преди всичко синтак-

¹ P. Novák, O prostředcích aktuálního členění, Acta Universitatis Carolinae, Philologica I, 1959, стр. 9—17.

² Пак там: „Prostředek může signalizovat: jádro, základ, přechodové složky, non-jádro, non-základ, non-přechodové složky“ (стр. 10).

тично и морфосинтактично единство¹. Най-важните балканизми безспорно засягат именно структурата на изречението и като „вътрешна форма“ на балканските езици обуславят определени модели в техния синтаксис: аналитични средства за изразяване на синтактичните отношения, изчезване или опростяване на падежната система в определени насоки, развиване на член (от първоначално синтактично съчетание 'показателно местоимение — съществително', т. е. определение — определяемо), изравняване във формалните средства за изразяване на косвеното допълнение и несъгласуваното определение за принадлежност, заместването на инфинитива с подчинено изречение, местоименна реприза. Даже формата за бъдеще време, която сега е част от глаголната парадигма, първоначално е представлявала свободно синтактично съчетание на глагол със значение 'искам'. Впрочем, всичко това само потвърждава тезата, че БЕС е резултат на езикови контакти и взаимодействия, които са водели до това, че за да се осъществи разбирането (размяната на информация) между различните етно-лингвистически групи, е било необходимо усвояване преди всичко на подходяща лексика и синтаксис². Естествено, при тези процеси най-активни преобразувания е претърпял синтаксисът. Общото в постройката на изречението в различните балкански езици е резултат на конвергентен развой, съществен на балканска почва, чрез промени в синтактичните системи на различни по произход езици (романска система, славянска система, гръцка, албанска). Но много ограничено би било да се мисли, че тези синтактични системи (по-точно — структурните особености на основната единица за общуване — изречението) просто са се променили в отделни техни части, представлящи споменатите балканизми, а всичко останало се е запазило и се е включило в БЕС в стария си вид. Общоприета практика е, всяко от тези явления да се разглежда само за себе си, даже при явна връзка на процесите (напр. сливането на родителния и дателния падеж и тенденцията за редуциране на богатството от падежни форми, затрудняващо синтеза на фразата), или, което е все същото, да се търси понякога непосредствена причинна връзка на един балканизъм с друг. И в двата случая се игнорира системната обусловеност на отделното езиково явление, което винаги съществува в определена структурна среда. Точно при местоименната реприза е особено важно да бъде спазено условието един балканизъм да не се разглежда самоцелно, понеже в удвояването на допълненията се проявява синтактична структура, засягаща основната постройка на простото изречение в балканските езици, а не отделни негови части³.

От прегледа на изказаните мнения за удвояването видяхме, че многого поводи за въпроси е създавал синтактичният статус на неударените местоимения. Нека разгледаме енклитичната съставка на удвоените допълнения от гледище на другите синтактични функции на българските енклитики.

¹ Вж. Н. Klagstad, Toward a Morpho-syntactic Treatment of the Balkan Linguistic Group, American Contributions to the Fifth International Congress of Slavists, the Hague, 1963; Н. Birnbaum, Balkanslavisch und Südslavisch, Zeitschrift für Balkanologie, III, 1965; Г. В. Цивьян, цит. съч.; V. Georgiev, Le problème de l'union linguistique balkanique, Les problèmes fondamentaux de la linguistique balkanique, Sofia, 1966.

² Т. В. Цивьян, цит. съч., стр. 12—64, 160.

³ Вж. за връзката на удвояването с моделите на изречението с преходен и непреходен глагол у Z. Gofarb, цит. съч., стр. 286, също и 278—279.

Забелязва се, че енклитичните елементи играят важна роля в структурата на балканските езици и че особено развита е групата на местоименните енклитики. Някои изследвачи смятат този факт за основна типологическа черта на БЕС и се опитват да сведат същността на балканските морфо-синтактични сходства до определени системи от клитики, възникнали вследствие на сходни прозодични явления¹.

В българския език енклитичните форми на личните местоимения участвуват в две от неговите най-характерни синтактични балкански особености: приименната употреба на дателните форми *ми, ти, му* и пр. с притежателно значение (свързана с изравняването на функциите на генитива и датива) и удвояването на допълненията. Интересно е, че в двата случая необходимо присъствува още една балканска енклитика — членът: енклитичните дативи могат да се свързват само с членувани (определени) съществителни. При родствените названия тази определеност не винаги е морфологически изразена, но това не променя правилото — те се схващат именно като определени: *книгата ми, майка ми (= моята майка), старата ни къща* и пр. Също така се удвояват само съществителни с член или показателно местоимение (срв. и при приименните дативи *тази му книга, тази ми сестра*).

От друга страна, интересни проблеми поставя и топиката на местоименните енклитики и членът в изречението. Известно е, че славянските енклитики са имали и имат ритмическа позиция — второто място от началото на изречението или след пауза — т. нар. закон на Вакернагел или позиция на Вакернагел². На този закон в съвременния български език безусловно се подчиняват членната морфема и притежателните енклитики, но в рамките на отрязъци, които не съвпадат с посочената по-горе ритмическа сегментировка на конкретния изказ, най-напред, защото те са свързани функционално само със съществителното име, което собствено ги прави и балканизми. Но по-важно е друго нещо. Превръщането на първоначалните показателни местоимения в детерминанти на съществителното и на дателните форми от личните местоимения във варианти на съчинските притежателни местоимения *мой, твой, негов* не е довело до прилепването им към съществителното име, както се е получило например с частиците *ще* и *да* по отношение на глагола при възникването на формите за бъдеще време и заместването на инфинитива с подчинено изречение: *Знаех, че непременно ще посетите стаята ми* (невъзможно е друго място на *ще*). Същото е и със съюза *да*: *Гн. нъсмь достоннь. да подъ крокъ мон въннъши* Мт 8.8 — *не съм достоен да влезеш под покрива ми; Но най-после ми омръзна това и реших да свърша с него* (невъзможно: *да с него свърша*); *Още повече, че трябваше да пристигне заместникът ми* (невъзможно: *да заместникът ми пристигне*). В сърбохърватски старата свобода на съюза е запазена: *Potrebno je da u Zadru budete dana 30 jula*. Различно е положението на приименните енклитики. Те се отличават с подвижност, която възпроизвежда в рамките

¹ Н. Klagstad, цит. съч.

² I. Wackernagel, Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung, Indogermanische Forschungen, I, 1892. Вж. и Fr. Sławski, Miejsce enklityki odmiennej w dziejach języka bułgarskiego, Kraków, 1946; E. Descaux, Morphologie des enclitiques polonaises, Paris, 1955, стр. 15—30; В. я. В. Иванов, Общеиндоевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы, Москва, 1965, ч. IV, стр. 227—266.

на именната група правилото на Вакернагел: *книгата му, новата му книга, миналогодишната му нова книга*. По такъв начин законът на Вакернагел се оказва важен конструиращ фактор в българското изречение¹. С негова помощ става възможно ясно формално очертаване на границите на именната група и обособяването ѝ като своеобразен компонент на изречението в българския език. Сегментиращата функция на члена и притежателните енклитики по отношение на цялото изречение е много ясна в рамките на по-големи цялости. Такъв е случаят със сказуемните определения, върху който обръща внимание М. Рожновска².

С това имаме достатъчно основания да приемем, че в българския език приименните енклитики имат две синтактични функции: 1. Конструирание на именна група като вид синтактична форма, чрез която поясненията на името се (до)организируют (освен използването на съгласуването на прилагателните) в конструктивна цялост, и 2. сегментиране, разчленяване на изказването при разпознаване на известни синтактични построения в синтагматичен план. И в двата случая това става на базата на подвижността на енклитичните детерминиращи елементи (членът и притежателните дативи).

От казаното за връзката на местоименната реприза в българския език с актуалното членение на изречението се вижда, че и тук енклитиката изпълнява подобна разчленяваща функция, като маркира разпределянето на синтактичните цялости към двата основни центъра — ядрото и основата на изказа. Обаче, в противовес на именната група, приглаголните енклитики в българския език — свободни или в конструкции с реприза — заемат винаги място до глагола (както и в останалите балкански езици). Това своеобразие на българския език е било предмет на оживени спорове³. Фр. Славски вижда в него унищожаване на закона на Вакернагел, а като по-късно следствие от това — преобразуване на приглаголните енклитики в проклитики⁴. Според Ив. Гълъбов Вакернагеловата позиция на приглаголните енклитики в българския език продължава да съществува, те запазват и своята стара подвижност. Новото е в това, че първите опорни членове се оформят на базата на синтактични, а не ритмически цялости: *какво учение си свършил; чувството за моето достойнство се наруши; всички други песни ги пей който иска; уравновесеният и спокоен характер на Стоила и голямото му влияние между тях ги примирява*⁵. От такива примери се вижда, че първото място от началото на изречението се заема от някаква синтактична група, която като цялост осигурява второ място на приглаголната енклитика. Ив. Гълъбов смята още, че този стремеж да се запази законът на Вакернагел е бил толкова силен, че е предизвикал издърпване на глагола напред и е довел до неговото средишно положение в изречението⁶. По такъв начин Ив. Гълъ-

¹ Iv. Gálábov, Zur Frage der bulgarischen Enklitika, Zeitschrift für slawische Philologie, XX, 1950, стр. 417—438.

² М. Г. Рожновская, К вопросу о предикативных определениях в болгарском языке, Ученые записки Института славяноведения АН СССР, XXVII, стр. 275—278.

³ Fr. Sławski, цит. съч.; Iv. Gálábov, цит. съч. Вж. и R. Jakobson, Les enclitiques slaves, Atti del III Congresso internazionale dei linguisti, Firenze, 1935, стр. 384—389; B. Navránek, Genera verbi v slovanských jazycích, I, Praha, 1928; Г. А. Цыхун, цит. съч. (автореферат), също и в Бълг. език.

⁴ Fr. Sławski, цит. съч., стр. 81.

⁵ Iv. Gálábov, цит. съч., стр. 424. Вж. и стр. 418—419, 422.

⁶ Цит. съч., стр. 422—423.

лъбов се опитва да обясни факта, че глаголът и зависимите от него енклитики в българския език винаги са в контактното положение. Същите факти (наличие на някаква синтактична група пред енклитиката, съдържаща повече от една дума) Фр. Славски разглежда като доказателство за това, че след такава синтактична цялост изказването се прекъсва с пауза и ако остане пред глагола, енклитиката образува фонетично единство вече с него — т. е. превръща се в проклитика¹. Тук нямаме възможност да се спираме на всички проблеми, отнасящи се до правилото на Вакернагел в българския език и затова ги оставяме настрана. И при енклиза, и при проклиза на личните местоимения, най-основен си остава въпросът за тяхното контактното положение с глагола, типично не само за български, а и за всички останали балкански езици. В споменатото изследване на Фр. Славски то е посочено като една от най-характерните прояви на българския езиков развой.

Ив. Гълъбов справедливо изтъква, че стесняването на движението на приглаголните енклитики напред към абсолютната позиция на Вакернагел (второто място от началото на изречението, мястото след първата ударена дума) се дължи на новата посесивно-приименна употреба на дателните енклитики и оформянето на синтактични групи в изречението². Натоварването на дателните форми с тази неславянска и нова за тях функция в българския език неминуемо е трябвало да доведе до преобразуване на Вакернагеловия закон по отношение на местоименните енклитики, поясняващи глагола, защото една Вакернагелова позиция от началото на изречението при наличие на съществително име пред глагола би ги превърнала в приименни: *шапката му дадох* (*дадох на него шапката* и *дадох неговата шапка*), *бялата му шапка дадох*, *бялата шапка му дадох*³. Това обаче не може да обясни пълното им изместване до глагола. Фр. Славски се присъединява към мнението на Р. Якобсон⁴, който отдава всички промени в закона на Вакернагел в славянските езици (контактното положение на приглаголните енклитики в български и залепването на възвратната енклитика след глагола в руски) на промяната в характера на ударението (от политония към свободно динамическо ударение)⁵. Вече е обръщано внимание, че българските факти не могат да се подведат под това обяснение⁶. Не е ясно защо новият тип ударение не е премахнал движението на енклитиките в именната група, в която и до днес членът и притежателните дативи *ми*, *ти*, *си*, *му* и пр. възпроизвеждат правилото на Вакернагел⁷ (*прашният селски път*, *селският път*, *пътят*; *моят роден град*, *родният ми град*, *градът ми*). От друга страна, това поле на именната група, в което действа законът на Вакернагел в съвременния български език, има чисто синтактични граници, независими от старата ритмическа позиция на енклитиката — това е съчетанието на съществителното име с неговите определения,

¹ Fr. Sławski, цит. съч., стр. 38, 39 и сл.

² Цит. съч., стр. 421.

³ Пак там.

⁴ R. Jakobson, цит. съч.

⁵ Fr. Sławski, стр. 28—31. На стр. 29—30 авторът посочва още две допълнителни причини: 1. възникването на новите приименни енклитики, и 2. влиянието на *с* и *бн*, тясно свързани с глагола.

⁶ Iv. Galabov, цит. съч.

⁷ Г. А. Цыхун, автореферат, стр. 6.

което се намира вътре в изречението и не се сегментира въз основа на старата прозодия (първа позиция в изречението е първата ударена дума, втора позиция — мястото след нея). В това отношение и движението на енклитиките в именната група в българския език, колкото и старо да бъде, не може да се отъждестви с праславянския класически закон на Вакернагел. Същото положение имаме и в случаите, когато приглаголните енклитики заемат място зад първата синтактична цялост от началото на изречението. Когато тя е по-голяма, след нея може да се появи и пауза и тогава неудареното местоимение не може да се опре на предходната дума (поради прекъсването и паузата) и се превръща в проклитика: *Дадже такива неща като национални и племенни симпатии и антипатии / му служеха само да извлече лична полза; От комините на къщите / му влязъл пушек в очите и той плакал; Моето пътушествие в Германия и непредвиденото посещение на Дрезден / ми изглеждаха като нещо извън този свят; То се знае / — му рекох аз и тръгнах с него.* Поради тези причини не всяко второ място след синтактична цялост от повече думи може да се нарече позиция на Вакернагел, а само това, където пред неудареното местоимение не се появява пауза¹. От наблюденията на Ив. Гълъбов върху движението на приглаголните енклитики в същност се вижда, че за позиция на Вакернагел може да се говори в редица случаи само от гледна точка на синтагматичното (синтактичното) членение на изречението, но не и по отношение на фонетичното поведение на неударената форма. А положението за енклизата е основен момент в правилото на Вакернагел². В българския материал в едни случаи (и то в повечето) неудареното местоимение наистина се опира на последната дума на предхождащата го синтактична цялост, но в други, при прекъсване с пауза, фонетичната цялост се получава от местоимението и следващата дума. Не по-малко важни са и обратните случаи: местоимението има опора за енклиза, но думите пред него не образуват една синтактична цялост и неговото място не е второ: *През нощта нашите ме повикаха на платото; Затова изложбата ми разваляше плановете; Тинята още ми скърца в зъбите; Вратите на автомобила са затворени, значи някой го е измъкнал оттам.*

Всички тези явления в топиката на местоименните енклитики в съвременния български език ни дават основание да мислим, че тя е оформена от синтактични, а не прозодични фактори. Върху един от тях се обръща внимание в посочената рецензия на Ив. Гълъбов — оформянето на именна група със специални енклитични показатели на нейните граници (членът и притежателните енклитики), свързано с по-общата тенденция за групиране на думите в изречението по синтактични групи. Трудно обаче може да се приеме изказаното от Ив. Гълъбов мнение, че контактното положение на енклитиката и глагола в съвременния български език е указание за силата на действието на закона на Вакернагел в българското изречение. Самият автор изрично заявява, че „der heutige bulgarische Zu-

¹ Фр. Славски е склонен да приеме, че наличието на повече от една дума пред енклитиката вече е достатъчно условие за пауза, но от редица примери се вижда, че не винаги е така, и краткото местоимение продължава да има опора в предходната дума: *Да си призная, репетициите малко ме изморяваха; Нашият човек също тъй му разказал как му задигнали кравата; То и народът много хубаво го е казал.*

² Подчертава се от Г. А. Цыхун, цит. съч., стр. 6—7. Вж. и определенията на закона на Вакернагел в посочените по-горе изследвания.

stand nur eine Umbildung des alten Systems des Enklitikon darstellt und dass dieser Prozess durch innersprachliche syntaktische Ursachen hervorgerufen wurde“¹. От друга страна, в същата работа той отдава издърпването на глагола напред и свързването му с енклитиката на прозодични фактори (закона на Вакернагел): „... nicht das Enklitikon seinen alten, von dem Wackernagelschen Gesetze bestimmten Platz aufgegeben hat, sondern das Verb gleich hinter sein Enklitikon getreten ist. Auf diese Weise erreicht das Enklitikon bei dieser Umbildung des alten Zustandes seinen Triumph, und bei der neuen normalen Wortfolge nimmt das Verb, seinem Enklitikon, das seinen Platz bewahrt, nachfolgend, eine Mittelstellung im Satze ein“².

По наше мнение по-приемливо и по-съобразено с фактите би било едно предположение, че и фиксираното място на местоименните енклитики при глагола в съвременния български език може да има причини от чисто синтактичен характер³. Приглаголните енклитики имат някои специфични синтактични функции, които са типични повече или по-малко за всички балкански езици. При всички тях в контактното положение на енклитиката и глагола се изразява определено синтактично съдържание, за което най-важна роля играе съседството на неудареното лично местоимение и глагола. Ще се спрем съвсем накратко върху тези структури:

а) На първо място, това е обектно-притежателният модел „глагол — дателна енклитика — съществително име“ в две разновидности: 1. $V M_2 O_1$ (глагол — дателно местоимение — съществително пряко допълнение); 2. $V M_2 A_n$, (глагол — дателно местоимение — съществително предложно обстоятелство за място). Трети вариант на същата притежателна конструкция е моделът $V M_2 S$ (глагол — дателно местоимение — съществително подлог) при непреходни и възвратни глаголи. *Стойчо си свърши разказа; Господин В. се кэпе, но поръча да ви запиша номера; Лошо му става на човек, като ти гледа физиономията; От де му идат на ума тия комедии; Откакто се гмурнах в Нарва..., тинята още ми скърца в зъбите; Като забеляза обаче марките, светна му лицето; Размътиха ни се главите; Трябваше да си опресня паметта; ... па сетне я видиш, че ти чисти ботушите; И през нощта трябва да му подпирам механизма (на часовника).*

Въпреки своя славянски произход в степента, в която това използване на дателната енклитика е развито в българския език, то представя типично балканска конструкция⁴. Смятаме, че тук имаме на лице свързано съчетание, своеобразна синтактична група, защото косвеното допълнение (дателната енклитика) е невъзможно при преобладаваща част от тези глаголи в самостоятелна употреба — т. е. те нямат в свободна употреба косвено допълнение, или пък конструкцията не е еднозначна. Случаите на омонимия са редки. Срв.: *видях му изложбата, виж ми сми-*

¹ Цит. съч., стр. 430. Вж. и стр. 419, заб. под линия.

² Пак там, стр. 423.

³ Вж. и хипотезата на Г. А. Цыхун, който обяснява причините за изменението на правилата за енклитиките с тяхната граматикализация.

⁴ Вж. повече у А. Минчева, Развой на дателния притежателен падеж в българския език, София, 1964 (гл. III, т. 2 и гл. VI), и приведената там литература.

рението, дано му видиш лицето, вижте си данъчните книжки, вижте му ума (видя — глагол с едно допълнение: кого, що); помня му пушката, помня ти думите (помня кого, що); послушай ми молбата, послушай му песента (послушам кого, що); кой ми е ял от паничката (ям кого, що); изобличавам му безумието, изобличавам му грешката (изобличавам кого, що); спечели им сърцата (спечеля нещо, косвеното допълнение е предложно: за някого, от някого). Също и: изпълняваме си плана, прогоних му децата, дръпнах му ръката, дръпнах си ризата, обърках ми сметките, просълзиха му се очите, слепили ми се червата, предаде ти тайната. Сомонимия: издаде му скривалището (издаде на някого някакво скривалище и издаде неговото скривалище). Тук искаме преди всичко да подчертаем, че тази конструкция е обединена от своя форма и значение. Притежателно значение тя има само като неделимо цяло. Формално дателната енклитика се отнася към глагола, а семантично определя съществителното като негов показател за принадлежност. Появата на косвено допълнение при такъв глагол е позиционно обусловена — без наличието на съществителното име тя е невъзможна. Интересно е, че членната форма на съществителното, която е задължителна, за да има конструкцията значение на принадлежност, съдействува за по-тясната спойка и между местоимението и съществителното: уших му риза (уших риза на него, за него) — уших му ризата (неговата риза). Срв. и: намерих си палто (за себе си) — намерих си палтото (своето палто); търся си билет (за себе си) — търся си билета (своя билет); ще ти изгладя риза (за тебе) — ще ти изгладя ризата (твоята риза); взе му пистолет (за него) — взе му пистолета (неговия пистолет); фабрика ми взеха (от мене) — взеха ми фабриката (моята фабрика). Същия спояващ ефект има и енклитиката. При заместването ѝ със съществително име или ударена форма на местоимението дателното допълнение, което тя формално изразява, получава по-голяма самостоятелност, може да се поставя по-свободно в изречението и да излиза извън рамките 'глагол—съществително': На оногова ръцете отрязаха (отрязаха му ръцете); На одного вчера откраднаха кравата (откраднаха му кравата, вчера му откраднаха кравата); На детето главичката пробих (пробих му главичката).

Енклитиката и членът по такъв начин създават синтактичен модел със специфично значение — обектно (субектно) — притежателно, — което се носи от конструкцията като цяло. Трябва да се обърне внимание на това, че от гледна точка на славянския синтаксис произходът на този модел е ясен. Той води началото си от периода на съществуването на т. нар. *dativus commodi* в славянските езици, който е можел да се появява почти при всеки глагол. Имал е адвербиални нюанси и затова е бил периферен, или свободен. Причините именно този свободен дателен падеж да се формализира в българския език виждаме в развитието на категорията на члена. Тя довежда до тясното спояване на значението на принадлежност, което първоначално е било обусловено от контекста, с енклитичния елемент на конструкцията, който става неин показател. Въпреки че се е развила и конструкция *прочетох книгата му, уших ризата му* и пр., остава и първият модел.

б) В българския език съществува тенденция за поява на енклитични допълнения като задължителен структурен елемент при някои глаголи (*спи ми се, боли ме, мързи го*). Енклитиката е свързана винаги с изразяването на определено значение от семантичното поле на дадения глагол. Налице е пак определена синтактична конструкция със свое значение като цялост¹.

в) Функцията на енклитиките от т. б) трябва да се свърже с една друга българска особеност на енклитиките (имаме пред вид останалите славянски езици): при оформяне на отношенията глагол—обект енклитичните допълнения не могат да обслужват два глагола, а трябва да се повторят задължително при всеки от тях: *вчера го срещнах и го запrikaзвах; вчера срещнах съседа и го запrikaзвах*. Изпусчането на енклитиките, разбира се, е възможно, но тогава фразата става нееднозначна: *видях го и го извиках — видях го и извиках*. Ще направим и една съпоставка с руски: *Бросившись к Сабурову, Масленников схватил его, приподнял с места, обнял, расцеловал, схватил за руки, отодвинул от себя, посмотрел, опять придвинул к себе, поцеловал и посадил обратно — все в одну минуту* (К. Симонов, Дни и ночи, ХХІ). В превод на български всеки глагол трябва да получи енклитично допълнение: ... *Масленников го хвана, вдигна го от мястото (му), прегърна го, разцелува го, хвана го за ръцете, отмести го от себе си, погледна го, приближи го към себе си, целуна го и го постави обратно — ...* Срв. и: *Некоторые из девушек писали последние записки и прятали в брошенном белье* (А. Фадеев, Молодая гвардия) — ... *пишеха последни записки и ги скриваха в хвърленото бельо; Он орал, тискал меня и, наконец, бросил на лавку ...* (М. Горький, Детство) — *Той крещеше, мачкаше ме и накрая ме хвърли на пейката*. Вижда се, че в български всяко пряко или косвено допълнение, което се подразбира, трябва да се означи задължително при съответния глагол². Вследствие на това връзката на глагола с неговите енклитични обекти се очертава като най-тясна и формализирана.

г) Ако в едно конкретно изречение субститутираме енклитиката със съществително име, забелязва се, че то може да се постави само зад глагола: *посред нощ го видях да излиза от къщи — посред нощ видях съседа да излиза от къщи*. Това е т. нар. прав или граматически словоред. Разбира се, отклоненията от него са напълно възможни — и нормални, — но получените варианти не са еднозначни на фразата с енклитично местоимение: *посред нощ съседа видях да излиза от къщи, посред нощ него видях да излиза от къщи*. Изменена е комуникативната разчлененост — поставянето на съществителното пред глагола го превръща в ядро (функция, която във всички славянски езици по начало е невъзможна за енклитиките). Важното за нас тук е, че в синтагматичното отношение на глагола и неговите обекти местоименните енклитики пред-

¹ Този тип енклитични допълнения и групите глаголи, при които се появяват, са разгледани подробно в работата на Г. Тагамлицка, Някои особености в употребата на местоименията в руски и български език, Славянска филология, III, София, 1963, стр. 255—275.

² Същата типологическа черта е характерна и за френски език: В. Г. Гак, К проблеме типологии в построении высказывания (на материале французского и русского языков), сб. Методы сравнительно-сопоставительного изучения современных романских языков, Москва, 1966, стр. 150.

полагат установен словоред, който отговаря на правия (граматическия) словоред.

Всички тези особености във функционирането на българските приглаголни енклитики имат една обща основа и тя е от синтактичен характер — тенденция към по-тясно свързване на глагола с неговите обекти. Тя очевидно произтича от неговия аналитичен синтактичен строй и отразява характерния за много аналитични езици стремеж към установен ред на синтактичните единици и групиране на думите според тяхната смислова връзка. Отсъствието на флективни окончания, които биха могли да подчинят граматически името на глагола, независимо от тяхната позиция в изречението, води до това, че посочените явления стават формално синтактично средство. Тенденцията за позиционно сближаване на глагола и неговите обекти е намерила израз и в контактната позиция на глагола и местоименните енклитични допълнения. Движението на енклитичните елементи в именната група и фиксираното им място до глагола напълно хармонизира с функциите, които те изпълняват в организацията на изречението и които най-общо могат да се определят като маркиране, означаване на неговата конструкционна разчлененост — функция, която също е проява на синтактичен аналитизъм. Движението на члена и притежателните енклитики в именната група създава схема, която очертава границите на най-тясно свързаните със съществителното пояснения. С помощта на приглаголните енклитики се образуват различни по значение глаголни конструкции, в които връзката на глагола с неговите допълнения също е превърната в синтактична схема. Причината за различното поведение на приименните и приглаголните енклитики е богатството на поясненията на глагола. Между тях прякото и косвеното допълнение са най-тясно свързани с глаголното действие и имат най-висока степен на синтактична абстракция. При формализацията на синтактичната група на глагола¹ се изтъква преди всичко тази връзка — чрез необходимото присъствие на граматически означено допълнение, чрез позиционното сближаване на глагола и допълненията и чрез установения словоред между тях. Контактната позиция на неудареното местоимение и глагола заема важно място в глаголните синтактични структури на българския език. Фонетичната природа на енклитиките (думи, лишени от собствено ударение), анафоричното значение на личното местоимение и различните падежни форми, с които разполагат, съдействуват за превръщането им в показатели на синтактичната схема на глагола, на глаголната синтактична група въобще.

От отбелязаните в точки а), б), в) и г) факти се вижда, че схемата на глаголната група в българския език ще изисква: 1. Всяко смислово допълнение на даден глагол да бъде означено в изречението и граматически. 2. Обектът да бъде колкото се може по-близо до глагола. 3. Редът на съставките на групата да бъде сказуемо—пряк / косвен обект.

Фактът, че се удвояват членувани съществителни и съществителни, придружени от показателни местоимения, показва, че при местоименната реприза не се повтаря просто съществително име, а именна група, за минимален структурен вариант на която можем да приемем съществително име с член или показателно местоимение. Нечленуваното име не

¹ Вж. за това у В. Г. Гак, О стяжении синтаксических групп во французском языке, Научные доклады высшей школы, Филологические науки, 4, 1959, стр. 44—56.

образува група (в посочения по-горе смисъл). От друга страна, самото съществително име функционира в различни комбинации като пояснение на глагола: *куних хляб; отивам на работа; не можахме да намерим къщата; иззиках на детето*. Следователно то образува в тези случаи синтактична група и с глагола, доколкото влиза с него в подчинителна връзка. В изречение като *погледнах тъжно изгорелите от слънцето ливади* един от членовете на подчинителното отношение е самата именна група. Това обстоятелство говори за известна асиметричност на двете групи и на отношенията между тях. По-разностранният характер на връзките на глагола, за разлика от поясненията на съществителното, до голяма степен лишава глаголната група от монолитност и формална яснота¹. Концентричната структура на изреченията с удвоени допълнения представя в това отношение такава синтактична форма, в която глаголът и повтарящите енклитики противостоят на именната група като друга синтактична цялост — глаголна група. Тази особеност на балканското изречение добре е схваната от З. Голомб, който приема за нея термина концентрично положение на сказуемото в изречението, „которое, сосредоточивая в себе экспоненты главных членов предложения (O_1O_2S) уже само по себе является полным предложением“².

Въпросът за местоименната реприза би трябвало да се формулира така: защо и в какви условия, когато обектите на глагола са оформени в именна група, се налага маркирането им втори път с фиксирана по място местоименна енклитика в непосредствено съседство до глагола?

Опитахме се да покажем, че в българското изречение съществува стремеж към сближаване на глагола с неговите обекти и към превръщане и на глаголната група, подобно на именната, в синтактична схема. Ясно е, че при всички случаи на удвоени съществителни може да се забележи нарушаване на цялостността именно на глаголната група, на синтактичните връзки на глагола с неговите обекти, които са най-тесно свързани със съдържанието на глаголното действие. След обособяване на един съществен елемент от глаголната група — обектът — в именна група и в основа на изказа, частта на изречението, където попада глаголът, остава „дефектна“ в структурно отношение. Повторената енклитика при глагола го превръща отново във формално синтактична цялост, чрез която той участва в постройката на изречението. Според условията, в които се извършва местоименната реприза, тя има за цел да възстанови нарушенията в схемата на глаголната група, които се получават: а) поради непривичното място на обекта пред глагола, б) поради оформянето на самото съществително в именна група (друга синтактична цялост), в) поради разделянето на глаголната група към двата различни центъра на комуникативното членение на изречението обектът е обособен като основа на изказа, а глаголът остава при ядрото.

Както беше изтъкнато по-горе, енклитиката и в конструкции с удвоени допълнения, а не само в свободна употреба, изяснява синтактичните отношения на глагола и му придава вид на завършена конструкция. Синтактичното отношение на самото удвоено съществително към глагола не може да бъде означено от местоимението граматически. Точно такава

¹ Вж. за това у Iv. Galabov, цит. съч., стр. 420.

² Z. Golab, цит. съч. (резюме), вж. и стр. 285—286.

отношение на повтореното енклитично местоимение към глагола разкрива и направената от Ц. Младенов¹ сполучлива и интересна съпоставка на удвоените допълнения с прекъснати конструкции (*Иван го видях вчера* — *Иван, видях го вчера* — *Иван. — Видях го вчера*). От тях ясно се вижда, че енклитиката образува по начало синтактичен комплекс с глагола, а когато „прескача“ границите на първоначалния несвързан сегмент, това става не защото неудареното местоимение се стреми да се свърже със съществителното, а защото се касае вече за свързана структура, за нова формално синтактична цялост. Затова крайната граница на изместването на енклитиката и напред, и назад (при място на глагола, което не е абсолютно начало на фразата) се оказва глаголът: *Иван го видях вчера, Иван вчера го видях, Видях го вчера Иван, Вчера го видях Иван, Вчера Иван го видях, Видях го Иван вчера*. Означавайки обекти на действието, и съществителното, и енклитиката имат еднакво отношение към глагола (удвоено допълнение). Обаче поради анафоричното значение на личното местоимение, което не може да бъде еднородна част със свое самостоятелно лексикално значение и в такъв смисъл — равностойно на съществителното, те не са равноправни в поясняването на глагола. От друга страна, енклитиката замества, отнася към съществителното име. Тази анафорична функция на личното местоимение — в същност неговото лексикално-морфологично значение — неправилно кара някои изследвачи да схващат като комплекс, като формално свързани, името и местоимението. Оттук в последна сметка се стига до аналогии, така или иначе, с падежните окончания на съществителните имена. Положението не се променя, ако наречем енклитиката показател на синтактичното отношение *сказуемо*—пряко допълнение / косвено допълнение, т. е. измъкнем на преден план не съществителното, а самото синтактично отношение. В границите на синтактичното отношение, което сигнализира енклитиката, не виждаме по какви основания трябва да включим и самото съществително име. Фиксираното място на енклитиката до глагола показва, че тя е в състояние да маркира само синтактичните отношения на глагола, защото той е главен, а не зависим, подчинен член в синтактичната връзка *сказуемо*—обект. Повторената енклитика не може да посочи нищо повече от това, че *глаголът* има допълнение, и то е пряко или косвено. В това отношение тя продължава да прилича на всяка друга местоименна форма, заместваща съществително име или пряко съотнесена с реалността. Енклитичните втори допълнения маркират празните места около глагола, неговото конотативно поле², но не и кое от съществителните имена в дадено изречение конкретно ги заема. Да се върнем към един от примерите на З. Голомб, който е използван от автора като доказателство за това, че местоименната проклитика е единственият начин за разпознаване на прякото допълнение (единствен показател на синтактичното отношение *сказуемо*—пряк обект): *Ja pušta K'el'ešu i n'eguvata žena*³. З. Голомб посочва, че при разместване в първоначалния ред на думите винаги безпогрешно се отгатва прякото допълнение поради наличието на проклити-

¹ Ц. Младенов, Балканизъм ли е удвояването на обекта в български?, ИИБЕ, XVI, 1968, стр. 151—157.

² З. Голомб, Синтактичка конотация, Македонски јазик, 1965, XVI, стр. 91—101.

³ Z. Golab, цит. съч., стр. 281.

ката *ja*. Заменим ли обаче *ja* с *go*, променя се и смисълът на изречението: *Cu pùšta K'el'ěšu i n'ěguvata žēna*. Този пример много добре илюстрира различителните възможности на краткото местоимение и начинът, по който се постига това. Напълно сме съгласни със З. Голомб, че в изречения с удвояване се получава концентрична структура, при която подлогът е апозиция към личното окончание на глагола, а допълненията — към местоименните проклитики¹. Както връзката на подлога с глагола се изразява чрез съгласуване в число (и където може — и по род) с глаголната форма (защото „*podmiot nominalny czy zaimkowy (z wyjątkiem zaimka osobowego) od przedmiotu bliższego sam przez się niczym się nie różni (brak końcówek fleksyjnych)*“, така и прякото или косвеното допълнение по същия начин се съгласуват по род и число с краткото лично местоимение: *Jákuf go zakópa ženata*. В изречения с преходен глагол пряко допълнение е това от намиращите се там съществителни, което се съгласува в число и род с проклитичното местоимение (при условие, че подлогът не е от същия род и число). Естествено в такива изречения различаващата синтактична ефективност на проклитиката ще бъде най-голяма, но нейният механизъм не надхвърля синтактичното средство „съгласуване“, характерно за връзката на подлога и сказуемото. Затова местоименната реприза не може да замести функциите на падежната флексия и да свърже едно лишено от падежни окончания съществително с глагола като негов обект. Винителното или дателното падежно окончание наистина показва синтактично отношение глагол—пряк / косвен обект, маркирайки подчинеността на името въобще и вида на тази подчиненост между другите съществителни. Граматическата функция на местоименната енклитика е от друг характер — в посока на конструирането на синтактичните връзки на глагола, или, по-точно казано, в посока на конструирането на глаголната група като схема, която винаги придружава глагола при участие в изказването. Ако искаме да виждаме в повтарящата енклитика някакъв „посредник“ или показател на отношенията между съществителното и глагола, то това може да става само ако местоимението продължава да пази своето лексикално значение, т. е. онзи анафоричен, отнасящ елемент, чрез който то би могло да бъде връзка между глагола и неговия обект—съществително име². Но в такъв случай не би било оправдано да се говори за делексикализация и граматикализация на енклитиката. За да изразява тя някакво отношение между глагола и неговите допълнения, означени със съществителни имена, основното съдържание на личното местоимение (неговото анафорично значение), чрез което става именно свързването, трябва необходимо да присъствува и при употребата му в реприза.

В разгледаните дотук взаимоотношения на глагола, енклитичното (по-точно — неудареното) местоимение и съществителното име в постройката на изказването се проявява аналитичната синтактична структура на българския език. От една страна, това е възловата роля на глагола в организацията на изречението. В синтагматичния план (в речта) той се

¹ Z. Gołąb, цит. съч., стр. 285—286.

² Вж. за свързващата функция на анафоричното местоимение при абсолютни причастни конструкции у L. Nečásek, *Staroslověnské dativní vazby participiální a jejich předlohy v řeckém textu evangelií*, *Slavia*, 26 (1957), 1, стр. 13—30.

споява особено тясно със своя обект и участва в постройката на изказването не като отделна дума, а като обектна конструкция. Вижда се, че в преобладаващия брой случаи това е прякото допълнение. Тази спое-ност се изразява във формализацията на синтактичните връзки в глаголната група, в превръщането им в задължителна синтактична схема. Когато по някакви причини съществителното пряко допълнение се окаже вън от синтактичната схема на глаголната група, то като че ли излиза вън и от конотативното поле на глагола, губи от своята подчиненост, за която, след откъсването му от схемата, няма никакви други показатели освен смисловата връзка между значението на глагола и това на съществителното. Затова в изречения с прекъсната глаголна група тя се маркира винаги с местоименни енклитични показатели, които заместват необходимите обектни пояснения на глагола. От друга страна, използването на номинални структури е много характерно за активната граматика на аналитичните езици¹. Във формалните особености на именната група в българския език и в отношенията ѝ с глагола в конструкциите с реприза се проявява изолираността на съществителното, настъпила вследствие на освобождаването му от падежната флексия. Моделът на удвоените допълнения в българския език много ясно показва съчетаването на двете основни тенденции на аналитичните синтактични системи: организиране на изказването около два центъра — глагола и съществителното име, самостоятелност на номиналните структури — и формализация на синтактичните връзки на глагола, която трябва да уравни граматическата изолираност на съществителното име.

II. ПРОИЗХОД НА МОДЕЛА НА УДВОЯВАНЕТО

Данните от най-старите български писмени паметници представят важен извор за разволя на БЕС², тъй като два от балканските езици (румънски и албански) започват своя писмен период няколко века по-късно. Възможността да се проследи пътят на появата на балканизмите в българския език и да се установи тяхната хронология по засвидетелствувани писмено текстове от X в. насам прави неговата история особено необходима за балканистиката. Макар че въпросите са сложни (например има ли балканизми в старобългарски³) и данните за тяхното разрешаване често са доста оскъдни, всяка хипотеза, отнасяща се до възникването на даден балканизъм в българския език, изисква сверяване и със свидетелствата на писмените паметници.

Новите изследвания в тази област допринесоха много за издирването на ранни конструкции с реприза и спомогнаха да се уточни времето

¹ Срв. извода на В. Г. Гак (цит. съч.) за номинативност на изказването във френски (като аналитичен език) и вербалност в руски (взет за сравнение в качеството си на флективен език).

² Вж. Н. Birbaum, цит. съч., стр. 37.

³ Пак там, стр. 36—37; Славянска филология, I, стр. 316—321; Я. Седлачек, Синтаксис старославянского языка в свете балканистики, *Slavia*, XXXII, 1963, 3, стр. 385—394 и др.

на тяхната поява¹. Ще се помъчим да видим позволява ли този материал да се направят някакви заключения и за изходните моменти в развоя на удвоените допълнения и причините за превръщането им в структурна особеност на българския синтаксис.

а) В старобългарските паметници се набелязва група случаи с енклитика, повтаряща съществуващо вече допълнение на даден глагол²:

Всѣмъ врагы мои ꙗ тѣ нехотѣвъша ꙗ менѣ да цѣ ѣ бнмъ вѣмъ надъ нмнмъ прнведѣте ꙗ сѣмо Зогр. Лк 19.27³ — *πλὴν τοὺς ἐχθροὺς μου τοὺτους τοὺς μὴ θέλησαντας με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτοὺς ἀγάγετε ὧδε.*

И кѣда же вѣсташа сѣ трепезы. ннѣмъ вѣсѣ отъпачстн бѣаженън. а третнѣго на десѣте. внднмааго тако чюдѣна. а н за рѣкѣ. н вѣведъ н вѣ кѣвѣ сѣмѣ глагола нмму. Супр. 121.29 — *ὅτε δὲ ἠγέρθησαν ἀπὸ τῆς τραπέζης τοὺς μὲν ἄλλους ἅπαντας ἀπέλυσεν ὁ Μακάριος τὸν δὲ αὐτὸν τοῖς καὶ δεκάτον ἄνδρα, τὸν οὕτω φαινόμενον αὐτῷ Θαυμαστὸν, ἐκράτησε τῆς χειρὸς καὶ εἰς ἥγαγεν αὐτὸν εἰς τὸ κουβούκλιον αὐτοῦ καὶ λέγει αὐτῷ.*

И акаѣ прнставленнмъ сѣхраннмъ. потопѣшнмъ водѣмъ сѣ вѣшѣ. и подѣнѣсѣннмъ гѣжннмъ. оудрѣжавѣшнмъ. н спѣмъ нечѣствовавѣшнмъ погѣбѣшнмъ ꙗ. и стѣпомъ нечѣстнмъхъ потрѣсѣшнмъ Син. тр. 128, 52⁴ — *καὶ γίγντας ἀσεβέσαντας καταρθείσαντος, καὶ πύργον τῶν βεβήλων κατασεισάντος...*

сѣвѣдѣнне на Іосифѣ положн е. егда вѣзидѣ отъ земѣа егѣпѣтѣскы. ꙗзѣка егѣе не зна оуѣзѣша и. Син. пс. 80.5 — *μαρτύριον ἐν τῷ Ἰωσήφ ἔθετο αὐτὸν ἐν τῷ ἐξελεῖν αὐτὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου. γλῶσσαν, ἣν οὐκ ἔγνω, ἥκουεν⁵.*

снѣж же дѣштерѣ аврамаѣ сѣштѣ. нѣже сѣвѣзѣ сѣтона се осмѣе на десѣте лѣто. не достоѣашѣ аѣ рѣздрѣшннѣ еѣа отъ жѣмъ вѣ дѣнѣ сѣботѣнѣ. Мар. Лк 13.16, сѣщо Сав. и Ас. — *ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραάμ οὔσαν, ἣν ἔδεσεν ὁ Σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου.*

нмѣшжѣ са прѣжде рѣмѣж. вѣзѣмн нѣ Мт 17.27, Сав. — *τὸν ἀνάβαντα πρῶτον ἔχδὸν ἄρον.*

сѣщааго несѣдрава трѣдомъ водѣннмъ шѣпан н Син. тр. 31b, 2.

н мѣжж тѣа еѣе насѣчншѣ... нѣдеже а пламенѣ Григ. пар. Второзак. 3.22.

вѣпнѣща сѣѣпѣа нмѣоѣа оуѣзѣша н Бесѣди на Григорий Двоѣслов 2.9aα 13 — *Clamantem etenim caecum lesus transiens audivit.*

¹ J. Rusek, Deklinacja i użycie przypadków w Triodzie Chłodowa, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1964, стр. 194; Przyczynki do historii języków bułgarskiego i macedońskiego, Odbitka ze Sprawozdań z posiedzeń komisji oddziału PAN w Krakowie, styczeń-czerwiec 1965, стр. 133; К. Мирчев, За хронологията на основните балканизми в български език, Бълг. език, XVI, 1966, 4, стр. 284—286; А. Минчева, За някои аспекти на репризата на личните местоимения в българския език, стр. 371—379.

² Вж. редица примери от архива за старославянския речник на ЧСАН у Э. Благова, К значению и употреблению местоимения *ѣ в старославянском языке, Вопросы славянского языкознания, 1963, 7, стр. 40—41.

³ К. Мирчев, цит. съч., стр. 285.

⁴ Забележката на J. Frček (Euchologium Sinaiticum, Texte slave avec sources grecques et traduction française, Patrologia Orientalis, XXIV, 5, Paris, 1933), че текстът не е бил разбран и ꙗ трябва да се изхвърли, не е съвсем основателна. Дългият период не е можел да попречи да бъдат схванати отношенията в отделните изреждания, които не са усложнени вътрешно.

⁵ Оттук надолу случаите са посочени у Э. Благова, цит. съч.

Б(ог)а негоже не видѣтъ како можеть любѣти и Беседи. . . , 30, 206бв2 —
Deum . . . quomodo potest diligere.

отъ немнѣштаго же и неже мнѣтъ сѧ имѣти. възыметъ сѧ отъ нѣго
Супр. 370.5—7, също и Й. Екзарх (Богословие) — според евангѣлския
стих от Мт 13. 12 — *δοτις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθῆσεται ἀπ' αὐτοῦ*.

Във всички тях гръцкият (или латинският) текст съдържа само едно
допълнение — съществително име. От съвременно гледище тези конст-
рукции биха били явен случай на реприза. Важни са три момента: 1. До-
пълнението представя съществително име с различни определения, най-
вече причастни конструкции и относителни изречения. 2. Целият комплекс
се намира пред глагола, а местоимението — непосредствено долепено
след него. 3. Въпреки че това не са единствените случаи, когато при
превода на гръцкия текст се получава такава сложна конструкция, поста-
вянето на допълнително (енклитично) местоимение в старобългарския пре-
вод не е било задължително: въсѣко дръво еже не творѣтъ плода добра.
посѣкаѣтъ и въ огнь вѣмѣтаѣтъ. Мар. Мт 7.19 — *πάν δένδρον μὴ ποιοῦν
καρπὸν καλὸν ἐκκόπεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται*. От друга страна, Син. пс. 73.17
показва интересен случай на изпускане на допълнително местоимение от
гръцкия текст: ты сътвори въсѧ прѣдѣлы зѣми. аѣто і веснѧ ты со-
зѣда — *οὐ ἐποίησας πάντα τὰ ὅρια τῆς γῆς. Θέρος καὶ ἕαρ, οὐ ἐπλασας αὐτά*.
Това местоимение, което е налице и в латинския текст, е преведено на-
пример в старополския Флориански псалтир: Ты жеś uczynił wszystkie kraje
ziemie; lato i wiosnę ty жеś stworzył je. Има и случаи на съответствие.
Така старобългарският превод от Мт 7.24 се посреща с един от вариан-
тите на гръцкия текст: въсѣкъ оубо нже слышнѣтъ словеса моеѧ и не тве-
рѣтъ в. оуподоблѧх и мѧжнѧх мѧдрѣу. Мар., същото и в Зогр. и Ас. —
πᾶς οὖν δοτις ἀκοῦει μου τοὺς λόγους τούτους καὶ ποιεῖ αὐτοῦς, ὁμοιωθήσεται
(вар. *ομοιωσῶ αὐτὸν*) *ἀνδρὶ φρονίμῳ*. При Мт 10.32, Мар., където имаме
същата конструкция, съответствието в гръцкия текст има друга струк-
тура, вследствие на което двете допълнения, макар и местоименни, не са
еднотипни: въсѣкъ оубо нже исповѣстъ ма прѣдъ члвкы. исповѣмъ і н азъ
прѣдъ отцѣмъ монѣмъ нже естъ на нбсхъ — *πᾶς οὖν δοτις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ
ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐν αὐτῷ ἐμπροσθεν τοῦ πατρὸς μου
τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. Латинският превод съвпада със старобългарския:
*Omnis ergo, qui confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum
coram Patre meo*.

Такъв тип удвояване явно е конструкционно обусловен и по принцип
възможен при всяка усложнена постройка на изречението, когато допъл-
нението е изнесено напред и е откъснато от глагола с относително изре-
чение или други свои пояснения. Е. Благова смята, че в такива конст-
рукции **ъ* посочва обособен член на изречението¹. В същия тип изречения
вместо анафорично се употребява и показателно местоимение, което по-
често има съответствие в гръцкия текст:

Исклетѧвашѧта тѧи нскрънѣго своего, сего въгнахъ — Син. пс.
100.6 — *τὸν καταλαλοῦντα λάθρα τοῦ πλησίον αὐτοῦ, τοῦτον ἐξεδίωκον*.

и любѣве своиѧ показѧ насъ оучѧ. како не страждѧштаго зѣлѣ. нъ
творѧштаго зѣло. того пакѧти въсѧдоу подобно Супр. 406.6 — *οὐ τὸν*

¹ Э. Благова, цит. съч., стр. 40.

πάσχοντα κακῶς, ἀλλὰ τὸν ποιοῦντα κακῶς, τοῦτον θρηνεῖν πανταχοῦ δέκασιν.

Такова повтаряне се забелязва и при усложнен подлог, а по-рядко — и при други части на изречението:

ΧΟΔΙΑΙ ΠΟ ΠΑΤΙ ΝΕΠΟΡΟЧНОУ СЪ ΜΙ СΛΟΥЖΑШЕ СИН. пс. 100.8 — πορευόμενος ἐν ὁδοῖ ἀμώμω, οὗτος μοι ἐλεητούργε.

А СВАНОВ НА КАМЕННИ. СЕ ЕСТЬ СΛЫШАΙ СΛОВО. І АВНЕ СЪ РАДОСТНІЖ ПРИ-
ЕМЛ'А Є. Зогр. Мт 13.20 — ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρῶδη σπαρεῖς, οὗτος ἐστὶν ὁ τὸν λόγον ἀκούων.

Използуването на повтарящо показателно местоимение трябва да е имало по-голям стилистичен ефект (изтъкване и подчертаване), защото то е могло да носи и логическо ударение. Енклитичният характер на формите на анафоричното местоимение до голяма степен лишава конструкцията от тези признаци, но те са могли да се изявят, когато не се е касало за енклитика. Така в цитирания стих Лк 13.16 Мар., Сав. и Ас. имат еА (ѣА), а Зогр. — показателно местоимение: снѣж же лѣштѣр ѡвѣрамлѣж сѣштѣ. ѣже сѣваза сотона. се осмѣе на десѣте лѣто. не достѣвше ли раздрѣшнѣти сѣа отъ жзы... В Сав. Мт 7.24 срещу н в Мар., Зогр., Ас. е употребена род.-вин. форма егѡ: всакъ нже сλѣшнѣтъ ми словеса н творѣтъ ѣа. оуподѣлѣж егѡ мѣжеви мѣдрѡу.

Оттук се вижда, че двете части на такива конструкции (именната и глаголната) са били не така тясно свързани помежду си и второто местоименно допълнение, осигурявайки конструктивна завършеност на глаголният член, е правело възможно обособяването на именния. Прекъсването на конструкцията и възпроизвеждането ѝ отново чрез заместване на първата ѝ част с показателно или анафорично местоимение е било средство за създаване на по-сложни и достатъчно разбираеми синтактични построения, в които не е бил нарушаван гръцкият словоред. За илюстрация на стремежа да се развива славянският текст с помощта на местоименията в по-разчленени конструкции могат да послужат два откъса (от Супрасълския сборник и от съчиненията на Й. Екзарх), чиито гръцки съответствия несъмнено са създавали трудности на преводачите в синтактично отношение:

НЕ БО ІАКО ЧЛОВѣКЪ БЫТЪ СНЪ БОЖНН. І НЖЕ НА НЪ МЖНАЪ ТОМОУ
ПРЕДОЛЕ. ПАЛТНІЖ ТО СЪ'ДѢЛАВЪ. ІАЖЕ НА ЗѢЛААГО ІЕН ВРАГА ПОБѢДА. ТЖ
СЪ'ДѢЛАВЪ ТѢМЪ ЦѢСАРЬ БЫТЪ Супр. 328. 3—6 — καὶ τὸν καθ' ἡμῶν τύραννον ἐνίκησεν; ἐν σαρκὶ ταύτην πραγματοποιήσας τὴν κατὰ τοῦ δυσμενοῦς αὐτῆς (τῆς τριᾶδος) ἐχθροῦ νίκην.

НЕ МОГОУЩН СЕ ЛОУЧН ПРОБНТН СКЪЗЪ ОУЧЕНИЕМН ВЪЗДѢХЪ ІАВЪ ТВОРНТЪ,
ІАКОЖЕ НАПЛОУТНІА ЦѢЩА, НЖЕ Ѡ ЗЕМЛЕ ВЪСКОУЩН ВЪХОДЕТЪ, ОУДРЪЖАТН А
НЕ МОГЪ. НЪ ОУМНОЖЕННЕМЪ МОКРОТНЫМЪ СТОУДЕННН ВЪЗМѢТЕННН ПРИВОДЕ НА
МѢСТА. ВЪ НЕЖЕ СЕ СЪВНРАЕТЪ (рлн а 1, според изд. на Бодянский) — Μη διαχυθεῖς δὲ ὑπὸ τῆς ἀκτῖνος ὁ πεπικνωμένος τέως καὶ συνεστῶς ἀήρ δηλὸς ἐστι διὰ τὴν ἐπιρροίαν τῶν ἐκ τῆς γῆς ἀτμῶν κρατηθῆναι μὴ δυνηθεῖς, ἀλλὰ τῷ πλεονασμῷ τοῦ ὕδατος χειμῶνα ἐπάξουν τοῖς χωρίοις περὶ ᾧ συναθροίζεται¹.

¹ Според цитат у E. Dvořáková, K překladu nominálních konstrukcí v Šestodněvu Ioanna Exarchy, Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury, 1959, III, стр. 146.

Във връзка с последния случай трябва да се изтъкне и наблюдението на Е. Благова за стилистическото съотношение между гръцкия оригинал и построения по такъв начин славянски текст: употребата на **jb* като анафорично местоимение за отнасяне към относителни изречения, с които се превеждат гръцки причастни и други конструкции, е позволявало да се запази в старобългарския превод същата неутрална стилистична плоскост, която са имали гръцките изречения. Благова вижда причината в това, че в сравнение с изразителното тъ местоимението **jb* се проявява като стилистично неутрално¹.

б) Среднобългарските текстове представят по-голямо разнообразие в конструираните с повтарящи енклитики. Тук намираме както старобългарския тип с усложнено и изнесено напред допълнение, така и удвояване на съществително име, което стои след глагола. В по-късни паметници е отбелязана и реприза на дателно допълнение. Крачка напред в сравнение със старобългарски са случаите с удвоени допълнения при личните местоимения², които поставят важни въпроси във връзка с генезиса на местоименната реприза³.

Първият модел повторени допълнения показва безспорна приемственост със старобългарски:

снѧ ѡба на .і. посла ѧ нсѧ Мт 10.5, Рил. ев. XIII в. — *τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς*⁴.

Ісѧ же ꙗже нма. чашѧ оубо ꙗже азѧ пнѧ. испнѧ ѧ. н крѣщенѧ нмѧ азѧ крѣшѧ сѧ. крѣтнѧ сѧ. Мр 10.39, Рил. Б ев., XIII в. — *τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω πίετε*. В Мар.: чашѧ оубо ꙗже азѧ пнѧ испнѧ. Също така и в Зогр., Ас., Сав., Мак., Вр.

н дрѹгыѧ прѣде глѧ. гн манасѧ твоѧ еже мн еси даѧ. положн н въ ѡѡбръсѧ Лк 19.20, Рил.Б ев. — *κύριε, ἰδοὺ ἡ μὲν σου ἦν εἶχον ἀποκριμένην ἐν σουδαρίῳ*... В другите евангелия е предпочетена конструкция със страдателно причастие, която точно отговаря на гръцки. Срв. се мнѧсѧ твоѧ ꙗже нмѧхѧ положенѧ въ ѡѡбръсѧ Зогр. По същия начин е добавена енклитика и в Стаматово ев. (XIII в.) Мт 7.19, която обаче има съответствие в Ас.: всѧко дрѹво ꙗже не творѧтъ плод(ѧ) дрѹва. посѧкаѧтъ ꙗ н въ ѡгнь вѧмѧѧтъ. Чрез заменянето на родителната форма еѧ с винителна (ѧ) в Добрейшово ев. конструкцията в Лк 13.16 не се отличава вече по нищо от този тип: снѧ же дѧштерѧ аѡрамѧнѧ сѧштѧ. ꙗже сѧѡза сотѡна... не достѡѡашѧ аѧ раздрѡшнѧ еѧ отъ жѧзы (Мар.) — не подѡѡашѧ аѧ раздрѡшнѧ ж (Добр.). Повечето от примерите, изнесени от К. Мирчев, спадат към тази разновидност на двойните допълнения:

тѡѡ нже изѡѡѡѡѡн есте азѧ въѡѡхѧ сѧ ѡѡ спѧшнѧ Пролог (XIV в.)

блѧженнѧ рѧбн тн нѧже гѧ прѧшѧѡѡѡн ѡѡѡѡѡѡѡѡ нѧ бѡѡѡѡѡ (Лк 12.37), Кюст. ев. (XIII в.). — *οὗς ἐλθὼν ὁ κύριος εὐφρανέτω ὑποδοῦντας*.

¹ Э. Благова, цит. съч., стр. 41.

² Вж. за тях у същите автори.

³ А. Минчева, цит. съч. в ИИБЕ.

⁴ К. Мирчев, цит. съч., стр. 285.

ДА АЩЕ КОТОРЫ Ж ОБРАЩЕ НА ПЖН: МЖЖ Н ЖЕНЪ: СВЪДЗАНЪ ПРИ-
ВЕДЕТ Ж В ЕРСАМЪ Слепч. ап. Деян. 9.2 — *ὁπὼς ἔαυ τινὰς εἴρη τῆς ὁδοῦ*
ὄντας, ἀνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάπῃ εἰς Ἱερουσαλὴμ.

НИКТОЖЕ СВѢТНАННКА ВЪЖЕГЪ ПОКРЫВАЕЪ ЕГО ПОДЪ СПЖДОМЪ Лк 11.33,
Рил. ев. (XIII в.) — *οὐδεὶς λύχνον ἄρας εἰς κρύπτην τίθεισιν.*

ГН, ТНА ВЪ КОЕ МѢСТО Н МЖЖ ПОСЛЕШН Н(Х) Сборн. слова (XV в.)¹.

По същата схема вървят и случаи като следните с реприза на показателно местоимение:

по сѣмрътн господства мн, кого нзверет господь Богъ вѣтн господинь
Влашкон земан..., да аще почететь н вѣрѣднт н поновнт сѣ повелѣнїе
господства мн, того господь Богъ да вѣрѣднт его н да почѣтет его...;
а аще ан не..., а того господь Богъ, сътворнѣн небо н земан, да вѣтет
его зде съ тѣломъ². Първоначалният вид на формулата е бил н тѣго
господь Богъ да разорнт н да вѣтет зде тѣлом (П, 129, 1465 г., 221).
Другите примери от влахобългарските грамоти, посочени от С. Б. Берн-
штейн³, трябва да бъдат отнесени също към този тип: н кннгѹ господства
мн да ю дръжнѣтѹ вас (Б, LXXVII, 99)⁴; тогѹзн чловѣка да го не нїем
(Б, XLVIII, 71). Цитираните у Бернштейн случаи представят една малка
част от удвоените допълнения във влахобългарските грамоти. За исто-
рията на удвояването в български никак не е без значение фактът, че и
останалият материал показва точно такава синтактична структура: а сезн
чловѣкъ, що ще донестъ сназн кннгѹ, а внѣ да га вставете да втнѣде
дома сн (Б, LXXIII, 95); тѣзн кон прнхѡдѡт вт възрѣскѣ странѣ съсъ
добнткѡм, да нх не вжнтѣвате (Б, LIX, 83); тѣгѡ радѣ да знате, втн
тѣназн гл҃ажѣны сна нх шет господство мн вт главы сн (Б, XV, 30);
н втом тѣрѣзн не хтѣх да нх вставнм, вам зло да вчннѣт (Б, CVII, 134);
а вн моего чловѣка не хтесте да га вставѣнтѣ да прѣндѣт къ господствѣ
мн (Б, XC, 116); н хадѣр н свкалъ еше нх чекѡм да донѡдѣт в мене
(Б, CXLIX, 181). По същия модел е можело да бъде конструирана и
фраза с местоимение: да како нх азъ не шѣ да нх прѣстнм, тако н
внѣ да нх втнѣдѣнтѣ вт вас (Б, LXVII, 90). У К. Мирчев⁵ се посочват и
два примера с удвояване на косвено допълнение: нвѣвѡмѣ дѣдѣ вѣчнаѡ
мѣ памѣт (Борилѡв синодик, XIV в.); мжжѣ в(о)гатство печѡлъ мѣ ест
(Сборн. слова, XV в.). Както се вижда от техния брой, в по-стари и тра-
диционни паметници те са рядкост, но влахобългарските грамоти отново
дават материал за по-широко засвидетелствуване на конструкцията: а то

¹ К. Мирчев, цит. съч., стр. 285—286.

² P. P. Papanătescu-Damaschin Mioc, Documenta Romaniae historica, B. Țara Românească, volumul I (1247—1500), București, 1966, стр. 263. По-нататък само П с озна-
чение на страницата и годината.

³ С. Б. Бернштейн, Разыскания в области болгарской исторической диалектологии, Москва—Ленинград, 1948, стр. 345.

⁴ J. Bogdan, Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI, I, București, 1905. Оттук нататък Б с означаване
номера и страницата.

⁵ К. Мирчев, цит. съч., стр. 286.

таковому чловѣку да му е съпостатник (М, IX, 26); сираком господства ми криво да ми не вѣдет (Б, VI, 13)¹; а темзи златворцем да ми се главе откништ (Б, СХІХ, 147). Не е трудно да се забележи, че и удвояването на косвеното допълнение е извършено по схемата, която се открива в удвояването на прякото допълнение във всички посочени дотук случаи: това е допълнение, изнесено напред и поради това повече или по-малко откъснато от своя глагол; в същинската изреченска конструкция на глагола то е маркирано, възпроизведено отново с неутрална неударена (енклитична) форма на личното местоимение. Видяхме също така, че това е в общи линии отбелязаният в старобългарските паметници тип на повтаряне съществителни имена с местоимения. Среднобългарският материал показва известно развитие на конструкцията, което се изразява не само в по-широкото ѝ разпространение, а и в нейното стягане. Повтореното допълнение не винаги е силно разпространено и усложнено, определенията му често се свеждат до използването на показателно местоимение, което го изтъква и обособява.

Новост по отношение на старобългарски е удвояването на допълнения, които се намират след глагола. Пръв изнесе такива факти от Хлудовия триод (XIII в.) Й. Русек²:

колъ кратъ въсхотѣхъ събрати ж чада твоѧ — ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου.

и погнашъ въ сѣдѣхъ нхъ с(ы)новъ нз(р)н)лєвъ — καὶ κατεδίωξαν ὁλίω τῶν υἱῶν Ἰοραήλ.

По-късно същият автор отбелязва удвоени допълнения и в Шафариковия триод, с което появата на тези конструкции по паметниците трябва да бъде отнесена още към XII в.³: за бл(а)гага ꙗже нмъ створи х(р)ст)е родоу еврєнскому пропати та ождишъ; и сказа ен аг(е)лз б(о)городнц)н.

Ще добавим още няколко случая от по-късни текстове, повечето от XV в.: Н даде моу ѿкторуу своего златого меча Ман. хр. 110⁴. и прѣдаде нхъ богъ невѣрнии онн ꙗзнкы въ остроу мечѧ⁵. и земля сѧ ест ѡзел, а хто нест се даа, ѡн нх ест мѣжне посекѧ, а жѡнн и дѣтца ровнѧ (Б, СХІІІ, 141); аще ли не щете нх ѡслободити тѣзи шѡтѡе, ... (Б, LXV, 88); сего радѣ тѧ въсь да нм сѣт въ ѡчинѣ и ѡхабѣ тем и дѣцам нх, вѣнчетом и прѣвѣнчетом нх и да нх не смѣет бантѡвати тѣх села, ни сѣдец, ни главник (П, 152, 254); ... да нм ест въ ѡчинѣ и въ ѡхабѣ нм и сыноком и вѣнком и прѣвѣнчетом нх (П, 302, 493); сего радѣ да нм сѣт въ ѡчинѣ и въ ѡхабѣ свѣтомѣ монастырѣ и божественым ннокомъ въ пишѣ и въ службѣ и въ вѣчное възпоминаніе родѣтелехъ господства ми (П, 150, 248).

¹ С. Б. Бернштейн, цит. съч., стр. 345.

² Й. Русек, По въпроса за хронологията на удвояване на допълненията в българския език, Български език, 1963, 2, стр. 141—143.

³ J. Rusek, Przyczyunki ...

⁴ По фототипното издание на Ив. Дуйчев, Летописи на Константин Манаси, София, 1963.

⁵ А. Балотэ, Славяно-румынска литература времен Стефана Великого, Romanoslavica, I, 1958, стр. 219.

Словоредът на тази група удвоени допълнения говори за друго взаимоотношение на съществителното и енклитиката: докато в първия случай местоимението маркира втори път едно изказано вече допълнение, тук в позиция на добавяне е самото съществително. То уточнява и обогатява смисловото съществуващия вече скелет на глаголната конструкция.

Особено място между удвоените допълнения заема удвояването на местоимението *всь*. То има началото си в старобългарските текстове:

ДѢНИ ОУЖЕ ПРИШЪДЪШОУ. ПОВЕЛѢ ВЪСА ВЪСТН А ВЪ ТЕМНИЦѢ. Супр. 104.25 — *Τῆς δὲ ἡμέρας ἥδη παρελθούσης ἐκέλευσεν εἰσαχθῆναι πάντας εἰς τὸ δεσμοτήριον.*

КЪ ЖЕ РАЗУМѢВЪ ОТНДѢ ОТЪ ТЖДѢ. І ПО НЕМЪ НДЖ НАРОДН МНОЗН. И НЦѢАН Я ВЪСА. Мт 12.15 — *καὶ ἐθεοόλευσεν αὐτοὺς πάντας*, лат. *et curavit eos omnes*; срв. Добр.: и по нѣмъ ндошж народн мнозн нцѣан вса. Такива колебания има между самите среднобългарски паметници: нсчнтаж множ во ѡвѣзд. и всѣмъ нмѣ нмена нарицаж. Пог. пс. 146.4 — и всѣмъ нмена нарицаж Бол. пс. — *καὶ πᾶσιν αὐτοῖς ὀνόματα καλῶν.*

От сравнението с гръцкия текст се вижда, че в едни случаи той подкрепя повторението, а в други, еднакви по тип с първите, не дава образец на преводача. Към последните спада удвояването от Мак. ев. Лк 7.16, върху което обръща внимание К. Мирчев¹: *прижтъ же ж страхъ вса — ἔλαβεν δὲ φόβος πάντας*. В Мар.: *прижътъ же ст(р)ахъ вса*. Удвояването на допълнение *всь* продължава също в по-късни паметници: и колко прѣвѣзн сѣ билн през двнаѣ, сѣн нх ест пѣстна Алн-вѣг 3 мене (Б, СХLIX, 181).

*

Най-тежкият въпрос от историята на удвоените допълнения безспорно е: как следва да се обясни възникването на такива конструкции и каква е била тяхната мотивираност от гледище на езиковата (в случая — българската синтактична) система? С други думи, това ще бъде въпросът за техния произход (домашен или чужд) и за тяхната функционална същност. Тук преки съпоставки с останалите балкански езици не могат да помогнат, защото и при тях местоименната реприза на съществителните и личното местоимение крие толкова загадки, колкото и българската форма на това общобалканско явление. За никой от останалите балкански езици не е дадено досега задоволително обяснение, нито пък са правени изследвания върху историята на удвояването. В сравнение с албански и румънски българският език има поне това предимство, че неговите писмени паметници дават възможност да се направят известни, макар и скромни наблюдения върху появата и развоя на удвоените допълнения в старобългарските и среднобългарските паметници. От чисто вътрешно гледище — т. е. изхождайки само от тяхната синтактична структура — може да се забележат следните особености: 1. Очевидно удвояването се е наложило най-напред при съществителни имена, изнесени пред глагола и определени по някакъв начин. 2. Никъде не се забелязва опасност от объркване на субекта на действието (подлога) с неговия обект (прякото допълнение).

¹ К. Мирчев, цит. съч., стр. 285.

3. В старобългарски няма засвидетелствувани случаи на повтаряне на лични местоимения, но в среднобългарските паметници те са представени наравно с удвояването на съществителните. 4. При съществителните най-често и най-ранно е удвояването на прякото допълнение, а при личните местоимения — на косвеното допълнение в ед. ч. 1 и 2 л. (при най-старите енклитични местоименни форми). 5. Оформянето на двете части на конструкцията (допълнението-съществително име и глаголната част на конструкцията с повтарящо анафорично местоимение) говори за известна самостоятелност на тези два члена. Съвършено ясно се вижда, че местоимението не се е добавяло към съществителното име като негово пояснение, а към глагола. Следователно то не е могло да има за цел да означава — подобно на винителния падеж — синтактичната функция на името като пряко допълнение, а е трябвало да завърши същинската изреченска конструкция, която е организирана около глагола. Типът от т. а), който става по-нататък основа на новобългарския модел, много явно показва, че съществителното име се е чувствувало първоначално като самостоятелна номинална конструкция и е било отделяно с пауза от глаголната част. Потвърждение на това можем да видим в мястото на неударената форма на личното местоимение. В старобългарските и среднобългарските примери от т. а) то е след глагола. В повечето случаи в гръцкия текст няма никакво местоимение, което би могло да повлияе за поставянето му след глагола. Тук е имало позиция на Вакернагел, обусловена от изреченската пауза, която очевидно е била пред глагола. Аналогични примери се откриват и в някои български диалекти: *Е, и на вълко присакало му се да бъде кум* (Софийско); *Врабчето ванало да жъне, а лесицата мръзело я и ванала да гяволуг* (Софийско); *Идоше, идоше, пай на сиромаша дотеже му брашното* (Трън). Това място на енклитиката може да се обясни само с наличие на прекъсваща пауза пред глагола. Срв. от същите текстове: *Дошло ред да си разделат житото, а врабченцето я попитало; ка се върнала, вълко я пак питал; Оттам вълко, надигнал се, айде-айде, та у една нива нашел едно гърчаво магаре, пасло по житото, а он му изокал; Еднаж врабчето и лесицата сортачили се, та си посеяли жито; Чорбацията му позволил и он го тури*. Конструкции с удвоени допълнения, в които личат следи от прекъсваща пауза пред глагола, има и в Седмоградските текстове: *наш лиаб катадешни дај го, Боже, неска нам* (58,9)¹. Срв. *На душмания, който бяга, направи му златен мост* (пословица). Много е възможно за такова положение на енклитиката да е спомагало самото повелително наклонение, тъй като и при говори, където енклитичните местоимения са се превърнали в проклитики, все още не се допуска поставянето (проклитично) на неударено местоимение пред формите за императива (в началото на изречението). В съвременния български език в удвоени допълнения и в други съчетания без пауза кратките форми на личното местоимение могат да бъдат поставяни пред глагола и в повелително наклонение (*На Иван му кажи да дойде*).

Интересни са и другите данни от Чергедските молитви. Както и във влахобългарските грамоти, решително преобладава препозицията на съществителното по отношение на глагола (16:3). Случаите с удвоени

¹ Примерите от Седмоградските текстове се дават по: Л. Милетич, Седмиградските българци, СБНУ, ХІІІ, 1896.

Местоимения са повече на брой и са разпределени почти равномерно пред и след глагола.

Съвкупността от всички тези факти ни дава основание да заключим, че в ранния стадий на поява на повтаряща енклитика при съществителните удвояването на допълнението е подпомагало различаването на изказа на сравнително самостоятелна именна част и изреченско-глаголна част.

*

Независимо от това, че местоименната реприза е типична структурна черта на балканските езици, при търсенето на нейния произход трябва да се вземат под внимание няколко съпоставки, които могат да осветлят началните моменти на възникването ѝ.

I. Посочвано е вече, че българската реприза има прилика с плеонастичната употреба на местоименните допълнения в романските езици, която се отразява още в ранните паметници на романската писменост¹ и у някои латински автори². Изводите от едно такова сравнение трябва да се конкретизират: 1. Латинските конструкции съвпадат със старобългарското и среднобългарското удвояване от тип а): *urbem novam, conditam vi et armis, ... eam ...; censorius nomen, quod ..., id nunc poscitur, id iam populare ... factum est; cultrum, quem ..., eum ... defigit; amicos domini, eos habeat sibi amicos*; при местоимения: *illud quod supra scripsi, id tibi confirmo; omnia, que tu vis, ea cupis; eam, que ..., non potero eam uxorem ducere*³; *ipsas civitatem restauramus eam; ipsas piscarias, quas dicitis, habuit eas antecessor meus; ipsas villas senior meus mihi eas dedit*. 2. Те представят особеност на разговорния стил, т. е. отразяват структурата на говоримата реч, а не са особеност на изискания книжовен език: „Die Umgangssprache mit ihrem Streben nach Lockerung der Satzglieder liebt es das Subj. bzw. Obj. durch vorangestellte oder nachfolgende Pronomina abzuheben; ... Speziell umgangssprachlich ist die Wiederaufnahme des substantivischen Subj. und Obj. durch *is*“⁴.

II. При същите условия става повтарянето на съществителните имена и в папирусните текстове на следкласическия гръцки (от V в. насам): „... ein mit mehr oder weniger Nachdruck vorangestelltes Substantiv, Partizipium oder Substantivpronomen beim Verbum durch ein zurückweisendes Personalpronomen wieder aufgenommen wird“⁵: *τὸν δὲ πῶλον αὐτῆς ἀποστῆλῶ (σοι) αὐτόν; Δάμπτωι μνοθηρευτῇ ἔδωκα αὐτῷ διὰ σοῦ ἀραβὼνα (δραχμὰς) η; Στεφανοῦν δοῦλὴν μου κελεύω μὴ ἀναχωρεῖν αὐτὴν ἀπὸ τῆς κόμης ἄχρι τῆς πε(ρ)ιστάλλης μου; καὶ τὰ τρία βλονότινα ποιήσον αὐτὰ ποδάρελα τῇ θυγατρὶ μου*⁶.

Явлението също е особеност на разговорния език и се поставя във връзка с честата употреба на неударени местоименни форми в него: „Die

¹ A. M. Селищев, цит. съч., стр. 258—259. Вж. и примерите от граматиката на F. Diez, посочени у Л. Милетиц, цит. съч., стр. 6.

² Leumann—Hofmann—Szantyr, Lateinische Grammatik, zweiter Band, Syntax und Stilistik, München, MCMLXV.

³ Пак там, стр. 187, 413, 802. Плеонастично *is* се появява, когато между субекта или обекта и останалото изречение стои приложение, причастна конструкция, относително изречение (стр. 187).

⁴ Leumann—Hofmann—Szantyr, цит. съч., стр. 413.

⁵ H. Ljungvik, Beiträge zur Syntax der spätgriechischen Volkssprache, Skrifter utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps — Samfundet, 1932, Upsala, 27: 3, стр. 6, 7, 8.

⁶ Пак там, стр. 6.

Häufigkeit der unbetonten Kasus obliqui der Personalpronomina ist bekanntlich ein für die Umgangssprache sehr charakteristischer Zug...¹.

Второто местоимение винаги е задължително при т. нар. Nominativus absolutus (pendens); който, въпреки че се посреща с подобна употреба на семитска абсолютна конструкция, е народна гръцка черта²: *πᾶς ἄνθρωπος, ὅστις ἐπορεύθη ὀπίσω Βεελφεγὼρ, ἐξέτριψεν αὐτὸν πέδιλος* (Septuaginta, LXX, Deut. 4, 3)³; *ἡ πόλις, ἡ ἀγάπη σου, ἐλήσαν την οἱ Τοῦρκοι*⁴.

III. Същият начин на удвояване на допълнението е отбелязан в нота-риални записи от XV—XVI в., които отразяват хърватски говори от остро-вите на Адриатическото крайбрежие: *a intradu ka bude od nih* (т. j., *od ovac*) *da ju potežu redovnici*; *a zemlu ka e u Jadrošinskom, ... pušćam ju v ruke Martinu Sladiniću*; *a ovce ke ostanu ... pušćam je Martinu više rečenomu*; *šentencie ke je ki od nih učinil da je imaju zgoriti i da nisu valide*⁵; срв. от съвременни словашки говори: *a žitá tag dobré čo boli v jeseňi, čo boli sjaté nám ix miši napadli*⁶.

IV. Удвояването на допълненията не е единственият случай, когато в сравнение с едно по-старо състояние се открива поява на нововъзникнали местоименни допълнения. Това е, на първо място, посочената в изследването на П. Илчев⁷ тенденция да се добавят към глаголите енклитични допълнения, които нямат в гръцкия оригинал никакво съответствие в окръжението на превеждания глагол. На второ място, заменянето на склоняемото относително местоимение с неизменяема дума с чисто съюзна функция води в много езици до допълване на подчиненото относително изречение с анафорични местоименни форми, които трябва да означат глаголният обект (италиански⁸, немски, български, сърбохърватски⁹ и някои други славянски езици): *Der Mann, was ich ihm hab Geld geliehen*; *Смоква што си је проклео, посушила се; жена што смо је вићели; еšše som bol aj ja s tim hvizdošom čo ho poznaju čo ma bradi*¹⁰; ... и по сѣм давам знание вашемъ прїиѣтелствъ за тїиѣзи злѣтеорци, що нѣ сте вѣхѣтнѣи (Б, СХІХ, 146); ... та проснѣте ѡт мене вѣрѣ, како да донѣте едни ваш члѡвѣкъ що га вѣрѣте, ... (Б, ХС, 116).

Важно е да се изтъкне, че и тук се касае за явление, характерно преди всичко за устната реч, и че добавеното местоимение се появява за пълнота и граматическа оформеност на глаголната конструкция. По такъв начин и в трите случая глаголят винаги има такова непосредствено окръжение, което е синтактично завършено.

¹ Н. Ljungvik, цит. съч., стр. 6.

² А. Debrunner, Geschichte der griechischen Sprache, II, Sammlung Göschen, 114, Berlin, 1954, стр. 96. Вж. и § 199.

³ Пак там, стр. 96.

⁴ Пак там, стр. 131.

⁵ J. Ham m, M. Hraste, P. Guberina, Govor otoka Suska, Hrvatski dijalekto-
loški zbornik, I, 1956, стр. 40.

⁶ Jazykovedný sborník, IV, 1950, стр. 230.

⁷ П. Илчев, Към разпределението на дългите и кратките прономинални форми в старобългарски, ИИБЕ, X, 1964, стр. 240 в сл.

⁸ Т. Б. Алисова, Синтаксическая модель в письменном литературном и в обы-
ходном разговорном языке, ВМУ, 1967, I, стр. 18—30.

⁹ A. Gaillis, Flektiertes Relativum und Relativum generale — insbesondere im Ser-
bokroatischen, Scandoslavica, IV, 1958, стр. 137—149.

¹⁰ Z. Stieber, Zarys dialektologii języków zachodnio-słowiańskich, Warszawa, 1956

V. Поразително напомнят по-стегнатия тип удвоени допълнения от влахобългарските грамоти и Черредските молитви редица славянски конструкции в диалектни записи: *Temu ubožakoji, pohy mu oblezly* (J. Balhar, 107¹); *Takeho lucyfera, ene ho řnuč ze staveňa* (ib. 107); *Teho brafka, dluho ho chce krmíč?* (ib. 107); *Ta krava, zabito ju na venku*; (ib. 105); *Tu počynku, myslíče hu (-ji) staviáč* (ib. 105); *A jemu dycky z l'evěho leho kšosa mu dycky kapata voda* (A. Vašek, 427²). Глаголът, както и в старобългарски, като че ли си построява ново изречение, а същинското му допълнение остава изолирано, обособено в самостоятелно синтактично-интонационно единство. По същия начин в построяването на фразата може да участва и показателно местоимение: *Ty březe, tym ořezali haľuze až navrh* (J. Balhar, 105); *Kobzole, ty sme dycky fšecky odezdali* (ib. 107); *Ty prašky, dyby ja tych praškuv ňemjet, to uš sem byt preč* (ib. 105); *S'emeňec, teho tam trocha buz'e* (ib. 105); *Neboštig olšofsky, teho postřelili* (ib. 105). Към актуалното членение именната част се отнася като основа³.

Вижда се, че почти навсякъде съществителните са определени с показателни местоимения. Не по-малко важно е и това, че тук също се касае за устна реч, за синтактично оформяне на непосредствена говорна проява. Употребата на показателното местоимение, поставянето на съществителното в именителен падеж, а на местоимението — в изискваната от глагола форма, говорят недвусмислено, че именният член има известна синтактична самостоятелност и че връзката му с глагола е по-хлабава. Поради формата за именителен падеж някои автори виждат в такива изречения и остатъци от арханген тип на синтактично свързване, при което именната част е представляла отделно именно изречение⁴.

VI. Добавянето на лично местоимение към местоименията от реда *въсь—въськъ* не е само българска особеност, а общославянска: *Отпустил их всех в Крим; Он и похоронит их всех; У всех у них были родственники, жившие поблизости; Vacek, jakž brzo s koně skočí, všěcky v jistbě jě zaskočí* (Далимилова хроника, 56, 41—42); *Jenže liczy mnostwo gwiazd; wszem jím imięna wżycwa* (Флориански псалтир, 146.4). Оттук може да се предположи, че причините за удвояване в този случай трябва да са по-други и може би се крият в обобщителното значение на местоимението. Срв. още *всички те, всички тях*.

VII. Поясняване на местоименното допълнение на глагола с добавяне на съществително име след него е широко известно от много езици: *Тяжело ведь ей было, Мариш-то, понимать надо; Да только откуда*

¹ Jan Balhar, Větná skladba lašských nářečí, Дисертация, Brno, 1961.

² A. Vašek, Nářečí rožnovsko-meziríčské, II. Skladba, Дисертация, Brno, 1960.

³ J. Chloupek, Stavba věty a souvětí v archaických nářečích východomoravských, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha, 1958, стр. 65.

⁴ J. Balhar, цит. дисертация, стр. 105; „Lašská nářečí zachovávají tu starší způsob vyjadřování, kdy dnešní vytičený předmět — původně samostatná nominální věta — se tvarově ještě nepřizpůsobil funkci, kterou plní v další větě“. За първоначални именни изречения ги смята и J. Chloupek, цит. съч., стр. 65. В подкрепа на това предположение може да послужи и фактът, че подобни двучленни конструкции с местоименно допълнение при глагола са засвидетелствувани в езици като келтски и лийкиски А: келтски: *pach gním umaí, bad hé dop — gneith* „любое низкое дело, это его вы делаете“ (Примерите са взети от Вяч. Вс. Иванов, цит. съч., стр. 277: „... независимая форма именительного падежа отделяется связкой в сочетании с местоимением от предиката“); лийкиски А: *ebññe: xupa: te-ne prñnavatě Triyētezi: se-ne piyētē ladi: ehbi se tideime* „Эту гробницу, ее построил Триетези, и ее он дал своей жене и (своим) детям“ (пак там, стр. 190—191).

их взятъ, факты-мо? *Au fait, vous la connaissez, l'histoire d'Edith Thompson? Zavolé ho — teho Frantika; Já bech je nedost la do sebe — te zobe; Sfagrová bježela, oviza ho, dom,...* (Stieber, 124); *A v noci vlezla ku tmu sušedovi do izby a muvila mu, tmu sušedovi,...* (Stieber, 127).

Съществителното разширява изречението като приложение към местоимението и доуточнява смислово глаголното допълнение. Приложение може да получи и изразеният с местоимение подлог: *Toi, D'ъли Балтъ, бил на Госпудъ мунче¹; A voñi bêlê sami doma — tê d'et'l.*

Такива конструкции също са особеност на говорената (устната) реч и имат предимно уточняваща функция: *I oní ga úzmu — oná máma i nêna što iê umř'lo d'ete — onôga što su sêkli líbru sáš ním, za sína nínoga* (E. Petrovici, 233²). При по-силен елемент на добавяне приложенията са обособени³, но в български това става рядко⁴. И в други славянски диалекти (езици) добавянето на приложениято в устната реч също може да не се маркира с пауза: чешки: *Tak se tén djobůl něvedžet z rady, jag ho dostač teho chťopa,...*; *Kery mu poradži zethač, že ju dostaňe tu pryncesu,...*⁵; *Modz ih umřeto teh d'et'i⁶*; *Je to sice nevlastní syn, ale mám ho kluka docela ráda a chťela bych mu pomoci*; украински: *збийник го зяў на свій хирбет забітого і нюс до ліса скрити* (Дурново, Хр. м. 56); руски: *много мы их тут без счету этих татаров поббили...*

В българския език за същинско приложение може да се говори само при отделяне на съществителното с пауза — т. е. когато то е обособено. В останалите случаи тези конструкции по нищо не се различават от обикновените удвоени допълнения: *и зема го една риба вашио зет; уведете го тава пушнияво петле; сиромеат тргнул напред и му рекъл на чорбащйуту.*

*

Историята на българските удвоени допълнения, така, както е документирана по паметниците, показва, че особеностите на днешния синтактичен модел са се развивали постепенно. От друга страна, конститутивните черти на конструкциите с двойни допълнения са имали отношение към синтактичното членение на изказа. Това се забелязва при заместването с местоимения на по-големи синтактични цялости, които съществуват самостоятелно като подчинени изречения, но чието отношение към глагола на главното изречение е означено обобщено от местоимението: *А кон не шѣт хтѣт да дондѣт, а внѣ да нх ѣхкатнѣ да нх пѣстнѣ къ госпѣдство мн* (Б, LXXXI, 105); *Н ннѣ, колнко дѣкатн нмажт Бра-*

¹ Р. Ницолова, Обособяване в българските народни говори, Език и литература, 1967, 3, стр. 53—65.

² E. Petrovici, Graiul Carașovenilor, București, 1935.

³ Вж. у Р. Ницолова, цит. съч.

⁴ Пак там: „... в някои случаи, особено при по-небрежен и бърз стил на произношение, след личните местоимения няма обособяване на приложениято (това е характерно предимно за разговорната реч)“, стр. 55.

⁵ B. Havránek, Československá vlastivěda, III, Nářečí česká, Praha, 1934, стр. 184, 181.

⁶ J. Chloupek, Otázky nářeční syntaxe, Дисертация, Brno, 1962, стр. 169.

шовене, да нх ннесжт слободно (Б, ЛП, 76); кой е изел медо, него клопката че го улови (нар. пр.). Показателни за синтагматичното членение на устната реч са изречения от следния вид: *Носът като ѝ я донесъл, тя пак си го наместила на мястото му* (нар. пр.); *Месеът, като си дошел, и тя го попитала, майка му; Месеът когато си дойде, аз ще го попитам* (нар. пр.); ... и ѝ дала три цветя: *единият цвят, когато стигне горе, като го изяде, ще ѝ се отвори път* (нар. пр.). Характерното за тези свързвания е това, че съществителните (*носът, месеът*) са изнесени и пред двете изречения, към чиито глаголи те имат различно отношение — подлог — за подчиненото изречение, и пряко допълнение — за главното. В това отношение заслужават внимание подобни конструкции и от старобългарските паметници: *сна останъкн аште енце оставимъ. възати а иматъ кръстниани. и наплънати въсь мнръ* Супр. 80.26; *тъ же блаженъ Гнгоуни. югда съдѣаше въ хъизниъ свои. и писааше. прнде къ нему маломоштъ. мола и н глагола.* Супр. 119.26. Възможни са още два синтактични варианта, където тази неопределеност в синтактичното отнасяне на съществителното е разрешена еднозначно: *Като си дошло вечерта слънцето, майка му го попитала* (нар. пр.), или *Аз, ще попитам месеца, когато си дойде*. И при третия случай, където съществителното би трябвало да се отнася към подчиненото изречение (*като го изяде*) с разместването на частите в друг ред ще се получат други синтагматични единства, и няма да има нужда от местоимение: *като изяде единия цвят когато стигне горе, ще ѝ се отвори път*. Първата, от гледище на литературния език не така стройна подредба на съставките на подобни сложни изречения, е напълно мотивирана от непреднамерения ход на мислите на говорещия при устна реч, който не винаги върви по логиката на граматическата зависимост на думите. Поясняващите глагола допълнения могат да го изпреварят в граматическата линия и да образуват самостоятелен сегмент, а на съответното място в синтактичната верига да получат обобщен и отнасящ към тях заместител. Следващият откъс от влахобългарските грамоти показва, че в началния период на удвояването (а в същност и днес в устна реч) причините за повтаряне на изнесено напред съществително с местоимение не са били по-различни от онези, според които стоящото пред глагола подчинено (допълнително) изречение или относително изречение без antecedент се обобщава в граматически зависимо от глагола местоимение: ... и старем и маадем, и каре кто не хте дръжати веръ въ правдѣ, да мѣ бѣлет господъ богъ зде тѣлаум а въ бѣдѣщаго въцѣ дѣшеж, ... (Б, ХСІ, 118). С други думи, плеонастичната употреба на местоименията по начало е въпрос за синтактична сегментация на речевия поток.

Направените дотук сравнения и съпоставки ни дават право да смятаме, че има основания да свържем българската (и балканската) реприза с особеностите на сегментация на речевия поток, характерни за устна реч. Устната реч е била полето, където са се извършвали езиковите контакти¹, и затова, когато се търси възникването на тъй наречените бал-

¹ Т. В. Цивьян, цит. съч., стр. 18. Вж. и Е. Seidel, Zur Lehnprägung, Wissenschaftliche Zeitschrift der Ernst Moritz Arndt-Universität, Greifswald, 1956/57, 1/2, стр. 53—56; G. Reichenkron, Der Typus der Balkansprachen, Zeitschrift für Balkanologie, I, 1962, 1—2, стр. 120.

кански модели, вътрешната форма на балканските езици, не трябва да се излиза от представата за синтактичния строеж на обработените и нормализирани литературни езици. Първоначалната реализация на всички структурни черти на БЕС е ставала в проявите на устната реч на балканските народи. Именно тази форма на езиково общуване, с нейните специфични синтактични особености е била подложена на промени и структурни преобразувания. Затова при всички синтактични проучвания върху балканските езици трябва да се изхожда от принципите на синтаксиса на устната реч (*promluva*) и на диалектния синтаксис, които получиха в последно време в редица изследвания по диалектология на различните славянски езици (предимно чешки и руски) задълбочена теоретическа разработка¹. Въпросът за връзката между структурните черти на БЕС и строежът на говорената реч (устната реч) заслужава специално разглеждане. Тук ще обърнем внимание на онези особености на устната реч, които, по наше мнение, са имали отношение към установяване модела на удвоените допълнения в балканските езици. На първо място, това е проблемът за изречението — за единицата, която изпълнява функцията на изречение в говорената реч². Установено е, че устната форма на езиково общуване се отличава с известни черти, които се оказват много важни за синтактичното оформяне на устния изказ. Най-главните са: недостатъчна изреченска перспектива у говорещия и тясна спойка на говорната проява със ситуацията. Вследствие на това синтактичната построяка на устните езикови прояви се отличава с разхлабеност на изреченската конструкция, елиптичност (от една страна) и плеонастично повтаряне на части на изречението (от друга), често използване на думи с указателно и показателно значение, допълнително добавяне на нови части на изказването³. Природата на устната реч дава богати възможности за обособяване на синтагматично-интонационни единства, които от гледище на литературния (писмени) език представят традиционни части на изречението, но в диалектния синтаксис (като една от проявите на устна реч) трудно могат да бъдат сведени до такава синтактична категория⁴. Особено важна роля за обособяването играят словоредът, функционалната пауза и употребата на показателни местоимения. Видяхме, че точно такъв е случаят с удвояване на съществителни имена в диалектни текстове или в разговорния стил на литературния език. Придружаването на съществителното име с показателно местоимение или някакво друго пояснение с детерминираща функция му създава по-самостоятелна позиция в речевия поток. В български подобни възможности притежава и членната форма: *Заекът и когато си, отворени му са очите — от пусти страхове* (посл.). Глаголът, който трябва да развие по-нататък мисълта, възпроизвежда допълнението си чрез анафорично (лично) местоимение в своето непосредствено обкръ-

¹ Вж. раздела *Syntax mluveného jazyka a syntax nářečí* в сб. *Otázky slovanské syntaxe*, Praha, 1962, стр. 313—409; Н. Ю. Шведова, *Очерки по синтаксису русской разговорной речи*, Москва, 1960; J. Chloupek, *Aspects of the Dialect and its Structure*, Travaux linguistiques de Prague, 2, Prague, 1966, стр. 277—287, и редица други.

² J. Chloupek, *Stavba věty a souvětí v archaických nářečích východomoravských*, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha, 1958; V. Micháliková, *K interpretaci nářeční věty. Strukturní typy slovanské věty a jejího vývoje. Materiály pro syntaktické symposium*, Brno 19—23. X. 1966, Brno, 1966; J. Chloupek — V. Micháliková, *K interpretaci věty a souvětí v nářečí*, SPFFBU, 1966, A 14, стр. 77—85.

³ V. Micháliková, цит. съч.

⁴ Там там.

жение за пълнота на конструкцията. Същото се получава и когато съществителното с показателно местоимение се добавя след глагола, за да уточни и развие смислово липсващите или само маркирани с местоимения или местоименни наречия глаголни пояснения. Явления от такъв род могат да възникнат във всяка реализация на устна реч (диалект, разговорен стил), без това да значи, че има задължителен синтактичен модел.

Обстоятелството, че всички балкански езици свързват местоименната реприза с членна форма на съществителното или със съчетание с показателно местоимение ни дава право да съпоставим балканския модел с удвояването от типа *teho brafkà, dluho ho chćeše krmić*? Във всички случаи на добавяне на допълнителни местоимения при глагола в проявите на устната реч съществителното име е придружено с показателно местоимение или някакво друго пояснение с детерминираща функция. Доколкото членът представя старо показателно местоимение, паралелът между двете структури не може да бъде случаен: в български (и в балканските езици) в модел се е превърнал един начин на синтагматично членение на устната реч, така както от свободната употреба на слабото показателно местоимение се е развила по-късно нова морфологическа категория „член“. В съвременния български език може да се говори вече за модел поради това, че при удвоени допълнения двете групи — глаголната и именната, не са вече така самостоятелни една към друга, както в цитираните по-горе славянски конструкции. И в български са възможни удвоявания с пауза, но по-често и стилистично неутрално е свързването на допълнението и глаголната група без пауза; енклитиката излиза от границите на глаголната група и може да се долепва до именната, без обаче да изчезва съседството ѝ с глагола: *това списание го върни в библиотеката, списанието го върни в библиотеката*. Формалното условие, довело до окончателното изграждане на тази схема, според нас трябва да се търси в морфологизирането на слабото показателно местоимение и превръщането му в член. Вследствие на последното обстоятелство именната група се изгражда напълно като синтактична форма и същевременно се оказва винаги включена в едно по-общо синтактично единство, на което се подчинява. Новата, по-абстрактна функция на члена, различна от значението на показателното местоимение, довежда до това, че удвоеното допълнение се стяга в една цялостна конструкция, изградена от две синтактични групи. С други думи, от прекъснатото или полупрекъснатото свързване в българския език то е станало непрекъсната структура. По същество скицираният тук път на развитие на модела на удвояването съвпада с предположението на Ц. Младенов¹ за диахроничен процес при съпоставените от него функционално-еквивалентни структури „две изречения, намиращи се в дадената семантична връзка“ — „сегментирано изречение“ — „свързано изречение“.

Не само типичните балкански езици, а и всички славянски говори на Балканския полуостров, които имат местоименна реприза на съществителните имена, я свързват задължително с наличието на член в системата на говора и в модела на удвояването. Трудно може да се докаже, че удвояването на прекия и косвения обект-съществително име е възникнало в българския език — и в който и да е от балканските езици — под непосредственото влияние на чужд модел. Такова влияние се наблюдава при

¹ Ц. Младенов, цит. съч., стр. 154.

удвояването на самите лични местоимения, където пренасянето на модели се обуславя от сходния облик на местоименните форми в балканските езици, но в нито един от тези балканизирани говори няма реприза на съществителни имена, въпреки че контактът с румънски или гръцки е интензивен и съвсем явен. Този факт убедително показва, че репризата на съществителните имена и членът действително са били свързани закономерно още в началото на възникването на модела на удвоеното допълнение. Върху причините за тази връзка са изказвани различни мнения¹.

Сериозен опит за обяснение на зависимостта между репризата и членуваната форма на съществителните прави А. Ваян². Излизайки от предположението, че е възможно прехвърляне на удвояването от личните местоимения към съществителните имена, А. Ваян допуска процес *go vide него* — *go vide того* — *go vide царатого*, вследствие на който окончанията на членното склонение се отъждествяват с показателните местоимения. Така в конструкциите с реприза се въличат и съществителни имена с член. На друго място посочихме³, че в хипотезата на А. Ваян слабо място е прехвърлянето *него* — *того*. При възникване на репризата значенията на двете форми в косвените падежи са били вече ясно диференцирани — лично (анафорично) и показателно местоимение. Субституиране и смесване на **jъ* и *тъ* е било възможно в по-далечен период, когато двете парадигми не са били обособени всяка със своя функция и специфично значение, и когато показателното значение на **jъ* не се е било още развило към значение на третолично местоимение⁴. Това прехвърляне не е невъзможно, но тогава трябва да приемем, че репризата на личните местоимения е била много стар, славянски процес. Обаче, обрънем ли се към самите лични местоимения за 3 л., трябва да се откажем от подобно обяснение, защото енклитиката, необходима за репризата на (н)яго, (н)ямоу се развива най-късно, и не е съществувала в ранния старобългарски. Не е изключено двойката *яго* — *и* да е изпълнявала отчасти ролята на трети член в системата *мънъ* — *мн*, *мене* — *ма*, *тебъ* — *ти*, *тебе* — *та*, но ако се съди по старобългарските паметници, противопоставянето *яго* (род. п.) — *и* (вин. п.) не е било заличено напълно. Това без съмнение, не е позволявало пълно отъждествяване в синтактичните позиции на двете форми и разграничаването им само по признак ударени — неударени. По-късно в много среднобългарски паметници се наблюдава заместване на *и* с *яго*, от което може да се заключи, че формата *яго* става нормална за означаване на прякото допълнение и едва тогава си оформя своя енклитика *го*. Затова по-вероятно е да се допусне, че по времето, когато са могли да се заместят в косвените падежи формите от **jъ* и *тъ* и двата реда са функционирали еднакво като третолично местоимение, не е имало формално условие за реприза на местоименията в 3 л.

По-приемливо — но и по-неопределено — би било предположението, че репризата от личните местоимения се прехвърля направо върху члену-

¹ Вж. за румънски Р. Булагов, цит. съч.

² А. Mazon — A. Vaillant, цит. съч., стр. 178.

³ А. Минчева, цит. съч. в ИИБЕ.

⁴ За **jъ* като третолично местоимение вж. у J. Kurz, K otázce nominativu zájmena 3. os. v slovanštině, Acta Univ. Carolinae, Slavica Pragensia, II, 1960.

ваните форми на съществителните. Прехвърлянето на удвояването само към съществителните с член би могло да има за причина обстоятелството, че анафоричното значение на личното местоимение отговаря на членувано име. При развитата категория „определеност“ с формален показател членната морфема личното местоимение е било (и е в съвременния български език) взаимозаменяемо само с членувано съществително. В тавъв случай наличието на още един балканизъм — членът, ще се окаже онова необходимо условие, което е направило възможно провеждането на евентуално чуждо влияние, осъществено в системата на местоименията, и по-далеч — в употребата на съществителните имена.

От друга страна, обобщаването на репризата като синтактичен модел и при местоименията, и при съществителните имена в български е могло да стане и без намесата на подтикващо влияние от страна на друг балкански език. Членът би могъл да играе с еднакво основание и ролята на условие, което способствува за настаняването на чужд синтактичен модел, и ролята на такава структурна особеност на системата, която от своя страна, съвсем самостоятелно, може да предизвика допълнителни преобразувания в синтактичната постройка на изречението. Връзката на местоименната реприза във всички балкански езици с аналитичните особености¹ на техния синтаксис ни кара да бъдем по-предпазливи с чуждите, било даже взаимни, влияния, които могат да се използват за нейното обяснение². Моделът на репризата, както беше очертан за българския език (включително и фиксираното място на енклитиката), в същност е общобалкански. От друга страна, погледната типологически, репризата не е никакво екзотично явление и съществува и в други езици (напр. френски) пак при наличието на същите условия — член и аналитизъм на имената³. Балканският модел представя най-напред отишъл тип на граматикализация, при който един общовъзможен начин на сегментиране на фразата, характерен за устната реч, е формализиран в свързана структура.

Преминаването на явления от устната реч в черти на езиковата система се наблюдава добре в синтаксиса на диалектите⁴. В този смисъл и моделът на удвоените допълнения в балканските езици представя такава структурна черта на техния синтаксис, която се е получила в резултат на превръщането на едно явление от синтактичното оформяне на устната реч в готово системно средство. Но когато се пита „балканизъм ли е удвояването на обекта в българския език“, трябва да поставим въпроса така: какви са причините, които са довели в балканските езици до създаването на свързана структура „удвоено допълнение“. Може ли да се смята, че в българския език местоименната реприза се е наложила като

¹ Вж. А. Врачу, Славянска филология, т. I, София, 1963, стр. 303.

² Пак там, стр. 300: „Столь же неправильной является и тенденция объяснять генезис балканизмов посредством влияния одного из языков на другие. Такое воздействие может ускорять, но ни в коем случае не определять возникновения этих общих черт“.

³ В. Г. Гак, цит. съч.

⁴ За такъв тип синтактични черти в чешките диалекти се смятат паратактичното спояване на изреченията при изразяване на подчинителни отношения, съчетанията *zabíli čelítho štyrycet kilo* вместо *porazili čtyřicetakilové tele*, конструкциите *bylo konec vojny, bylo večer, bylo pohoda* (срв. бълг. *свиня сто кила, било зима, било вечер*). Те отразяват първоначални явления на устната реч, които толкова са се генерализирали в гговора, че са добили характер на готови и установени системни средства. Вж. J. Balhar, *Strukturní a promluvové jevy v nářeční syntaxi, Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj, Materiály pro syntaktické symposium Brno 19—23. X. 1966, Brno, 1966.*

специфичен синтактичен модел без никаква връзка с балканския езиков климат и че не трябва да се оценява като балканизъм?

Най-решителният поддръжник на схващането, че удвояването на допълнението в български е самородно, българско явление, е Л. Милетич¹. Според него репризата се е получила вследствие декомпозиция на сложното склонение на съществителните имена. Откъснатата част от окончанието се е отъждествила формално и функционално с енклитичното лично местоимение и е останала задължително при съществителното в служба на допълнение, като само е изменила мястото си (заела е нормалната позиция на приглаголната енклитика): *девойка му змею говореше* вместо по-старо *девойка змеюму говореше*². Л. Милетич смята още, че процесът е започнал най-напред при дателния падеж³.

С това обяснение Л. Милетич в същност е имал за цел да покаже, че удвоените обекти не са били заети от другите балкански езици и не са възникнали под чужд образец. В такъв смисъл той употребява и термина „балканизъм“, като го отъждествява само с непосредствени балкански заемки и влияния, а няма пред вид общите структурни черти на БЕС. От гледна точка на концепцията за балкански езиков съюз⁴ такава постановка на въпроса е погрешна. За да се отрече балканският характер на дадено явление, не е достатъчно да се докаже, че то е имало естествен, мотивиран вътрешно път на развитие в съответния балкански език. За българския език например е съвсем очевидно, че всички балканизми са се развили постепенно, като почти при всички тях са били използвани за основа някакви домашни средства⁵. Но това не може да заличи факта, че те са възникнали при развоя на българския език на Балканския полуостров и че в тях се отразява една обща за всички балкански езици граматическа структура.

Хипотезата на Л. Милетич има и други, по-конкретни противоречия и неясности⁶. Основните незадоволителни пунктове са два: 1. Къде е съществувал, или от къде се е взел моделът, според който се е извършила декомпозицията? Този въпрос въобще не е поставен от Л. Милетич. Не можем да приемем, че такова едно преразпределение на състава на падежните окончания се е извършило от само себе си, без никакъв образец. Наличието на енклитични местоимения в свободна употреба не е достатъчно, за да откъсне сходните с тях части от окончанията на имената и — което е решаващо! — да ги задържи във фразата като плеоназъм. Вижда се, че в говора на с. Бобошица⁷, където имената нормално се употребяват в сложно членно склонение, налице е и удвояване, и запазено непокътното падежно окончание. Остава само една възможност, която обаче би опровергала тезата на Милетич, че удвояването на обекта

¹ Л. Милетич, Удвояването на обекта в българския език не е „балканизъм“, СлБАН, LVI, 28, 1937, стр. 1—21.

² Пак там, стр. 9 и 13—14.

³ Пак там, стр. 10.

⁴ Вж. Т. В. Цивьян, цит. съч.; Н. Вигнаш, цит. съч.; V. Georgiev, цит. съч.

⁵ Вж. и заключението на А. Врачу за всички балкански езици: „... чаще всего общие черты осуществлялись в соответствии с структурным своеобразием каждого из этих языков и при помощи собственных средств выражения“ (Славянска филология, т. I, стр. 300).

⁶ Вж. за някои от тях у Ц. Младенов, цит. съч.

⁷ Вж. текстовете у A. Mazon, Documents, contes et chansons slaves de l'Albanie du Sud, Paris, 1936.

в българския език не е балканизъм, а самородно явление. Всяка декомпозиция по начало се основава върху съществуващ вече модел, в случая — модел на изречение с удвоени допълнения. Щом този модел го няма в българския език, трябва да предположим, че процесът на преразпределение на сложните окончания на имената се е извършил по схемата на някой от другите балкански езици. А именно в този случай налице би било чуждо влияние, както например в преобразуването на перфекта по турски образец в преизказно наклонение. По принцип подобен ход на развитие не е изключен, но има друга трудност. Удвоени допълнения в български са засвидетелствувани съвсем сигурно в паметници от XII и XIII в., а писмената история на албански и румънски започва два века по-късно. В гръцки писмени свидетелства за реприза на имената има доста рано¹, но това не е достатъчно, за да приемем решение в полза на гръцкия език. Късните писмени данни, които имаме за румънски и албански, съвсем не означават, че посочените езици не са имали реприза далеч преди XV век. Освен това, със същата вероятност можем да предположим, че и българският език е могъл да влияе със сравнително рано установения модел на изречения с удвоени допълнения върху някои от балканските езици, сам или поради средищното си положение². Така или иначе, неравномерното засвидетелствуване на балканските езици в писмени паметници не позволява да се реши категорично въпросът за взаимните влияния, а дори и да се приеме един от балканските езици като даващ модела на останалите, основният проблем си остава — как пък е възникнала конструкцията с удвоено допълнение в този даващ, влияещ език? Ясно е, че и в гръцки репризата е по-късно, а не изконно явление.

2. Конкретно за българския език има втора трудност от хронологическо естество. Една евентуална декомпозиция на сложното склонение предполага покрай другото и напреднал аналитизъм на имената. Изнесенният в по-нови изследвания материал за историята на местоименната реприза в българския език, който не е бил известен на Л. Милетич, сочи сравнително ранно начало на явлението. То се е развивало едновременно с аналитичните преобразувания, а не като тяхна по-късна последица³. Следователно, когато са настъпили условия за декомпозиция на сложното склонение, което е един вид снемане на флексията, местоименната реприза в българския език вече е съществувала. На данните от паметниците не отговаря и предположението на Л. Милетич, че най-напред е започнало удвояването при дателен падеж.

От казаното до тук следва, че схващането на Л. Милетич би било правдоподобно само ако се допусне, че декомпозицията на сложното склонение се е извършила по възприет от някой съседен балкански език образец, т. е. под чуждо влияние. Ако искаме, обаче, да останем в границите на реалните данни, а не в областта на чистите хипотези, трябва да признаем, че фактите, говорещи за заемане на чужд модел, са недостатъчни. Удвояването на допълненията трябва да се отнесе към онези структурни черти на балканските езици, които нямат пряко начало нито

¹ Вж. Н. Ljungvik, цит. съч.

² За последното вж. у E. Seidel, Zur Rolle des Bulgarischen in der Balkanlingvistik, Zeitschrift für Slavistik, VIII, 1963, 6, стр. 907—915.

³ Вж. К. Мирчев, За хронологията...; П. Илиевски, цит. съч.; З. Голомб, цит. съч.

в един от тях, но представят безспорна проява на системния характер на балканската езикова общност. За нас удвояването на допълнението в българския език е балканизъм, защото причините за създаването на такъв синтактичен модел са колкото български, толкова и балкански.

1. От типологическия анализ на удвоените допълнения видяхме, че те са проява на аналитична синтактична структура. От друга страна, данните, които има за тяхната история в среднобългарските писмени паметници, показват, че развоят на тази конструкция става по същото време, когато отмира падежната система. Местоименната реприза започва да се утвърждава като синтактична форма едновременно с тенденцията за заместване на падежите с предложни конструкции и без съмнение е свързана със значителното преустройство на синтактичните структури, които са били присъщи на славянския тип на българския език и са се обуславяли от падежната категория на имената. Новите балкански процеси в преустройството на именната система се състоят не само в поемането на падежните функции от предложни съчетания, а личат и в други синтактични нововъведения, някои от които са поставяни вече във връзка с балканския аналитичен тип на българския език (изчезването на именните форми от системата на глагола (инфинитив и някои видове причастия), сливането на родителния и дателния падеж в една форма, запазването на праславянската глаголна система без опростяване). Не можем обаче да се съгласим с онези автори, които виждат в местоименната реприза пряко заместване на функциите на винителния падеж: удвоеното съществително е означено граматически като обект на действието, а не удвоеното отговаря на стария именителен падеж, означаващ субекта на действието. Или, в друга терминология, репризата има за цел да осъществи с формални средства синтактичното разграничение 'пряко допълнение — подлог'. При такъв поглед върху аналитизма излиза, че едва ли не всяко падежно окончание е трябвало непременно да намери свое аналитично съответствие. За съжаление, механизмът и структурните резултати на аналитичните преобразувания в българския синтаксис са все още недостатъчно проучени, и това твърде много пречи за обективното преценяване на различните мнения и хипотези, каквито не липсват в балканистичната литература. За нас връзката на удвояването на допълненията с изчезването на падежите в българския език ни се представя в друг аспект.

Съчетаването на местоименната реприза и до днес с известни падежни форми на съществителните в останалите балкански езици подкрепя интересния извод на Т. В. Цивян за съотношението между използването на падежната флексия и аналитизма на балканските езици: „...исключение новогреческого и сербскохорватского из БЯС единствено на основании их флективного строения кажется недостаточно обоснованным: дело, видимо, не столько в наличии или отсутствии флексий, сколько в более общей проблеме — разрешающей способности этих флексий, что, может быть, следует выдвинуть в качестве критерия для определения степени балканистичности. Процедуры анализа и синтеза заставили прийти к выводу, что в упомянутых языках собственно флексии существительного имеют весьма ограниченное значение для кодирования, так что требуется применение каких-то внешних средств. Поэтому кажется, что сам по себе синтетизм новогреческого и сербско-хорватского еще недостаточное основание для того, чтобы не считать их чле-

нами БЯС¹. Аналитизмът не е просто заместване на отделните падежни форми с предложни конструкции, а цялостно преобразуване на организацията на изреченската структура. Наличието на известни флективни форми на имената още не значи, че аналитизмът не е станал черта на синтактичната система. И обратно: смяната на старите падежни средства с новите аналитични не е представлявала процес на пряко заместване и не е имала като задължителен резултат оголването на името от всякаква флексия. Независимо от използването, освен на предлози, и на падежни окончания в част от балканските езици (а при местоименията — при всички), синтактичният тип на румънски, албански и гръцки в никакъв случай не може да се нарече синтетичен. Снемането на падежната флексия от системата на един език със синтетичен строеж, какъвто е бил българският при идването на славяните на Балканския полуостров, става с различни средства. Главната част от тях са подчинени на задачата да се осъществи изграждането на конструкции с различни синтактични свойства и значения. Не бива да се забравя, че в българския език изчезването на падежите е ставало в среда на активни езикови контакти, което очевидно е наложило характерния за всички балкански езици (и за всички контактиращи езици) стремеж към организация на езиковите средства по такъв начин, че всяко важно за комуникацията граматическо значение да има свой формален показател². Процесите са много сложни — новият знак се моделира чрез пречупване и кръстосване на наличните, намиращи се на разположение на говорещия, езикови системи³. Това следствие от механизма на езиковите контакти трябва да се търси не само при морфологичните образувания⁴, а и в постройката на изречението. От гледна точка на общуването най-важни условия са били лексическата база и ясни по състав и значение конструкции⁵. Освен това, ясно е, че новите формални показатели на синтактичните конструкции могат да доведат до преразпределение в инвентара на граматически релевантните значения, които са били присъщи на падежната система. Така се е получило с предлозите⁶. В български и в другите балкански езици нерелевантно синтактично се оказва различаването при името на категории посока и място при глаголи за движение, отпада формалната разлика между несъгласуваното определение на съществителното със значение на принадлежност и косвеното допълнение. От друга страна, синтактично значение придобиват други елементи на езиковата структура, развиват се нови категории и форми (напр. членът).

Едно най-общо следствие от действието на аналитичните тенденции е сближаване на независимите смислово думи при постройката на изказването. В словореда се получава такова групиране на думите, от

¹ Т. В. Цивъян, цит. съч., стр. 171.

² Пак там, стр. 158—193.

³ Вж. разделите *Theoretical Preliminaries* (стр. 7—13) и *Grammatical Interference* (стр. 29—46) у U. Weinreich, *Languages in Contact*, London—the Hague—Paris, 1966.

⁴ B. Симеонов, *Aperçu structural, typologique et historique des langues balkaniques, Résumés des communications. Linguistique, 1er Congrès international des Etudes balkaniques et Sud-Est européennes*, Sofia, 1966, стр. 198—199.

⁵ Т. В. Цивъян, цит. съч., особено стр. 158—161.

⁶ Вж. за изгубването на разграничаването на категориите статичност и финалност при предлозите у Л. Андрейчин, *Из семантичния развой на българските пространствени предлози*, Училищен преглед, XXXIX (1940), 5—6, стр. 679—687.

което се виждат най-ясно техните смислови и синтактични връзки, защото те се подреждат според това, коя лексическа единица поясняват най-отблизо. Такъв словоред, който първоначално е окازیонален, неминуемо развива по-нататък и граматически белези. Поставянето на съществителните имена и глагола в строго определен ред може да получи чисто граматическо значение — съществителното пред глагола да бъде винаги подлог, а поставеното зад него — пряко допълнение (*Иван бие Петър*). Другият резултат е разчленяването на изречението на синтактични групи според основните морфологични центрове на синтактичната структура — глаголът и съществителното. Лишено от свързващата роля на падежните окончания, името придобива по-голяма изолираност и самостоятелност. При конструиране на изречение съществителното и глаголът със съответните си пояснения образуват свои отделни синтактични цялости. Те се постигат въз основа на това, че връзките вътре в синтактичната група (сказуемо-допълнения: глагол-пояснения и съществително-пояснения) започват да се граматикализират и да придобиват външни белези. Явлението е добре известно от романските езици и се нарича стягане на синтактичните групи¹. Както граматическия словоред, то също е проява на аналитична структура. В много отношения резултатите му са аналогични с функциите на граматическия словоред подлог — сказуемо — (пряко) допълнение. Според съставките си и отношенията между тях синтактичните групи представят синтактични съчетания на базата на членовете на изречението, но формализирани до степента на синтактични схеми: 1. Групата има задължителен състав на конструктивните си елементи; 2. Появява се стремеж към установен словоред в нейните граници и тясна спойка между нейните съставки; 3. Всички нарушения в схемата на синтактичната група като: липса на някой елемент, непривично място на зависимия член, получил друг ред в изречението поради различни семантични причини се възстановяват със специални заместители обикновено от местоименен характер². Както видяхме в гл. I, точно така изглежда отношението на глагола и неговите допълнения в съвременния български език: при общ обект на няколко действия, той се означава под вида на неударено местоимение при всеки глагол, в комплекса „глагол — енклитика“ се крие прав (граматически) словоред сказуемо-допълнение, измъкването на допълнението напред и откъсването вследствие на това на съществителното от глагола, когато самото то образува именна група, налага заместването му с енклитично местоимение на „опразненото“ място при глагола. Смятаме, че при контактите на балканските езици основна единица на езиковата комуникация са се оказали синтактичните групи, защото те най-лесно са могли да бъдат конструирани. Важна роля в тяхната организация са изиграли енклитичните елементи (местоименията и членът) като показатели на техните граници. Заедно с това с тяхна помощ се изграждат и определени синтактични форми, които имат и свое, по-конкретно, а не чисто синтактично значение. Такъв е случаят с обектно-притежателната конструкция глагол — дателна енклитика — съществително или означаващите психическо и физическо състояние конструкции със задължителна

¹ В. Г. Гак, О стяжении синтаксических групп во французском языке, НДВШ, ФН, 4, 1959, стр. 44—56.

² Пак там.

дателна /винителна енклитика (*изгубих си шапката, ударих му ръката; страх ме е, сني ми се, боли го* и пр.).

Всички процеси, свързани с формирането на синтактичните групи на съществителното и глагола, в българския език вървят паралелно с изчезването на падежните форми и с отмирането на падежната категория като основно средство за организация на синтактичната структура. Това са: промените в закона на Вакернагел (запазване на движението на енклитиките в именната група и контактна позиция на приглаголните енклитики с глагола), възникването на члена и притежателните енклитики, оформянето на специфичната балканска обектно-притежателна конструкция и на местоименната реприза. Всички тези черти, или балканизми, в типологическо отношение са белег на аналитична структура. Чрез тях, въпреки изчезването на падежната флексия, българският език си е запазил възможността за свободен — от гледище на изречението — словоред, с какъвто се отличават всички балкански езици¹: „Относительная строгость порядка слов соблюдается, видимо, лишь в рамках элементарных синтаксических конструкций (обычно двучленных). Закономерности порядка слов в пределах целого предложения, очевидно, являются функцией от порядка слов в элементарных синтаксических конструкциях. Следовательно, чтобы довести мысль до собеседника, можно многими способами менять порядок слов во фразе при относительной стабильности последовательности слов в элементарных синтаксических конструкциях“². При сложната обстановка на комуникация и при интензивните езикови контакти на Балканския полуостров не е било възможно словоредът да се граматикализира така, че да обхване едновременно всички синтактични връзки (подлог — сказуемо — допълнение). И това е разбираемо именно от гледна точка на междуезиковите контакти: „Предполагается, что уступка строгости в пользу смысла, контекста, ситуации вполне отвечает требованиям затраты минимальных усилий“³.

С аналитичните преобразувания в българския език и с изчезването на падежната система репризата е свързана чрез това, че е проява на различняването на изказа на синтактични групи, свидетелстващи за новото място на името и глагола в постройката на изречението. В синтагматичен план членовете на синтактичните групи на съществителното и глагола започват да се появяват винаги в установен ред и комбинация и по такъв начин свободните синтактични отношения вътре в тях започват да се формализират. Удвояването на допълненията се е развило при стягането на глаголната група и при сближаването на нейните най-главни елементи — глаголят и допълненията му. Сегментацията на устната реч е давала достатъчно благоприятни условия за това, защото сама по себе си е предразполагала към по-голяма конструктивна самостоятелност на съществителното и глагола. При положение, че обектите на глагола са оформени като именни групи, съвпадат с основата на изказа и имат друго място в изречението, различно от установения в границите на групата словоред, те получават задължителен местоименен заместител при глагола. Така се постига винаги завършеност на глаголната конструкция, с което без съмнение се е улеснявало разбирането.

¹ Т. В. Цивьян, цит. съч., стр. 168.

² Пак там, стр. 169.

³ Пак там, стр. 168.

Новата функция на приглаголните енклитики в модела на удвоените допълнения, в която може да се търси формализация на личното местоимение, ще бъде маркирането на конотативното поле на глагола (на обектите на глагола) във всички случаи, когато схемата на глаголната група е разкъсана.

Видяхме, че мястото на повтарящата енклитика до глагола в същност е страна от по-общия, също балкански развой на енклитичните елементи като показатели на границите на именната и на глаголната група, и че репризата не е единственият случай, в който българският глагол се появява в изречението с конструктивно необходими енклитични допълнения. Затова мястото на репризата и в историята на изчезването на падежите, и в типологията на съвременния български език трябва да се търси не при съществителното име, а в тенденцията, свързана с образуването на втората синтактична структура от аналитичен тип — глаголната група.

2. Специфичните условия на функциониране на езиковата система в условията на различните видове езикови контакти на Балканския полуостров се отразяват според нас и в това, че моделът на репризата почива върху сегментирането на изказа в устна реч. Там съществуват прекъснатите и полу-прекъснати структури, които в балканските езици са получили вид на модел, на особена свързана структура с удвоени допълнения на глагола. Тук трябва непременно да се има пред вид заключението на Т. В. Цивьян по отношение на организацията на словореда в балканските езици: „...конструируемая модель рассчитана прежде всего на устное общение“¹. Именно такъв модел може да даде възможност при непълно разбиране няколко пъти да се сменя редът на думите, за да се изтъкнат чрез това най-съществените моменти на съдържанието. Както посочва авторката, това наблюдение е валидно и за други случаи на междоезикови контакти². В балканските езици споменатата функция на словореда съществено се подпомага от местоименната реприза.

Превръщането на една особеност на устната реч в структурна черта на БЕС (и на българския синтаксис) подкрепя схващането, че балканизмите са резултат на сложна езикова интерференция, а не на просто заемане на модели от един или друг балкански език. Разбира се, съществува и такъв вид взаимодействие, но то не бива да се преувеличава. Преустройството на синтактичните форми на контактиращите балкански езици е било подчинено на целта да се постигне най-свършена размяна на информация чрез аналитично и синтетично най-проста граматична система³ между носителите на различни езици. Както се установява напоследък в редица изследвания, тези процеси имат свои специфични закономерности, много по-сложни от механизма на влиянието „взел-дал“ и предполагат много повече самостоятелност на вътрешните фактори и на отделните езикови структури. Поради това могат да се осъществят и много повече решителни структурни преобразувания, отколкото би допуснала хипотезата за възникване на балканизми само чрез заемане.

3. Разчленяването на изречението на синтактични групи около съществителното и глагола от типологическо гледище е характерно за анали-

¹ Т. В. Цивьян, цит. съч., стр. 168.

² Пак там.

³ Пак там, стр. 158—161 и сл.

тичната структура на романските езици. Свободният словоред, средищното място на глагола в изречението, присъщи на всички балкански езици, също имат сходство с подобни тенденции в романските езици още от времето на народния латински¹. Някои от тях (например свободната комбинация на синтактичните групи в изречението) добре са се покривали със свободата в подредбата на думите в славянското изречение. Богатата система от енклитични местоименни елементи на българския език — също негово славянско наследство — е откривала благоприятни възможности за развитие на българския език в посока на романския аналитичен тип, с широко използване на неударени местоименни елементи, в повече или по-малко формализиран вид. При сегашното състояние на балканистичните проучвания е много опасно да се правят категорични изводи и по типологията, и по генезиса на балканския аналитизъм. Ние също се въздържаме от заключения, които биха отишли по-далеч от едно най-общо впечатление: със стремежа към организация на изречението по синтактични групи и с използването на неударени местоименни елементи аналитичният тип на балканските езици напомня романския модел.

Всички тези съображения ни карат да приемем удвояването на допълнението в българския език за балканизъм, без обаче да виждаме в него непременно зает модел от някой балкански език или субстрат. Все пак не изключваме съвсем фактора „влияние“, защото в системата на местоименията има известни условия за пренасяне на схеми. Но, както се опитахме да покажем, осъществяването на подобно влияние едва ли е било в състояние да предизвика реприза на съществителните имена като вид аналитична форма на организация на изречението. Свързаната структура „удвоено допълнение“ наистина е функционално еквивалентна на пресечените (самостоятелни) структури, сполучливо съпоставени с нея в цитираната работа на Ц. Младенов. Обаче възникването на повата свързана структура в българския език (и в останалите балкански езици) е станало при специфични балкански условия и процеси. Затова моделът на удвоеното допълнение в българския език си остава балканизъм.

¹ Е. А. Реферовская, Истоки аналитизма романских языков, Москва—Ленинград, 1966, стр. 84 и сл. (главите „Место глагола в предложении раннесредневековой латыни“ и „О „вульгарной латыни“ и времени возникновения романской речи“).

НЕПОЗНАТ ВАРИАНТ ОТ СТАРОБЪЛГАРСКИЯ ПРЕВОД
НА *MARTYRION TON 'AΓΓION KAI 'ENΔOΞON TEΣΣAPAKONTA*
MARTYRON TON 'EN ΣEBACTEIA MARTYPHΣANTON

Дора Иванова-Мирчева

В Супрасълския сборник (C) се намира преводът на мъчението на четиридесетте мъченици от Севастия — № 5 от словата в сборника, на стр. 68, 22—81, 27 под дата 9 март. Изследвачът на сборника Маргулис¹ смята, че преводът на това минейно сказание има старинен произход. Гръцкото му съответствие (Гр) бе публикувано от Абиخت и Шмид². Същото слово срещаме и в Германовия сборник (Г), среднобългарски препис от 1359 г., на л. 1436—1536³.

Непознатият досега в науката текст от Германовия сборник е интересен за изследване. Преобладаващият брой от различията са от такъв характер, че е невъзможно да се приведат като разнотечения към словото в Супрасълския сборник и налагат Г да бъде публикуван изцяло. Текстът се дава разделен на думи и със съвременна пунктуация. Краят на всеки ред се означава с разделителна чертица, а краят на всяка страница с две чертици, след които в скобки се поставя номерът на страницата и означение „а“ за лицевата част на листа и „б“ — за обратната. Извън текста, от лявата страна е поставена номерация, която показва на кое място — страница и стих — се намира съответният пасаж в Супрасълския сборник.

Важна особеност на публикуваното слово е, че от л. 151а, 1 (C 78, 3) на Г до края, по причини, които ще се опитаме да обясним по-нататък, изведнъж различията между C и Г намаляват и променят характера си. Става вече възможно те да се дадат под линия като разнотечения със C. Привеждат се само текстови, лексикални, словоредни и морфологосинтактични разлики. Изоставени са фонетичните, графичните и правописните, които изобилно предлага всеки среднобългарски препис.

¹ A. Margulies, Der altkirchenslavische Codex Suprasliensis, Heidelberg, 1927, стр. 222.

² Dr. Abicht, Dr. Schmidt, Quellennachweise zum Codex Suprasliensis III, Archiv für Slavische Philologie, Bd. 18, Berlin, 1896, стр. 144—152.

³ I. Jufu, Sbornicul lui Gherman (1359), Ortodoxia, revista Patr. Rom. București, an. XII, № 2, 1960, стр. 253—279; Д. Иванова-Мирчева, „Германов сборник“ — български писмен паметник от X в. в препис от 1359 г., сп. Български език, год. XV, 1965, кн. 4—5, стр. 308—325; D. Ivanova-Mirčeva, Ein altertümliches Homiliar... (German-Kodex), Die Welt der Slaven, Jahrg. X, Hft. 3—4, 1965, стр. 425—438.

Следва текстологично и езиково проучване, което се основава на съпоставката между *С*, *Г* и *Гр*, с цел да установи отношението между трите текста, да коментира различията, да ги класифицира по вид и да се опита да намери мястото на новонамерения текст в старата българска омилетична литература.

Издателите на *Гр* Абихт и Шмид отбелязват (стр. 142), че това слово се среща много често. Те познават осем преписа, от които издават като основен парижкия препис, № 520 от гръцкия фонд на Парижката национална библиотека. Не личи да са открили негови варианти (Rezensionen), както при други слова, които публикуват на същото място.

Наскоро Р. Айцетмюлер публикува разночетенията между Супрасълския сборник и един сборник със същото съдържание, от XVI в., съхраняван в Киев¹. На стр. 53—54 на изследването се дават разночетенията между двата паметника при словото за четиридесетте мъченици от Севастия. Тези материали се използват в настоящото изследване, означени съкратено с инициала от името на автора А.

С 68, 22 (1436) мѣца марта въ .д. днѣ. мѣне стѣ / хъ. м. мѣнкъ. багавн

25 ѿче. кг / Въ днн анкнннѣ црѣ въ гоненіе / велнѣ на хртнаны,

и всн жнежщѣ / и баговѣрно ѿ хѣ, нжднмн бы / вадхж пожрѣти ндоломъ. агнко / лавн князѣ сщцоу, гвѣтелею све / рѣпѣ

30 и ждрѣу сщцоу на слѣжеж дна / вола, сщцин же хртнане, въ-

С 69, 1 чѣте / нн въ коѣ, всн нжднмн бывадхж / пожрѣти бгомъ. бѣшж

же ете / (144a) рн воинн кападокннскыѣ страны / въ еднномъ

ноумнрѣ, жнежщн баговѣрно ѿ хѣ, чнслоу .м., непо / бѣднмн

5 и непосрамнмн въ бра / не, нхже нмена сжтѣ се: дометѣ / анѣ,

алеѣандрѣ, курналъ, еутѣх, / нсоу, евноуникъ, нананъ, флаѣн, / са-

марапдѣ², ксантасъ, снннн, / левнтъ, мелнтъ, севгнрнанъ, / фн-

локтнмонъ, ангнасъ, нракл', / егдникъ, кюрнннъ, дѣтъ, лкак', /

10 еугагун, ннколае, еутѣхъ, нѡ / анѣ, внднанъ, хоуднонъ, ансн /

ма, ганн, глаѣдъ, канднтъ, нлѣ / а, сакердонъ, домерѣ, горгонъ, /

15 крнскъ, теѡдѣлъ, теѡфналъ, / анатоль. снн, жтн бѣше князе, /

нжднмн бывадхж пожрѣти де / моноу. начѣ же князѣ глаѣтн /

20 к нмъ: „ннѡдѣше вѣше на бранѣ // (144б) показавше н едн-

неннѣмъ прѣдѣ / вон бѣдѣ показавше, а кажитѣ н / ннѣ ннѡдѣ-

ше вѣше, н коупно по / корше са законѣ црѣоу, пожрѣте / бгомъ

прѣде мжкъ. ѡвѣцашж / же стнн, глаѣце мѣтлѣн: „ѡце по

¹ R. Aitzetmüller, Eine russisch-kirchenslavische Parallel — handschrift zum aksl. Codex Suprasliensis. Materialien zu dessen Textgestalt, Anzeiger für slavische Philologie, Band II, Wiesbaden, 1967, стр. 48—66.

² По всяка вероятност вм. самарагдѣ.

25 оу / мнѣрѣшнмъ цѣрь вораще са пове / ждадохомъ, ꙗко ты свѣ-
 дѣтелъ / ствѣши, окаяне, колѣнъ паче ѡ / неѡмнѣрѣшнмъ под-
 вѣжаще. са, / побѣдѣннѣ нмамы зложнѣнѣ / жъ твоѣ вола“
 30 агриколанъ князь рече: / „ѣднно ѡ двою прилежнѣ васъ: нли по /
 С 70, 1 жеръше бѣгомъ възвращенню н чѣстѣ / сподобѣнъ са вамъ, лн не-
 5 въровавше / мѣ ѡжтѣ ѡ ва поѣасы н воинство. / попицѣте са
 оубо н нзверѣте сн, еже / въ ѣ на полѣжъ“. ѡвѣщашъ емѣ стн: /
 „ѡ полѣжѣ нашѣнъ гѣ хѣ попечетъ са“. / князь рече: „не многогѣ-
 10 те, // (145а) нжъ ѡтрѣ пришеше, пожрѣте бѣго / мѣ“. н повелѣ въ-
 метати жъ въ темни- / цѣ. влѣзѣше же въ темницѣ, покло / ншн
 колѣнѣ свои, н поманишъ са го/сподѣнъ глаголюще: „нзмнѣ ны гѣ ѡ
 15 нскѣ / шеннѣ н ѡ скандалѣ творѣшнхъ безаконѣ“. вечероу же
 быешѣ, нача / шжъ псаломъ съ н рече: „жнѣнъ въ по / мошн
 вышнѣго, въ кровѣ бѣ нѣна / го въдворѣнъ са“. н прочѣ кон-
 чѣвшѣ пса / ломъ, до полунощи безъ сна прѣ / бышъ. зачн-
 20—25 наашѣ же нмѣ стѣ кн / ршнѣ. въ ѡвѣтѣ же нмѣ бѣсте / стѣн
 канѣнѣ н домѣ. ꙗвѣ же / са нмѣ спсѣ н рече: „воле ѣбо
 30 ваща до / бра ѣ, нжъ прѣтѣрѣвѣ до конца спѣ / нѣ бѣдетъ“.
 С 71, 1 въсн же слышавше / гла съ н быше прнстрашны // (145б) безъ
 сна прѣвышъ до ѡтра. съзва / в же князь вса прнѣтѣла
 5 своѣ, по / велѣ прнвестн стѣж. н прншедше / .м., сташъ прѣдъ
 княземъ. н нача / глаголати нмѣ князь: „еже хощете рече / цн, не-
 алицѣмѣрно гла, нжъ ꙗкоже ѣ истнна: елико воинъ ѣ подѣ црѣмъ, /
 10 нѣсѣтѣ протнѣжъ вамъ нн снѣ борѣцѣ, / нн снѣ краснн, нн снѣ
 прѣмѣждѣн, / нн снѣ любнмн намн. не можете ѣ / бо прѣвратити
 15 любе въ ненавнсть. / сѣ бо прн ва ѣ лн възнѣнавнѣтн, / лн
 възлюбнтн“. стѣн канѣнѣ рече: / „протнѣжъ воли твоѣнъ нма тн
 нарече / но ѣ, агриколанъ, свѣрѣпѣ во асте / цѣ есн“. князь рече:
 20 „не рѣхъ лн ꙗ / ко прн ва ѣ нли възнѣнавнѣтн, / нли въз-
 любнтн“. стѣн канѣнѣ рече: „понеже прн // (146а) на естѣ
 лн възнѣнавнѣтн, лн въ / злюбнтн, та ненавнѣнмъ, а ба лю /
 бнмъ. ты оубо свѣрѣпѣннѣте, ненавнѣнмъ нашнмъ бѣгомъ, не

во / лиши любви на. астьче и не прѣ / подобне, и покръсене
 тѣмъ же / рѣшении. слышав же князь / и възрыка яко
 25 и асть. повелѣ сѣа / заше и вестн вѣвѣще въ темни / цѣ.
 стѣи же кюривнѣ рече: „не приж / азъ еси вѣластн мѣчнѣ на,
 30 нѣ въ / прашати“. тогда оубоѣ сѣа князь, / повелѣ слабо
 С 72, 1 вестн жъ въ темницѣ, / запрѣщѣ аглаѣи капниклары / храни
 стрѣщн жъ. ждалаше бо дѣ / да. весь же днѣ и всѣ ночи оучи-
 5 ми / бываахъ стѣимъ кюривномъ. гла / ше нмъ съмотреннемъ
 бжнемъ: / „въ вѣременнѣмъ семъ воинствѣ / не разлѣчнхомъ сѣа
 ѿ сесе нѣ яко // (1466) же ннодѣно пожнхомъ, такоже и /
 10 ннодѣно и мѣжъ да приимемъ. да / якоже нскѣшени выхѣмъ
 вѣремен / нымъ снмъ црѣмъ ѿ всемъ, тако / да потѣшимъ сѣа
 15 нскоушени быти / прѣдъ бгѣмъ вѣанкымъ црѣмъ“, / мнѣше
 же .дѣ. днѣ стѣимъ сѣи / мѣ въ темницѣ, приде и доуѣсѣ ѿ /
 кесарѣжъ. и пришеде въ севастѣжъ, / и сѣде на сѣднѣи въ осмы
 20 днѣ, / повелѣ привести стѣжъ, ведомомъ / же нмъ. оучѣше жъ
 стѣ кюривнѣ: / „братне, не можѣмъ сѣа оубоѣати. не ѣ / гда ли
 сѣа оубѣтаахомъ на брани / и побѣждаахомъ, помнѣте ли ѣ /
 гда сѣа брахомъ на вѣанцѣи брани / и вѣси побѣгохъ? мы же
 25 еднѣи .м. / оубѣтохомъ сѣа посрѣдѣ нѣ, и сѣа сѣа / замн призѣ-
 вахомъ бѣа, и дастъ на / мѣ бѣа сѣа. и вѣынхъ оубнхомъ, //
 30 (147а) вѣи же нѣ прогнахомъ. и ѿ толѣка / народа ни еднѣи
 С 73, 1 на не вѣжденѣ // бѣ. ннѣ же ѿбо трѣе сѣжъ вѣрацѣи / и сѣа сѣа
 намн: сѣона и доуѣсѣ (sic!) и кнѣ / зѣ, нѣ всѣ еднѣи ѣ. и
 тѣ невѣднѣмъ. / еднѣи же ли ѿбо да побѣднѣтѣ .м. да / не бѣ-
 5 дѣтѣ. нѣ мѣа вѣи, да и ннѣ / призовемъ бѣа, якоже и вѣсѣда
 и не имѣтѣ коснѣти сѣа на мѣка, ни стрѣ / стѣ, ни жѣи. и
 вѣсѣда ли, егда на / чинаахомъ брани, глахомъ псало / сѣа: бѣ,
 10 въ нма твоѣ спси ма и вѣ си / аѣ твоѣи сѣднѣ ми. бѣе, ѿсла-
 ши / матѣжъ мѣжъ, вѣноуши глаы оустѣ / моѣ. и ннѣ сѣа псало-
 мѣ да рече / мѣ, и оуслышнѣтѣ ны, и поможе / ны“. и ведомн

15 прѣдъ мѣтѣ, сѣа / и псало мѣ глахъ. и вѣи люде / снѣдошѣ
 вѣдѣти нѣ. ставшемъ / же нмъ прѣдъ доуѣсомъ (sic!) и кнѣзе //
 20 (1476) мѣ и възрѣвѣ на на дѣсѣ рече: „снѣ / вѣжденѣ хотѣтѣ
 быти, да болѣшъ / а чѣа приимѣтѣ. и рече к нмъ: „при / жѣи
 нмѣ ѿ мене чѣа вѣанѣ, и дары / ващѣшѣ ннѣхъ. тою же дѣою
 25 при / лежнѣтѣ бѣа: ли пожерѣше вѣомъ, болѣ / ше даромъ и ващѣше
 чѣсти спѣи / ти сѣа вѣамъ, ли не послѣовавшемъ / ѿжѣти ѿ бѣа
 30 поѣасы и воинствѣ. / и ннѣ аѣне прѣдѣамъ вѣи мѣкамъ“. / кан-
 С 74, 1 анѣ рече: „приими поѣасы нашѣ / и телеса. ничѣе бо намъ нѣ
 ха // дражаѣ“. тогда дѣсѣ повелѣ, ка / менемъ вѣти жъ въ
 лица. канѣдѣ / рече: „наставнѣи тѣмъ и вѣсѣо / мѣ вѣзаконно
 5 ѿчитѣлю, начѣи / сѣа творѣти и ѿзрѣши своѣ мѣжъ“. / рыкнѣв жъ
 кнѣзь на своѣ слоу / гѣи, рече: „о, зѣи слоуѣи, почѣо сѣо / рѣ нѣ
 створѣте повѣленаго вѣамъ“. // (148а) вѣземъ же каменѣи самн сѣа
 10 вѣнѣхъ. / вѣдѣвѣше же стѣи вѣвѣше, радовахъ. / разгнѣвае же сѣа
 дѣсѣ, вѣземъ же ка / менѣ, вѣрѣже да оудѣрнѣтѣ еднѣо ѿ /
 15 стѣи хъ. вѣзвѣрати же сѣа каменѣ на / лице кнѣже и сѣкроуши
 ѣмоу всѣ ли / цѣ. тогда стѣи кюривнѣ рече: „вѣра / шен сѣа сѣа
 намн вѣзѣи нашн нѣзѣмо / гѣи и падѣжъ. вѣ нѣтнѣи да вѣнѣдѣтѣ /
 20 вѣрѣжѣи нѣ въ сѣа нѣ. и аѣи нѣ да сѣа / кроушѣтѣ сѣа“. кнѣзь
 рече: „такѣ ми / бѣи, вѣскорѣннѣтѣ чѣвѣкѣи вѣра / зѣ вѣмѣстнѣ сѣа
 ѣ зѣе“. стѣи доми / нѣ рече: „такѣ ми хъ бѣа нашѣ въ / мѣ-
 стнѣ сѣа ѣ зѣе. вѣстѣдѣна бо лица / ваща глаѣща на бѣа не-
 25 правѣжъ, вѣз чѣ / стѣи нѣспѣзнѣа ѣ. не стѣднѣи ли / сѣа глаѣвокѣи
 и тѣмнѣи аѣволе, и ѣ / тоуѣженѣ нѣтнѣи давѣе скѣи / дѣаѣ.
 глава аѣволе ты // (1486) еси, аѣриколаѣ, а вѣпѣшѣ лисѣи
 30 дѣ / сѣа, сѣи сѣа товоѣ. вѣи ѣа сѣа сѣа сѣа / тоуѣнѣи. аѣе ваю не
 С 75, 1 прѣпрѣ прѣво / ѣ нѣскоушени мѣжъ, начѣнѣта вѣо / рече. рѣшѣ
 же сѣа кѣ стѣимъ: / „окааннѣи и вѣсѣжъ матн бѣа вѣзѣи, чѣо

25 н. бѣ бо снѣ еѣ юнѣн въсѣхъ / н боаше са еда како ѡвержет
 са / н на нѣ прнсно възрааше, простнра / жин⁸ на нѣ ржцѣ
 н глашн: „чадо мо / е сладкое, ꙗже мало прѣтърпн да / съ-
 30 врѣшенъ бѣдешн. // не бои са, ча / до, се бо хъ прѣдѣстоитъ
 С 80, 1 помага // (1526) ж тн¹⁴. егда же нмъ прѣвншж², голѣнн, / прѣ-
 даахъ дшж³, глаше: „дша нша ꙗко / птица нзбави са ѡ
 5 сѣтн ловащнн. / сѣтъ съкроушн са н мы нзбавленн / бѣхомъ
 помощъ наша въ нма гнѣ / створшаго нбо н зема“. н въси въкоу /
 10 пѣ рѣкше „амннъ“, прѣдашъ доушж / свож. снѣ же оушмы мтрнж,
 нмене / мѣ мелнтъ, н еше дхааше. повелѣ / ста⁴ мчтѣ прнвестн
 возы, н взкаа / дше тѣлеса стѣнхъ, прнвезошж / на брѣгъ рѣ-
 15 кы, оставаше юно / шж, чѣжше его⁵ жнеа⁶ быти. вндѣ / кшн
 же его мтн⁷ тѣ едннъ. оставае / нѣ, ѡверзгшн женъскѣа немощъ, /
 н въспрнмшн⁸ мждрость н крѣп⁹, / въземшн сна своего на рамоу,
 20 крѣпко въсѣдъ въз¹⁰ ндѣше¹¹. носн / мѣ же снѣ мтрн¹², прѣда
 дшж¹³ свож¹⁴ // (153а) рауѣ са. нешн же мтн его, поврѣже н /
 врѣхъ нхъ. възгнѣшъше¹ же огнь / съжегошж тѣлеса стѣ. съ-
 25 вѣтъ же / сътворнста² мчнтѣлѣ н рѣста³: „сн / ж останкы, аше
 снще вставнмъ, / възатн ѡ нматъ хртнане, н н / сплзнатъ⁴
 весь мнръ. нж прндѣ / те да ж въврѣжемъ въ рѣкж“. н съ /
 30 бравше костн стѣнхъ, н мѣсто⁵ по / мѣше⁶ въсѣншж⁷ въ рѣкж. н
 С 81, 1 ннчсо / же въскрѣснн⁸ н рѣка⁹. по трѣ¹⁰ же днѣ / хъ ѡвншж са
 епкпоу града того, / нменемъ петрѣ, ꙗко: „сѣтъ съхра / нены
 5 костн нашж в¹¹ семъ мѣствѣ. / прндн бѣ¹² нзнєсн ны нзъ рѣкж“¹³.
 н / поемъ¹⁴ епспъ оученнкы¹⁵ н мжжж / говѣнны¹⁶, прншедъ, ста
 на брѣгѣ / рѣкы. н се просѣтѣшж костн стѣ / н въ водѣ, ꙗко
 сѣтнланнцн. н аше / гдѣ вставлена бывааше кость, сѣв // (153б)
 10 томъ ѡбѣаше са. н тако събраше / костн стѣ мчнкъ, положн-

⁸ възлагающн. // (1526) ¹ тѣбѣ; ² прѣвнвѣахъ; ³ дша своа; ⁴ повелѣста же;
⁵ немю; ⁶ живю; ⁷ матн его; ⁸ въземшн мжжскж ж; ⁹ крѣпость н мждрость; ¹⁰ колъ;
¹¹ ндѣаше; ¹² матернж; ¹³ дхъ; ¹⁴ свои. // (153а) ¹ възгнѣтнше; ² сътворнша;
³ рѣкста; ⁴ напальннцн; ⁵ пепѣлѣ; ⁶ съметѣше; ⁷ въсыпаша; ⁸ липсва (по всяка вероят-
 ност) оскрѣсн; ⁹ рѣка нхъ; ¹⁰ трѣхъ; ¹¹ липсва; ¹² оубо въ поштн н; ¹³ нз-д-рѣкы;
¹⁴ поимъ; ¹⁵ клнрнкы; ¹⁶ вѣрны.

ШЖ А ВЪ / РАКА. Н СЩЕ ПОСТРАДАВШЕ, БЪНЧЕ / НН БЫВШЕ, ВЪ-
 ПНЖТЪ¹ ІАКО² ЗВЪЗЪ / ВЪ ВСЕМЪ МНРЪ БО ВЪРОВАВШЕ, ХА / НСПОВЕ-
 15 ДАВШЕ, СГГО ДХА НЕ ВЪВРЪ / ГШЕ СА, ПРОСЛАВЛЕНН БЫВШЕ О ХЪ, /
 ПАМАТЬ ВЪ ЖНТНЕ СЕМЪ ОСТАВАЪ / ШЕ³ НА СПЕННЕ ВСЕМЪ ВЪРНЫ-
 МЪ⁴ ВЪ / ОЦА⁵ Н СНА⁶ Н СГГО⁷ ДХА⁸. ЖТН ЖЕ БЫ / ВШЕ⁹ НА МЧННЕ
 20 СГНН МЧНЦН¹⁰ ПО¹¹ ХЪ / ПРЪЖДЕ .Д. КАЛЕНДН¹² МАРТЪ¹³, СМРЪ / ВЪ
 .КЪ. ФЕВРАРЪ¹⁴. ПРЪДАШЖ ЖЕ ДШЖ / СВОЖ ГОУ БОУ¹⁵ ПРЪЖДЕ .З.
 ДНЪ МА / РТА, СМРЪЧЪ В .Д. ДНЪ МАРТА, ПРІ / АНКНННН САМОВАЦН,
 25 НАМ ЖЕ ЦРЬ / СТЪВЖЩОУ ГОУ БОУ СПСЪ Н ВАЦЪ НАШЕ / МОУ НСЪ ХОУ,
 27 СМЪЖЕ¹⁶ СЛАВА Н ДРЪЖАВА / Н ЧЪ ВЪ ВЪКЫ ВЪКОМЪ. АМІНЪ.

Графичното и фонетично сравнение между старобългарския препис в С и среднобългарския в Г излиза извън задачите на настоящото изследване. Словото в Г носи фонетичните и графични особености на целия паметник, който се отличава с необикновена правилност.

От съпоставката между текстовете в С и Г може да се заключи с пълна сигурност, че Г и С са преписани от различни и далечни източници.

Разликите проличават още и от самото начало.

С 68, 24—30 // 69, 1—2

Г 143 б 12—15

ВЪ ЛЪТЪХЪ АНКНННА ЦРА БЪАШЕ
 ГОНЕННЕ ВЕЛНКО НА КРЪСТН-
 ІАНЪ. Н ВЪСН БЛАГОВЕРНЪ
 ЖНЕЖШТНІ О ХЪ. НОУЖДААХЪ СА
 ЖРЪТН БОГОМЪ. АГРНКОЛАОУ, ВО-
 КЕВАДЪ СЖШТОУ. ГОУБНТЕАЮ СЖ-
 ШТОУ СВЕРЪПОУ. Н БЫСТРОУ КЪ
 ДНАВОЛН СЛОУЖБЪ. КРЪСТНА-
 НН ЖЕ НЖЕ БЪХЪ ВЪ ВОИНЫСТ-
 ВЪ, ВЪСН НОУЖДААХЪ СА ОТ
 ННХЪ ЖРЪТН БЕСОМЪ.

ВЪ ДНН АНКНННА ЦРЪ БЪ ГОНЕННЕ
 ВЕЛНЕ НА ХРЪТНАНН Н ВЪСН ЖНЕЖШН
 БЛАГОВЕРНО О ХРЪ НЖДНМН БЫВААХЪ
 ПОЖРЪТН НДОЛОМЪ. АГРНКОЛАОВН КНА-
 РОУ СЖЩОУ, ГОУБНТЕАЮ СВЕРЪПОУ Н
 ЖДРОУ СЖЩОУ НА СЛОУЖБЪ ДНАВОЛА,
 СЖЩНН ЖЕ ХРЪТНАНЕ ВЪЧЪТЕНН ВЪ КОЖ,
 ВЪСН НЖДНМН БЫВААХЪ ПОЖРЪТН БОГОМЪ.

Гр Κατὰ τοὺς καιροὺς Λικνίνου τοῦ βασιλέως ἦν διωγμὸς μέγας τῶν Χριστιανῶν καὶ πάντες εἰσεβῶς ζῶντες ἐν Χριστῷ ἠναγκάζοντο θύειν τοῖς θεοῖς. Ἀργικολάου ἡγεμονεῦοντος λοιμοῦ καὶ ὀμοτάτου θέντος καὶ ἐντροχέως πρὸς τὴν τοῦ διαβόλου ὑπουργίαν. Οἱ οὖν Χριστιανοὶ οἱ ἐν ταῖς στρατείαις πάσαις ἠναγκάζοντο θύειν τοῖς θεοῖς (144).

// (153 б) ¹ снѣжѣтъ; ² ꙗко н; ³ оставиш; ⁴ вѣроуѣжшѣмъ; ⁵ оцъ; ⁶ снъ; ⁷ стѣн;

⁸ дхъ; ⁹ быша; ¹⁰ стѣн мѣченнцн н мѣченне; ¹¹ ѡ; ¹² каландъ; ¹³ марта; ¹⁴ феу-
 роара; ¹⁵ господени; ¹⁶ юмоуѣ кетъ.

Гръцкият израз *κατὰ τοῦς καιροῦς* в *С* е предаден чрез: въ лѣтѣхъ, а в *Г* — въ дѣни. В румънските книгохранилища се намират още два преписа на словото, от XV в., които не са ни достъпни. От първите им думи, цитирани у Панаитеску¹, се установява трети вариант на този гръцки израз: въ вѣремена. Това разкрива интересна синонимия, характерна за старобългарския книжовен език. Тя се изявява и в предаването на *διωγὸς μέγας*, в *С* с гоненіе велико, а в *Г* като гоненіе веліе. Според Ягич² (275—283) употребата на *вели* е характерна за по-старите текстове.

Различни лексикални варианти са употребени и при превода на *τοῦς θεοῖς*. Докато в *Г* стои *идоломъ*, *С* използва синонима *богомъ*. В следващото изречение, както се вижда, *С* предпочита *вѣсомъ*, а *Г* — *вѣгомъ*. Ягич (308) намира *идолъ* в старинните текстове.

Още в тези първи изречения от словото за мъчениците в Севастия се проявява и друга, последователно прокарана и по-нататък синонимия: в *Г* винаги стои *кнѣзъ*, а в *С* — *конвода*. Сегашното деятелно причастие *ἡρεμωέμενος* в *С* е предадено чрез *конводѣ сѣщюу*, а в *Г*: *кнѣзюу сѣщюу*.

Друга синонимна двойка са прилагателните *ждръ*, *идръ* (*Г*) — *выстръ* (*С*), с които се предава значението на *ἐντροχός*. Прилагателното в гръцки означава 'опитен, изкусен'. Ягич (419) смята наречието *идро* (еквивалент на *ταχύ, ταχέως*) като много показателен израз за по-старите паметници. При предаването на гръцкото *πρὸς τὴν τοῦ διαβόλου ἐπουρρίαν* в *С* е използван предлог *къ*, а в *Г* на, които отговарят на *πρὸς*. Явява се разлика и в словоред. *С* се придържа към гръцкия словоред, а *Г* е свободен.

Интересно различие се наблюдава при съответствията на гръцкия израз *οἱ οὖν χριστιανοὶ οἱ ἐν ταῖς σπουδαίαις πάσας*. *С* се води по-точно по гръцкия текст: *крѣстнианѣ же нже вѣхъ въ коннѣствѣ, всн*, а *Г* е много

свободен: *сѣщни же хрѣтнанѣ, въуѣтнн въ кож, всн*. *Г* и *С* превеждат *πάσας*, но малко променят смисъла на изречението, като не свързват съответствието на *πάσας* *всн* с *въ коннѣствѣ*, както изисква *Гр*.

Гръцкият глагол *θύειν* в *С* редовно се предава чрез имперфективния *жръти* (*А жръти*), а в *Г* с *пожръти*.

Два синонимни варианта *нжднн* — *нжднн* *бываахъ* (*Г*) и *ноуждаахъ* *са* (*С*) превеждат гр. *ἡγυμᾶσθαι*, който два пъти се среща в този малък пасаж. Те са израз на граматическата синонимия, характерна и до днес за българския език — пасивумът да се изразява или чрез сложната форма на страдателния залог, или с възвратно-безличната форма със *са*.

¹ P. P. Panaitescu, Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei RPR, vol. I, București, 1959, № 150, 153.

² V. Jagić, Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache, Berlin, 1913.

Различията между С и Г продължават

С 69, 2—8

Г 143 б 20 // 144 а 1—6

БѢАХЪ ЖЕ ВОИНИ КАПАДОКНИСКИЯ
СТРАНЫ ВЪ САНΟΥ ЕДНОМЪ, ЖИ-
ВѢЩЕ БЛАГОВѢРНЫѢ, ЧИСЛОМЪ М,
НЕПОБѢДНЫИ И ДОБИ ВЪ РАТЕХЪ.
А СЕ НМЪ ИМЕНА: ДОМЕТІАНЪ,
НСУХНИ, ЗМАРАГДЪ, МЕЛНТОНЪ
НРАКАНИ, АЛЕΞΑΝΔΡЪ...

БѢШЪ ЖЕ ЕТЕРИ ВОИНИ КАПАДОКНИ-
СКИЯ СТРАНЫ ВЪ ЕДННОМЪ НОУМН-
РЪ, ЖИВѢЩИИ БЛАГОВѢРНО И ХЪ,
ЧИСЛОМЪ М НЕПОБЕДНИИ И НЕПОСРА-
МНИИ ВЪ БРАНЕ. НХЪЖЕ ИМЕНА СЪТЪ
СЕ: ДОМЕТІАНЪ, АЛЕΞΑΝΔΡЪ, КУРНАЪ
ΕΥΤΟΥ, НСОУ, ΕΒΝΟΥΚЪ, ΝΑΝΑΝЪ...

Гр 'Νοαν οὖν στρατιῶται ἐκ τῆς Καπαδοκικῆς χώρας ἐν νομῆσιν ἐνὶ ζῶντες
εὐσεβεῖς κατὰ θεόν, τὸν ἀριθμὸν τεσσαράκοντα, ἀήττητοι καὶ ἀκαταγώνιστοι
ἐν πολέμοις, ὧν τὰ ὀνόματα εἰσι ταῦτα· Δομετιανός, 'Νοῦχιος, Αἰλιανός,
Μελέντιος, 'Ηράκλειος ... (145).

Г е по-близък до гръцкия текст. Той превежда с w хъ гръцкото *κατὰ θεόν*, което изобщо липсва в С. Както всички по-старинни текстове, Г пази непреведен термина *νοῦμνρѣ*: *ἐν νομῆσιν ἐνὶ* — въ еднномъ *νοῦμнрѣ*, който в С вече е заменен с: въ *саноу едномъ*. В Гр войните — християни са окачествени с две прилагателни, съвсем близки по значение: *ἀήττητοι καὶ ἀκαταγώνιστοι*. С остава близък до оригинала. За първото прилагателно той използва *непобѣдныи* (Г *непобѣднимн*), а за второто *доби* от *добль* 'силен'. Г отново е по-свободен. Той предпочита *непосрамнии*.

Не трябва да се отмине и синонимията: въ *ратехъ* (С) — въ *бранехъ* (Г), точен смислов еквивалент на *ἐν πολέμοις*. Г показва по-голяма архаичност. Той се свързва с онези най-стари паметници, които според Ягич (275, 327, 435) винаги предпочитат *брань* вместо по-късното *рать*. Г предава по-точно *ὀνόματά εἰσι ταῦτα* чрез: *нхъ же имена сътъ се*, а в С четем: *а се нм имена*. Имената на мъчениците в Гр са 40, в Г — 38, а в С — 36. Редът им в Г и С е съвсем различен. Сравним ли с Гр, в С липсват: *Φλάβιος*, *Βεβιανός*, *Πρίσκιος*, *Θεόδουλος*, т. е. четири. С предава имената доста точно, като само при *Κιριακός* взема облика *кирнаъ*, а *Μικαλλος* превръща в *никалаъ*. В Г имената имат по-друг фонетичен облик. Вместо *снсннии* от С тук стои *сннии*. Гръцкото *Εὐνόκιος* гласи *евноуикъ*, *'Ηλίας* е *нананъ*, *Σεργιανὸν* — *сегирнанъ*; *Εὐδίκιος* — *егдикъ*; *'Αγίας* — *ангнасъ*; *'Ηράκλειος* — *ираклъ*; *Βεβιανός* — *внднанъ*; *Κλαύδιος* — *глаедъ*. В Г има три имена, които липсват в Гр и в С: *Домеръ*, *Анатолий* и *Кирскъ*.

С 68, 17—18

Г 144 а 17—19

СИ ВЪСИ АТН БЫВѢШЕ ОУЪ ВОС-
ВОДЪ. НОУЖДААХЪ А ЖРЪТН БѢ-
СОМЪ.

СИИ, ЖТН БЫВѢШЕ КНАЗЕМ, НЪДНИИ
БЫВААХЪ ПОЖРЪТН ДЕМОНОМЪ

Гр οὗτοι κρατηθέντες ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος, ἡρακάζοντο θύειν
τοῖς δαίμοσιν.

Както се вижда от трите съпоставени текста, и тук последователно са употребени посочените по-горе синоними — лексикални и морфологични. С предпочита отъ вѣвѣдѣ, жръти, нѣждаахъ срещу князем, пожръти, нѣднми быкаахъ в Г. На гръцкото ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος в С отговаря предложна генитивна конструкция, в която предлогът отъ буквално превежда гръцкия ἐπὶ. Г изразява същото отношение на субекта. Интересно е, че А също заменя предложната конструкция с творителен на субекта вѣвѣды, използвайки думата, употребена в С. Както във всички паметници с по-архаична езикова основа, в Г τοῖς δαίμοσι се запазва демономъ, а в С се сблискваме с по-късния му синоним бѣсомъ (Ягич, 305).

Още по-големи различия намираме в пасажа, който непосредствено следва:

С 69, 19—24

Г 144а 18—19 // 144б 1—5

НАЧА ЖЕ ВОЕВОДА ГЛАГОЛАТИ
НМЪ. ЕЖЕ ОУСПѢШНО ВАМЪ ВЪ
РАТЕХЪ ПОКАЗАСТЕ Н ДОВѢСТЬ
ДРОУЖННѢ СВОЕИ ПОКАЖАТЕ Н
ННѢ ЕДНОГЛАСИЕ ВАШЕ Н
ПОКОРНТЕ СЯ ВЪКОУПѢ ЦРЮ ЗАКО-
НОУ Н ЖРЪТЕ БОГОМЪ ПРѢЖДЕ
МЖКЪ...

НАЧАТ ЖЕ КНЯЗЬ ГЛАТИ К НИМЪ:
ННОДШНЕ ВАШЕ НА БРАНЕХ ПОКАЗАВ-
ШЕ Н ЕДННЕННЕМЪ ПРѢДЪ КОН БѢДЖ
ПОКАЗАВШЕ, А КАЖИТЕ Н НИНѢ ННОД-
ШНЕ ВАШЕ Н КОУПНО ПОКОРШЕ СЯ ЗАКО-
НОУ ЦРЮ ПОЖРЪТЕ БГОМЪ ПРѢЖДЕ
МЖКЪ...

Гр Καὶ ἤρξατο ὁ ἡγεμὼν λέγειν αὐτοῖς τὸ σύμφωνον ἑμῶν ἐν πολέμοις ἐπιδειξάμενοι καὶ τὸ γενναῖον καὶ τὸ διὰ τῆς δημοκρατίας τὴν νίκην δεῖ ἀμφοτέρω τῷ στρατοπέδῳ παρασχόντες δείξαι καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος τὴν συμφωνίαν ἑμῶν καὶ πελοθῆτε δημοθυμαδίῳ τοῖς τοῦ βασιλέως νόμοις καὶ θύσατε τοῖς θεοῖς πρὸ τῶν κολάσεων (145).

Материалът е твърде труден за коментиране. В началото на пасажа Г е по-точен по отношение на Гр. Той превежда τὸ σύμφωνον ἑμῶν ἐν πολέμοις ἐπιδειξάμενοι с ннодшне ваше на бранех показавше, в С е показана много по-голяма свобода: еже оуспѣшно вамъ въ ратехъ показасте. Но при следващите думи веднага по-точен, както обикновено се оказва С. Той предава καὶ τὸ γενναῖον с н довьѣсть, на което изобщо липсва еквивалент в Г. Но в С сега е в повече дружннѣ своен, което липсва и в Гр и в Г. Отново по-точен се показва Г, когато чрез еднненнемъ предава смисъла на гръцкото διὰ τῆς δημοκρατίας. В С не е преведена и голяма част от изречението: διὰ τῆς δημοκρατίας τὴν νίκην δεῖ ἀμφοτέρω τῷ στρατοπέδῳ παρασχόντες, срещу което Г предлага: еднненнемъ прѣдъ кон бѣдж показавше.

Неяснота създава присъствието на акузатива бѣдж. Не е възможно да е действително употребено съществителното бѣда. Никое от неговите значения не подхожда тук. Като вземем под внимание, че бѣдж стои срещу гръцкото τὴν νίκην, бихме могли да допуснем, че бѣдж е част от (по)бѣдж, сгрешена при някое от преписванията.

Текстовите различия тук твърде убедително внушават предположението, че в *Г* и *С* намираме два различни превода на словото за мъчениците от Севастия. Правят впечатление и синонимите: *єдногласїє* (*С*) — *ннодшїє* (*Г*); *въ ратеѣхъ* (*С*) — *на бранехъ* (*Г*); *въкоупѣ* (*С*) — *коупно* (*Г*); *жрьтѣ* (*С*) — *пожрьтѣ* (*Г*). За едни от тях вече бе дума по-горе. И сега двата паметника показват предпочитание към определени варианти, по-архаичните от които намираме в *Г*.

Срещу *Гр* τοῦ βασιλέως νόμοις в *С* буквално е предадено *црѣу зако-
ноу*, а в *Г* и *с* по-правилен от гледна точка на българския език словоред:
законоу црѣвоу.

Дори краткото изречение *Ἀποκρίνονται, αὐτῷ οἱ ἄγιοι καὶ λέγουσι τῷ τυράννῳ* е предадено по различен начин в *С* и в *Г*:

С 69, 25

Г 144 6 6

стѣи же рѣша пакостьникоу... ѿвѣщаашъ же стѣи глаголю мѣтелеви...

Г е по-близък до *Гр*. В него е намерено съответствие на *ἀποκρίν-
ται*, а *С* изпуска този глагол. Не може да се отминат синонимните съот-
ветствия на *τῷ τυράννῳ* — в *С* *пакостьникоу*, а в *Г* — *мѣтелеви*. Ягич
(365) е категоричен за старинността на *мѣтелев*. В по-късните текстове
той намира синонимите *гоуентель* и *томнтель*.

В отговора на мъчениците в *С* и *Г* се наблюдава същата лексикална
и морфолого-синтактична синонимия.

С 69, 25—30

Г 144 6 8—14

аште за сѣмрьтънааго црѣа во-
рѣшше сѣ одолѣвахомъ. ꙗкоже
н тѣ послѣдѣхъствоуешн. ко-
лко пауче за бесѣмрьтънааго
цѣсара подвѣзашше сѣ. побѣ-
днмъ твоюго зѣлокъзньнааго
нрава.

аше по оумнражѣннмъи црѣа бораше
сѣ побѣждаахомъ, ꙗко ты свѣдѣ-
тельствѣешн, окаяне, колко пауче ѿ
неѣмнражѣннмъ подвѣзашше сѣ побѣ-
дѣти нмамы зѣлокъзньнѣжъ твоѣ
вола.

Гр ἐν ὑπὲρ θνητοῦ βασιλέως πολεμοῦντες ἐνίκημεν, ὡς οὐ μαρτυρεῖς,
πλοῦ μᾶλλον ὑπὲρ τοῦ ἀθανάτου βασιλέως ἀγωνιζόμενοι νικήσομεν
σοὺ τὴν κακότεχνον γνώμην (145).

Срещу предлога *ὑπὲρ* в *С* има *за*, а в *Г* *по*; *ὑπὲρ θνητοῦ βασιλέως* в
С се превежда чрез *за сѣмрьтънааго црѣа*, а в *Г* *с по оумнражѣннмъи црѣа*.
В *С* намираме и *одолѣвахомъ* срещу *побѣждаахомъ* в *Г*, които отговарят
на *ἐνίκημεν*. Ягич (378—9) установява, че *побѣждати* се среща като най-
ранен превод на *νικάω*, че в по-късните текстове се примесва и употре-
бата на *одолеѣти*. Отново *Г* проявява архаична езикова черта, и то не
само при тази синонимна връзка, но и в редуването на *послѣдѣхъствоуешн*
(*С*) — *свѣдѣтельствѣешн* (*Г*), като съответствия на *μαρτυρεῖς*. Според Ягич
(399—400) *свѣдѣтельствовати* се среща почти без изключение във всички

текстове от по-стар езиков тип, като застъпник на *μαρτυρεῖν*, и макар и рядко, в старите глаголически паметници се появява и *послѹшѣствовати*. Очевидно, взето само за себе си, противопоставянето *сѣбѣдѣтелѣствовати* — *послѹшѣствовати* няма голяма доказателствена стойност. Но свържем ли го с другите, по-определено разграничени архаизми, които намираме в изследваните паметници, става все по-ясно, че вариантът на словото в Г отразява по-старинно състояние на българския език в сравнение със С.

Накрая този пасаж ни предлага и граматичната синонимна връзка между *повѣднмъ* (С) и *повѣднѣнѣмъ* (Г) срещу *μνησόμεν* в Гр. Никаква разлика няма между двете форми, с които е предадена простата футурна форма на гръцкия оригинал. Това редуване на двата вида футурум, което е почти последователно прокарано в двата варианта на словото, потвърждава твърдението, че в развоя на българския език сложните футурни форми от *нмъмъ + inf.* не винаги са били зависими от гръцките *μέλλω*-конструкции и че са били напълно равнозначни с формите на простото бъдеще време.

Двата варианта в изследвания пасаж предлагат и една трудно обяснима особеност: срещу *τὴν κακότητων ὑπόμην* в С намираме *твоего злѹкѣзньнаго нрава*, а в Г *злѹкѣзньнѣж твоѣ* *вола*. И двата старобългарски варианта не предават съвсем точно гръцкото *υπομνή*, което означава 'убеждение, мнение, схващане, начин на мислене'. Всеки от двата текста по свой начин е отдалечен от оригиналния текст, което може да се добави към доказателствата за отделни преводи.

Следва предложението на хегемона към мъчениците:

С 70, 1—8

Г 144 б 15—20

ВѢКѢВѢДА ГЛАГОЛА. ЕДНО ОТЪ
• ДВОЮ ПРѢДЪЛЕЖИТЪ ВАМЪ:
НАН ЖЪРЪШЕ ВѢГОМЪ ВЪ СА-
НЫ Н КЪ ЧЪСТН ДОСТОИНО-
МЪ БЫТИ. НАН НЕ ПОКОРН-
ЕШЕ СѦ ОТЪРАТИ ЖИКОТА Н
ВОИНСТВО. Н ОТЪНЖДЪ ОУЖЕ
ПРѢДАТИ СѦ МЖКАМЪ. ПОМЪ-
САИТЕ ОУБѢ Н НЗВОЛНТЕ РЕЖЕ
НА ПОЛЪЗЖ ВАМЪ.

КНАЗЪ РЕЧЕ ЕДННО Ѡ ДВОЮ ПРИЛЕ-
ЖИ ВАСЪ. НАН ПОЖЕРШЕ ВѢГОМЪ ВЪЗ-
ВРАЩЕННЮ Н ЧЪСТН / СПОДѢВНТ СѦ ВАМЪ
АН НЕ ВЪРОВАВШЕМЪ ѠЖТИ Ѡ ВАС
ПОЛЪСН Н КОИИСТВО. ПОПЕЦЪТЕ СѦ
ОУБѢ Н НЗБЕРЪТЕ СН ЕЖЕ ВЫ Е НА ПОЛЪЖ.

Гр *ἡμεῶν λέγει ἐν ἐκ τῶν δύο πρόκειται ὑμῖν, ἢ θύοντες τοῖς θεοῖς
προκοπῆς καὶ τιμῆς ἀξιοῦσθαι, ἢ μὴ πεποθέντας ἀραιγεῖσθαι τῆς
ζωῆς καὶ τῆς ζωῆς ὑμῶν. σκέψασθε οὖν τὸ συμφέρον ὑμῖν (145).*

И двата старобългарски текста не отговарят точно на Гр. Напр. в Г е предаден съвсем свободно *προκοπῆς καὶ τιμῆς ἀξιοῦσθαι* с *възвращению чѣстн сподѣвнѣт сѦ вамъ*, а С представя значително по-точен, макар и пак смислов превод: *въ сани н въ чѣстн достоинномъ быти*. А по-долу става обратното: *ἢ μὴ πεποθέντας* Г предава правилно и точно *ан не въ-*

рекавишемъ, а в С стои не покорнеѣше сѧ — вярно от гледна точка на общия смисъл на пасажа, но неточно.

В С има текст в повече, който липсва в Г и в Гр: н отънждѣ оуже прѣдѧти сѧ мѣкамъ. Този факт също се прибавя към данните за друг превод. И тук се повтарят синонимите: воѣвода (С) — князь (Г); гла (С) — рече (Г); жъръше (С) — пожръше (Г).

Интерес представят двата старобългарски варианта, с които се предава Гр *ἀφαιδεῖναι τῆς ζωῆς καὶ τῆς ζωῆς*. В С намираме отънѣти жнѣота и воѣнѣство, а в Г ѡнѣти ѡ васъ поѧси и воѣнѣство. Преводачът на Г се е заблудил от близките по фонетичен гласеж *ζωή* и *ζώνη*, от които първото означава 'живот', а второто 'пояс, като отличителен белег на войник, негово военно служебно достойнство'. Много по-точен е С. Той превежда правилно *ζωή*, а *ζώνη* също правилно смислово предава с воѣнѣство, схванато като 'право да бъде някой воин'. Неясен е пътят, който е изминал текстът в Г, за да достигне до повторението поѧси и воѣнѣство, изпускайки съответствието на *ζωή*.

Напълно различно звучи в С и в Г българският превод на *σκεπασθε οὖν τὸ συμφέρον ὑμῶν*. Основното значение на *σκεπτομαι* 'размислям, премирам, разужнавам' е предадено по-добре в С чрез императив: помѣслите оубо. Но дали преводачът е сметнал това недостатъчно и за да изясни смисъла на целия израз, е добавил от себе си: и изволѣте или е превеждал от някакъв друг вариант на гръцкия текст, който Абихт и Шмид не са познавали, е трудно да се каже. Г се отнася още по-свободно. Той гласи: попѣцѣте сѧ оубо и изверѣте си. И този случай внушава мисълта за два различни превода в С и в Г.

По-голяма близост до оригинала показва С и в края на фразата. Той запазва и гръцкия словоред, и липсата на копула: еже на полъжѣ вѣмъ (*τὸ συμφέρον ὑμῶν*), докато Г дава развита българска фраза с копула и българска структура: еже вы ꙗже на полъжѣ. В А липсва еже.

Мъчениците остро отхвърлят лукавото предложение на хегемона.

С 70, 8—15

Г 144 б 20—22 // 145 а 1

СТНН ЖЕ ГЛАГОЛАША ЕЖЕ НА ПОЛЪ-
ЖѢ НАМЪ ГЪ ПЕЧЕТЪ Сѧ. ВОѢВОДА
ГЛАГОЛА НЕ МНОГОГѢ АГОЛНТЕ, НЪ
ОУТРО ПРИСТѢПНЕВЪШЕ ЖРЪТЕ БОГОМЪ
И ПОВЕЛѢ А ВЪВЕСТИ ВЪ ТЕМНИЦѢ.
ВЪЛѢЗЪШЕ ЖЕ СТНН ВЪ ТЕМНИЦѢ
ПРѢКЛОНИША КОЛѢНѢ СВОИ. И МО-
ЛНИША ГѢ ГЛАГОЛѢШТЕ.

ѠВѢЩАШАЖ ЕМѢ СТНН: „Ѡ ПОЛЪЖ
НАШЕН ГЪ ХЪ ПОПЕЧЕТ Сѧ“. КНА-
ЗЪ РЕ: „НЕ МНОГОГѢНТЕ, НЖ
ЪТРЕ ПРИШЕШЕ ПОЖРЪТЕ БГОМЪ.
И ПОВЕЛѢ ВЪМѢТАТИ Ж ВЪ ТЕМНИ-
ЦѢ. ВЪЛѢЗЪШЕ ЖЕ ВЪ ТЕМНИЦѢ,
ПОКЛОНИШ КОЛѢНѢ СВОИ И ПО-
МАНШЖ Сѧ ГОСПОДЕВИ ГЛАЩЕ.

Различията не са много големи, затова и не е нужно да се приведе цялото гръцко съответствие (145). Повтарят се посочените вече ня-

колко пъти паралели: *воевода* (С) — *князь* (Г); *жървѣ* (С) — *пожрѣ* (Г). Явяват се и нови случаи, в които Г пак предпочита глагол с представка, като *попечѣтъ* сѧ (срещу *печѣтъ* сѧ в С); *поманшѧ* сѧ (срещу *молншѧ* в С). В един случай Г използва представката *по-* — *поклоншѧ*, а С *прѣ-* — *прѣклонншѧ*, варианти, които нямат отношение към гръцкия оригинал.

До гръцкото изречение *λέγουσιν αὐτῷ οἱ ἄγιοι* по строеж и словоред стои много по-близо Г: *ѡвѣщашѧ емѧ стнѧ*, а С е по-свободен: *стнѧ же глаголашѧ*. Във втората част на същото изречение С пренебрегва футурума в гръцкото изречение *τὸ συμφέρον ἡμῖν ὁ κύριος μεριμνήσει*, като му придава доста ясно подчертан презентен смисъл чрез имперфектива *печѣтъ* сѧ в: *ѡже на пользѧ намѧ гѧ печѣтъ* сѧ. Г много правилно подбира префигиран глагол от свършен вид: *попечѣтъ* сѧ, добавя и *хѧ: ѡ* *ползѧ нашѧ гѧ хѧ попечѣтъ* сѧ, а *хѧ* липсва в Гр. Два синонима — *пристѣпнѣше* (С) и *прише* (Г) предават гръцкия глагол *προσέρχομαι* 'приближавам се, идвам' от израза *ἀλλὰ αὐτοὺς προσελθόντες θύσατε τοῖς θεοῖς*. Г по-точно схваща *αὐτοὺς* като наречие и го предава с *оутрѣ*, а С очевидно го смесва с омонима *τὸ αὐτοὺς* и взема съществителното *оутро*.

Интересна е и синонимията, която се проявява при предаването на Гр *ἐκέλευσεν αὐτοῖς βληθῆναι ἐν τῇ φυλακῇ*, по-точно на *βληθῆναι*. Многозначен и широко употребяван глаголът *βάλλω*, разбира се, може да се преведе свободно с *въвѣстн* (*въ* *тѣмннѧж*), както е станало в С. Но по-сполучлив е вариантът в Г: *въметатн* (*ж* *въ* *тѣмннѧж*).

Грамматическа синонимия се явява и при предаването на (*ἐδεήθησαν*) *τῷ κυρίῳ* в С чрез родително-винителна форма: (*молншѧ*) *гѧ*, а в Г с дателна: *господѣмн*.

Затворени в тъмницата, мъчениците се молят. Молитвите им са части от Псалтира. Според Абиѡт и Шмид, това са: Пс 140, 1; 141, 9; 91, 1—3. Последният Пс 91, 1—3 липсва в Г. Изключим ли тази липса, която съкращава малко словото в Г, двата паметника се отличават съвсем малко. Преди всичко те не съдържат превод на: *ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ*. Гр на това място гласи (145): *ἐξ ἐλοῦ ἡμῶς ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ, κύριε, καὶ ἀπὸ πειραστηρίου καὶ ἀπὸ σκανδάλων τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν*. Този е един от случаите, в които се установява, че С и Г се отличават от гръцкия текст, публикуван в ASIPh 18, и от вариантите, които са посочени там. Възможно е старобългарският превод (или преводи) да произхождат от друг, непознат вариант на словото за 40-те мъченици.

Текстът на самите псалми в С и Г несъмнено възхожда към един и същ превод, което е напълно естествено, тъй като това е каноничен текст. Но все пак и тук се явяват интересни разночетения.

С 70, 15—17

Г 145 а 5—7

нзмн насѧ гн отъ напастѣ. н
отъ съблазнѧ твораштннхѧ
безаконнѧ.

нзмн ны гн отъ нскѣшеннн
н отъ скандалѧ твораштннхѧ
безаконнѧ.

Синонимните двойки напастъ (С) — нскоушенне (Г); съблазнь (С) — скандалъ (Г), които се съдържат в каноничните текстове, са занимавали Ягич. Той е намерил в старите преписи на псалтира и нскоушенне (351—352), а в най-старите непреведено и скандалъ (318) *σκάνδαλον*. По-късните преписи вече го заменят със съблазнь. Г проявява по-голяма старинност от С.

Отново следват големи различия между С и Г в текста след псалма.

С 70, 24—29

Г 145 а 10—14

и конѹвѣше ꙗа'мъ помолнша
са. и вѣставѣше пакы поахъ
до полоуношн. бѣаше же старѣи
нмъ въ пѣснѣхъ стѣни кѹрнѣнъ,
а въ отѣвѣтѣхъ стѣи канѣндъ
и доменъ.

и проѹе конѹвѣше псаломъ до
полоуношн безъ сѣна прѣвышъ.
заѹннааше же нмъ стѣи кнрнѣнъ.
въ ѡвѣтъ же нмъ бѣсте стѣи
канѣндъ и доменъ.

Гр. καὶ διῆλθον τὸν ψαλμὸν καθεξῆς. καὶ ἀναστάντες ἔψαλλον μέχρι μεσονυκτίου. Προηγήτο δὲ αὐτῶν ὁ ἄγιος Κυρίων. ἐν δὲ ταῖς ἀποκρίσεσιν ὁ ἄγιος Κάντιδος καὶ Δόμνος (146).

Двата варианта по-скоро предават смисъла на Гр, а не го превеждат точно. С добавя помолнша са, което няма гръцко съответствие. Г е по-точен в първите думи: и проѹе конѹвѣше псаломъ, но по-нататък преводът е вече само смислов: до полоуношн безъ сѣна прѣвышъ, докато С намира точен еквивалент на гръцкото *ἀναστάντες ἔψαλλον μέχρι μεσονυκτίου* — вѣставѣше пакы поахъ до полоуношн. Част от следващото изречение *Προηγήτο δὲ αὐτῶν ὁ ἄγιος Κυρίων* в С е предадено чрез бѣаше же старѣи нмъ въ пѣснѣхъ стѣни кѹрнѣнъ, а в Г — заѹннааше же нмъ стѣи кнрнѣнъ. Глаголът *προηγέομαι* означава 'отивам напред, водещ съм, вода напред'. Всеки от двата варианта го предава по свой начин. Този случай засилва натрупаните досега доводи в полза на схващането за два отделни превода.

В С името на мъченика *Δόμνος* е предадено като доменъ, а в Г като домнъ, в изречението въ ѡвѣтѣхъ же нмъ бѣсте стѣи канѣндъ и доменъ (Г 145 а 13—14). В С липсва копулата бѣсте, както липсва и в Гр. В Г намираме живи дуални форми, характерни за много от архаичните по език слова в целия паметник. Г системно пази и копулата. Това личи още в следващото изречение, където се предават думите на явилия се на мъчениците Христос. С точно отговаря на гръцкия текст: *ἡ πρόθεσις ὑμῶν καλὴ* — изволенне ваше добро. Фразата в Г звучи по-добре на български: волъ ѡво ваша добра е. В по-нататъшните думи на Христа се вмъква евангелски цитат, който може да се намери в Матей 24,13 и в Марко 13, 13. Между С и Г и тук има различия: нже сътрѣпнѣ до конѣца, тѣ съпасетъ са (С) — прѣтрѣпѣвы до конѣца спенъ бѣдетъ, Гр

ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται. С отговаря съвсем точно на текста от Гр.

Съпоставките продължават да разкриват големи различия.

С 71, 2—4

Г 145 а 17—18 // 145 б 1

ВЪСН ЖЕ ОУСЛЫШАША ГЛАСА СЕГО Н
БЫЕВШЕ КЪ СТРАСЪ БЕ СЪНА ПРЪ-
БЫША ДО СЪВТА

ВЪСН ЖЕ СЛЫШАВШЕ ГЛА СЪ Н
БЫЕШЕ ПРНСТРАШНЫ // БЕЗЪ
СЪНА ПРЪВЫШЖ ДО СТРА.

Гр Πάντες δὲ ἤκουσαν τῆς φωνῆς ταύτης καὶ γενόμενοι ἔμφοβοι αὐτοὶ διετέλουν ἕως ὁρθρου (146).

По-точен отново е вариантът в С. Той запазва аориста ἤκουσαν, като употребява също аорист — οὐσλываша. Г схваща цялото като едно изречение и предпочита да предаде с verbum finitum само διετέλουν — пръ-бышж, а първата аористна форма заменя с деепричастие слышавше от несвършения вид на глагола. А постъпва обратно: той заменя пръвышж от С с минало деятелно причастие пръвыкше. С запазва родителната форма при verbum sentiendi οὐслываша гласа сего, Гр ἤκουσαν τῆς φωνῆς ταύτης. Г предпочита по-късната употреба на винителни форми: гла съ. Прилагателното прнстрашны в (Г) отговаря точно на ἔμφοβοι.

Два варианта отговарят на гръцкото ἕως ὁρθρου — до съвта (С) и до оутра (Г). Гръцкото съществително ὁ ὁρθρος действително означава и 'утренна заря, развиделяване' и 'ранно утро'. Изглежда, че във всеки от нашите паметници българското съответствие е било избрано самостоятелно.

С 71, 4—15

Г 145 б 1—13

ПРНЗБЕАВЪ ЖЕ КОЕКОДА ВЪСА ДРОУГЪ
СВОА. ПОВЕЛЪ ПРНКЕСТН СЕАТЪА. Н
ПРНШЕДЪШЕ М СТАША ПРЪДЪ КОЕКО-
ДЪ. Н НАЧА ГЛАГОЛАТН НМЪ КОЕКО-
ДА: КЕЖЕ НМАМЪ НЗДРЕШТН НЕ НА
БЛАГОДЪТН ЗЪРА ГЛАГОЛЪ. НЪ ИАКО-
ЖЕ КЕСТЪ НСТННА. КЕАНКО СЖТЪ ВОИИИ
ПОДЪ ЦРЕМЪ НН СЖТЪ АКЪ ВЪН. НН ХРА-
БЪРН, НН МЪДРН, НН КРАСЪНН. НН ТАКО
ЛЮБННН МНОЖ. ДА НЕ ОУБО ЛЮБЪВЕ
МОКА НА НЕНАВНСТЪ ПРЪНЕСЕТЕ. СЕ ОУБО
ВЪИ КЕСТЪ НЕНАВНДЪТН Н ЛЮБНТИ.

СЪЗЕ ЖЕ КНАЗЪ ВСА ПРННАТЕАА СВОЖ,
ПОВЕЛЪ ПРНКЕСТН СТЫЖ. Н ПРНШЕДШЕ
М, СТАШЖ ПРЪДЪ КНАЗЕМЪ Н НАЧАТ
ГЛАТН НМЪ КНАЗЪ: ЕЖЕ ХОЩЕТЕ РЕШН
НЕАНЦЕМЪРНО ГЛА. НЖ ИАКОЖЕ Е НСТННА:
ЕАНКО ВОИИЪ Е ПОДЪ ЦРЕМЪ НЪСЖТЪ
ПРОТНЖ ВАМЪ НН СНЦЕ БОРЦН, НН СНЦЕ
КРАСНН, НН СНЦЕ ПРЪМЖДРН, НН СНЦЕ ЛЮ-
БННН НАМН. НЕ МОЖЪТЕ ОУБО ПРЪВРАТНТН
ЛЮБВЕ ВЪ НЕНАВНСТЪ. СЕ БО ПРН ВЪ Е
АН ВЪЗНЕАВНДЪТН, АН ВЪЗЛЮБНТН.

И двата старобългарски варианта изпускат πρωίας δὲ γενομένης 'а като настъпи утрото'. Те започват направо от μετακαλεσόμενος ὁ ἡγεμὼν πάντες τοὺς φίλους αὐτοῦ. Този факт не може да подкрепи тезата за два отделни превода в Г и С. В тази част на словото се явява синонимия, без връзка

с гръцкия оригинал: **ВОЕВОДА** (С) — **КНЯЗЪ** (Г); **ПРИЗВАЕЪ** С — **СЪЗВАЕ** (Г); **ДРУГЪ** СВОА (С) — **ПРИАТЕЛА** СВОЖ (Г).

Най-големите различия се наблюдават в думите на княза (воеводата):

Гр δ ἔχω εἰπεῖν οὐ πρὸς χάριν λέγω, ἀλλ' ὥς ἔστιν ὅσοι εἰσὶν στρατιῶται ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα, οὐκ εἰσι καθ' ἑμᾶς οὐδ' οὕτως σοφοὶ οὐδ' οὕτως ἡρακλημένοι οὐδ' οὕτως ὠραῖοι οὐδ' οὕτως πολέμοιται μὴ οὖν τὴν ἀγάπην εἰς μίσος μετατρέχετε τοῦτο γὰρ ἐν ὑμῖν ἐστὶν τοῦ μισοῦ καὶ τοῦ ἀγαπᾶσαι (146).

С предава съвсем точно гръцката конструкция *ἔχω εἰπεῖν* с нмамъ издрещин. В Г се е достигнало до много свободен и дори неточен израз: *еже хощете рещи*. Точно е преведено в С изречението и по-нататък: *οὐ πρὸς χάριν λέγω ἀλλ' ὥς ἔστιν* — не на благодѣти зъѣд глаголаж нъ ѿкоже кстъ истина. Преводачът или може би някой от преписвачите, е почувствувал нужда да направи по-ясен текста. Така трябва да са влезли зъѣд и истина, които нямат съответствия в Гр. И в Г намираме думата истина.

В следващото изречение пак по-точен е С. Той се води буквално по Гр и превежда *ὅσοι εἰσὶν στρατιῶται ὑπὸ τὸν αὐτοκράτορα* с *єанко воннъ є̄ подъ црѣмъ*. По-свободен е Г: *єанко воннъ є̄ подъ црѣмъ*. И както става много често в изследваните варианти, по-нататък изведнѣж Г показва голяма зависимост от Гр. Преди всичко там намираме *καθ' ἑμᾶς*, предадено като *протнѣж вамъ*, а в С на тези думи отговаря *акы вѣн*. Като изрежда съществителните и прилагателните, с които се окачествяват мъчениците, Г запазва гръцкото съчетание *οὐδ' οὕτως*, предавайки го с *ни снѣ*, а С взема само *ни*. Нито Г, нито С не запазват точно реда на думите от Гр, а и самите те се различават помежду си. В С *πολέμοιται* е предадено чрез прилагателно *храбърн*, в А чрез *вонны храбърн*, а в Г чрез съществително *борѣн*. В гръцки напълно еднакво звучат и съществителното *δ πολέμῃ τῆς*, и прилагателното *πολεμιστῆς*. Може би от тук произтича разликата между С и Г.

Никаква зависимост от Гр не може да се открие в редуването *мѣдрн* (С) — *прѣмѣдрн* (Г) срещу *σοφοί*. Гръцкият текст не съдържа съответствие на *мноѣж* — *намн*. Вместо *любимн мноѣж* (С) и *любимн намн* (Г) той предлага само *ἡρακλημένοι*.

В разглежданата част от словото най-интересни са вариантите на отрицателната заповед, изразена в Гр чрез *μὴ οὖν τὴν ἀγάπην εἰς μίσος μετατρέχετε*. С я превежда с *да не оубо любѣе моѣа на ненавнсть прѣнесете*. Г използва императива на модалния глагол *μισην* в съчетание с инфинитива на основния глагол: *не можете оубо прѣвратити любѣе въ ненавнсть*. Към тази главна разлика се добавят още някои по-малки. В Гр няма съответствие на *моѣа* от съчетанието *любѣе моѣа* от С; аористът *μετατρέχετε* на гръцкия глагол *μετατρέω* е предаден в С буквално чрез *прѣнесете*. В Г е намерен по-подходящ синоним — *прѣвратити*.

И в последната фраза от този пасаж, в който преобладават фактите, които говорят за отделни преводи, се наблюдават различия между С и Г и Гр. Г е почти буквален, когато превежда *τοῦτο γὰρ ἐν ὑμῖν ἐστὶν* като

се ба при ва е, а С се отдалечава, макар и малко, от Гр — се оубо въ естъ. А предлага друг вариант — въ ва(с). Трябва да се добавят и два случая на редуване на непрефигирани глаголи в С, срещу префигирани в Г. На ненавндѣти н любнѣти в С, Г противопоставя възненавндѣти н възлюбнѣти. В Гр глаголите са без представка, както и в С.

По-нататъшното сравнение между С, Г и Гр установява, че в Г е пропуснат текст, който се намира в С на 71, 16—21, и има точно съответствие в Гр. Пропускът е напълно обясним, защото след липсващия текст в отговора на мъченика кан'дндъ отново се повтарят думите ненавндѣти н любнѣти. А по-нататък в пасажа се открива липса, сега пък в С — това е текст, който стои в Г и в Гр. Тук отново сме пред данни за различни преводи в С и Г.

С 71, 21—25

Г 1456 19//146а 1--7

кама же въ нѣи кстѣ (!) не тѣи оубо
сверѣпоунъ отъ ба ненавнднмъ не нз-
воан любнѣти насъ. неподобне н за-
вндѣанне н покръвене тѣмож.

понеже при // на естъ (н възнена-
вндѣти, н възлюбнѣти, та ненавн-
днмъ, а ба любнмъ). ты оубо свѣ-
рѣпонменнѣ ненавнднмъ нашнмъ бго-
мъ не воанши любнѣти на. астьѹе
н неподобне н покръвене тѣмож. свѣ-
рѣпонменнѣ.

*Гр ἐπειδὴ ἐν ἡμῖν ἔστιν τοῦ μοῦσαι καὶ τοῦ ἀγαπῆσαι, οὐ γὰρ
μοῦσαι καὶ τὸν θεὸν ἡμῶν ἀγαπῶμεν, Ἀρχιμόλας ἐπὶ τοῦ
θεοῦ μοῦσαιμεν, μὴ περὶ ἀγαπᾶν ἡμᾶς (146).*

Текстът, заграден в скобки в Г, липсва в С на мястото, където е поставен знакът (!). Г в тази част отговаря точно на оригинала. На това място в А са писани с друга, по-късна ръка, липсващите в С думи: нан възлюбнѣти н възненавнднѣти, теб възненавнднмъ. До тук различия между С и Г се явяват в превода на ἐπειδὴ с кама же в С и понеже в Г.

Нататък сравнението се затруднява много. И в Г, и в С има текстове, макар и различни, срещу които няма съответствие в словото, издадено от Абихт и Шмид. В С това е: неподобне н завндѣанне н покръвене тѣмож, а в Г — астьѹе н неподобне н покръвене тѣмож, свѣрѣпонменнѣ. Ако не се открие друг гръцки вариант на словото за мъчениците от Севастия, тези добавки могат да се изтълкуват като създадени от преписвачите на старобългарските текстове. Отговорът на мъченика е силно емоционален. Възможно е той да е увличал преписвачите и те да са го засилвали под напора на собственото си възмущение от жестокия хегемон.

Вмъкнати са думи на омраза и в предшестващото изречение. Докато в Гр четем само Ἀρχιμόλας, ἐπὶ τοῦ θεοῦ μοῦσαιμεν, в Г е добавено ты оубо свѣрѣпонменнѣ, а в С — не ты оубо сверѣпоун, на които няма съответствие в Гр.

Тези и посочените по-горе добавки затрудняват коментирането на вариантите в Г и С. Естествено възниква въпросът: ако това са два отделни превода, дали е просто съвпадение фактът, че и в двата памет-

ника именно тук се явяват тези добавки. Трябва да се допусне, че нашите старобългарски преводи не са направени от онези гръцки варианти на словото, които познават и издават Абихт и Шмид, за което стана дума и по-горе.

На подобни противоречия ще се натъкнем и по-нататък при изследването на словото. Те се вмесват в многобройните данни за отделни преводи, създават несигурност и пречат на категоричните изводи в каквато и да е насока.

С съвсем точно предава гръцкото *ὁ λό τοῦ θεοῦ μαρτυρεῖ* с *отъ ба ненавѣднмъ*. *Г* променя словоредата и прибавя *нашнмъ* — *ненавѣднмъ нашнмъ* *бгомъ*.

Интересни за отбелязване са и вариантите *не нзволн* (*С*) — *не волншн* (*Г*), срещу гръцката конюнктивна форма *μή περὶ* от *περὶ*, която означава в същност 'правя опит, опитвам се'.

Пасажът, който непосредствено следва, съдържа интересни различия:

С 71, 25—30

слышавъ же се воевода въздрѣу акъи
левъ н повелъ съвазати а н вла-
даше вестн а въ тем'ницѣ. стын
курнwonъ глагола. не възда властн
мжунтн насъ нъ възпрашатн.

Г 146a 7—12

слышавъ же князь н възрыка яко
н левъ. повелъ съвазаше н вестн
влекъще в темницѣ. стын же курн-
сонъ рече. не прижазъ еси властн мж-
унтн на, нъ възпрашатн.

Гр 'Ακούσας δὲ ὁ ἡγεμὼν καὶ βρούχας τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ ὡς λέων
ἐκίλευσεν δεδῆραι αὐτοὺς καὶ σπέντας ἀπάγεσθαι ἐν τῇ φυλακῇ 'Ο
ἄγιος Κύριος λέγει οὐκ ἔλαβες ἐξουσίαν κολάζειν ἡμᾶς ἀλλ' ἐπερωτᾷν (146).

В паметниците прави впечатление свободният превод на сравнението: *βρούχας τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ ὡς λέων*, който в *С* гласи: *въздрѣу акъи левъ*, а в *Г* — *възрыка яко н левъ*. Двата старобългарски варианта са напълно еднакви по смисъл. Различията са диалектни. В днешните западни диалекти глаголът *рикам* означава 'рева (за магаре, лъв, добитък)', в някои североизточни български диалекти се употребява глаголът *наруа*, *рѹа*, за да се назове напр. мученето на кравата: *кравата наруа*. В югоизточните диалекти се среща *рукам* със същото значение.

Но между *С* и *Г*, от една страна, и *Гр*, от друга, тук се явява несъгласуване. Гръцкият израз означава 'скърцайки със зъби като лъв'. Изглежда, че при превеждането преводачът се е заблудил, извличайки причастие *βρυχόμενος* от *βρυχάομαι*, което наистина означава 'рева, муча', вместо от *βρούχω* 'скърцам (със зъби)'.

Ето и някои последователно прокарани синоними в съпоставените пасажки: *воевода* (*С*) — *князь* (*Г*); *глагола* (*С*) — *рече* (*Г*); *възда* *С* — *прижазъ еси* (*Г*); *властн* (*С*) — *овластн* (*Г*). Последната двойка думи, като заместници на гръцката *ἐξουσία*, са едни от характерните лексеми, които наблюдава Ягич, за да характеризира развоја на старобългарския език. Той установява (290 и др.), че област е характерна за по-старите паметници, че господствува в евангелския текст, апостола и псалтира, и

макар че се редува с власть, последната дума е рядка там. И в този случай напълно последователно Г показва връзка с по-архаичните паметници.

С точно предава гръцкия инфинитив *δεδῆναι* с инфинитив *свързати*, а Г предпочита миналото деятелно причастие *свързавше* и създава неточност и неяснота. Малко по-долу в същия текст С прави същото, като употребява сегашното деятелно причастие *възъ*, докато Г съвсем правилно използва перфектната форма *прижълъ еси*, с която предава гръцкия аорист *ἐλάβες*.

Коментираният тук текст не дава данни за два отделни превода, макар че сочи известни различия.

Лексикална и граматична синонимия намираме и в следващите текстове от двата паметника:

С 71, 30; 72, 1—4

Г 146а 12—16

ТЪГДА ВЪЗВОРАВЪ СѦ ВОКОВОДА. ПО-
КЕЛЪ ЛЕГЪКО НХЪ ВЕСТИ ВЪ ТЕМ-
НИЦѦ. ЗАПРѢТНЕВЪ АГЛАНОУ КАПНКААРНѢ
ТВРДЪ БЛЮСТН НХЪ. ЖЪДѢАШЕ БО Н
ДОУЖОВА ПРИШЕСТВЕНА.

ТОГДА ОУБОРАВ СѦ КНАЗЪ, ПОВЕЛЪ СЛА-
БО ВЕСТИ ЖЪ ВЪ ТЕМНИЦѦ, ЗАПРѢЩЪ
АГЛАОВИ КАПНКААРЫ ХРАНО СТРЕЩИ
ЖЪ, ЖДААШЕ БО ДѢДА.

Gr Τότε φοβηθεὶς ὁ ἡγεμὼν ἐκέλευεν αὐτοὺς ἀνέως ἀπαχθῆναι
ἐν τῇ φυλακῇ παρουσίας Ἀγλαῶ τοῦ καπνκαρῶ ἀσφαλὸς τηρεῖν
αὐτοὺς ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοῦ δουκὸς παρούσαν (146).

Гръцкият оригинал е пълно и точно предаден и в С, и в Г. Различията между С и Г нямат връзка с Гр. С взема глагол с представка *въз* — *възворава* сѦ, а Г с представка *оу* — *оуборава* сѦ. Както във всички предишни случаи, и тук на *ἡγεμὼν* в С отговаря *воковода*, а в Г *кназь*. Наречието *ἀνέως* е преведено със синонимите *легко* (С) и *слабо* (Г). Явява се редуване на минало деятелно причастие на -ѣ, -ѣши — *запрѣтъ* (Г) и на -ѣ, -ѣши — *запрѣтне* (С). Архаичният характер на първия тип причастни форми е установен в историята на българския език. Г отново доказва своята архаичност. В комбинация с това по-старо по употреба причастие идва и инфинитивът *стрѣши* (Г), на който в С отговаря *блюсти*, а в Гр *τηρεῖν*. Пълно и точно и същевременно напълно в духа на българския език С превежда гръцката фраза *ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοῦ δουκὸς παρούσαν* с *жъдѣаше бо н доужова пришествена*. Г не превежда *τὴν παρούσαν*.

На сериозни различия между С, Г и Гр се натъкваме в следващата част от словото за 40-те мъченици.

С 72, 4—16

Г 146а 16—20//146б 1—6

Н ВЪСЪ ОУБО ДЕНЬ Н НОШТЬ ОУЧААХЪ
СѦ ОТЪ СТАДО КУРНИНА. ГЛАГОЛААШЕ
БО НМЪ. БРАТНА ПО СТРОЮ БЖНЮ ДРОУ-
ЖИНА БЫХОМЪ ВЪ МАЛОВРЕМЕНЬ-
НАДО СЕГО ЖИТНА. ДА НЕ ОТЪЛЖИМЪ

ВЕСЬ ЖЕ ДНЬ Н ВСѦ НОЩЬ ОУЧНИИ
БЫВААХЪ СТЫМЪ КЮРНИНОМЪ. ГЛАШЕ
НМЪ: СЪМОТРЕНЕМЪ БЖНЕМЪ ВЪ ВРЕ-
МЕНЕМЪ СЕМЪ ВОИИСТЕВЪ НЕ РАЗЛЖ-
ЧИХОМ СѦ ОУ СЕБЕ. НЖ ІАКО // ЖЕ

СА ОУБО ОТЪ СЕБЕ. НЪ ІАКОЖЕ ЖНХОМЪ
 ЕД'НОНЪ ДШЕНЪ. Н ЕДННЕМЪ ОУМОМЪ.
 ТАКО ЖЕ Н ПОСЛОУШЕСТВОУЕМЪ. ІАКОЖЕ
 СЪДЕ ВЪХОМ НСКОУШЕНН МАЛОВРЕМЕНЬ-
 НОУОУМОУ ЦРОУ ТАКОЖДЕ ПОТЪШТНМЪ СА
 НСКЪШЕНН ОБЪВЪСТН СА БОУ ВЕЛНКОУОУ-
 МОУ ЦРОУ.

ННОДШНО ПОЖНХОМЪ. ТАКОЖЕ ННОДШ-
 НО Н МЖКЖ ДА ПРННМЕМЪ ДА ІАКОЖЕ
 НСКЪШЕНН ВЪХОМЪ ВРЕМЕН'НЫМЪ СНМЪ
 ЦРЕМЪ W ВСЕМЪ ТАКО ДА ПОТЪШНМ
 СА НСКЪШЕНН БЫТН ПРЪДЪ БГОМЪ
 ВЕЛНКЫНМЪ ЦРЕМЪ.

Още в първото изречение се проявяват различия. На гръцки част от него гласи: *ἐδιδάκοντο ὑπὸ τοῦ ἀγίου Κυρίου*. Предложната гръцка конструкция от *ὑπὸ* и *родителен падеж* при страдателен залог в *С* е предадена като *отъ* *стааго кърнвна*. В *Г* стои синонимната, напълно равнозначна употреба на творителен на субекта — *стынмъ кърнвномъ*. Същото противопоставяне между *С* и *Г* бе посочено и по-горе. В тази фраза се явява и друг случай на граматична синонимия: на пасивума *ἐδιδάκοντο* от *Гр* и *С* отговаря проста страдателна форма *оучаахъ са*, а в *Г* — описателна със сегашно страдателно причастие и итератива *бывати: оучини бываахъ*. Подобен случай също бе вече посочен. Двата типа пасивум са последователно прокарани в двата варианта на словото.

Последователно сравнение между *С*, *Г* и *Гр* посочва едно малко отклонение в *С*. Само там намираме *братна*, очевидно добавено от някой преписвач към думите на *кърнонъ*.

Следващият пасаж, който започва от по *строю* *вжню*, в *С* не може да бъде разгледан без гръцкото съответствие:

*κατ'οἰκονομίαν θεοῦ ἐγενόμεθα ἐν τῇ πρὸς καίρω στρατείᾳ
 μὴ οὖν ἀποχωρισθῶμεν ἀπ' ἀλλήλων ἀλλ' ὡς ἐξή σαμεν
 δημοῦχος καὶ δημοφρόνας, οὕτως καὶ μαρτυροῦμεν καὶ
 ὡς ἐν ταῦτα δόκιμοι ἐγενόμεθα τῷ προσκαίρῳ βασιλεῖ,
 οὕτω σπουδάσωμεν δόκιμοι εὐρεθῆναι τῷ ἐπουρανίῳ
 βασιλεῖ (146—147).*

С показва зависимост от *Гр* в превода на *κατ' οἰκονομίαν θεοῦ* с по *строю* *вжню*. Конструкцията и в гръцки е предложна. *Г* използва безпредложен творителен падеж — *сзмотреннемъ вжнемъ*. Двата старобългарски варианта предават *οἰκονομία* различно. Според речника на Миклошич и *строи* (*С*), и *сзмоштренине* (*Г*) отговарят в старобългарските паметници на тази гръцка дума, а Ягич (309, 310) я намира в някои от по-старите текстове обикновено непреведена, срещу нея понякога стои *строение*, наред с *прнставѣсто* и *нкономна*, а в апостола и *сзмотренине*.

Съответствията на гръцката фраза *ἐταῖροι ἐγενόμεθα ἐν τῇ πρὸς καίρω στρατείᾳ μὴ οὖν ἀποχωρισθῶμεν ἀπ' ἀλλήλων* могат да послужат като доказателство за два превода. *С* предава съвсем точно *етаῖροι* с *дружина*, защото действително това е едно от значенията на *ἐταῖρος*, което се проявява само в *pluralis*. *С* пази точно и гръцкия словоред и превежда

ἐνεομένη с быхомъ. На гръцката фраза ἐν τῇ πρὸς καίρω στρατείᾳ в С отговаря въ малоръвременнааго сего житна. Но съществителното *στρατεία* не значи житна, а 'военен поход'. Краят на фразата μὴ οὖν ἀποχωρισθῶμεν ἀπ' ἀλλήλων, и особено conj. aoristi passivi ἀποχωρισθῶμεν е преведено да не отлъжнмъ сѧ. В Г точно ἐν τῇ πρὸς καίρω στρατείᾳ е предадено, за разлика от С, правилно: въ вѣременнѣмъ сѣмъ воннѣствѣ, като изобщо не е преведена първата част на израза ἐταῖροι ἐνεομένη. Вместо да се потърси начин да се предаде описателно конюнктивът, в Г се дава обикновен индикатив, схванат като *verbum finitum* на цялото изречение: не разлъжнхомъ сѧ.

В горните съпоставки привлича вниманието съчетанието на предлог въ с генитив въ малоръвременнааго сего житна от С, на което Г противопоставя очаквания местен падеж въ вѣременнѣмъ сѣмъ воннѣствѣ. А. Ваян намира два случая в старобългарските паметници — цитирания тук и още един, пак от С, и ги дава като примери, които показват, че в старобългарски предлог въ се е употребявал и с родителен падеж, за да изрази време¹.

Но цитираният тук пример не говори толкова за възможности на старобългарския език да изрази такова отношение, колкото за грешка, породена от буквалния превод, в който впрочем са допуснати и други грешки: 1. Присъствието на съществителното житна, което не отговаря на Гр. По-нататък по-свободен изглежда преводът в С: ꙗд'ноѡжъ дѣшнѡжъ н ꙗдннѣмъ оумомъ, той предава значенията на наречията *διωφύχως* и *διωφόνως* — 'единогласно', а Г употребява само наречието — калка *ннодшно*. Но смисълът на Гр, схванат добре в С, отново се изменя. Г оставя *διωφόνως* непреведено, а при превода на изречението *οὕτως καὶ μαρτυροῦσμεν* отново повтаря *ннодшно*: такоже *ннодшно* н *мжжж* *принимѣмъ*. 2. Втората грешка е в превода на *μαρτυρεῖν*. В Гр тук той означава 'страдам, подложен съм на мъки, изтезания' и Г е съвсем прав, като го предава чрез съчетанието *мжжж* *принимѣмъ*. В С четем: *послоушьствоуѣмъ*, което не подхожда на смисъла на контекста. Грешката е лесно обяснима: *μαρτυρεῖν* действително означава и 'свидетелствувам', т. е. *послоушьствокатн*.

И последното изречение разкрива различия между С и Г, първият от които и тук с най-голяма последователност се води по Гр. Г оставя без превод *ἐταῖροι*, а С го превежда със съдѧ. С е дотолкова зависим от Гр, че съвсем немотивирано запазва дателния падеж в съчетанията *τῷ προσκαίρῳ βασιλεῖ... τῷ ἐπουρανίῳ βασιλεῖ* — (нскоушени оврѣстн сѧ) *малоръвременноуоумоу цроу ...* (нскоушени оврѣстн сѧ) *боу велнскоуоумоу цроу*. В Г тези неестествени от гледна точка на българския език случаи са избягнати или от някой от преписвачите, или може би от друг преводач. Вместо тях стои творителен на субекта: (нскоушени быхомъ) *вѣременнѣмъ*

¹ А. Вайан, Руководство по старославянскому языку, Москва, 1952, стр. 223.

снмъ црѣмъ и творителен при предлога прѣдъ: (нскоушенн быти) прѣдъ
вгѣмъ вѣанкынмъ црѣмъ.

И най-сетне напълно точно е преведен в С и инфинитивът *εὐρεθῆναι*
с обрѣстн сѧ (нскѣшенн обрѣстн сѧ), а в Г е даден само смислов экви-
валент: нскоушенн быти.

По-нататък в словото се разказва за пристигането на дукса въ се-
вастин (С) — въ севастіѣ (Г), *Γρ ἐν τῇ Σεβαστείᾳ*. С се води точно по
гръцкия текст, където името на града е в *dativus loci* и пренебрегва
старобългарското правило при глагол за движение да се употреби вини-
телен, както е в Г. Дуксът сяда съ *конводѣ* (С 72, 19) — *μετὰ τοῦ ἡγε-
μόνος*. В Г няма съответствие на тази част от гръцката фраза. Той гласи:
н сѣдъ на сѣдншн въ *исмы днѣ*. В С и Г липсва каквото и да е
съответствие на сѣднще.

Мъчениците отново са на път към съда. *κῆρυον* ги насърчава с
думи, които в С и Г съдържат важни различия. Те проличават още
в подканването му да не се страхуват.

С 72, 22

Г 1466 13

братнѧ не възбонмъ сѧ.

братне не мѡзѣм сѧ ѡубѡити.

Γρ ἀδελφοὶ μὴ φοβηθῶμεν (147).

По-горе вече срещнахме същата разлика между С и Г в предаване
на отрицателната заповед за забрана.

По-нататък разликите се увеличават: явяват се липси, размествания
в текста. Сравнението се затруднява. *κῆρυον* припомня на своите другари
за храбростта и издръжливостта на тяхната дружина в боевете

С 72, 22—30

Г 1466 14—20//147a 1—3

негда бо въ ратехъ обрѣтахомъ сѧ
(н помолнахомъ ба то помагаше
намъ) н одѣаѣвахомъ н въси по-
бѣгаахъ. н мѡи еднини м посреду
нхъ обрѣштахом сѧ помнните ли
негда сѧ брахомъ на велницѣхъ брані
сѧ слѣзамн молѣхом ба н дастъ
намъ бѣгъ снаж. да ово отъ ннхъ
ѡубнхомъ. оуы прог'нахомъ н нн
недѣнъ отъ насъ не бѣи азвѣнъ (отъ
толнка народа).

не егда ли сѧ обрѣтаахомъ на
бранн. н побѣждаахомъ. помнните ли
егда сѧ брахомъ на велницѣхъ бра-
ни н въси побѣгохъ мы же
еднини м обрѣтохом сѧ посредѣ н
н сѧ слѣзамн прнзѣваахомъ ба. н
дастъ намъ бѣгъ снаж. н ѡубнхъ
ѡубнхомъ//ѡубн же н прогнахомъ. н
(ѡ толнка народа) ннеднинже на не
вѣждаенъ бы.

*Γρ οὐχὶ πάντες, ὅταν ἐν πολέμῳ εὐρεθῶμεν, ἐπεκαλούμεθα τὸν θεὸν
καὶ βοῶμεν ἡμῖν καὶ ἐνικόμεν; οὐ μνημονεύετε, ὅτε συνήγαμεν
τῷ μεγάλῳ πολέμῳ καὶ πάντες ἔφυγον καὶ ἡμεῖς μόνοι εὐρεθῶμεν οἱ
τεσσαράκοντα καὶ μετὰ δακρύων ἐπεκαλούμεθα τὸν θεὸν καὶ ἔδοκεν
ἡμῖν ὁ θεὸς δύναμιν καὶ τοὺς μὲν αὐτῶν ἀπεκτείνωμεν, τοὺς δὲ
ἐδιώξαμεν καὶ εἰς ἐξ ἡμῶν οὐκ ἐπλήρη* (147).

Заграденният в скоби текст от *С*, на който има точно съответствие в *Гр*, липсва в *Г*. Местото му е след *брани* в *Г*. В края на пасажа от *С* и *Г* също в скобки стоят думите отъ толка народа, поради разлика в словоредата на друго място в *Г*. Те нямат съответствие в *Гр*.

В останалата част на сравняваните текстове *Г* отговаря точно на текста в *Гр*, а в *С* са станали размествания между изреченията: н мы *кдннн* *м* посрѣдоу нхъ *обрѣштаахом* *са* и: помните ли *кгда* *са* *брахомъ* на *кѣнцѣи* *брани*. Второто изречение би трябвало да бъде на мястото на първото, за да отговаря на *Гр* и *Г*. Що се отнася до превода, и *Г*, и *С* предават точно *Гр*, но с много и интересни синонимни различия. Редуването въ *ратехъ* (*С*) — на *брани* (*Г*) срещу гръцкото *ἐν πολέμῳ* бе вече установено и на други места по-горе. Съществителното *брани* отнася *Г* към паметниците от по-архаичен езиков тип. Интересен за отбелязване е вторият случай в коментирания текст, в който *С* се присъединява към *Г* и предава *тѣ* *мѣрѣлю* *полѣмѣ* с на *кѣнцѣи* *брани*, което

е и в *Г*. Това не е единствена употреба в Супрасълския сборник. В своя речник-индекс К. Майер отбелязва 12 случая, пръснати на различни места в сборника, а синонимът *ратъ* е употребен на 29 места.

Гръцкият глагол *νικάω* в старобългарските паметници се превежда на първо място от *побѣднѣ* (Ягич 378, 379). В по-късните текстове се среща и *одоуѣнѣ*. Отново *С* върви с по-късните паметници. Там на аориста *ѣννѣдѣ* отговаря имперфектната форма *одоуѣаахомъ*, а в *Г* стои *побѣждаахомъ*. В *Г* е сигурно грешка формата за 1 л. мн. ч. *побѣгохомъ*, с която трябва да се предаде аорист 3 л. мн. ч. (*πάντες*) *ἐφύγον*, правилно дадено в *С* като *побѣгаахъ*.

Дотук в *С* и в *Г* се явяват разлики във вида на глагола и времето. По-точен и верен смислово е *Г*, който използва аористни форми, които разказват за случка, станала веднъж, а не повтаряла се в миналото, както погрешно може да се разбере текстът в *С*, където намираме *обрѣштаахомъ* *са*, вместо *обрѣтохом* *са* в *Г*.

Синоними са употребени и при предаването на *Гр* *ἐλεγεσάμεθα* (*тѣн*, *дѣдѣ*). *С* е близък по смисъл: *моуѣхом* (*ба*), а *Г* е точен: *призѣаахомъ* (*ба*). В *А* стои *помолнхо*(м).

Граматическата синонимия и тук е оставила следи. *С* предава буквално гръцкия предлог *ἐν* (*полѣмѣ*) — въ (*ратехъ*), а *Г* предпочита предлог на: на (*брани*). Със синоними, и в двата паметника по смисъл, е преведена аористната пасивна форма *ἐπλήρη* във фразата *καὶ εἰς ἐξ ἡμῶν οὐκ ἐπλήρη* в *С* като н нн *кдннъ* отъ насъ не бы *извънъ*, с мин. страд. прич. от *извѣнѣ*, а в *Г* с мин.страд. прич. от *връждатѣ*. Миклошич не е намерил тези глаголи като съответствия на *πλήρω*.

Думите на *кюрнонъ* продължават. Той уверява своите другари, че сега трима се борят срещу тях, но в същност това е само сатаната.

НЪННА ОУБО ТРОН СЖТЪ ПАКОСТН ДВѢЖ-
ШТЕ НАМЪ. СОТОНА Н ДОУЖЪ Н ВОЕ-
ВОДА. ЕДННЪ НСТ ЖЕ НЕВНДНМЪ ОУБО
М МЪ ДА ОУДОЛѢТЪ.

ТРОН СЖТЪ ВОРАЩН СА СЪ НАМН: СОТОНА
Н ДОУЖЪ Н КНАЗЪ НЖ ВСѢ ЕДННО Ё,
Н ТЪ НЕВНДНМЪ. ЕДНН ЛН ОУБО ДА ПО-
БѢДНТЪ М.

Гр Νῦν δὲ τοῖς εἶσιν οἱ πολεμοῦντες ἡμᾶς ὁ σατανᾶς ὁ
δοῦξ καὶ ὁ ἡγεμὼν ὅλος δὲ εἰς ἐστὶν καὶ ὁλος ἀόρατος
ὁ οὖν εἰς ἵνα νικήσῃ τοὺς τεσσαράκοντα (147).

И двата старобългарски варианта предават добре смисъла на оригинала, но несъмнено по-точен е сега Г. Но това е един от сравнително малкото случаи, в които С е по-отдалечен от Гр.

И тук не трябва да се отмине последователността, с която С употребява **воевода**, а Г **кназь** за *ἡγεμὼν*. Вместо **побѣднтъ** от Г в С намираме пак **оудолѣктъ** за гръцкото *νίκηση*. С не съдържа съответствие на *ὅλος δὲ εἰς ἐστὶν*, но Г не го пропуска: **нж всѣ едно ё**. До края на цитирания пасаж Г запазва точността си по отношение на Гр. Той продължава: **н тъ невнднмъ, едннъ лн оубо побѣднтъ м**. Така е и в Гр — *ὁ οὖν εἰς ἵνα νικήσῃ τοὺς τεσσαράκοντα*. Изпуснал част от Гр, С придава по-друг оттенък на смисъла на останалия текст: **едннъ нст же невнднмъ оубо м-мъ да оудолѣктъ**.

Не трябва да оставим без внимание текста, който предлага на това място А, който в сравнение с Г винаги е извънредно близък до С. А попълва липсата в С: (**нж въсько**) **едннъ естъ (съ намн н тѣждѣ) невнднмын (въ да сн лн) оубо м-мъ да оудолѣж(т)**. Заграденото в скоби липсва в С и неговото отсъствие създава неяснота на това място в словото.

Мъченикът призовава другарите си на молитва.

НЪ МОЛ'Ж ВАСЬ. ПОМОЛНМЪ ОУБО АКЪИ
ЕДННЪ НЗННѢ БА. Н НЕ НМЖТЪ КЪ
НАМЪ ПРИКОСНЖТН СА МЫСТН Н МЖКЪ
Н ЖЗЫ. НЕ ВСЕГДА ЛН ЕГ'ДА НАЧН-
НѢВ'ХОМЪ СА БРАТН. ГЛАГОЛААХОМЪ
ФАЛ'МОСА СЕГО:...

НЖ МЛА ВЪ ДА Н НННѢ ПРИЗОВЕМЪ
БА, ИАКОЖЕ Н ВСЕГДА Н НЕ НМАТЪ КО-
СНЖТН СА НА МЖКА, НН СТРАСТЬ, НН
ЖЗЫ. НЕ ВСЕГДА ЛН ЕГДА НАЧННА-
АХОМЪ БРАТН, ГЛАХОМЪ ПСАЛ'О СЪ:...

Гр μὴ παρακαλῶ ἡμᾶς, ἐπικαλοῦμεθα ὡς πάντοτε τὸν θεὸν καὶ οὐ μὴ
ἀρῇται ἡμῶν κόλασις οὐτε θοῦρά. Οὐχὶ πάντοτε, ὅταν ἡρεῖάμεθα πολεμεῖν
ἐλέγομεν τὸν παλμὸν τοῦτον;

По-горе вече констатирахме, че С предава *ἐπικαλέω* с **молнтн**, а Г — с **прнзѣватн**. Това се повтаря отново и в цитирания текст, само че в С сега е взет префигиран глагол **помолнмъ**. Г е по-точен.

ΔΟΥΞ̃ ГЛАГОЛА. СНН ХОТѢАН БЫ-
ША ДА БОЛЬШЕМЪ ЧЬСТЕМЪ ДОСТОИ-
НН ВЪДЖТЪ. ВЪДЕТЪ ЖЕ ВАМЪ ОТЪ
МЕНЕ ЧЬСТЬ ВЕЛНКА. Н ДАРН БОЛЬ-
ШН ННѢХЪ. ДА ОУЖЕ КЕДНО ОТЪ
ДВОЕГО ПРѢДЪЛОЖИТЪ ВАМЪ. НАН
ЖЬРЪШЕМЪ БОГОМЪ САНОМЪ ВЕЛНКОМЪ
Н ЧЬСТЕМЪ Н ДАРОМЪ ДОСТОИНОМЪ
БЫТИ. НАН НЕ ПОКОРНЕШЕМЪ СД
ОТЪАТИ ПОЛАСЫ Н ВОИНЫСТВО. Н
ОТЪНЖДЪ ОУЖЕ ПРѢДАТИ МЖКАМЪ.
КАН'ДНДЪ ГЛАГОЛА ВЪЗЫМН Н ПОЛ-
СЫ НАША Н ТВАССА. НИЧТОЖЕ ВО
НАМЪ ХА // ЧЕСТЬЕННШЕ.

ΔΟΥΞ̃ ρε: СНН ВЪЖДЕНН ХОТАТЪ
БЫТИ ДА БОЛШЖА ЧА ПРННЖТЪ.
(Н ρε К ННМЪ): ПРНЖТИ НМАТЕ
Ω ΜΕΝΕ ЧЬ ВЕЛНЖ. Н ДАРЫ ВАЩЪ-
ШЖ ННѢХЪ. ТОЮЖЕ ДВОЮ ПРѢЛЕ-
ЖИТЪ ВА. АН ПОЖРЕТЕ БГОМЪ БОЛ'ШЕ-
ДАРОМЪ Н ВАЩЪШЕ ЧЬСТИ СПОБИТИ СД
ВАМЪ, АН НЕ ПОСЛАΟΥШАВШЕМЪ УТЖТИ
(Ω ΒΑ) ПОЛАСИ Н ВОИНЫСТВО. Н
НННТЕ ΔΕΝΕ ПРѢДАМЪ (ΒΥ) ΜЖКАМЪ.
ΚΑΝΔΗΔЪ ρε. ПРННМН ПОЛАСЫ НАШЖ
Н ТВАССА. НИЧТОЖЕ ВО НАМЪ (НΕ).
ΧΑ ΔΡΑЖΑΕ.

Гр ὁ δοῦξ λέγει οἱτοὶ ἀναγκασθῆναι θύλουσιν ἵνα περισσοτέρας τιμῆς ἀξιοθῶσιν ἔξετε παρ' ἐμοῦ τιμὰς μεγίστας καὶ δωρεὰς πλείους τῶν ἄλλων λοιπὸν ἐν ἐκ τῶν δύο πρόκειται ὑμῖν ἢ θ' αὐτὰς τοῖς θεοῖς προκοπῆς καὶ τιμῆς ἀξιοῦσθαι ἢ μὴ μειοθέντας ἀραιωθῆναι τῆς στρατιᾶς καὶ τῆς ζωῆς ὑμῶν καὶ ἐντεῖθεν ἦδη παραδοθῆναι ταῖς τιμωρίαις. Κανδιδος λέγει δέχου καὶ τὰς ζῶνας ὑμῶν καὶ τὰ σώματα αὐδὲν γὰρ ὑμῖν Χρ. σὸν προστιθέσθαι (147).

Г отначало е напълно точен с Гр. Той предава фразата οἱτοὶ ἀναγκασθῆναι със снн вѣждени хотатъ быти. С пропуска ἀναγκασθῆναι, а останалото свързва със следващите думи: снн хотѣан быша да большемъ чьстемъ достонни вѣджтъ. Сега вече С е по-точен, като предава ἀξιοθῶσιν чрез достонни вѣджтъ. Простата футурна форма ἔξετε в С е изразена чрез безлична: вѣдетъ (же вамъ), а в Г чрез нмамъ-сѣчетание: прнжти нмате.

Явяват се синонимите велнн (Г) — велнкъ (С), вм. чь велнж — чьсть велнкж. Двата варианта занимават и Ягич (274, 275, 283, 426, 432, 444, 452, 469). Изводът му е, че в по-старите паметници велнн е по-често срещан от велнкъ. Г отново се свързва по лексика с най-старинните паметници.

Различия има и в предаването на гръцкото δωρεὰς πλείους като дарн большн в С и дары ващъшж в Г. В старите паметници болн πλείον или склонено большн се предава и чрез ваште — ваштъшн (Ягич, 327).

По-нататък сравнението показва, че Г е по-точен, когато превежда πρόκειται чрез прѣлжнитъ ва, а С се отдалечава много с употребата на прѣдъложитъ вамъ.

Интересен е начинът, по който двата паметника превеждат *προκοπή* и *τιμή*, които срещнахме и по-горе (С 70, 1—8). Гръцкото съществително *προκοπή* означава 'преуспяване, прогрес', а *τιμή* между другото и 'възнаграждение, награда; достойнство, сан, почетно звание'. Преводачите (тук има твърде убедителни данни за различни преводачи) не са се задоволили с превода, който дават по-горе, и искали да намерят точни съответствия, затова сметнали за необходимо да добавят нещо в повече. Оттам в С възниква: *саномъ велкомъ и чьстемъ и даромъ*, а в Г *болше даромъ и вацѣше чьстн*.

Със синоними, но много сполучливо е предадена фразата *ἢ μὴ πεπεισέντας* в С с *или не покорнѣвшемъ сѧ*, а в Г с *или не послушавшемъ*. Значението на гръцкия глагол *πείθω* наистина може да се изрази и чрез двата старобългарски глагола. Любопитно е, че Ягич (368, 467, 410 и др.), като изброява всички синоними, с които се превежда този глагол, не дава нито един от намерените в изследваните от нас текстове. Компаративът на *πρότιμος* от изречението *οὐδὲν γὰρ ἡμῖν Χριστοῦ προτιμότερον* намира в С съответствие *чѣстнѣше*, а в Г *дражае*. Синонимни преводи са и съответствията на Гр *ἐντεῦθεν ἥδη* в С *отънждѣ оуже*, а в Г *нигѣ аше*. В разгледаните части от словото синонимия независимо от гръцкия оригинал наблюдаваме и при *жъръшемъ* (С), *жъръшн* (А) — *пожрете* (Г); глагола (С) — *ре* (Г); *възъмн* (С) — *примн* (Г).

Следва епизодът, който разказва за първото мъчение и първото чудо: дукът се разярява и накарва своите слуги да бият мъчениците с камъни по лицата.

С 74, 1—9

Г 1476 13—20

ТЪГДА ДУКЪСЪ ПОВЕЛѢ КАМЕННИМЪ ЛНЦА НМЪ БНТН. (СТѢН) КАМАНДЪ ГЛАГОЛА. НАСТАВНИЧЕ ТЪМѢ И ВСЕГО БЕЗАКОННИ ОУЧИТЕЛЮ. НАЧЪНН СЕ ТВО- РИТН И ОУЗЪРИШН МЫСТЬ СВОЮ. ВЪЗ- ДРОУЕВЪ ЖЕ ВОКВОДА НА СЛОУГОУЖИ- ТАА ВОИНЪ РЕЧЕ. Ѡ ЗЛАЯА СЛОУГЪ. ПОЧѢТО ВЪСКОРѢ НЕ ТВОРИТЕ ПОВЕЛѢНАГО КАМЪ.	ТОГДА ДУСЪ ПОВЕЛѢ КАМЕННЕМЪ БНТН ЖЪ ВЪ ЛНЦА. КАМАНДЪ РЕЧЕ. НАСТАВ- НИЧЕ ТЪМѢ И ВСЕКОМЪ БЕЗАКОННО УЧИТЕЛЮ, НАЧЪНН СЕ ТВОРИТН И ОУЗЪ- РИШН СВОЮ МЖКЖ. РЫКНЖЕ ЖЕ КНАЗЪ НА СВОЮ СЛОУГЪ РЕ. О ЗЛАЮ СЛОУГЪ, ПОЧѢТО СКОРО НЕ СТОРИТЕ ПОВЕЛѢНАГО КАМЪ.
---	---

Гр *Τότε ὁ δοὺς ἐκέλευεν ἰδοὺς τὰς θρῆας αὐτῶν δέ-
ρεσται. Κἀνδρὸς λέγει ὀδυρὲ τοῦ σκότους καὶ πλῆθος
ἀνομίας διδάσκαλε. ἐπιχειρήσον τοῦτο ποιεῖν καὶ
θρῆαι τὴν τιμωρίαν σου. Βρῦξας δὲ ὁ ἡγεμὼν κατὰ
τῶν ἐπουργῶν αὐτοῦ εἶπεν. ὦ κακιοὶ ἐπερέται διὰ
τί μετὰ τάχους οὐ ποιεῖτε τὰ κελευόμενα ὑμῶν
(147—148).*

Различията в тези откъси не са големи, няма и отклонения от гръцкия оригинал. Пасажите потвърждават установените вече точно спазвани различия: *воквода* (С) — *кназь* (Г); *възд-роуевъ* (С) — *рыкнжевъ* (Г); *въ-скорѣ* (С) — *скоро* (Г); *твори-те* (С) — *створи-те* (Г). Както обикновено С се води по Гр. Напр. той пази гръцкия словоред: *каменнимъ лнца нмъ бнтн*

срещу *λίθοις τὰς ὀφείας αὐτῶν δέραται* с точно съответствие и на *αὐτῶν* — нмъ, докато в *Г* и словоредът е изменен: каменнемъ быти жъ въ лица и личното местоимение е във винителен падеж. Същия паралел намираме и в част от следващото изречение въсго беззаконна оучителю (*С*) буквално съответствие на гръцката фраза с родителен падеж: *πάσης ἀνομίας διδάσκαλε* срещу дателен в *Г*: въсгомъ беззаконню оучителю.

Гръцкото съществително *τιμωρία* от израза *καὶ ὀφεί τῇ τιμωρίᾳ σου* в *С* е предадено точно чрез мьсть, но *Г* използва тук думата мжка, която в Клоцовия сборник превежда именно *τιμωρία*. Двата варианта на словото отново ни дават възможност за интересни наблюдения върху синонимията в старобългарския език.

По-точен е *Г*, когато превежда *τῶν βλουγῶν* със съществително на свож слоугы. В *С* намираме сегашно деятелно причастие, придружено от съществително: на слоугоуѣштаа конны.

След подканата на дукса слугите вземат камъни и вместо да бият мъчениците, един друг се бият. В *С* 74, 10 текстът гласи: *дрѹгъ дрѹга бнѣхъ* — точно съответствие на *ἀλλήλους ἐτυπτον*. В *Г* намираме по-свободен, смислов превод — самн са бнѣхъ, изразен чрез взаимен глагол.

Мъчениците се радват на това чудо, както се вижда в *Г*: *внѣвъше же стѣнъ вѣвъше радѹвахъ*, а според *С* 74, 10—11 — *дрѣзнъ выша*. Отново *С* е по-близък до *Гр* — *ἐθαρσυνολοιήθησαν* (*θαρσύνω* 'смел съм').

Разгневен, дукът сам хвърля камънъ (*Г*, *А*) — камъкъ (*С* 74, 12—13), но камъкът отскача върху лицето на княза.

Гръцкият текст е следният:

**Υπερβέβας δὲ τῷ θυμῷ ὁ δουξ ἄρας λίθον, ἔτα κρούσῃ ἐνὶ τῶν ἀνῶν, κατὰ τῆς ὀφείας τοῦ ἡγεμόνος ἤρριξε τὸν λίθον καὶ συνέτριπεν αὐτοῦ τὴν ὀφείν (148).*

С 74, 12—16

Г 148а 3—7

разгнѣваеъ же са доукъсь, възьмъ	разгнѣваеъ же са дѣгъсь. въземъ ка-
камъкъсь. вѣже да оударнтъ кд-	менъ вѣже оударнтъ єдногого ѿ
него от стѣнхъ. възвратнѣъ же са	стѣхъ. възвратнъ же са камънъ на
камъкъ на анце кнаже и съкроу-	анце кнаже и съкроуши ємоу все
шн ємоу въсе анце.	лѣце.

Ако се съди по *Гр*, дукът, който взел камък, за да удари някого от светиите, хвърлил камъка срещу лицето на хегемона и му избил лицето. В нашите старобългарски варианти е подчертано чудото: камъкът се е върнал и ударил хегемона в лицето. Дали би трябвало различията между *Гр*, от една страна, и *С* и *Г*, от друга, да се смятат за свободен превод на старобългарски или да се предположи, че са зависими от друг гръцки вариант, не е възможно да се реши при сегашните условия.

Тук прави впечатление една любопитна подробност. За първи път в *С* се среща, макар и във форма на прилагателно притежателно, дума производна на *кѣназь* вместо редовната за *С* *кѣнода*, с която се превежда *ἡγεμόν*. Гръцкото *κατὰ τῆς ὀφείας τοῦ ἡγεμόνος* гласи в *С*, както в *Г* — на анце кнаже.

В пасажите, които следват, и, общо взето, не съдържат особени различия, най-важни за отбелязване са аористните форми в изречението **вѣдѣнъ нашъ тѣхъ нѣмоуша и падоша** (С 74, 17—18), срещу които в Г стоят формите на по-стария асимметричен аорист **нѣмоуѣхъ и падоуѣхъ**. Тези форми се намират в думите на **кѣрѣнѣхъ**, които представят цитат от псалтира — псалм 37, 15 и както винаги досега не показват големи различия в С и Г. Доколкото се явяват различия, те са само синонимни или дублети, по-архаичните от които са в Г, както бе констатирано и тук.

Заслужава специално внимание следващият след псалма пасаж:

С 74, 22—23

Г 148а 11—13

вѣнѣвѣда рече. тако мнѣ бѣхъ вѣнѣшѣ-
ство нѣкоу бѣхъ.

кнѣзъ рече: тако мнѣ бѣхъ. вѣскорѣ-
ннѣ члѣвчѣхъ вѣбразѣхъ вѣмѣстѣнахъ са
ѣ здѣ.

Гр *Ὁ δὲ ἡγεῖν ἀπε. μὲ τὸς θεοῦς, ἡγεῖται τῆς προηγουμένης* (148).

Точно превежда гръцкия текст С. За *ἡγεῖται* той взема **вѣнѣшѣство**, а *προηγουμένης* предава чрез **бѣхъ**. Намира еквивалент и на местоимението *τις* — **нѣкоу**. А съдържа облика **вѣнѣшѣство**, а изпуска **бѣхъ**, вместо което друга ръка е добавила **внѣдѣ**. Както навсякъде, и тук срещаме синонимната двойка **вѣнѣвѣда** (С) — **кнѣзъ** (Г).

Но как би могло да се обясни изречението: **вѣскорѣннѣ члѣвчѣхъ вѣбразѣхъ вѣмѣстѣнахъ са ѣ здѣ** от Г вместо *ἡγεῖται τῆς προηγουμένης*. В старобългарските речници не намираме прилагателно **вѣскорѣннѣ**. На един архаичен синоним на характерните за по-късните преписи на апостола думи **члѣвчѣхъ** и **вѣлѣхъ** се спира Ягич (436). Това е заместникът на *μαῦος* — **корѣннѣтъцъ**, познат от Охридския апостол и други паметници. Миклошич в своя речник добавя и два облика на прилагателни: **корѣннѣтъскъ** и **корѣннѣтъчѣскъ** *μαυικός*. Отново Г създава неразрешими за сега проблеми и противоречия: отдалечен от познатия гръцки вариант и от С, Г същевременно проявява твърде архаична езикова черта.

В текста, който следва, прави впечатление едно необяснимо различие между Гр, от една страна, и С и Г, от друга. Докато в Гр на хегемона отговаря *ὁ αἰὺς Κυρίου*, в С 74, 22 е **стын доменъ**, а в Г **стын доминъ**. Дори да е грешка в старобългарските текстове, а не превод от друг гръцки вариант, все пак прави впечатление тази, макар и рядка, връзка между С и Г, която поради своята необяснимост се явява винаги като сериозна пречка на твърденията за два отделни превода в Г и С, макар че те са подкрепени с много и крайно интересен доказателствен материал.

Ще се спрем на следващите пасажи, които се налагат на вниманието с различията между С и Г.

НЕ СТЫДНШИ ЛН СА ПРѢСПОДЪННИ
ТЕМЪНЪНН ДНАВОЛЕ Н ШТѢЖДЪ НСТН-
НѢ. ПОДАТЕАЮ БЛАЗНОМЪ, ГЛАВА ДНА-
ВОЛЕ ТЪИ ЕСИ АГРНКОЛАЮ, А ОПАШЬ
ЛНСНА ДОУКЪСЪ. НЖЕ СЪ ТОВОЖ. ВА
ОВА СЛОУЗЪ СОТОНННѢ, КШТЕ ЛН НЕ
ОУКЪРНТЪ ВАЮ ПРѢВЪИ НАЧАТЪКЪ МЖ-
КАМЪ. НАЧНѢТА Н ВЪТОРОКЪ.

НЕ СТЫДНШИ ЛІ СА ГАЖБОКЪ Н ТЪМ-
НЫ ДНАВОЛЕ. Н ОТОУЖДЕНЪ Ѡ НСТН-
НЫ. ДАВЧЕ СКАН'ДѢАЪ. ГЛАВА ДНЕ-
ВОЛЕ ТЫ//ЕСИ АГРНКОЛАЕ А ОПАШЪ ЛН-
СНА ДѢЖСЪ СЪН С ТОВОЖ. ВЫ ОВА
СЛѢЗЪ СОТОНННѢ АЩЕ ВАЮ НЕ ПРѢПРЕ
ПРѢВОЕ НСКОУШЕННЕ МЖКЪ НАЧНѢТА
ВТОРОЕ.

*Γρ οὐκ αἰσθάνη, βέβηκε καὶ σκοτεινὴ διάβολε καὶ ἀλλότριε
τῆς ἀληθείας; ὁ χορηγὸς τῶν σκανδάλων, ἡ κεφαλὴ τοῦ
διαβόλου οὐ εἰ Ἀγκυκλίας καὶ ὁ Λυσιμαχος
ὁ δοῦξ ὁ οὖν σοι, ὑμεῖς οἱ δύο ὑπάρχετε τοῦ σατανᾶ.
εἰ οὐ πείθει ὑμᾶς ἡ πρώτη ἀρχὴ τῶν βασάνων, ἐπιχειροῦσατε
καὶ πρὸς δευτέραν (148).*

Тук прави най-силно впечатление преводът на *ὁ Λυσιμαχος ὁ δοῦξ ὁ οὖν σοι*. Очевидно *Λυσιμαχος* е името на дукса. Но и в двата старобългарски варианта вместо него намираме опашъ лнснѧ (С) и опашъ лнсьѧ (Г). Никакви данни няма в оригинала, публикуван от Абихт и Шмид, които да могат да разтълкуват тази загадка. Отново се налага въпросът: дали няма друг гръцки вариант на словото. Отново смущава и единството между С и Г, въпреки големите различия, които намираме дори в сравняваните в момента пасажи. Дали най-после името Лисимах със своя звуков състав е внушило на преводача някаква асоциация за лисица и опашка на лисицата като символи на коварство? Възможности за отговор на тези въпроси за сега не се виждат.

Освен този случай в приведените текстове забелязваме и някои интересни различия. Гръцките прилагателни, които влизат в състава на изречението *βέβηκε καὶ σκοτεινὴ διάβολε*, в С са предадени чрез прѣнсподънни темънън (днаволе), а в Г на първото отговаря гажбокы. И двата синонима превеждат точно гръцката дума. Г я взема в нейното конкретно значение, а С в преносното. Напълно равнозначни синоними, различни по структура, са прилагателните штѢждъ (С) и отоужденъ (Г), които стоят вместо гръцкото *ἀλλότριος*, от съчетанието *ἀλλότριε τῆς ἀληθείας*. С предава *τῆς ἀληθείας* чрез дателна форма: штѢждъ нстннѢ, а Г използва предложна генитивна конструкция: отоужденъ Ѡ нстнны.

Голяма разлика има и в превода на *ὁ χορηγὸς τῶν σκανδάλων* — в С: податѧю блазномъ, а в Г: давче скан'дѧа. Вече бе установено по-горе, че Г запазва, както всички по-архаични по тип паметници, непреведена думата скан'дѧа, а С предпочита по-късната съвпазнъ, получила облик блазнъ — блазномъ, като запазва и дателния падеж от Гр, а Г взема родителна форма. Между давѧъ от Г и податѧъ от С различието е само структурно, а не смислово.

Името на хегемона, употребено в звателен падеж в С, върви по оу-склонение, агрнколаю, а в Г — по о-склонение — агрнколае.

Една от последователно прокараните разлики в *С* и *Г* е употребата на местоимението нже в *С*, когато се превежда лично местоимение или членувано име в гръцки. Тук за $\delta \delta\omicron\lambda\epsilon\ \delta \sigma\acute{\upsilon}\nu \sigma\omicron\iota$ *С* предлага изречението доуксъ нже съ тозож. *Г* предпочита винаги по-свободния изказ: доудсъ сън с тозож.

Гръцкият глагол $\pi\epsilon\acute{\iota}\theta\epsilon\iota\upsilon$ според Миклошич се превежда на старобългарски с прѣпрѣти. Така става и в *Г* при превода на гръцкото условно изречение $\epsilon\acute{\iota} \omicron\upsilon \pi\epsilon\acute{\iota}\theta\epsilon\iota \epsilon\mu\acute{\alpha}\varsigma$ аще ваю не прѣпрѣ... *С* взема друг синоним, който изразява същото значение: юще ли не оувѣрѣти ваю. По-нататък *С* съвсем точно, дори буквално, предава $\eta \pi\rho\omega\tau\eta \delta\epsilon\chi\eta$ чрез пръвыи начатъкъ. *Г* избягва повторението и пише пръвое нскоушенне, с което се отдалечава от *Гр*. *С* запазва и родителния от гръцкия текст: $\tau\acute{\alpha}\nu \beta\alpha\tau\acute{\alpha}\nu\omega\nu$ и го възпроизвежда чрез начатъкъ мжкамъ, а *Г* го свързва с нскоушенне и взема родителна плурална форма нскоушенне мжкъ.

Синонимни разлики, без пряко отношение към *Гр*, виждаме в думите на слугите, отправени към мъчениците. В *С*, както винаги, стои глаголаша, а в *Г* рѣшж; в *Г* при рѣши редовно има предлог къ, който липсва в *С*; непрефигираният глагол жърѣте (*С*), както на няколко места погоре, и тук стои срещу пожрѣте в *Г*. На прилагателното $\alpha\lambda\lambda\omicron\tau\epsilon\iota\varsigma$ от *Гр* в *Г* отговаря окаянни, а в *С* обоуенни. И двете старобългарски съответствия не изразяват точно значението на прилагателното, но независимо от това и двете са напълно точни с оглед смисъла на целия контекст.

Много големи различия предлага текстът, който следва:

С 75, 6—11

Г 1486 7—12

стын курѣнъ рече. мы къ еднемоу
богоу приближамъ са. рабн ис хса
стааго дха съврѣшити. нзволенне
н теченне страстемъ. н вѣнца въ-
зати нѣтълѣнню побѣднеше ваша
злѣокъзнѣнѣа нравы.

стын курѣнъ рече. мы едномѣ вгѣ
клянѣем са. н съ хтомъ о дсѣ
стѣмъ нспазнѣти желанне, теченѣ
страсти н прижти вѣнца неистѣн-
ныж. побѣждаше злѣокъзнѣжа вѣ-
шж вола.

Гр Οἱ ἄγιοι λέγουσιν. ἡμεῖς ἐνὶ προσκυνούμεν θεῷ διὰ τοῦ
Χριστοῦ καὶ πνεύματος ἁγίου, σπουδάζοντες πληροῦσαι τὴν
προθυμίαν τοῦ δουλοῦ τῆς ἀληθείας καὶ τοὺς στεφάνους
δέξασθαι τῆς ἀφθαρτοῦς νικησάντες ὑμῶν τὴν κακότητον γνώμην (148).

Първото различие, което прави впечатление, е че в *Гр* отговарят светиите $\omicron\iota \acute{\alpha}\gamma\iota\omicron\iota$, а не стын курѣнъ, както е в *С* и *Г*. Колкото и да не е съществен, този факт все пак внася съмнение във връзката между старобългарските текстове и гръцкия оригинал, с който разполагаме.

Г превежда $\eta\mu\epsilon\acute{\iota}\varsigma \epsilon\acute{\nu}\iota \pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\omicron\upsilon\mu\epsilon\iota\upsilon \theta\epsilon\acute{\omega}$ с мы едномѣ вгѣ клянѣем са, като запазва точно значението на $\pi\rho\omicron\sigma\kappa\upsilon\eta\omicron\upsilon\epsilon\omega$. В *С* е неоправдано при-
съствието на приближамъ са като негов заместник. Няма връзка с *Гр* и с *Г* и думата рабн в *С*, във втората част на същото изречение рабн

и хса стааго дха. Пълна синонимия има между свързните изволенне (С) и испазнати желанне (Г), но и в двата липсва съответствие на сегашното деятелно причастие *σπουδάζοντες* 'стараещи се, стараейки се' от съответното изречение в Гр *σπουδάζοντες πληρώσαι τὴν προθυμίαν τοῦ δρόμου*. Липсата на съответствие на това причастие в старобългарските текстове ги е направила трудни за разбиране. В Гр смисълът на този пасаж може да се предаде приблизително по следния начин: 'стараейки се да осъществим желанието (си) по пътя на мъченичеството и да получим венците на безсмъртието, побеждавайки коварния замисъл'. С използва възати, Г прижти, като синоними, които съответствуват на гръцкия инфинитив *δέξασθαι*. С предава точно и дори буквално по отношение на словореда *τοὺς στεφάνους δέξασθαι τῆς ἀφθαρσίας* с вѣнѣца възати нѣтълѣнню, а Г не само променя словореда, но и замества *τῆς ἀφθαρσίας* с прилагателно неиставѣныѣж — прижти вѣнѣца неиставѣныѣж. Със съответствията на гръцкото съществително *γνώμη* се сблъскахме и по-горе. Двата варианта на словото и тук са последователни. С предава *γνώμην* чрез нравы, а Г — чрез вола.

Трябва да се обърне внимание на съответствията на *νικήσαντες* в С побѣдѣнѣше, а в Г побѣждѣше. Присъствието на архаичното минало деятелно първо причастие в Г срещу минало деятелно второ в С не е случайно. То се свързва с архаичните морфолого-синтактични черти, които Г с необикновена последователност запазва, и то не само в словото за мъчениците от Севастия, а и в други слова, които имат съответствие в архаични хомиляри като Супрасълския сборник, Хомилярът на Миханович и др. и в които се предпочитат миналите деятелни втори причастия.

Дукът заповядва да ги заведат в тъмницата (С 75, 12 вестн нхъ, Г вестн ж), за да помисли какво да прави с тях (С 75, 12—13 да помысантъ что о нхъ; Г како да помысантъ нѣчто ѡ нн). Влезли в тъмницата, мъчениците започват да пеят. И в двата старобългарски варианта дателният самостоятелен от Гр *εἰσελθόντων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ φυλακῇ* е изразен със същата конструкция, но в различен лексикален и морфологичен състав. В С 75, 13—14 тя гласи: възвѣденомъ же възвѣшемъ нмъ въ темницѣж, а в Г е по-точно по отношение на *εἰσερχομαι*: възвѣземъ же нмъ, като изобщо е изпуснато въ темницѣж.

Песента на мъчениците е псалм 123, 1—3. Посочено бе и по-горе, че в псалмите не се явяват никога данни за два различни превода. Прави впечатление граматическата синонимия, отразена в С и Г при употребата на архаичния прост аорист възвѣтсъ (wчн мѡн) (Г) срещу сигматичната аористна форма възвѣдохомъ (очн нашн) в С 75, 16—17.

След стиховете на псалма в Г намираме текст в повече, който липсва в С: н прочах псалмы стѣхома подхъж, а в Гр гласи: *καὶ καθέξῃς τοὺς ψαλμοὺς ἐστιχολόγουν*. Втората част на гръцкото изречение *καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν περὶ ὧρων ἔκτιν τῆς νυχτὸς* е предадена съвсем точно в С 75, 21—22: н по молантѣхъ къ шестоуоумоу часоу ношти. Вариантът в Г е по-свободен от Гр.: н егда кончѣшъ мѣтѣж.

Мъчениците чуват гласа на своя бог:

φωνή ἐγένετο πρὸς αὐτοὺς ἐμφανισθέντος αὐτοῖς τοῦ σωτῆρος καὶ λέγοντος (149).

С 75, 22—24

Г 149а 5—6

Н ГЛАСЪ БѢТЪ К' ННМЪ. Н ЯВН- ГЛА БЫ К НН ЯВЛШШЪ СА СПСОУ
ВЪШОУ СА НМЪ ББУ. Н ГЛАГОЛЖ- ГЛАШТОУ НМЪ.
ШТОУ.

Г по-точно предава тоῦ σωτῆρος като спсоу, вместо ббу в С.

Отново се явява граматическата синонимия, която отбелязахме малко по-горе: в Г стои минало деятелно първо причастие: явлшшъ са, макар че паметникът представя среднобългарски препис, а в С минало деятелно второ, характерно за сравнително по-късното развитие на старобългарския език: явнвѣшоу са.

Думите на спасителя започват с цитат от евангелието на Йоан, 11, 26. Разлика се явява само в предаването на футурната форма *ζήσεται*. Г я изразява чрез просто бъдеще време *ожнѣтъ*, а С с *бждѣтъ* в съчетание с прилагателно *жнѣъ* *бждѣтъ*.

Бог ги съветва да потърпят. Техните мъчители не са вечни:

С 75, 27—30

Г 149а

Н ЗАКОНЪНЪ ПОСТРАЖАНТЕ ДА ВЪНЬ- ЗАКОНПОСТРАЖАНТЕ ДА ВЪНЧЕНН ВЪ-
ЦА ВЪЗМЕТЕ. ПРЪБЫША ЖЕ ВЪ ТЖ ДѢТЕ ПРЪБЫШЖ ЖЕ НОЩЪТЖ РАДОУЖ-
НОШТЬ ВЕСЕЛАНТЕ СД О НАКАЗАННИ ЦЕ СД О ПОВЕЖДЕНН ХЕЪ.
ГОСПОДЪНН.

Гр ἐπαμείνατε μισθόν. ἵνα στεφανωθῆτε. Διῆγον δὲ καὶ τὴν νύκτα ἐκείνην ἀγαλλιάμενοι ἐπὶ τῇ προτροπῇ τοῦ Χριστοῦ (149).

Гръцкото *ἵνα στεφανωθῆτε* Г превежда да вѣнчѣнн бждѣте, а С: да вѣнѣца възмете. В Г намираме винителен за време — *нощъ* *тж*, а в С — *въ* *тж* *ношть*, за *Гр διῆγον δὲ... τὴν νύκτα*. В Г има точно, архаично съответствие на *Гр*.

А ето и лексикална синонимия: В Г гръцкото причастие *ἀγαλλιάμενοι* е предадено като *радоужще* са, а в С като *веселаште* са. Обикновено *радовати* са еквивалент на *χαίρειν*.

На глагола *веселати* са Миклошич сочи гръцко съответствие *τέρπεισθαι*, а не и *ἀγαλλιάσθαι*.

На някаква заблуда или на друг гръцки вариант се дължи създаващият недоумение факт, че в С срещаме императива *законънъ* *постражданте*, а в Г *законпостражданте*, на които в гръцкия текст, с който разполагаме, отговаря *ἐπαμείνατε*, което означава 'почакайте, потърпете'. От съпоставката на двата варианта едва ли може да се извлече нещо друго, освен че има два превода, със синонимни различия на българска почва.

Г превежда по-свободно, преосмисля гръцкото *ἐπὶ τῇ προτροπῇ* 'насърчение', като го изразява чрез *повеждане*, С е превел съвсем точно и предлога *ἐπὶ*: *веселаште* са о *наказанни* *господънн* и *προτροπή* е преведено

точно чрез наказанне, в *Г* липсва предлог. Възможно е той да е бил изпуснат по време на някое от преписванията.

Не трябва да се отнесе тук и още една разлика: в *Г* четем *ο* (по-бъждѣнн) *хвѣ*, в *С* (*ο* наказаннн) *господьнн*, а в *Гр* *τοῦ Χριστοῦ*.

На сутринта извеждат отново мъчениците из тъмницата и ги завеждат пред дукса и хегемона. Тук *Гр* е нужен, за да се установят някои различия: *καὶ σπαθέντες ἐμπροσθεν τοῦ τυράννου εἶπον*.

С 76, 3 превежда *ἐμπροσθεν τοῦ τυράννου* с *прѣдъ пакостьникы*, а *Г* както обикновено с *прѣдъ мѣстелема*. И отново се появява двойственото число в *Г*, неподкрепено от *Гр* и от *С*, където стоят плурални форми. За преводача или преписвача на текста в *Г* мъчителите са двама, а за създателя на *Гр* и преводача на текста в *С* към двамата винаги се присъединява и сатаната. Затова и по-нататък в *Г* мъчениците казват на своите мъчители: *εἴθε ἤτοίμα τὸν θάνατον* (с *dualis*), в *С* 76, 4: *εἴθε ἤτοίμα τὸν θάνατον*, а в *Гр* *ὁ εἰς τὸν θάνατον ποιεῖτε, ποιεῖτε*. И на двете места, както се вижда, стоят плурални форми.

Интерес буди сравнението на следващия пасаж:

С 76, 4—7

Г 149a 19—20//1496 1—2

ѦВН ЖЕ СѦ ДНѦКОЛЪ О ДЕСНЖИЖ. ДРЪЖД МЧЬ. О ЛЪВЖИЖ ЖЕ ЗМНН. ГЛАГОЛАШЕ ЖЕ КЪ ОУХОУ АГРНКОЛАУ.

ѦВН ЖЕ СѦ (НМЪ) ДІАВОЛЪ ВЪ ДЕС-
ДРЪЖД МЧЬ. О ЛЪВЖИЖ ЖЕ ЗМНН. НЪН РЖЦѢ ДРЪЖЖ МѢ. А КЪ ШЮН
ГЛАГОЛАШЕ ЖЕ КЪ ОУХОУ АГРНКО-
ЛАЕВУ.

Гр Ἐφάνη δὲ καὶ ὁ διάβολος τῇ δεξιᾷ χειρὶ κατέχων μάχαιραν
καὶ τῇ ἀριστερᾷ δράκοντα.
ἔλεγεν δὲ πρὸς τὸ οὖς τοῦ Ἀρχιμελάου (149).

По-точен е сега *Г*, защото превежда *τῇ δεξιᾷ χειρὶ* с *къ дѣснѣн ржцѣ* и *τῇ ἀριστερᾷ* — *къ шюн*, докато *С* първия случай превежда с *ο* *Деснжж*, което е по-скоро 'на дясната страна'. Срещу *πρὸς τὸ οὖς τοῦ Ἀρχιμελάου* в *Г* стои *къ оуху агрколаево*, в *С* *къ оуху агрколау*, по-близък до гръцкия оригинал е *С*.

И по-нататък двата варианта сочат съществени и важни за отбелязване различия.

С 76, 7—10

Г 1496 2—5

ПОВЕЛѢ ЖЕ КОЕКОДА СЪВЪЗВЕШЕ ЗА
ВЪНЖ ВЕСТН ВЪСА ВЪКОУПѢ КЪ КЕЗЕ-
РОУ. КЕСТЪ ВО ВЪ СЕВАСТНІ ЕЗЕРО НМЪН
ВОДЖ МНОГЖ.

ПОВЕЛѢ ЖЕ КНАЗЪ ПОВРЪСТН Ж ЗА
ВЪНЖ ЖЖИ Н ВЕСТН Ж ВЪСА ВЪКОУПѢ
НА ЕЗЕРО, НМЫ ВОДЖ МНОГЖ.

Гр Ἐκέλευσεν δὲ αὐτοὺς δεθέντας καὶ σχοινομένους εἰς τοὺς
τραχήλους ἀρῶναι πάντας ὁμοῦ ἐπὶ τὴν λίμνην. ὅστιν δὲ ἐν
τῇ Σερατείᾳ λίμνῃ ἔχουσα ὕδωρ πολὺ (149).

С и *Г* се свързват чрез синонимите *коекода* (*С*) — *кназъ* (*Г*), познати вече в двата варианта. Важното тук е, че тези синоними нямат съответствие в *Гр*. *С* съдържа точно съответствие на гръцкото изречение

ἐστιν δὲ ἐν τῇ Σεβαστείᾳ λίμνῃ: кѣтъ бо въ себастинн езеро. В Г то липсва. Г по-точно предава чрез на езеро гръцкото ἐπὶ τὴν λίμνην, а С използва предлог къ и дателен падеж: къ езеруу. И двата предлога изразяват точно значението на гръцкия предлог, който означава посока.

Различията, които установява сравнението между текстовете, които следват, са много характерни за двата старобългарски варианта на словото:

С 76, 10—17

Г 1496 5—12

ВЪ ТО ЖЕ ВРѢМА КГДА СТЫА МЖ-
ЧААХЖ. БѢАШЕ СТОУДЕНЬ ВЕАНКА. ВЪ-
ВЕДЪШЕ ЖЕ А НАГЫ ПОСТАВНША ПО-
СРЕДѢ ЕЗЕРА. БѢАШЕ ЖЕ Н ВЪЗДОУХЪ
СТОУДЕНЬ. Н ЧАСЪ БРНДЪКЪ. КЪ ВЕ-
ЧЕРОУ БО БѢАШЕ ДНЬ ПРНСТАВНША
ЖЕ НМЪ СТРАЖА ВОННЫ Н КАПНКАА-
РНА.

ВЪ ТОЖЕ ВРѢМА, ВЪНЕЖЕ СТИН МЧНМН
БЫВААХЖ, БѢ СТОУДЕНЬ ВЕАНА Н ПРН-
ВЕДШЕ ЖЕ Ж Н ПОСТАВНШЖ А НАГЫ
ПОСРЕДѢ ЕЗЕРА. БѢ ЖЕ ВРѢМА ЗНМНО
Н ЧѢ ЛЮТЪ КЪ ВЕЧЕРОУ БО БѢ ДЖЕ
ДНЬ. ПРНСТАВНШЖ ЖЕ Н СТРАЖЖ Н
ВОННЫ Н СТАРѢШИННЖ СТРАЖЕМЪ.

*Гр κατά δὲ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον, ὅτε οἱ ἄγιοι ἐμαρτύρησαν,
εἶχεν κρῖος μέγα. ἀγαρόντες δὲ αὐτοὺς ἐστήσαν ἐν
μέσῳ τῆς λίμνης γυναικίς. ἦν γὰρ αὐτὴ χειμέριος καὶ ὥρα
δρομνιότης πρὸς ἐπλεῖραν γὰρ ἦν. παρεκτέστησαν δὲ
αὐτοῖς στρατιώτας φύλακας καὶ τὸν καπνιλάριον (149).*

Цитатите са изпълнени със синоними. Гръцкия aorist passivi, ἐμαρτύρησαν С превежда като (стыа) мжчаахж, Г взема сложна пасивна форма мчнмн бываахж и е съобразен с оригинала.

Други варианти са: бѢАШЕ (С) — бѢ (Г), Гр εἶχεν; въведѢШЕ (С) — прнведѢШЕ (Г), Гр ἀγαρόντες; веанка (С) — веана (Г), Гр μέγα.

Отново свободен се показва Г с израза бѢ ЖЕ ВРѢМА ЗНМНО вместо ἦν γὰρ αὐτὴ χειμέριος, а С е по-точен: бѢАШЕ ЖЕ Н ВЪЗДОУХЪ СТОУДЕНЬ.

Заслужава внимание и редуването часъ брндѣкъ (С) — чѢ лютъ (Г). Синонимията не е във връзка с Гр ὥραδρομνιότης, което може да се преведе и по двата начина. Миклошич намира прилагателното брндѣкъ и в Светославовия изборник, Хомилиара на Миханович и др.

Вариантите, както се вижда, в повечето случаи нямат отношение към гръцкия оригинал. Те отразяват само различни състояния от развой на старобългарския книжовен език, принадлежат или към неговия по-старинен езиков тип (Г), или към сравнително по-новия (С). По-голяма зависимост от Гр, както обикновено, показва С.

Непосредствено следващата част от словото в двата варианта вече много по-определено налага мисълта за отделни преводи.

С 76, 17—22

Г 1496 12—20

ВЪСКРАЙ ЖЕ БѢАШЕ КЕЗЕРА БАНѢ РАЖ-
ДЕЖЕНА. ДА АЩЕ КЪТО ХОШТЕТЬ ПРН-
СТЖПНТИ Н ИЗБѢГНЖТИ. ПРНБѢЖНТЪ КЪ

РАЖДЕГОШЖ ЖЕ БАНА. СЖЩЖ БАНЪЗЪ
ЕЗЕРА. ДА АЩЕ КТО ХОШЕТЬ Ѡ НН
ѠСТЖПНТИ ДА ПРНБѢГНЕТЪ ВЪ БАНА

БАНИ. ВЪ ЧАСЪ ЖЕ ПРЪВЪН НОШТН ВЪ ПРЪВЪ ЖЕ ЧЪ НОЩН СЪГРΑЖΔΑΑΧЖ
 СЪΚΛΉΣΤΑΑΧЖ СΔ ΟΤΩ ΣΤΟΥΔΕΝН СΤΗΝ СΔ СΤЫН ЗНМОЖ Н НАΜΡΨΨΨΑ ΤΕ-
 Н ΤΕΛΟ ΝΜΨ ΡΑΣΠΑΔΑΑШЕ СΔ. ΛΕΣΑ НХЪ ПРΨΕΨΔΑΑΧЖ СΔ.

*Гр ἐγγὺς δὲ τῆς λίμνης ἦν βαλανεῖον ὃ κατεξέπυρροον, ὅπου,
 εἰάν τις θέλει ἐξ αὐτῶν παραβῆναι, προσέρχῃ τῷ βαλανείῳ
 *Ὡρα δὲ πρώτῃ τῆς νυκτὸς ἐσφίγγοντο ὑπὸ τοῦ κρύους
 οἱ ἄνθρωποι καὶ περιπαθεῖντα τὰ σώματα αὐτῶν διεσφίγγοντο (149).*

С превежда не съвсем точно първото изречение. Той употребява
 страдателно причастие *раждежена*, а в *Гр* по-точно е: 'която запалиха'.
Г по-скоро преразказва: *раждегошж* же бана *сжцж* банъ *езера*. С пази
 до края на пасажа гръцкия словоред, но неточно си служи с два инфи-
 нитива в изречението да *аште* кто *хшстетъ* *прнстжпнтн* и *прнѣгнжтн*.
Г намира точно съответствие на строежа и формите на *Гр*: да *аше* кто
хшстетъ *ѡ* *нн* *ѡстжпнтн* да *прнѣгнжетъ* *въ* бана.

Гръцката форма *ἐσφίγγοντο* в двата паметника има различни съответ-
 ствия. *Г* взема имперфектума *сѣгραждααχж* *сΔ*, а *С* *сѣκλѣштааχж* *сΔ*.
 Някой от преписвачите на *Г* е направил грешка при преписването. Той
 не е разбрал, че тук не е употребен глагол *сѣгραждатн* *сΔ*, а старин-
 ният, може би вече непознат нему *сѣгρѣждатн* *сΔ*. Миклошич му дава
 съответствие *αλάσσαι* convelli, tremere, т. е. 'треперя, гърча се в спазми,
 тръпки'. В неговия речник е даден същия пример от *С*, обяснен чрез
cruciari.

Предложната конструкция *ὑπὸ τοῦ κρύους*, съчетание от предлог *ὑπὸ*
 и родителен падеж, в *С* гласи: *отъ* *стѡуденн*, а *Г* взема творителен без-
 предложен: *знмож*. Във вариантите се явява и лексикална синонимия —
стѡудень (*С*) — *знма* (*Г*), за гр. *κρύος*. По-свободен е *Г*, който взема
знма, позната обикновено като съответствие на гр. *χειρὼν* boreas, tem-
 pestas. Глаголът *διεσφίγγοντο* е предаден в *Г* чрез *прѣсѣдαаχж* *сΔ*, а в *С*
 чрез *распадааше* *сΔ*. Според Миклошич *прѣсѣдатн* *сΔ* означава *gimri*,
 а *распадатн* *сΔ* — *σχιζεσθαι* scindi. *Г* запазва при превода плуралиса от
Гр *τὰ σώματα* *тѣлеса*. *С* предпочита *тѣло*.

Един от четиридесетте не издържа на мъките и изтичва в банята.
 Гръцкият текст, който говори за това: *εἰς δὲ τις ἐκ τοῦ ἀσκήμου τῶν τεσσα-
 ράκοντα λιποτακτήσας προσέρχεται τῷ βαλανείῳ*, е преведен в *С* 76, 22—23 по
 следния начин: *единъ* *же* *отъ* *чнсла* *м* *отъпадъ* *прнѣвже* *къ* *бани*. Точ-
 ността на превода е очевидна. *Г* заменя *отъпадъ* с *ѡвѣрзгса* и *прнѣвже*
 с *прнѣгнж*, а *къ* *бани* с *въ* *бана*. Тези синонимни замени с нищо не на-
 кърняват смисъла на изречението.

Докосвайки се до топлината, той веднага се разпада и умира. Раз-
 личието в тази част от изречението е само едно: в *Г* липсва предлог,
 както и в гръцкия оригинал: *ἀφάμενος τῆς θερμότης* — *прнкоснжѣж* *сΔ* *топ-*
лотъ, а в *С* съвсем естествена е употребата на предлога: *къ* *топлотѣ*.

Следващият пасаж е малък, но вариантите в С и Г са интересни за наблюдение:

С 76, 26—27

Г 150а 2—4

стѣи же отъпадѣше рѣша ѿко нзѣ
едѣнѣхъ оустѣ гласомъ веленемъ

стѣи же егда видѣшѣ того ѿврѣг-
ша сѧ рѣшѣ ѿко едѣнѣмн оустѣ
и еднѣмъ гласомъ.

*Гр Οἱ δὲ ἄγιοι ἰδόντες ἐκείνον ἀποτακτήσαντα καὶ οὕτως
ἀπολυθέντα ὥς ἐξ ἑνὸς στόματος εἶπον (149).*

В С очевидно липсва текст. Преди всичко това е съответствието на *ἰδόντες ἐκείνον*. Формата *отъпадѣше* е свързана погрешно със *стѣи*. Г е точен в тази част на изречението. Гръцкото причастие *ἰδόντες* той превежда с *verbum finitum* и наречие: *егда видѣшѣ*, *ἐκείνος* с *того*, *ἀποτακτήσαντα* с *ѿврѣгша сѧ*. В А преписът е по-точен от С. Запазена е формата на причастнето: *ѿ ѿпа(д)шомъ*.

По-нататък, както обикновено, С е по-точен. Той превежда *ὥς ἐξ ἑνὸς στόματος εἶπον* чрез *рѣша ѿко нзѣ еднѣхъ оустѣ*, а в Г е употребен творителен без предлог *рѣша ѿко еднѣмн оустѣ*. Гръцкият текст и тук не отговаря на двата наши текста, които трябва да са били превеждани от по-друг вариант, не намерил отражение и в дадените разночетения. Тук напр. и двата са пропуснали *καὶ οὕτως ἀπολυθέντα* 'и издъхнал, умрял, по такъв начин'. Същевременно и в двата е добавено нещо, което няма съответствие в познатия гръцки оригинал: в Г *и еднѣмъ гласомъ*, а в С *гласомъ веленемъ*.

Думите на мъчениците и в тази част на словото са изпълнени със стихове от псалтира. Издателите на гръцкия оригинал посочват следните места: 22, 14; 148, 7; 69, 16; 68, 23; 22, 6.

Следващият пасаж не е текст от псалтира и в него има различия:

С 76, 30—77, 1—4

Г 150а 8—12

иже бо отължчѣш сѧ отъ насъ акы
вода разлѣа сѧ и разлѣоша сѧ
вса кость юго. мы же не отъстѣ-
пимъ отъ тебе доныждеже оживѣши
насъ. и нма твоѣ призовемъ

ѿтажчи бо сѧ ѿ насъ и ѿко вода
разлѣа сѧ. и расыпашѣ сѧ кости
его. мы же не нмамы сѧ тебе ѿт-
лжчѣти. живѣши ны и нма твоѣ при-
зываемъ.

*Гр ὁ γὰρ ἀποχωρισθεὶς ἀπ' ἡμῶν ὥς ὕδωρ ἐξεχύθη πάντα τὰ ὀστά
αὐτοῦ ἡμεῖς δὲ οὐ μὴ ἀποστήμεν ἀπὸ σου, ὥς οὐ ζωώμεν ἡμᾶς
καὶ τὸ θύομα σου ἐπικαλεσόμεθα (149).*

Пак се явяват факти, които говорят, че и Г, и С не произхождат точно от този гръцки оригинал. Първото изречение е преосмислено в българските преводи или превод. Излиза, че като се е отделил от тях, оня се е разлилял като вода: Г *и ѿко вода разлѣа сѧ*, С *отъ насъ акы вода разлѣа сѧ*, а в Гр — 'като вода се разпрѣснаха всичките му кости'. Има възможност да се допусне, че преводачът или преводачите са поставили два глагола, близки до значението на *ἐξεχύθη*, тъй като *ἐκχέω* означава между другото и 'разливам' и 'разхвърлям, разпилявам', само че

Г взема синонима *распашиж*, а С *раздоша* са. Интересно е, че срещу гр. *οὐ μὴ ἀποσῶμεν* в Г стои сложно бъдеще време не нмамы са тебе ѿлжчнтн, а в С е просто бъдеще време не ѿтѣстпнмъ. Голяма разлика има в превода на *ὡς οὐ ζωῶσιν ἡμᾶς*. С го е превел точно: *донъдеже живнши насъ*, а Г *живнши ны н нма твоѣ призываемъ*, в което в същност е съединено следващото изречение от гръцкия оригинал *καὶ τὸ βῆμα σου ἐπικαλεσόμεθα*, докато в С то е преведено отделно, точно по гр. ориг. н нма твоѣ призовемъ. Г е неточен, само че взема по-сполучливо несв. вид *призываемъ*, а пък С изразява *футурум*.

По-нататък следва псалтирен текст (22, 14). Различията са малко и предимно лексикални. Най-интересно е противопоставянето на *ледъ* (С) — с *голотъ* (Г) в пассажа н *вса бездѣнна, огнь, градъ, снѣгъ, ледъ, доухъ боуренъ творащтин слово нго* (С 77, 6—8). В Г вместо *ледъ* стои *голотъ*. Ягич (336) намира *голотъ* като съответствие на *κρύσταλλος* в преписи пак от псалтира (147,6; 148,8), а в по-късните преписи *голотъ* вече е заменено с *ледъ*. Това в същност е цитат от същото място на псалтира. *ὁν διμεῖ πᾶσα κτίσις, δράκοντες, καὶ πᾶσι ἄβυσσοι, πῦρ, χάλαζα, χιών, κρύσταλλος* (149). Различията между Г и С са различия между по-старо и по-ново състояние в преписите на псалтира.

В цитата има и още едно различие: вместо *бездѣнна* (С) Г употребява *вездны* за гръцкото *ἄβυσσοι* — 'бездни'. Миклошич дава и двата облика на тази дума: *вездъна* ж. р. с примери от Клоц. сб., Супр. и др. и ср. р. — *вездѣннѣ, вездѣннѣ* от Супр. и Светославов изборник. И двата варианта отговарят на гр. *ἄβυσσος*.

В продължението на думите на мъчениците, в които вече намираме гл. 148, ст. 7 от псалтира, различията се увеличават. Явяват се и размествания на пассажи. Ето и самите съпоставки:

С 77, 7—18

творащтин слово нго. *ходан по морю акъ по соуху н сверѣпымъ вѣзнамъ помазаннмъ ржкъ твою кротан. н нѣина ты еси гн нже оуслышавъ мѡуѣсинъ дажшта знаменна н чюдеса въ егѣптѣ. въ фараонѣ н въ людехъ нго. раздѣла море н въ поустыни настав... людн своа. нже оуслышавъ нѣкова молашта са бѣжаша въспрѣштѣнна нѣкова нже съ ѡвнѣфомъ продаеъ са н съпасъ нго.*

Г 150а 15—21 // 150б 1—3

наже *творатъ* слово нго, *хода* по морю *нако* по соуху н сверѣпо *выкаемо* крота *манѣмъ* ржкоу *свою*. н нннѣ *тѣже* есѣ гн *послоушавы* нѣкова *молаша* са. *бѣгаща* прѣщѣнна *нсанлаѣ*. *проданъ* сы *нонѣъ* н *спсы* *послоушавы* *монсеа* *дажша* *знаменна* н *чюдеса* въ егѣптѣ въ *фараонѣ* н въ *людехъ* нго. *разверъжша* *море* н *воджша* въ *поустына* *людн* *твож*.

Гр *τὰ ποιῶντα τὸν λόγον αὐτοῦ ὁ περιπατῶν ἐπὶ θαλάσσης ὡς ἐπὶ ἐδάφους καὶ ἀγριανομένην αὐτὴν τῷ νεύματι τῆς χειρὸς σου καταπραΰνων καὶ νῦν ὃν αὐτὸς ἔχει κύριος ὁ ἐπακούσας Ἰακώβ φεύγοντος τὴν ἀπειλὴν Ἠσαὺ ὁ τῷ*

*Ἰωσήφ συμπράδεις καὶ σώσας αὐτὸν ὁ ἐπακούσας Μωϋσῆν
 δίδοντας σημεῖα καὶ τέρατα ἐν Αἰγύπτῳ ἐν Φαραὼ καὶ ἐν τῷ
 λαῷ αὐτοῦ φηγγύτος τὴν θάλασσαν καὶ ἐν ἐρήμῳ ὁδηροῦντος
 τὸν λαὸν αὐτοῦ (149—150).*

Големите размествания в *С* много затрудняват сравнението. *Г* се води точно по *Гр* по отношение на реда на изреченията. *С* предава чрез причастие гръцката причастна форма *τὰ ποιοῦντα* — твораштн. *Г* използва *verbum finitum* (иже) творатъ. *Г* намира много по-подходящо съответствие на *ἀγριανομένην αὐτὴν* — свръпо биваемо от гръцкия глагол *ἀγρι-αίνω* 'свиrep cъм'. *С* е свободен и неточен, особено когато употребява и съвсем ненужния датив *свръпынмъ взынамъ* при наличието на причастието *кротан*, което изисква акузатив. Тук се явяват и вариантите *помаианнмъ (С)* — *манѣмъ (Г)*; *оуслъшаеъ (С)* — *послоушавы (Г)*; *бъжашта (С)* — *бъгажща (Г)*; *въспръштениа (С)* — *пръщенна (Г)*. Прави впечатление присъствието на сегашното деятелно причастие *молашта са (С)* — *молаща са (Г)*, което няма съответствие в *Гр*.

Много голяма близост показват *С* и *Г* в цитата от псалтира, който следва след току-що разгледания. Това е гл. 69, ст. 16.

Онова, което прави впечатление, са съответствията на гръцката причастна форма *ὁ ἐπακούσας*. В *Г* намираме субстантивирано минало деятелно второ причастие *послоушавы*, а в *С* 77, 18: *нже оуслъша*. *Г* използва същия глагол и когато предава повелителната форма *ἐπάκουσον κύριε* — *послоушай (Г)*. В *С* намираме отново (*н насъ*) *оуслъши (Г)*.

Друга, по-голяма част от молбата на мъчениците, потопени в езерото, се гради върху ст. 68, 23^a, 24 от псалтира. Мъчениците се обръщат към бога: *βοήθησον ἡμῖν ὁ θεός, ὁ σωτὴρ ἡμῶν, ὅτι ἐσθίμεν ἐν βύθῳ θαλάσσης*.

В *С* 77, 22 на *ὁ σωτὴρ ἡμῶν* отговаря *спѣасе нашъ*, а в *Г* *спѣнтеаю нашъ*. Заслужават внимание и старобългарските съответствия на *ἐν βύθῳ θαλάσσης*. *С* го превежда буквално въ *гъбннѣ морѹ*, а *Г* предпочита съчетание с прилагателно: въ *гъбннѣ моръстѣн*.

Разликите между двата старобългарски варианта се увеличават и това налага да се приведат текстовете заедно с гръцкото съответствие:

С 77, 23—29

н мокръ быша ногы нашѣ н крѣвьж
 нашѣж. облегъчн тагостн нашѣ н
 лютоствъ въздѹха. ГН БѢ НАШЪ Н
 ДА ОУБѢДАТЪ ВЪСН ІАКО К'ТЕБѢ ВЪЗ-
 ВАХОМЪ Н СЪПАСЕНН БЫХОМЪ. К'ТЕБѢ
 ОУПАХОМЪ Н НЕ ПОСТЫДѢХОМЪ СѦ.

Г 1506 11—17

н осннѣшж ногы нашж крѣвнж на-
 шеж. оулегъчн тжготж нашж н горестъ
 време^ѣ хѣ бже нашъ на та оупова-
 хомъ н не постыдѣхом са. да ра-
 зѹмѣжтъ сн іако к тебѣ възъпнхомъ
 н спенн быхомъ.

*Гр καὶ ἐβάρησαν οἱ πόδες ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι ἡμῶν ἐλάφηνον
 τὸ βάρος καὶ τὴν πικρότητα τοῦ ἁέρος κύριε ὁ θεός ἡμῶν καὶ
 γνώτωσαν πάντες ὅτι πρὸς σὲ ἐκκράξαμεν καὶ ἐσώθήμεν (150).*

уиб.
Тук се примесва и гл. 22, ст. 6 от псалтира. Изречението к'тѣвъ оупвахомъ и не постыдѣхомъ сѧ от С отговаря на: на та оупвахомъ и не постыдѣхом сѧ от Г, макар и поставено не на същото място, където е в С. Важно е, че в Гр то няма съответствие. В А липсва също, а това обстоятелство съвсем усложнява ситуацията и прави невъзможни опитите за обяснение.

Независимо от тази добавка, С и Г показват сериозни различия и правят впечатление на самостоятелни преводи. Така напр. аористът *ἐβάφθησαν* от Гр не е преведен добре в С с мокръ выша (ногы наша). По-приемлив е Г с оснѣшж (ногы нашж), защото гръцкият глагол означава 'оцветявам се'.

Синонимия представят: облагѣчи (С) — облагчи (Г); тагостн (наша) (С) — тжгетж (нашж) (Г); да оубѣдатъ (С) — да разоумѣтъ (Г).

За пълна независимост на двата превода говорят и съответствията на гръцкото *τὴν πικρότητα τοῦ αἵματος*, което С предава чрез лютоств въздочуха, а Г чрез горестъ време.

Съпоставката между трите разглеждани текста донася още материали за изследване. С и Г не се покриват дори по текст.

С 77, 29—30; 78, 1—3

Г 1506 17—20

и сжштомъ часомъ третнюмъ ношн. егда бы въ третн чѣ ношн. самце
слзнице (о ннхъ) въсна топло (яко въсна тепло. и бы вода тепла. всн
въ жатеж) (и растаавъ сѧ ледъ) же стрѣгжшнн съпан бѣхж.
бытъ вода топла. всн же стрѣ-
гжшнн съномъ съдръжннн бѣхж.

Гр *Kai ὡς πρὶ τρίτην ὥραν τῆς νυκτὸς ἥλιος ἔλαμψε πρὶ αὐτοὺς θερμὸς ὡς ἐν θερμῇ καὶ ἐλύθη τὸ κρύος καὶ ἐγένετο τὸ ὕδωρ θερμόν. Πάντες δὲ οἱ φυλάσσοντες αὐτοὺς ἔληγον βαθεῖ κατέχοντο (150).*

Вариантът в Г не е съвсем точен. Преди всичко той не предава целия текст от Гр и от С, които се покриват напълно. В скобки е заграден в С липсващият в Г пасаж. Най-вероятно е да се предположи, че при някое от преписванията, в Г или в някоя от неговите подложки тази част от изречението е била просто пропусната.

На гръцкото *ὡς πρὶ τρίτην ὥραν τῆς νυκτὸς* двата паметника противопоставят различни синтактични начини за израз. С взема дателен самостоятелен: сжштомъ часомъ третнюмъ, Г подчинено обстоятелствено изречение за време: егда бы въ третн чѣ ношн. Г изпуска и съответствието на *πρὶ αὐτοὺς*, което С замества с о ннхъ. Останалият текст в Г не сочи особени различия. Заслужават отбелязване само вариантите, които стоят вместо гръцкото *πάντες ... ἔληγον βαθεῖ κατέχοντο*. С го предава, както обикновено, точно, дори буквално: съномъ съдръжннн бѣхж, а Г си позволява по-голяма свобода — съпан бѣхж, със съчетание от минало деятелно причастие от съпанн — съпанж.

В Германовия сборник с този текст (С 78, 3) завършва л. 150б, а заедно с това свършват и големите различия между Г и С. Още от началото на следващата 151а страница, т.е. на нов лист, текстът, макар и да продължава без прекъсване, вече тръгва редом със С. Изоставяме разликите от графическо, правописно и фонетично естество. Вземат се само морфолого-синтактичните разлики, лексикалната синонимия и промени в словореда. Едва тук, от стр. 151а до края — стр. 153б, е възможно тези различия да се дадат като различения, както е направено в публикувания по-горе текст на словото за четиридесетте мъченици по Г.

На по-интересните разлики ще се спрем тук, следвайки текста. На л. 151а от Г се явява липса. В С 78, 5—6 текстът гласи: како нже прнбѣгъ къ бани (не вѣчете са съ чѣтырьмн десѣтъ). Заграденото в скобки липсва в Г. Но то липсва и в Гр. Ето един по-голям текст от Гр на това място, от който проличава липсата:

*Гр μόνος δὲ ὁ καπικλάδιος ἦν γρηγορῶν καὶ ἀκούμενος
προσευχόμενον αὐτῶν καὶ ἐννῶν, πῶς ὁ προφυγὼν τὸ βαλαντεῖον εὐ-
θείας ἀπὸ τῆς θέουης ἐτελεύτησεν καὶ οἱ τοὶ μέχρι τοῦ νῦν ζῶσι (150).*

Гр съдържа и още текст в повече С 87, 6—7. Той е заграден в скоби: а снн (въ колѣнѣ мразѣ сѣште) доселѣ живн сѣтъ. Но тук Г се съгласува със С. Текстът се намира и в него, с промяна на сѣште от С със стоже: а снн (въ колѣнѣ мразѣ стоже) живн сѣтъ доселѣ (Г 151а 3).

Като среднобългарски препис Г заменя две причастни форми с *verbum finitum* възръвъз от С 78, 9 с възръ (151а 6); и разумѣв (С 78, 14) с разумъ (151а, 11).

Прави впечатление, че в Гр липсва съответствие на стрѣгшѣаа от С 78, 16—17 от изречението и възбужда въса стрѣгшѣаа. В Г вместо стрѣгшѣаа стои стражж (151а 13). В тези случаи С и Г се обединяват и се противопоставят на познатия гръцки оригинал.

На л. 150а, 18—151б, 1 в Г намираме част от думите на капикларѣа, който се присъединява към мъчениците: и спѣн ма нскоушенна и мжкы прнжтн. Гр предлага καὶ ἀξίωσόν με βασάνων καὶ πειρασμάτων 'и ме направи достоен за мъчения и изпитания'. В С 78, 22—23 стои: нскоушенне мжкъ прнатн. И двата варианта свободно предават гръцкия текст, с който сравняваме.

По-нататък двата паметника носят още различия: прѣмѣнн са (въ мжжескъ образъ) С 78, 24—25, вместо което в Г намираме прѣложн са (151б 3) за Гр μεταβαλὼν. Мястото, което рисува образа на победения дявол в С 78, 25—26, има пълен и смислен текст свазавъ ржцѣ скон и колѣнѣ скон дръжа. В Г се явява неяснота — свазавъ колѣнѣ ржкама сконма дръжж. Изглежда са пропуснати думите ржцѣ скон.

Ето един от редките случаи, когато Г носи по-нова езикова черта от С: той изразява творителен падеж чрез формата мжжн, а в С стои старата творителна мжжн.

Почти непосредствено до този случай обаче се явява синонимията *инодоушенъ* (Г) — *кднодоушенъ* (С 78, 29—30), където Г пак проявява своята архаичност.

Особено трябва да се подчертаят формите на кондиционала в двата български варианта на словото. В С 78, 30; 79, 1 намираме по-късната форма *быхъ*: *аште во быхъ нмьлъ*: то // не *быхъ* побѣжденъ былъ. Учудва наистина Г със своята много старинна форма *бнмъ*: *аше во бнмъ нмьлъ*, не *бнмъ* побѣжденъ былъ. Прибавена към многобройните констатиращи до тук прояви на архаичност, тази черта наклонява много везните в полза на твърдението за голяма старинност на Г и прави напълно реално обявяването му за старобългарски паметник.

По-надолу се явяват текстови различия. Преди всичко те са между С и Г. Заграденото в скобки в текста на С 79, 1—5 липсва в Г: и нынѣ что сътвори. (развѣрштѣ сѣдѣци князема монма и съжегѣтъ телеса стѣнхъ и въ рѣкѣхъ вѣрѣгѣтъ. и се сътвори) да и остатѣка нхъ не бѣдетѣ. Липсата се наблюдава само в Г. В Гр този текст стои. Само началните думи от С и нынѣ что сътвори не отговарят напълно на Гр. По-точно казано, в Гр липсва съответствие на что сътвори. Той започва: *καὶ νῦν διαστρέψας τὰς καρδίας τῶν ἀρχόντων* (150—151). Прави впечатление, че *τῶν ἀρχόντων* С предава чрез князема (монма). Това е втори случай в изследваното слово, когато в С срещаме тази дума. Редовно там се предпочита *коньвода*, разбира се, като съответствие на *ἡγεμόν*. Не е без значение фактът, че в Г началото съвпада със С, като дори се добавя и *не вѣдѣ*: и нынѣ не вѣдѣ что створи. И пак възниква съмнението, дали Г и С не са преведени от друг гръцки вариант.

В цитирания текст се наблюдава и една незначителна разлика: на остатѣка в С се противопоставя останка в Г. А малко по-долу в словото вече замяната е от онези, които не веднѣж коментира Ягич. С 79, 6—7 *кто богъ великъ яко богъ нашъ* Г — *кто бѣ веленъ*. Г съдържа архаичен лексикален вариант.

Между С и Г се явяват нататък и следните различия в думите на *кюронъ* към бога:

С 79, 8—9

Г 1516 13—15

сѣшѣа во на ны по насъ сътворн и ашѣнене чѣтырьдѣсатъ напѣлннѣ еси.

сѣшѣа во на ны по на вѣрѣтнѣ еси и неприянь посрамѣнѣ еси.

Гр *τοὺς γὰρ καθ' ἑμῶν ἐπὶ ἡμῶν ἐποίησας καὶ τὸν χωρισμὸν τῆς τετάρτης δεκάδος ἀνελήρωσας καὶ τὸν σατανᾶν κατήσχευας* (151).

И двата старобългарски варианта, както личи от Гр, поотделно отговарят на оригинала. С изпуска *καὶ τὸν σατανᾶν κατήσχευας*, а Г *καὶ τὸν χωρισμὸν τῆς τετάρτης δεκάδος ἀνελήρωσας*. Досега такъв случай не бе установен. Като факт той несъмнено е интересен и клони към данните за отделни преводи в С и в Г. По-точно е предадено и лексикалното и гра-

матичното значение на аориста *ἐποίησας* чрез сътворн. *Г* използва перфектна форма от глагол, близък по смисъл на целия текст, но неточен като превод: *обратнаъ еси*.

Следват някои по-незначителни различия между *С* и *Г*, които са отразени в разночетенията към публикувания текст и повечето от които се дължат на грешки в преписването, като напр. *оскъдѣ* (*С* 79, 10—11) — *ω σκδѣ* (*Г*); *сѣдѣшта* (*С*) — *сѣща* (*Г*).

Заслужават внимание следните лексикални синоними: (*сѣѣтъ*) *вѣанкъ* (*С* 79, 18) — *вѣанн* (*Г* 152а 5); *нзвѣкшн* (*С* 79, 22) — *нзвѣстн* (*Г* 152а 9), *ἀχθῆται* (*Гр*); *дрѣкол'мн* (*С* 79, 23—24) — *дрѣгы* (*Г* 152а 10), *βάκλους* (*Гр*); (*вѣсѣдѣ*) *колѣ* (*С* 80, 19—20) — (*вѣсѣдѣ*) *возѣ* (*Г* 152б 18); *прѣстиражшн* (*Г* 152а 14) — *вѣзлагалшн* (*С* 80, 20). Редуването *возы* — *кола* е само на това място. Малко по-горе в *С* също намираме *возы*: *повѣлѣста* же *мжнѣтѣлѣ* *прнвѣстн* *возы* (*С* 80, 12). *Г* е по-последователен.

През няколко реда отново се явяват различия: *вѣсыпашѣ* (*вѣ* *рѣкж*) *С* 80, 30 — *вѣсѣнжшж* (*вѣ* *рѣкж*) *Г* 153а 10; *ἐρρίσαν* (*εἰς τὸν ποταμόν*); *понмѣ* *еппѣ* *канѣнкы* и *мжжѣ* *вѣрны* *С* 81, 5—6 — *поемѣ* *еппѣ* *оученны* и *мжжж* *говѣнны* *Г* 153а 16—17. *Гр* се отличава и от двата старобългарски варианта. Той гласи: *παράλαβὼν δὲ ὁ ἐπίσκοπος, Πέτρος, ἄνδρας εὐλαβεῖς*.

Въпреки че в тази част на словото отликите между *С* и *Г* се различават по характер от онези, които се намират в другите части на словото, все пак двата варианта и тук предлагат и граматическа синонимия.

Вместо сравнително по-късната аористна форма *рѣкоша* *С* 79, 15, в *Г* намираме архаичната *рѣшж* *Г* 152а 1—2; в *С* 79, 25 стои имперфектум *прнѣжаашѣ* за гръцки перфектум *ἦν προσμαρτυροῦσα*, а в *Г* 152а 11 — аорист *прнѣжа*; в *С* 80, 2—3 срещаме отново имперфекта *прѣвнѣахж* (*голѣнн*) — в *Г* 152б 1 — аориста *прѣвншж*, гр. *κατακλάνόμενοι*; *С* 80, 14—15 *чѣжшѣ* *кѣмѣ* *жнѣмѣ* *бытн* — *Г* 152б 13 *чѣжшѣ* *его* *жнѣа* *бытн*, *Гр* е близък до *Г*: *προσδοκῶντες ζῆν αὐτόν*.

Отново *Г* предпочита и тук по архаични причастни форми *вѣзгнѣѣщѣ* 153а 2, а *С* 80, 23—24 по-късната *вѣзгнѣѣтнѣшѣ*. Вместо миналото деятелно второ причастие *сътворѣша* *С* 80, 24, *Г* използва аористна форма *сътворѣста* 153а 4. Наред с нея стои и простиият аорист *рѣста*, архаичен по тип, а в *С* 80, 25 намираме *рѣкоста*. По-долу пък *Г* предпочита причастни форми *оставѣшѣ* 153б 8, *бывѣшѣ* 153б 10, а в *С* аористните *оставѣша* (81, 17) и *быѣша* (81, 19). Редуват се и: *вѣрнымѣ* 153б 9 — *вѣрѣмѣшнѣ* *С* 81, 17—18.

Най-интересни са текстовите различия в тези последни части от словото за мъчениците от Севастия.

С 80, 17—18

Г 152б 16

вѣземѣшн же *мжжѣскжж* *крѣпѣсть* и *вѣспрнѣмшн* *мждрѣсть* и *крѣ-*
и *мждрѣсть* *пос*

*Гр ἀποδοσαμένη τὴν γυναῖκα τὴν ἀδελφεὴν καὶ ἀναλαβοῦσα
ἀνδρῶν φρόνησιν καὶ ἰσχύον.*

С е, както обикновено, съобразен с *Гр*.

А ето една по-голяма разлика:

С 80, 28—30; 81, 1

Г 153а 9—10

н събъра^веши^е костн стънхъ н не- н събра^веши^е костн стънхъ н мѣсто
пелъ съметъше, въспаша въ рѣкж помѣше въсѣнжшж в рѣкж. н
н ннч^соже не // ... н рѣка нхъ ннч^соже ωскрѣнн н рѣка.

*Гр Συνήχθη δὲ τὰ λείψανα τῶν ἀνδρῶν πρὸς τὸν κρημὸν καὶ οὐδὲν αὐτῶν
ἐμείωσεν ὁ ποταμὸς (152).*

В *Гр* липсва съответствие на текста от С 80, 29 н пепелъ съметъше
въспаша въ рѣкж и неговия вариант в Г: н мѣсто помѣше въсѣнжшж
къ рѣкж.

Тук, където различията са толкова малко и не могат да се използу-
ват като данни за два отделни превода в С и Г, отново сме изправени
пред съмнението, че гръцкият текст, публикуван от Абихт и Шмид,
представя някакъв друг вариант, различен от варианта, преведен на ста-
робългарски. Само такова предположение би могло да обясни приеъст-
вието на двата текста без гръцко съответствие в С и Г.

На стр. 81 ред 1 от С — издателят е оставил малко място в нача-
лото на реда. Текстът, който следва, не се свързва добре с края на
стр. 80, р. 30, но ако се възстановят 7 букви: ωскрѣнн пред н, което не
е съюз, в началото на р. 1 стр. 81, ще се получи смислен текст: н ннч^с-
соже не (ωскрѣнн) н рѣка нхъ, както е в Г и в *Гр*. По-меродавен обаче
е А поради подчертаната си близост със С. На мястото на повредения
текст той предлага: (погъв)н. Най-вероятно е именно така да е гласял
пълният текст в С на това място.

И в самия край на словото се явява несъответствие между С и Г,
от една страна, и *Гр*, от друга. Това е старобългарското съответствие
на гръцкия текст:

*Гр Μετὰ δὲ ἡμέρας τρεῖς ἀπεκαλύφθη τῷ ἐπισκόπῳ οἱ ἐν
λεψυλαμένῳ τὰ σῶματα ἡμῶν ἐν τῷδε τῷ τόπῳ ... Παράλαβὼν δὲ
ὁ ἐπίσκοπος, Πέτρος, ἀνδρας εὐλαβεῖς ... (152).*

С 81, 1—5

Г 153а 11—17

по трехъ же дънехъ явнша са
епнскоупоу града того. нменемъ
петрѣ. ꙗко сжтъ съхранены костн
наша семь мѣствъ... н помнъ
еплъ клнрнкы...

по трне же днехъ явншж са
еппоу града того нменемъ петрѣ.
ꙗко сжтъ съхранены костн на-
шж в семь мѣствъ... н поемъ
епклъ оученнкы...

Разликите между *Гр* и двата старобългарски паметника са очевидни.
Едва ли би могло да се предположи, че старобългарският преводач е
променил така много текста, когато го е превеждал, добавяйки и цял

израз: града то̀го̀ именемъ̀ пет̀р̀с. Най-естествено е да се предположи и тук съществуването на друг гръцки вариант.

Това е единственото приемливо обяснение на същия тип различия между *С* и *Г* срещу *Гр* в самия край на словото. Гръцкият текст е значително по-кратък.

Гр Οὕτως οὖν ἀθλήσαντες καὶ τελειοθέντες λάμπουν ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ θεὸν πιστεύοντες Χριστὸν ὁμολογῆσαντες καὶ ἅγιον πνεῦμα μὴ ἁρεσάμενοι συνεδοξάσθωσαν τῷ Χριστῷ μνήμεν τῷ βίῳ καταλιπόντες ἐπὶ σωτηρίᾳ πάντων τῶν πιστευόντων εἰς πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα, ὃν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν (152).

На него в *С* отговаря стр. 81, р. 11—27, а в *Г* 1536 3—9.

Нататък обаче в *С* и *Г* е добавен следният текст:

С 81, 18—27

Г 1536 10—19

АТН ЖЕ БЫША СТНН МЖЧЕННЦН НА
МЖЧЕННЦЕ О ХЪ ПРѢЖДЕ ЧЕТЫРЬ
КАЛАНДЪ МАРТА. СРѢЧЪ ВЪ КС
ФЕВРУАРА. ПРѢДАША ЖЕ СВОА ДОУША
ГОСПОДЕВН. ПРѢЖДЕ З ДНЬ МАР-
ТА ПРН АНКНННН САМОВАЛАСТЦН.
НАМ ЖЕ ЦЪСАРЬСТВЕВЪШТОУ ГОУ
НАШЕМОУ Н БОУ Н СПСОУ Н ВЛАДЫ-
ЦЪ НАШЕМОУ ІС ХСОУ. КЕМОУЖЕ
КЕСТЪ СЛАВА Н ДРЪЖАВА Н ЧЕСТЬ.
НЪНЪ Н ПРНСНО Н КЪ БЪКЫ
БЪКОМЪ. АМННЪ.

ЖТН ЖЕ БЫШЕ НА МЧННЦ СТНН
МЪЧНЦН ПО ХЪ ПРѢЖДЕ Д КАЛЕНДН
МАРТЪ. СРѢ ВЪ КС ФЕВРАРЪ.
ПРѢДАШЖ ЖЕ ДШЖ СВОЖ ГОУ БОУ
ПРѢЖДЕ З ДНЬ МАРТА. СРѢЧЪ ВЪ
ДНЬ МАРТА. ПРІ АНКНННН САМО-
ВЛЦН. НАМ ЖЕ ЦРЬСТВЕВЪЩОУ ГОУ
ЕВ СПСУ Н ВЛЦЪ НАШЕМОУ НСЪ
ХОУ. ЕМОУЖЕ СЛАВА Н ДРЪЖАВА Н
ЧЪ. ВЪ БЪКЫ БЪКОМЪ АМНЪ

В *С* и *Г* могат да се видят някои отлики в словореда, в употребата на едни предлози срещу други и пр. Но краят на словото в двата старобългарски паметника произхожда от един общ източник, който непременно ще да е имал първообраз в гръцки вариант, който за сега не ни е познат.

*

За да запазим целостта на разглежданите текстове, ние ги съпоставихме така, както те следват в паметниците. Натъкнахме се на най-разнообразни разлики — ту между *Г* и *С*, ту между *С* и *Гр*, ту между *Г* и *Гр*, ту най-после между *С* и *Г*, от една страна, и *Гр*, от друга. Понякога изследването и коментарът се движеха в посока от превода — или преводите — към оригинала, друг път се налагаше да се тръгне от оригинала.

Изводите, до които достигаме, не винаги можеха да бъдат напълно сигурни, създаваха колебания, пречки за обобщения.

Но дали съпоставката констатира само някакъв хаос от противоречия? Дали не се очертават закономерно прокарани различия и кои от тях надделяват?

На тези въпроси може да отговори обобщението на установените различия, което ще се опита да направим тук, като ги класифицираме по тип.

Словото в *Г* се дели на две части, които имат различно отношение към текста на словото в *С*. От началото до л. 151а (*С* 78,3), т. е. 65% от цялото слово, различията между *С* и *Г* са много и разнообразни. Те говорят за два различни превода. Но останалите 35% до края на словото не носят данни за различни преводи. Изведнъж *Г* тръгва със *С*, макар че пряка връзка между двата е изключена. Разночетенията са от типа на онези, които се наблюдават в по-старите и по-късните преписи на каноничните книги. *Г* съдържа винаги по-архаичните граматични форми и лексикални синоними.

Присъствието на тези 35% текст, който спада към варианта, от който произхожда целият текст в *С*, представя главна спънка да се решим да говорим категорично за два отделни превода.

Важно е обстоятелството, че този текст в *Г* започва на нов лист, а в началото му се забелязва и известно объркване. Тази крайна част на словото ще да е била пострадала или е била изгубена и при някое от преписванията трябва да е била попълнена от варианта, който намираме в *С*, но от негова по-архаична рецензия.

Може би между славянските преписи на словото за четиридесетте мъченици ще се намери и такъв, който да произхожда от варианта в *Г*. Ако не е пряко преписан от *Г*, той би могъл да осветли въпроса за 35-те процента, който ни занимава тук. При сегашните условия обаче ние трябва да се задоволим само с едно предположение.

По-голямата част от словото в *Г*, 65%, както се вижда от изследването, дава много убедителни доказателства за отделни преводи. Достатъчно е да се вземем още в началните пасажи в *Г* и *С*; да сравним имената на мъчениците; да обърнем внимание на съпоставките: *С* 69, 2—8 — *Г* 143б; *С* 69, 19—24 — *Г* 144а 18—19 // 144б 1—5; *С* 69, 25 — *Г* 144б; *С* 70, 1—8 — *Г* 144б 15—20; *С* 70, 24—29 — *Г* 145а 10—14; *С* 71, 2—4 — *Г* 145а 17—18; *С* 71, 4—15 — *Г* 145б 1—13; *С* 71, 25—30 — *Г* 146а 7—12; *С* 72, 4—16 — *Г* 146а 16—20 // 146б, 1—6; *С* 72, 22—30 — *Г* 146б 14—20 // 147а 1—3; *С* 73, 19—30 // 74, 1 — *Г* 147б 1—13; *С* 74, 22—23 — *Г* 148а 11—13; *С* 74, 26—30 // 75, 1—2 — *Г* 148а 17—20 // 148б 1—5; *С* 75, 6—11 — *Г* 148б 7—12; *С* 76, 4—7 — *Г* 149а 19—20 // 149б, 1—2; *С* 76, 1—10 — *Г* 149б, 2—5; *С* 76, 10—17 — *Г* 149б 5—12; *С* 76, 17—22 — *Г* 149б; *С* 77, 7—18 — *Г* 150а 15—21 // 150б 1—3; *С* 77, 23—29 — *Г* 150б 11—17. Тези места са цели пасажи, понякога много големи и най-често следват един след друг.

Разговорите и песните на мъчениците, отговорите им пред съда, са изпълнени с цитати от псалтира, и в тях различията между *С* и *Г* не са така големи. Цитатите от каноничните книги в *С* и *Г* редовно свързват *Г* с по-архаичния тип старобългарски канонични паметници, а *С* с паметниците от сравнително по-нов тип.

Съпоставката между новонамерения текст в *Г* и познатия в *С* показва, че двата старобългарски варианта имаха свое собствено, самостоя-

телно отношение към *Гр*. В едни случаи — преобладаващи по численост — *С* показваше много голяма близост и зависимост от *Гр*, но не липсваха и други, в които *Г* бе по-близко до оригинала. И тези констатации подкрепят убеждението, че *Г* ни носи непознат превод на словото за четиридесетте мъченици.

В процеса на сравнението и коментирането на по-голямата част от словото, 65-те процента, се натъкнахме на четири случая, в които *Г* и *С* се обединяват и противопоставят на *Гр*. Това са: *С* 71, 21—25 — *Г* 1456 19 // 146а 1—7; *С* 74, 26—30 // 75, 1—2 — *Г* 148а 17—20 // 1486 1—5. Различията представят отделни думи или малки части от изречение. На тази внезапна връзка между *С* и *Г* естествено трябва да се търси обяснение, като не се забравят трите случая от същия тип, които намираме във втората част на словото в *Г*, 35-те процента: *С* 78, 16—17 — *Г* 151а 13; *С* 81, 1—5 — *Г* 153а 11—17; *С* 81, 18—27 — *Г* 1536 10—19, където пасажите вече са много по-големи. Тези места ни карат да мислим за съществуването на друг гръцки вариант, на който издателите Абихт и Шмид не са могли да попаднат. Иначе не може да се обясни откъде са се взели промените и допълненията в старобългарски. Някои от тях са твърде големи, за да може да се предположи, че са направени от самите старобългарски преводачи или преписвачи.

Между *С* и *Г* се явяват множество лексикални и морфолого-синтактични разлики, промени в словореда и др. В по-малката част от словото, 35-те процента, те са най-често без отношение към гръцкия оригинал и без влияние от страна на гръцкия език. Това са замени на думи, форми или един тип словоред — срещу друг. В основната част на словото, 65-те процента, едни от различията нямат отношение към *Гр*, а други — обратно, показват, че преводачите са тълкували по своему гръцкия текст, придавали са различни нюанси на думите или мислите, изказани в него, с различни граматични средства са изразявали чуждия обрат.

Така се е дошло до богата лексикална и морфолого-синтактична синонимия между текстовете на двата паметника — най-ценният материал за изследване, който новонамереният вариант предлага.

Резултат на различно и самостоятелно отношение към *Гр* са случаи като тези, които установихме при коментирането на пасажите: *С* 69, 19—24 — *Г* 144а 18—19 // 1446 1—5; *С* 70, 1—8 — *Г* 1446 15—20; *С* 70, 8—15 — *Г* 1446 20—22; *С* 71, 2—4 — *Г* 145а 17—18; *С* 71, 4—15 — *Г* 1456 1—13; *С* 72, 4—16 — *Г* 146а 16—20 // 1466 1—6; *С* 73, 5—10 — *Г* 147а 7—12; *С* 73, 19—30 // 74, 1 — *Г* 1476 1—13; *С* 74, 22—23 — *Г* 148а 11—13; *С* 74, 26—30 // 75, 1—2 — *Г* 148а 17—20 // 1486 1—5; *С* 75, 6—11 — *Г* 1486 7—12; *С* 76, 4—7 — *Г* 149а 19—20 // 1496 1—2; *С* 76, 1—10 — *Г* 1496 2—5; *С* 76, 17—22 — *Г* 1495 12—20; *С* 76, 26—27 — *Г* 150а 2—4; *С* 76, 30 // 77, 1—4 — *Г* 150а 8—12; *С* 77, 7—18 — *Г* 150а 15—21 // 1506 1—3; *С* 77, 23—29 — *Г* 1506 11—17; *С* 77, 29—30 // 78, 1—3 — *Г* 1506 17—20 и др.

Най-често *С* е по-близък до *Гр* с оная близост, която характеризира един филологически издържан превод, чийто преводач, познавайки добре гръцкия език, често се е повеждал по него и е превеждал дори буквално. Резултат на буквален превод са редица предложни конструкции в *С* срещу безпредложни в *Г*. Въпреки тези крайности *С* предлага много

по-голяма точност. Вариантите в *Г* на много места носят превод, последователно издържан в духа на старобългарския език, пазиат и форми и конструкции, дошли при свободното смислово превеждане. Интересни са посочените на съответните места случаи, в които в *С* е употребена дума, която изразява едно от значенията или нюансите на *Гр*, а в *Г* — друг нюанс или значение на същата гръцка дума. Няколко пъти *Гр* съдържа думи, които имат граматични омоними. *С* предава граматичното значение на единия омоним, а *Г* на другия. И това са доказателства за отделни преводи.

Многобройни са различията между *С* и *Г*, които нямат отношение към гръцкия оригинал. Това са лексикални варианти, замени на граматични средства, синонимни по функция и значение. Те са последователно прокарани в цялото слово.

От лексикалните варианти ще споменем по-важните: *вѣлнкъ* (*С*) — *вѣлнн* (*Г*); *богъ* (*С*) — *надолъ* (*Г*); *вонѣода* (*С*) — *кназъ* (*Г*); *выстръ* (*С*) — *ждръ* (*Г*); *санъ* (*С*) — *ноумнръ* (*Г*); *ратъ* (*С*) — *бранъ* (*Г*); *кѣдненне* (*С*) — *ннедшне* (*Г*); *вѣсоупъ* (*С*) — *коупно* (*Г*); *пакостъннкъ* (*С*) — *мжнтель* (*Г*); *одрѣзати* (*С*) — *повѣждати* (*Г*); *послоушьствовати* (*С*) — *свѣдѣтельствовати* (*Г*); *напастъ* (*С*) — *нскоушенне* (*Г*); *сѣблазнь* (*С*) — *скандалъ* (*Г*); *дрогъ* (*С*) — *прнѣталь* (*Г*); *вѣздрогъти* (*С*) — *вѣзрыкатн* (*Г*); *область* (*С*) — *власть* (*Г*); *блѣстн* (*С*) — *стрѣщн* (*Г*); *вѣннж* (*С*) — *вѣсегда* (*Г*); *вѣшьство* (*С*) — *вѣскореннтъ члѣцкы вѣрѣзъ* (*Г*); *прѣнсподѣнн* (*С*) — *гѣбеокы* (*Г*); *податель вѣзномъ* (*С*) — *дѣвѣць скандѣлы* (*Г*); *обоуѣнын* (*С*) — *окаанын* (*Г*); *сѣвѣршнтн нзѣоленне* (*С*) — *нспѣлннтн желанне* (*Г*); *вѣзнтн* (*С*) — *прнжтн* (*Г*); *вѣсантн са* (*С*) — *радѣватн са* (*Г*); *вѣздрогъ стѣуденъ* (*С*) — *вѣрма зимно* (*Г*); *бръдъкъ* (*С*) — *лютъ* (*Г*); *сѣклѣштатн са* (*С*) — *сѣгрѣждатн са* (*Г*); *стѣуденъ* (*С*) — *зима* (*Г*); *разнтн са* (*С*) — *расыпатн са* (*Г*); *ледъ* (*С*) — *голотъ* (*Г*); *мокрѣта* (*С*) — *вѣзна* (*Г*); *лютость вѣздрогъа* (*С*) — *горѣсть времеѣ* (*Г*); *дѣркольмн* (*С*) — *дѣжгы* (*Г*); *вѣсыпатн* (*С*) — *вѣсоупжтн* (*Г*) и др.

Повечето от тези синоними се намират в *Enstehungsgeschichte...* на Ягич. Основавайки се на този труд, ние спокойно можем да твърдим, че *Г* отразява по-старо състояние на старобългарския език от *С*.

Не само лексикалните варианти окачествяват *Г* като архаичен. Същото съотношение между сравнително по-старинни езикови средства и сравнително по-нови намираме и при морфолого-синтактичните различия. Най-ярко е предпочитането на формите на простия аорист в *Г* срещу формите на сигматичния в *С*, напр. *нзѣмогъ*, *падъж* (*Г*) — *нзѣмогѣа*, *падѣша* (*С*); *вѣзвѣсъ* (*очн мож*) (*Г*) — *вѣзвѣдохомъ* (*очн нашн*) (*С*); *рѣша* (*Г*) — *рѣкоша* (*С*).

По-архаично по тип е и миналото деятелно първо причастие на -ѣ, -ѣшн, което намираме у *Г*, докато в *С* на неговото място стои минало деятелно второ, на -вѣ, -вѣшн: *ѣвалъшѣ са* (*Г*) — *ѣвнѣшѣ са* (*С*); *вѣзгнѣшѣше* (*Г*) — *вѣзгнѣтнѣше* (*С*).

Силно впечатление прави архаичният тип кондиционал в Г: бнмъ нмѣлъ; не бнмъ побѣждѣнъ былъ, докато С отразява сравнително по-късен момент от развоя на старобългарския език, където във формите на кондиционала вече се е настанила формата быхъ: быхъ нмѣлъ; не быхъ побѣждѣнъ былъ.

В Г последователно се употребява и dualis, дори без съответствие в С. Неговото присъствие е любопитно и от текстологична гледна точка.

Можем да отбележим и други синоними варианти, които не говорят така определено за вариране на по-стари и по-нови граматични черти, но са интересни поради равнозначността си. В Г редовно намираме формите на страдателния залог в тяхната сложна форма: нжднмъ бываахъ, спнасенъ вждѣтъ. С съдържа формите със са: нждаахъ са, спнасетъ са. Доколкото се срещат форми на бъдеще време, Г ги предава, независимо от това дали са прости или не в гръцки, чрез нмамъ-съчетание: побѣднмъ нмамы; не нмамы са ѿлжнмъ. С използва просто бъдеще време: побѣднмъ, не ѿтстъжнмъ. Г предпочита и употребата на отрицателната заповед за забрана, образувана от глагола моѣн: не моѣте прѣвратнмъ; не моѣмъ са ѿбѣнмъ. В С стои на същото място: да не прѣнесете; не кѣзбонмъ са.

В изследването ние установихме още различия, които не класифицираме тук, спирайки се само на най-ярките.

Сравнението на новонамерения текст в Германовия сборник с известния досега най-стар български текст на същото слово в Супрасълския сборник и публикувания като негов източник гръцки текст се движеше в две посоки: текстологично и езиково изследване. В преобладаващата си част и двете донесоха данни за два отделни превода на словото. И макар че тук се приема работният термин „варианти“, като най-удобен при сегашното състояние на въпроса, убеждението на автора е, че бъдещите изследвания ще донесат сигурност на твърдението за два отделни превода.

ЗОГРАФСКИЯТ СБОРНИК, ПАМЕТНИК ОТ КРАЯ НА XIV ВЕК

Климентина Иванова

Между ценните ръкописи в библиотеката на Зографския манастир в Света гора се намира един сборник със слова и жития, важен за историята на средновековната българска книжнина. Той е отбелязан в описите на А. П. Стоилов и Г. И. Илински¹, но по-специално внимание му обръна Йордан Иванов, който публикува част от оригиналните български произведения, намиращи се в него. От преводните материали е обнародвано само Първоевангелието на Яков от П. А. Лавров в „Апокрифическите текстове“², но руският учен не споменава нищо за ръкописа, от който е извлечъл този апокриф. В двете издания на „Български старини из Македония“ Йордан Иванов дава кратка характеристика на сборника, като отбелязва, че възнамерява да му посвети отделно изследване. В неговия архив са запазени фотокопията от словата на патриарх Евтимий и Климент Охридски³. По време на своите научни занимания в Зографския манастир Ст. Романски е заснел началото на всички слова и жития в сборника, някои отделни листове и оригиналните български творби⁴. Благодарение на този микрофилм, днес паметникът може да бъде привлечен в научните изследвания върху книжовното наследство на българските исихасти от втората половина на XIV в.

Йордан Иванов го нарича „Зографски синаксар“, като изхожда от календарната подредба на словата и житията в него. Въпреки че не е редно да се променя веднъж приетото название на даден ръкопис, смятам, че по-точно е той да бъде наречен „сборник“, тъй като в науката вече се е утвърдила практиката под „синаксар“ или „пролог“ да се разбира сборник кратки (проложни) жития.

Зографският сборник съдържа слова и жития в календарен ред от началото на църковната година, 1 септември до 19 януари. Поради това,

¹ А. П. Стоилов, Преглед на славянските ръкописи в Зографския манастир, Библ. Приложение на Църковен вестник, София, 1903, кн. 7—8; Г. А. Илински, Ръкописи Зографского монастыря на Афоне, Известия Русского археологического института в Константинополе, т. XIII, София, 1908, стр. 274. Ръкописът е описан под № 171, съвсем кратко: „Пролог (II г 6) 432 бум. лл. (26, 2 × 19,2) по 30—32 стр. полууст. XIV в.; редакция среднеболгарская“.

² П. А. Лавров, Апокрифические тексты, Сборник Отделения русского языка и словесности, т. 67, 1899, кн. 3, стр. 52—63.

³ Научен архив при Централната библиотека на БАН, фонд 52, а. е. 294; и от материалите на Йордан Иванов в Климентовата комисия; фонд сбирка V, инв. № 85.

⁴ Научен архив, БАН, фонд 130, а. е. 138 и 140.

че нямам непосредствени впечатления от него, ще цитирам описанието, което му дава Йордан Иванов в „Български старини из Македония“¹: „Този паметник има 432 листа, размер 27×20 см жълтеникаво писмо, среднобългарска редакция. Писан е от няколко ръце и почерци, но все се забелязва, че някой опитен книжовник, комуто принадлежат повечето листове, е пипал и упътвал преписа на цялата книга. Неговият почерк е преход между полуустав и бързопис... Пък освен това и различните водни знакове на хартията му се отнасят все към същия век [XIV в.]. Няма съмнение, синаксарът е най-старият познат препис с Евтимиеви произведения от времето на самия патриарх, ако не и на самия писар на Евтимий.“ Във второто издание на своята книга Йордан Иванов отива още по-далече в предположенията си и смята, че част от ръкописа е дело на самия патриарх: „Твърде е възможно преписвачът да е бил самият автор на житието [на Иван Рилски, б. м., К. И.] или най-малко един от неговите най-близки сътрудници-ученици. Със заобления бързопис на поменатите по-горе сборници са преписвани и Евтимиевите служебници. В сборник № 103 [Зографския сборник, б. м., К. И.] в заглавието на Евтимиевите произведения пред името на автора (Евтимия) стои титулът *кѣѣ* (господин), а името на Търново се предхожда от местоимението *нашъ*. По-късно, когато Евтимий не е бил вече между живите и Търново било вече в турски ръце, някой четец на сборника се е опитал с ножче да изтрива думите *кѣѣ* и *нашъ*, защото ги смятал вече за анахронизъм“².

Ръкописът от Зограф е интересен както откъм съдържание, така и с правописните, езиковите и палеографските си белези. Тук ще бъдат засегнати само въпросите за състава на сборника, за подбора и редакцията на отделните произведения в него и за мястото му между подобни по тип паметници³.

Тъй като Зографският сборник е малко познат в науката, ще започна с кратко описание на ония езикови и правописни особености, които са свързани с неговото датиране и определят принадлежността му към известна книжовна школа.

Сборникът е дело на няколко книжовници. Откъм писмо те се разделят на две групи: едните, между които и известният поп Герасим, преписвач на редица паметници от втората половина на XIV в., пишат с характерен заоблен полукурсив, с букви от бързописен тип, често изтеглени нагоре, с начертания в правописния маниер на гръцкото четиририлейно писмо. Втората група преписвачи пишат с полуустав, някои красиво, други — доста небрежно; личи и различна школовка. Всички книжовници, които са се трудили над сборника, изглеждат опитни в писмената работа. Повечето от тях имат индивидуално оформен почерк и пишат четливо. Редовете са в зависимост от едрината на писмото — от 25 до 32 реда на страница, най-често 30 реда.

Откъм език и правопис паметникът се свързва с редица ръкописи на Търновската книжовна школа от втората половина на XIV в. Езикът на преводите е източнобългарски, а правописът на целия сборник показва, че неговите създатели имат установени правописни навици и макар и не навсякъде и не в еднаква степен спазват определени правописни норми.

¹ Й. Иванов, Български старини..., I изд., стр. 41.

² Пак там, II изд., стр. 369.

³ Върху палеографското описание на сборника работи Елена Коцева.

Според употребата на еровите гласни Зографският сборник принадлежи към т. нар. двуерова смесена школа; в него *ѣ* и *ѥ* се пишат без определена система, като преобладава *ѣ*. Замяната на носовките също е проведена с известни колебания, а в употребата им се чувства тенденция да не се пишат две еднакви носовки една след друга. Йотацията е слаба; *ѣ* и *ѥ* пазят етимологичните си места.

При какви исторически обстоятелства и в какви среди е съставен Зографският сборник? За времето на неговото съставяне говорят произведенията на патриарх Евтимий, които авторите са включили наред с преводните творби. В наслова на житията Евтимий е титулуван „патриарх“ и „*кѣрѣ*“, следователно този ръкопис е създаден между 1375 и 1393 г., когато Евтимий заема търновския патриаршески престол. Трябва да се предположи, че паметникът е писан през първата половина на Евтимиевото патриаршество, когато са били създадени най-популярните му жития, но още не са написани похвалите на Михаил Войн (22 ноември) и Иван Поливотски (4 декември). В полза на подобно предположение говорят и отклоненията от строгите правила на Евтимиевата правописна реформа, които показват, че книжовниците, писали сборника, още не са имали достатъчна практика, за да спазват точно редица особености на Евтимиевия правопис — обстоятелство, което ни насочва към 80-те години на XIV в.¹ Ще отбележа още, че единственият известен датиран ръкопис, в който се среща същото „поп Герасимово писмо“, е писан в 1367 или 1362 г.²

Не разполагаме с пряко свидетелство за книжовното средище, в което е създаден Зографският сборник, но редица негови особености ни насочват към крупно манастирско „ателие“, където големи групи преписвачи са извършвали своеобразна „издателска“ работа — изправяли и размножавали голям брой ръкописи. Такъв характер има книжовната дейност в манастирите на Атон и в Търново, но в търновските ръкописи като че се наблюдава по-добра книжовна школовка. Групиране на преписвачи с различни правописни навици намираме най-вече в Света гора. Ние познаваме едно „ателие“ в лаврата „Свети Атанасий“, където старецът Йоан, а по-късно — до 70-те години на XIV в. неговият ученик Методий, събират около себе си монаси и миряни, за да разпространяват новопреведени или поправени книги и да ги предадат на „божествените и свети църкви на българската земя“³. Зографският сборник носи белези на паметник,

¹ Най-ярък пример за правописните колебания на съставителите на сборника представя употребата на носовките. Някои преписвачи съвсем редовно пренебрегват основното правило да не се пишат две еднакви носовки една след друга. Примерите са многобройни: *сѣненѣжъ*, *развѣратнѣшѣжъ*, *гѣлѣвѣшѣжъ*, *дѣнскѣжъ* (676); *дѣнчѣаа*, *ражѣжѣжъ* (302а); *горѣнаа*, *нескѣрѣннѣжъ*, *небѣлѣзннѣжъ*, *неокалѣнѣжъ* (63а); *вѣнатѣрѣнѣшѣжъ*, *чѣстѣтѣствѣжѣжъ*, *самѣжъ* (177а); *ѣскеѣрѣнѣшѣаа* са (л. 229а); *вѣдѣжѣжъ*, *стѣжъ* (325б); *вѣздѣчѣшнѣжъ* и *пѣвѣстнѣжъ* (л. 326а); *сѣхѣдѣшѣжъ*, *вѣднѣмѣжъ*, *некнѣднѣмѣжъ* (л. 374а) и мн. др.

След шушкови съгласни се наблюдава същата неустановеност: наред с *ж* след *ж* и *ш* се среща и *а*; при *ш* замяната на *ж* с *а* е много честа.

² Този ръкопис, представящ Постнически слова на Василий Велики, се намира също в библиотеката на Зографския манастир.

³ В. А. Розов, *Българские рукописи Иерусалима и Синая*, сп. Минало, III, 1914, кн. 9, стр. 33.

възникнал в резултат на продължително и непосредствено общуване между гръцки и български монаси. Графичното оформяне на голяма част от този ръкопис (александрийското писмо) го причислява към ония паметници, в които естественото сближаване на среднобългарското писмо с гръцкото достига завършен вид. Впечатлението за нова външна форма оставя подражаването на гръцките бързописни начертания и надредните знаци и ударенията у повечето преписвачи. Употребява се не само остро ударение, но и тежкото, което се поставя върху последната сричка, както е в гръцки език. Сиркумфлексът, който се отбелязва като малка дъгичка, се среща най-често в края на думите и в гръцки думи; по подражание на техния правопис. Придихания се поставят редовно не само върху всички гласни в началото на думите, но и в средата на сложни думи, чиято втора съставка започва с гласна. Силна тенденция към сближаване на писмото с графиката на гръцките ръкописи се чувства и в употребата на гръцки букви, особено на ω , която тук се среща по-често, отколкото в кой да е известен на мене среднобългарски ръкопис от тази епоха¹. За непосредно използване на гръцки текстове и голяма книжовна практика говори точността и последователността при предаването на чуждите думи (църковни термини, имена и др.)².

В полза на предположението, че Зографският сборник е създаден на Атон, говори и голямата му близост с някои атонски ръкописи, част от които произхождат от светогорския манастир Ксеноф, а днес се намират в библиотеката на Румънската академия на науките³.

Зографският сборник е предназначен да задоволи нуждите на духовенството от подбрани престолни проповеди и похвали. Подобни сборници са били винаги необходими в църковната практика, но през XIV в. при повишените естетически изисквания и високия критерий за художественост, особено остро се налага да бъдат преведени и преработени подходящи образци. Служебното предназначение на сборника се е отразило и на външното му оформяне. Украсата е скромна; леко орнаментираните заглавки и по-рядко скромни плетеници показват началото на словата. Двете приписки, дело на един от преписвачите на паметника, също имат делово предназначение: те се отнасят до реда в употребата на словата. На л. 166 над словото за Рождество Богородично от Андрей Критски преписвачът е прибавил: Дѡстоѣнъ ѿдѣѣти ꙗко сѣ слово ꙗзѣкъше е нынѣ
слово сего ꙗзѣкъша. ꙗкоже, ꙗкоже мѣрѣна е землѣ. и по си прочаа? На

¹ ♦ навсякъде се редува с ω и други графемни на тази гласна. На л. 74а например, на 868 буквени знака се срещат 45 ω , 37 ϕ и 3 широко ω . На л. 10а (друг почерк) на 1193 знака — 35 ω , 39 ϕ и 7 ω и т. н.

² В правописно и езиково отношение Зографският сборник е близък с ръкопис № 1045 от Софийската народна библиотека, чиито особености са проучени от Хр. Кодов, срв. Слепенски сборник. Среднобългарски паметник от края на XIV в., Известия на Народната библиотека „Кирил и Методий“, VII, 1967, стр. 33—110.

³ Това са ръкописите № 150, 151, 152 и вероятно 153, 301, 302 и 305. Изглежда, че те са били пренесени в Румъния от известния книжовник и мистик Пасий Величковски след 1746 г., защото Барски в своята книга за пътешествията си по светите места (1723—1747 г.) бележи, че в Ксенофската библиотека е намерил много сръбски и български ръкописи. Порфирий Успенски, който в края на миналия век обикаля светогорските книгохранилища, изрично отбелязва, че в тази библиотека не е останал нито един славянски ръкопис. В приписката на рък. № 151 е отбелязано, че книгата принадлежи на ман. Ксеноф.

л. 228б в долния край на листа е отбелязано: *мца дѣ ꙗзѣ стѣж*
аннѣ н се ꙗ, т. е. на този празник да се чете словото, поместено под
9 септември (Благовещение на Йоаким и Анна).

Още една особеност на Зографския сборник е показателна за обстоя-
телствата на неговото създаване: при външното оформяне на сборника
(доколкото личи от заснетата му част) има известна непрегледност, осо-
бено в свързването на словата, която говори за недостатъчна съгласува-
ност в работата на отделните преписвачи. Цели пасажки са поставени не
на място, има недописани и празни страници. Краят на словото за Благо-
вещение Богородично от Йоан Евийски (л. 42а) се намира в средата на
словото за Въздвижение на кръста от Андрей Критски (л. 40а—43а), а
л. 42б е празен. На л. 83а между житието на Петка от Евтимий и сло-
вото за Лука е вмъкнат краят на похвалата за Яков Алфеев от Никита Паф-
лагон. Преписвачът на тази част, или някой друг, е забелязал грешката и
грижливо е зачертал написаното. Половината от л. 285б е оставена празна,
а пълният текст продължава на л. 286а. Същото се повтаря и на л. 367б,
където от следващия лист пише друга ръка. Хомилията на Златоуст за
избиването на младенците е започната на л. 338а долу, но преписвачът
е изменил реда на словата и затова я е пренесъл на л. 341а. Несъгласу-
ваността може да се дължи на големия брой на преписвачите и на неед-
наквата им опитност. Възможно е също сборникът да е бил съставен от
няколко източника или към него да са били прибавени новоприведени
произведения и т. н.

Като най-ранен представител на една нова редакция в среднобългар-
ската проповедническа и хомилична литература, създадена с участието
на исихастите, Зографският сборник е нов момент в историята на средно-
вековната ни книжнина. Той е интересен преди всичко с подбора на про-
изведенията, застъпени в него. Анализът на подобни исторически създали
се сборници с устойчив или относително устойчив състав, според Д. С. Ли-
хачов, открива нов, допълнителен извор за историята на текста на вли-
защите в тях произведения и за литературния вкус на читателите и пре-
писвачите от дадена епоха¹. В това отношение значението на сборници
като Зографския е особено голямо, тъй като въпросите за културното
наследство на исихазма още не са напълно изучени. В този паметник са
намерили място нови произведения на византийската литература, които се
превеждат за първи път у нас, и нови преводи и редакции на по-рано
преведени творби. „Влезли в обръщение“ в България през XIV в., те пре-
минават в Румъния и особено в руската книжнина и затова тяхното изу-
чаване има пряко отношение към проблема за характера и обема на
второто южнославянско влияние в Русия и руския агиографски стил
през XV в.²

Запазени са сравнително малко паметници, които могат да бъдат
привлечени при проучването на нашия ръкопис. Най-ранните сборници и
хомиляри съдържат предимно комплекси допаскални и паскални хомилии

¹ Д. С. Лихачев, Изучение состава сборников для выяснения истории текста про-
изведений, Труды ОДРЛ, т. XVIII, 1962, стр. 1.

² Проучването на подобни сборници се поставя като първа задача и в студията на
Л. А. Дмитриев, Нерешенные вопросы происхождения и истории экспрессивно-эмоцио-
нального стиля XV в., Труды ОДРЛ, т. XX, 1964, стр. 72—89.

и слова. В. Ягич отбелязва, че най-ранните славянски паметници от този тип съдържат текстове с библейско и литургично съдържание, а така също похвали, слова и апокрифни разкази. Първите липсват в Зографския сборник. Неговите създатели държат много на каноничността. Единственият допуснат апокрифен текст в него е Първоевангелието на Яков, но тази творба заема по-особено място сред останалите неканонични произведения и мъдчаливо се приема от църквата.

В Зографския сборник намираме образци от всички разновидности на византийската духовна реторика: празнични проповеди, похвални слова, хомилии върху евангелски текстове и дори една епитафия (надгробното слово на Григорий Ниски за Василий Велики). Това разнообразие в съдържанието е показателно за интересите на книжовниците, които са го съставяли и за вкуса на читателите, за които е предназначен.

Наред със словата на Йоан Златоуст — най-известния и авторитетен проповедник на християнския свят — стоят произведения на Александрийската школа (Атанасий Александрийски); на писателите от новоалександрийското направление Василий Велики и Григорий Ниски, на техния по-късен последовател Кирил Александрийски. Техните слова имат ярко изразена монашеска и аскетическа тенденция, актуална и за духовния живот през XIV в., особено за учението на исихастите. Те воюват с ересите за утвърждаване на християнската догматика, с което също са близки на исихазма. Произведенията в сборника са подбрани според литературните им достойнства; включени са най-поетичните творби на Андрей Критски, Йоан Дамаскин, цариградските патриарси, прочутите ритори Тарасий и Герман, Теофилакт Охридски и др.

Съставителите на Зографския сборник се обръщат и към българската книжовна традиция и включват Климентовата похвала за Михаил и Гавриил и три жития на своя именит съвременник — българския патриарх Евтимий.

В ръкописа са поместени и пространни жития и похвали, предназначени за индивидуално четене. По характер те принадлежат към най-високата византийска литература. Някои са създадени по време на големия разцвет на агиографията през IX и X в. Тези произведения са влезли в състава на Метафрастовите чети-минеи. Между тях са две творби на Симеон Метафраст, на известния Никита Пафлагон, Йоан Родоски, Теодор Дафнопат и др. Повечето от тези произведения не са били известни в нашата книжнина и се превеждат за първи път. „Мъченията“, включени в сборника, са литературно обработени и нямат нищо общо с многобройните полуапокрифни жития на пострадали за вярата, така широко разпространени през тази епоха. В техния подбор личи съзнателен стремеж да се попълнят с редки и новопреведени жития известни празноти в българските агиографски сборници, въз основа на месецослова на Ерусалимския устав.

Като завършен цикъл Зографският сборник обхваща първите 4 месеца на църковната година и словата за Богоявление. В края на сборника обаче са поместени още две произведения: словото на Амоний Мних за светите отци от Синай и Раита (14 януари) и Житие на Макарий Египетски от Серапион (19 януари). Те са включени вероятно по личен избор на някой книжовник, когото първото слово е привлякло със силната си монашеска тенденция. Що се отнася до Житието на Макарий Египетски,

известно е, че той се е ползвал с голяма почит сред атонските монаси и особено сред исихастите: Откъси от неговите беседи (т. нар. *Κεφάλια τοῦ ἁγίου Μακαρίου μεταφρασθέντα παρὰ Σιμεῶν τοῦ Λογοθέτου*) са били цитирани на събора срещу Варлаам и Акиндин в 1340 г. в защита на исихазма. Тези две слова се срещат в състава на редица сборници, произхождащи от същия архетип като Зографския.

*

Текстологическият анализ на съдържанието и археографските бележки към всяко произведение ще ни помогнат да си изясним мястото на Зографския сборник сред останалите ръкописи и да се ориентираме в конкретните особености на неговата литературна редакция. За сравнение са привлечени както ръкописи от същата литературна редакция, български и сръбски извод, така и по-ранни паметници с друга подредба на словата и житията. Незаснетите части от този ръкопис се допълнят от най-близките до него паметници: № 1045 от Софийската народна библиотека (Слепченски сборник), ръкопис № 302 от Румънската академия на науките (по микрофилм) и т. н. Прегледани са още: Панегирик на дяк. Андрей от 1425 г. от Църковно-археологическия музей, София; Панегирик на Мардарий от 1483 г. и др. При непосредствено използваните преписи означавам началото и края според пагинацията на паметника. Останалите ръкописи, отбелязани в работата, са ми познати по описи, отделни проучвания и по други данни; при такива преписи отбелязвам само началния лист.

В случаите, когато за даден празник има повече от едно слово (напр. за Въздвижение на кръста, Рождество, Богоявление и т. н.), цикълът като цяло се сравнява с комплексите слова за същия празник, включени в някои по-известни и възходящи към друг архетип ръкописи, с цел да се подчертае новото в подбора на всеки кръг слова за отделните празници.

Текстът е предаден така, както е в оригинала, с надредните знаци, без развързване на съкращенията и без осъвременяване на пунктуацията. При отбелязване на останалите преписи на първо място се поставят тези от български извод и датираните.

В началото на ръкописа има един лист със съдържанието му, писан от друга ръка и по-късно — през XVI—XVII в.

л. 1а—1б: [С]ѧ кннѧ [с]ѧбѣрникъ колѣко нмѧть словъ знан.

л. 2а—3а: Нже въ стѣ ѿца ншего ѿ архієпискѧ константїне гра златоустѧго. слово въ началѣ индикту: ~

Чюдѧ правослѧвнынъ трѣзѣства. свѣтлы мнѣскы памѧти. непостыдѧ бл҃гочѣстнвы вѣсѣѧ. въсѣка ѿчншѧжтѣ досаждѧнѧ нашѧ.

Гръцкият текст на това слово е публикуван между несигурните произведения на Йоан Златоуст у Migne, *Patrologia graeca*, т. 59, кол. 673—674:

Eis tēn ārchēn tēs indikton.

Θαυμάσαι τῶν ὁρθόδοξων αἱ πανηγύρεις, φειδῶν μαρτύρων αἱ μνήμαι, ἀνεπαίσχυντος τῶν εὐσεβῶν αἱ εὐχαῖαι.

Не намерихъ следи отъ по-старъ преводъ.

Други преписи

1. Панегирик на дяк. Андрей от 1425 г., № 182 от Църковно-археологически музей в София, сръбски извод, л. 14а—166¹.

2. Ръкопис № 51 (III в 20) от 1456 г., намиращ се в Югославската академия на науките, сръбски извод. Съдържа слова и жития (Метафрастова редакция) от 1 септември до 20 януари. (Вж. М. Н. Сперанский, Славянская метафрастовская минея-четья, Известия Отделения русского языка и словесности. 1904, 4, стр. 173—202, и V. I. Moštin, Cirilski rukopisi Jugoslavenske akademije. I, 1955, стр. 104—107)².

3. Панегирик на Мардарий от 1483 г., № 4/5 от библиотеката на Рилския манастир, сръбски извод. л. 1а. Съдържа слова и жития за големите празници от 1 септ. до януари³.

4. Ръкопис № 301 от Румънската академия на науките (Стар № 146 от Националният музей на древностите), XV в., сръбски извод, л. 1а. Съдържа слова и жития от нач. на църковната година до 29 декември. Запазен е само край на словото. (Вж. А. И. Яцимирский, Славянские и русские рукописи румынских библиотек, Сборник Отделения русского языка и слов., т. 79, 1905, стр. 458—464)⁴.

5. Ръкопис № 85 от манастира Нямцу (сега се намира в Румънската академия на науките), XV в., сръбски извод, л. 1а. Съдържа слова и жития за м. септември—октомври. Описан е от А. Яцимирский, пос. съч., стр. 744—746⁵.

6. Ръкопис № 86 от манастира Нямцу (сега в Румънската академия на науките), XV в., сръбски извод, л. 86. Съдържа слова жития и поучения за цяла година. Описан е от А. Яцимирский, пос. съч., стр. 746—754⁶.

л. 36—96: *Пѣвѣстѣ ѿакова архїепска іерламкаго, на рожѣство прѣславыиъ
кличѣ нашѣ вѣж н прїснодѣвы марїѣ. блен ѿ:—*

*Въ пѣвѣстѣ дванадесатї племенї инаѣ пшїе, бѣ іѡакїмъ бѣгѣ сѣлѡ.
н прїношааше гнѣ бѣ дары своѣ сѣбѣ. гла въ сѣбѣ, бѣдѣ въ достоанїе
вѣстѣмъ лѡмъ, н въ вѣставленїе мнѣ прѣ бѣгѡмъ мнѣ, н въ мѡе оцѣщенїе.*

Гръцкия текст вж. у К. Tischendorf, Evangelia apocrypha Lipsiae, 1876, стр. 1:

Γενεθλιον τῆς βλεφαρίδας Θεοτόκου. Ἐν ταῖς ἱστορίαις τῶν ἱε' φιλῶν...

Първоевангелието на Яков има няколко славянски превода⁷. Текстът от Зографския сборник изглежда е най-ранният засвидетелствуван ни препис от новия превод, направен през втората половина на XIV в. Гръцкият му оригинал стои най-близо до текста А, обнародван в пос. съч. на Тишендорф, но в някои пасажи се отличава от него.

Преписи от по-стари преводи или редакции намираме в следните ръкописи:

1. Сборник — „Златоуст“ от XIII в., български извод. Намира се в библ. „Салтиков-Шчедрин“, Ленинград. Микрофилм от него има в Софийската народна библиотека (Мф. III 36).

2. Германов сборник от 1359 г., български извод. Намира се в библ. на румънската Патриаршия. (Вж. I. Iufu, Sbornicul lui Gherman (1359), Ortodoxia Revista Patriarhiei Române, București, XII, № 2, 1960, стр. 253—279).

¹ Нататък: Панег. на дяк. Андрей, 1425 г.

² Нататък: Загребски сб., 1456 г.

³ Нататък: Панег. на Мардарий, 1483 г.

⁴ Нататък: рък. № 301, Рум. АН (Яцим.).

⁵ Нататък: рък. № 85 от ман. Нямцу. Тъй като не разполагам с новия опис на П. Панантеску, в който са включени ръкописите от Румънската академия до № 300, след сигнатурата на всеки паметник поставям в скоби и страницата на описа по А. Яцимирский.

⁶ Рък. № 86 от ман. Нямцу.

⁷ В. Ягич, Первоевангелие Якова, Известия ОРЯС, III, 1898, 2, стр. 315—338; И. Порфирьев, Апокрифические сказания, СПб., 1890, стр. 136—148 и др.

3. Ръкопис № 468 от Белградската народна библиотека, първата половина на XIV в., сръбски извод, л. 32а—38а. Съдържа жития, слова и апокрифи. В него се намира и издаденото от Новакович апокрифно житие на мъченицата Параскева¹. (Вж. Љ. Стојановић, Каталог Народне библиотеке у Београду, Београд, 1903, стр. 279).

4. Ръкопис № 1039 от Софийската народна библиотека, средата на XIV в., сръбски извод с вероятна българска подложка, л. 256. Представя пролог за септември—ноември. Между този препис на Първоевангелието и горните има известни редакционни различия. (Вж. М. Стоянов и Хр. Кодов, Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека, т. III, София, 1964, стр. 246—252).

Други преписи:

1. Ръкопис № 1045 от Софийската народна библиотека, края на XIV в., български извод, л. 195а—200а. Представя два отделни ръкописа, вторият от които съдържа празнични слова от началото на църковната година до януари. Както вече се каза, показва голяма близост със Зографския сборник. (Вж. М. Стоянов и Хр. Кодов, пос. съч., стр. 291—295, и пос. изследване на Хр. Кодов)².

2. Ръкопис № 302 от Румънската академия на науките (№ 147 от Националния музей на древ. сп. опис на Яцимирски), XV в., български извод, л. 1а—2а и два листа поставени при житието на Петка от Евтимий. Този ръкопис представя сборник слова и жития с почти същата подредба като Зографския. Микрофилм от него се намира в Научния архив при БАН. Паметникът е повреден и една част от листовите му не са на място. По тази причина А. Яцимирски не е забелязал Якововото първоевангелие и не го отбелязва в своя опис. (Вж. А. Яцимирский, пос. съч., стр. 464—467)³.

3. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 266—386.

4. Загребски сборник, 1456 г., л. 1056.

5. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 66.

6. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 459), л. 146.

7. Рък. № 85 от ман. Нямцу (Яцим., стр. 745), л. 10а.

8. Преписът, издаден от Ст. Новакович в *Starine*, X, 1878, стр. 61 и сл. Сп. Хр. Кодов е еднакъв с преписа от Слепенския сборник.

л. 10а—16а: [ЕВЪ ТЪЖЕ ДНЬ]⁴ НЪЖЕ ЕВЪ СЪХЪ ѠЩА НАШЕ АНРЕА АРХІЕПКА
КРЪСКААГѠ НЪ КЕРЛАМЕННА, НА РѠЖЪСТЕѠ ПРЪСЛАВНЫЖ ЕЛЦЪЖ НАШЪ ЕЦЪЖ Н
ПРЪСНОДЪВЪ МАРІЖ. БЛВН ѠЧЕ.

АЩЕ МЪРНАМА ІЕ ЗЕМЛЪ ПАДЪЖ, НЪ ВРЪЕНЪ СЪПИСВЕТСА МЪРЕ. АЩЕ ЛАКЪТМН
НЪѠ ИСПЫТЪЕТСА, НЪ СВЪЗННОЕ МНОЖЪСТВО ИСЧНТАЕТСА. АЩЕ КАПАА ДЪЖЕВНЫЖ
НЪ ГРЪДЫ. НЪ НЪ ВЪТЪРЪНАА ВЪРЪЕ. НЪ ПЪСКА КЪВАНЪСТВО ПОСТНТАЕТСА;

Гръцкия текст вж. у Migne, *Patrologia graeca*, т. 97, кол. 861—881:

*Εἰς τὴν ἀγίαν γέννησιν τῆς υπεραγίας Αεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρ-
θένου Μαρίας.*

*Εἰ μετρεῖται γῆ σπιδανῇ, καὶ σλατίρ περιγράφεται θάλασσα, εἰ πῆχυσιν οὐρα-
νὸς ἀπεκρίσται, καὶ ἀστέρων πλήθος ἀπαριθμεῖται.*

¹ Нататък: Рък. № 468, Белгр. библи.

² Нататък: Слепенски сборник.

³ Нататък: Рък. № 302, Рум. АН.

⁴ Когато означенията за деня на празника са поставени в скоби, те се намират в полето над текста.

Андрей Критски (ок. 660—740 г.) е един от най-вдъхновените създатели на църковни слова, извънредно обичан и четен във Византия. Автор е на много хомилии, от които 29 са печатани. Най-много слова е създал Андрей Критски за богородичните празници, тъй като тези теми го привличат с лиризма си и му позволяват да вложи много реторичен блясък и да покаже добрата си догматична школовка в емоционалната атмосфера на творбата¹. Среднобългарският превод на това слово е много добър и запазва красотата на своя оригинал, без да затруднява разбирането му. За това помага и стилът на Андрей Критски, на когото липсва прекалената реторичност и усложненост в синтактичния строеж на фразата.

Краят на словото на л. 16а е написан във форма на кръст. Такова оформяне на текста е често срещано в ръкописите от XIV в. В рък. № 302, Рум. АН, например, кръстообразният край на словата е редовно явление.

В прегледаните ръкописи не се намери по-стар превод.

Други преписи:

1. Слепенски сборник, л. 190а—194б.
1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 2а—6а.
3. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 39а—51б.
4. Загребски сб., 1456 г., л. 124а.
5. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 15б.
6. Рък. № 301, Рум. АН (Яним., стр. 459), л. 22б.
7. Рък. № 70 от библиотеката на Крушелолския манастир, XV в., сръбски извод, л. 24б. (Вж. С. Петковић, Опис рукописа манастира Крушедола, Сремски Карловци, 1914, стр. 154—170)².

л. 16б—22а: (Се н). Нже въ стхъ ѿца нашего андреа архієписпа крнска-
агѡ н ієрамаѣніна. слово на рожѣство прѣславныѣ влчцѣ нашѣ вцѣ н
приснодѣвы маріѣ. бавн ѡче.

Начааѡ ѡѡѡ нашнмѣ празннкѡмѣ, настоѣщеѣ трѣѣство. прѣвын ѡѡѡ по
закѡнѣ н сѣнн. еѣе же н кѣ блгодѣтн н нстннѣ вѣхѡѡ.

Над текста се намира цитираната по-горе приписка „достѡит вѣ-
дѣтн...“ Същата приписка се намира и в рък. № 302, Рум. АН.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 97, кол. 805—820:

Ἐγκώμιον εἰς τὸ Γενέθλιον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.

*Ἀρχὴ μὲν ἡμῖν δογτῶν, ἡ παροῦσα πανήγυρις· πρώτη δὲ τῶν πρὸς τὸν νόμον
καὶ τὰς σιγὰς καὶ μέτοι καὶ τῶν πρὸς τὴν χάριν καὶ τὴν ἀλήθειαν εἰσόδος.*

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 6а—10б.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 52а—62б.
3. Загребски сб., 1456 г., л. 116а.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 18а.
5. Рък. № 86 от ман. Няму (Яним., стр. 747), л. 19а.

л. 22б—30а: Нже въ стхъ ѿца наше іѡ презвѣтера дамаскина, слово
на рожѣство прѣвнпорѣчныѣ влчцѣ нашѣ вцѣ н приснодѣвы маріѣ. бавн ѡче.

¹ За Андрей Критски вж. в книгата на Н. Век, Kirche und theologische Litteratur im Byzantinischen Reich, München, 1959, стр. 502.

² Нататък: Крушелолски сборник.

Прѣидѣте въсн ꙗзыци въсѣкъ ꙗꙋ члчѣ н ꙗзы. н възрастъ въсѣкъ н въсѣко достоинство, съ веселѣемъ въсѣмнрнаго веселѣа ꙗꙋжѣство ꙗꙋзѣннмъ.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 96, кол. 661—680:

Ἰωάννου ταπεινοῦ Ἀμασικροῦ μοναχοῦ καὶ προεσβυτέρου, λόγος εἰς τὸ γενέσιον τῆς ἐπεραρίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Ἀειπαρθένου Μαρίας.

Δεῦτε, πάντα ἔθνη, πᾶν γένος ἀνθρώπων, καὶ πᾶσα γλῶσσα, καὶ ἡλικία πᾶσα καὶ ἅπαν ἀξίωμα, μετ' εὐφροσύνης τὸ παγκοσμίου εὐφροσύνης γενέθλιον ἐορτάσωμεν.

Гръцкият препис, от който е превеждано това слово, не се покрива напълно с печатания текст.

По-стар превод или по-стара редакция на словото намираме в следните ръкописи:

1. Ръкопис № 307 от Софийската народна библиотека, XIV в., български извод, л. 210а—214б. Ако се съди по началната фраза, същата редакция на словото се съдържа и в споменатия чети-миней от Югославската академия.

2. Ръкопис № 112 (III с 24), л. 398 в. Нач. Придите в'си ꙗзыци и в'съ родъ чловѣчьскы, и възраст в'сакъ и в'сако достоанье. (Вж. V. Mošić, цит. съч., стр. 169).

3. Ръкопис № 458 от Белградската библиотека, XV в., сръбски извод. Текстът на словото тук е по-различен: Прѣидѣте въсн ꙗзыци н въсѣ родъ чловѣчьскы н въсакъ възраст въсн кѣпно достоинно съ веселѣемъ въсѣмнрное трѣжѣство ꙗꙋзѣвати. (Вж. Љ. Стојановић, Каталог..., стр. 273).

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 11а—18а.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 626—746.
3. Загребски сб., 1456 г., л. 97а.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 226.
5. Рък. № 301, Рум. АН (ѡчим., стр. 464), л. 36а.
6. Крушедолски сборник, л. 176¹.

И така, за рождество Богородично в Зографския сборник са поместени 3 слова и един апокрифен разказ. Като изключим двете слова на Андрей Критски, останалите се срещат в по-стари преводи и редакции. В сборници с празнични слова или със смесено съдържание, отличаващи се със старинност — Германовият сборник, Сборник № 468 на Белградската народна библиотека и др., — се срещат обикновено само две произведения: Първоевангелието на Яков и едно слово, приписвано на Златоуст с начало: „Светлыи днь днс н чюдѣнъ...“

л. 30а—39б: (Се ♂). Ἰωάννα μνῆχα н презентера свиѣ слово на благоушѣнїе ѡуакнма н анны.

¹ Крушедолският сборник, който според Шафарик е от нач. XV в., изглежда е преписан от два източника: в него има няколко слова от редакцията на Зографския сборник, но общото съдържание го отнася към по-старите паметници. По своя състав той се свързва със споменатия рък. № 468 от Белградската библиотека, от втората четвърт на XIV в., перг. и хартия, сръбски извод, с черти на дълбока старинност. (Вж. Љ. Стојановић, Каталог..., стр. 294—305).

Велнкѣнъ апѣлъ. нже бжтвѣны тѣмъ сказатель ѣже спсѣнѣа нашегѣ
искъпѣа, наѣчасть. ѡбѣщае. запрѣщае. молн въ всемъ благодарити. непрѣ-
стѣнно молнитсѣ, н се въсемъ чѣкомъ лѣтъ естъ.

Словото за Благовещение на Йоаким и Ана не е намерио широко разпространение в южнославянската средновековна литература. Неговият автор, Йоан Евийски, живее през VIII в. и е известен с няколко проповеди, които най-често се приписват на Йоан Дамаскин¹.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 96, кол. 1460—1500:
Ἰωάννου μονάχου καὶ πρεσβυτέρου Εὐβοίας, λόγος εἰς τὸν εὐαγγελισμόν τῶν ἀγίων δικαίων Ἰωακείμ καὶ Ἀννης καὶ εἰς τὸ γενέθλιον τῆς υπεραγίας ἐνδόξου Ἀειπαρθένου Μαρίας τῆς Θεοτόκου.

Ὁ μέγας ἀπόστολος (Παῦλος) ὁ τῶν μεγάλων μυστηρίων ἐξηγητής, τὰ τῆς σωτηρίας ἡμῶν πραγματούμενος ἐκδιδάσκει, ἐλέγχει, ἐπιτιμᾷ παρακαλεῖ ἐν παντὶ εὐχαριστεῖν, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι.

Текстът се чете трудно поради старанието на преводача да се придържа към всички синтактични обрати на своя оригинал.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 186—276.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 746—926.
3. Панег. на Марларий, 1483 г., л. 286.
4. Рък. № 86 от ман. Нямцу (Яцим., стр. 747), л. 216.

л. 40а—43б: (Се ΔΙ). Нже въ стхъ ѡца ншегѣ анреѣ іеросолѣмѣнта. на
възвѣнженіе чѣтнаго крѣта. бавн ѡче.

Възлюбленни, подвижнѣ днѣ іакѣ цѣвѣнни, ѡстны. въспрѣимѣмъ псалтирь н
гѣсан. поимъ въ нашемъ поимъ радѣмно. поимъ въздвѣнже нѣсѣлабѣнаа.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 97, кол. 1035—1045:

Εἰς τὴν ὕψωσιν τοῦ τιμίου σταυροῦ.

Κινήσωμεν, ἀγαπῆτοι, σήμερον, ὡς κινύραν τὰ χεῖλη. Ἀναλάβωμεν ψαλτήριον καὶ κινάραν. Φάλλωμεν τῷ Θεῷ, φάλλωμεν συνετῶς.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 28а—316.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 1186—1196.
3. Загребски сб., 1456 г., л. 217а.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 466.
5. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 459), л. 656.
6. Рък. № 85 от ман. Нямцу (Яцим., стр. 745), л. 60а.

л. 43б—48б: (Въ тѣже днь). Тогоже стго ѡца ншего анреѣ іеросолѣмѣнѣнна, слово ѡвѣе речѣное на въсемѣрноѣ възвѣнженіе чѣснаго н жнѣвѣтѣ-
раѣнаго крѣта: —

Крѣта трѣжьство творѣмъ, н црковное ѡсѣщаеѣса нспѣненіе. крѣта трѣжь-
ство творѣмъ, н радѣстн зарѣмн въселѣныж просѣтъѣѣса анѣе.

¹ Библиография за Йоан Евийски вж. у Н. Веск, цит. съч., стр. 502—503.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 97, кол. 1017—1035:

Eis tēn panhōsmon 'Υψωσιν τοῦ τιμεῖν καὶ ζωοποιῶν σταυροῦ.

Σταυροῦ πανήγυριν ἄγομεν, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας ἅπαν καταστράλλεται πλήρωμα. Σταυροῦ πανήγυριν ἄγομεν, καὶ χαρὰς μαρμαρυγαῖς τὸ τῆς οἰκουμένης καταλάμπεται πρόσωπον.

Това слово се среща и в по-архаична редакция, която намираме в:

1. Ръкопис № 1039 (Пролог за септември—ноември) от Соф. нар. библиот. от ср. на XIV в., сръбски извод, но със следи от българска подложка, л. 42а—43б. Нач.: Кръта празньственне творнмъ и все црквеное испълненне wzаряющнсе бгoрaзoумѣкымъ, крѣта прѣзньство творнмъ. и лoчнaмн рaдoстнымн лицe все въселенне прoсвѣщaется.

2. Рък. № 112 (III с 24), Загр. АН, л. 223. Началото на този препис напълно се покрива с горния.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 316—35а.

2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 1196—1286.

3. Загребски сб., 1456 г., л. 223.

4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 526.

5. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 459), л. 696—746.

6. Рък. № 86 от ман. Нямцу (Яцим., стр. 747), л. 26а.

л. 49а—50б: (Въ тѣже днь). пѣндwлѣа прѣзвѣтера ѡвнтѣан вѣзантинскыа, на възвнженіе чѣнагw крѣта: —

Па́кы възвнжѣтсѣ крѣтъ, па́кы теа́ръ роуѣса. па́кы възвнжѣсѣ крѣтъ, па́кы прѣзнѣтъ азычн. паче же слово на начало възвѣдѣмъ.

Във византийската проповедническа литература с името на Пантолей се срещат две слова: за чудесата на Михаил архистратиг и за Въздвижение на кръста. Според Х. Бек те принадлежат на двама различни автори. Пантолей, архидякон на Голямата цариградска църква, е написал само първото слово, което също е преведено на славянски. Втората творба е на Пантолей, презвитер на Византийския манастир в Ерусалим. Словото за Въздвижение на кръста е влязло в състава на сирийските хомилиари¹.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 98, кол. 1265—1269:

Πανταλέονος προεβυτέρου μονῆς τῶν Βυζαντινῶν, eis tēn 'Υψωσιν τοῦ τιμεῖν καὶ ζωοποιῶν σταυροῦ.

Πάλιν ὑψοῦται σταυρὸς, πάλιν ἡ κτίσις ἀγάλλεται. Πάλιν ὑψοῦται σταυρὸς, πάλιν ἐορτάζει τὰ ἔθνη.

По-архаична редакция на това слово се намира в същите два ръкописа, в които се среща по-стара редакция на предишната творба:

1. Ръкопис № 1039 (Пролог за септември—ноември), л. 44а—45б. Нач.: Пaнтoлѣа (sic) прѣзвѣтера цркве вѣзантънскнѣ чтенне на възвнженне чѣнаго и жнвoтвoрѣцaгo крѣта. Ъл Ъл... Па́кы възвнжѣтсѣ крѣтъ па́кы

¹ Н. Век, цит. съч., стр. 457—458.

2. Рък. № 112 (III с 24), Загр. АН. Началото на преписа се покрива с текста на № 1039.

6. Крушедолски сборник, л. 40а.

5. Крушедолски сборник, л. 35б.

Преводът на словото е много точен и хубав, особено като се има пред вид, че Василий Велики, който е по-умозрителен от Златоуст, изгражда творбите си с много дълги фрази и усложнени конструкции. Изглежда, че това е първият превод на произведението в нашата средновековна литература.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 42а—47б.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 129а—135а.
3. Загребски сборник, 1456 г., л. 229б.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., 53б.
5. Рък. № 301, Рум. АН (Ячим., стр. 459), л. 74б.
6. Рък. № 86 от ман. Нямпу (Ячим., стр. 747), л. 28б.

Следователно от 5-те слова за 14 септември само за 2 се намери по-стара редакция. В най-ранните сборници с подобно съдържание покрай тези две слова се срещат и други творби: известният разказ за кръста с нач.:

Въ лѣто зѣцѣтѣющѣхъ константинѣ великомѣ (в рък. № 1039, Софийската нар. библ.; в Германовия сборник; в рък. 112 (III с 24), Загр. АН); и друго слово без автор, с нач. „Понеже оубо благодатноу бо“ (в сб. № 468 от Белградската библиотека, вж. Љ. Стојановић, Каталог..., стр. 304)

л. 59а—62б: (Се кс). Нже въ стхъ ѿца нше ѿвѣнна архіепкпа кѣнстантинѣ града златовстаго. похвалное стмѣ аплѣ н еуангѣ ѿвѣнна бгословѣ. ѿче бавн: —

Иже повѣномъ вънѣшнимъ зрѣтеле, егда некоего доблестѣна страдалица н вънѣшника ѿ нежданѣ пришеша свѣдѣтъ, сътекажѣса въси еже видѣти того бѣрѣвы н крѣпость н хѣдѣжѣство въсе.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 59, кол. 23—24:

Ὑπόμνημα εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Ἀπόστολον καὶ Εὐαγγελιστὴν.

Οἱ τῶν ἀγῶνων τῶν ἑξωθεν θεωρεῖται διὰ τῶν γενναίων ἀθλητῶν καὶ στεφανίτην ποθὲν ἤκοντα μάθωσι, συντρέχουσιν ἅπαντες ὥστε ἰδεῖν αὐτοῦ τὰ παλαιόματα καὶ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἰσχὴν ἀπαυαν.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 47а—52а.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 138б—145б.
3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 88б.
4. Рък. № 301, Рум. АН (Ячим., стр. 460), л. 87а.
5. Крушедолски сборник, л. 63б.

л. 63а—67б: (Въ тѣже дн). Іѡ архіепкпа кѣнстантинѣ града златостаго. похвалное стмѣ ѿвѣнна аплѣ н еуангѣ н бгословѣ. бавн ѿче: —

Іѡаннѣ въ ефесѣ асінствѣмъ. ѿвѣнна асінскаа похвала. паче же въселенѣн ставлѣ. Іѡаннѣ възлюбленныи хѣзъ бченнкѣ, н ежѣгѣ слова тржебѣ.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 59, кол. 609—614:

Τοῦ αὐτοῦ, λόγος εἰς τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν Θεολόγον.

Ἰωάννης ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας, Ἰωάννης τῆς Ἀσίας τὸ καύχημα, μᾶλλον δὲ τῆς οἰκουμένης ὁ στῆλος, Ἰωάννης ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Χριστοῦ μαθητῆς καὶ τοῦ Θεοῦ λόγος σάλλυξ.

Между гръцкия текст и превода има някои малки различия, които вероятно се дължат на редакцията на оригинала. В останалата част нашият текст следва точно печатания.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 52а—566.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 1456—155а.
3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 92а.
4. Рък. № 301, Рум. АН (Яним., стр. 450), л. 92а.
5. Рък. № 86 от ман. Нямцу (Яним., стр. 747), л. 30а.
6. Ръкопис № 463 от Белградската народна библиотека, XV в., сръбски извод, но личи българска подложка, л. 1а (вж. Љ Стојановић, Каталог..., стр. 283—285)¹.

В някои ръкописи, показващи по-голяма старинност, се помества едно апокрифно хождение на Йоан Богослов с нач. *Бѣ по въз'шѣствѣн га ншѣго к хѣ на нѣса събраше всн аплы въ гѣп'снманию. н рѣ пѣтръ съ ннмъ.* Срв. напр. рък. № 112 (III с 24), Загр. АН (А. И. Яцимирский, Мелькие тексты и заметки..., Известия ОРЯС, XXI, 1916, кн. 1, стр. 232; М. Сперанский, Сентябрьская минея-четья до-макарьевского состава, Известия ОРЯС, I, 1896, кн. 2, стр. 250).

л. 67б—74а: *Никѣты пѣфлагѣннѣна. пѣхвалное стмѣ аплѣ іакѣвѣ алфѣ-окоу. бакн ѡчѣ: —*

Вчера н прѣжѣ блаженнѣн въ аплѣхъ ѳѡма свон страданѣн н разлѣченѣа прѣложнѣ пама, ѡнана н слакаго н краснаго на вчрѣдн ѡвѣда раство-реннаго дхѡма.

Авторът на похвалата, Никита Пафлагон, е един от най-известните византийски писатели от IX в., проповедник, философ и агиограф. Получил блестящо образование и, в духа на времето, ценител на елинистичната култура, Пафлагон твори предимно в областта на църковната реторика. В произведениата му се чувствава влиянието на древните автори. Неговите съвременници го считат за най-голям оратор след патр. Фотий. Той е автор на повече от 50 хомилии върху църковни автори. Неговите произведения са се разпространявали в отделни сборници, в две версии К. Крумбахер го счита идентичен с Никита Давид, автора на житието на патр. Игнатий. Според Х. Бек се касае за двама различни писатели².

Гръцкия текст вж. у Migne, Pat. graeca, т. 105, кол. 145—164:

Εἰς τὸν ἄριον καὶ πανεύφημον ἀπόστολον Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου.

Χθὲς καὶ πρῶτην ὁ μακαριώτατος τῶν ἀποστόλων Θεομᾶς, τῶν αὐτοῦ παθημάτων καὶ τῆς ἀναλύσεως προτεωρόμενος τὴν μνήμην, λαμπρῶς ἐδεξιόσατο, ἡδίστης ἡμῖς ἐσιώσεως καὶ θερμότητος ἀναπλήσεως πνευματικῆς.

Преводът на похвалата издава книжовник, отлично запознат с гръцкия език, с голяма литературна практика и усет към словото. Употребяваната лексика ни насочва към кръга на патр. Евтимий Търновски. Въз-

¹ Този ръкопис показва голяма близост със Зографския сборник. Произхожда от Призрен. Началото му липсва. Започва със словото за Йоан Кръстител и завършва с житието на Стефан Нови. Подредбата и редакцията на словата, както показва описът, са същите като в нашия паметник, но в сборник № 463 се съдържат три произведения, които липсват в Зографския сборник: Беседа за апостол Тома от Златоуст (л. 76); Мъчение на Уар (л. 46б) и Похвално слово на Въведение Богородично от Герман Константинополски (л. 197б). Тези творби се срещат и в други ръкописи, близки по подредба до Зографския. Нататък: Рък. № 463, Белгр. библи.

² К. Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur, München, 1897, стр. 167; Н. Век, цит. съч., стр. 548.

можно е преводач да е и самият патриарх. Едно изследване в тази насока е необходимо, още повече, че преводаческата дейност на големия български книжовник не е напълно проучена.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 59а—66а.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 159а—169б.
3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 98а.
4. Рък. № 463, Белгр. библ., л. 11а.
5. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 460), л. 100б.

л. 74а—82б: Житіе н жнзнь прѣпныѣ матере наша прѣраскєвн. въ немже н како прѣнесєна бы въ прѣславныи [нашъ] градъ трѣновѣ. съписанъ [курї] еуфумїемъ патріархумъ трѣновскымъ. Благославенъ ѿче. †

Аще въ любвѣныи ѿбыче зѣкънъ еже любезныи памати помнѣати. н тѣ съзрѣцѣвати ѿбразы н дѣланїа же н глы. мнѡжнѣе же н тѣ побѣа жн-
вѡпнсѣвати, мнѡгѡ пѣ мнѡжає качнмо бждє н стѣлѡ желѣтелно бгѡлю-
безныимъ, еже бжнхъ бгѡдѣнкъ чѣстнѣ почитати, н тѣ памати н дѣланїа
на пѣлѣжъ повѣствовати.

Този най-стар препис на Евтимиевата творба не е публикуван изцяло. Проф. Йордан Иванов печата само част от разказа за пренасяне на мощите¹.

Други преписи (без разказа на Григорий Цамблак):

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 66а—72а (без край).
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 169б—186а.
3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 103а.
4. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 460), л. 106а.
5. Рък. № 463, Белгр. библ., л. 19б. Последните два преписа имат в заглавието „прѣ-

славныи нашъ градъ Трѣновѣ“ и „съписано курї еуфумїемъ“.

6. Рък. № 85 от ман. Нямцу (Яцим., стр. 746), л. 87б.

л. 83а—93а: Похвалное стѣс аплоу н еуанстѣ асцѣ. бавн ѿче: —

Апѣкое трѣжество всѣа дне. асча бжтєныѣ блнстѣжн, н всѣа любѡпраз-
дєствєныѣ просѣвѣжн тѣмже градѣте всрѣдно н горацнмъ срѣцѣмъ къ
сємѣ прнстѣплѣше, н просѣвѣнїѣ прнчѣстнѣса потѣшнѣса.

В Зографския сборник това похвално слово е без автор, но в рък. № 302 на полето срещу заглавието е отбелязано „дафнопатѡко“. Теодор Дафнопатис, комуто се приписва похвалата, е живял през Х в., но между произведенията му, указани в Patr. graeca, т. 111, не намерих такава творба.

¹ Български старини из Македония, II, 1931, стр. 432—433. Преписите на Евтимиевите произведения от Зографския сборник, паметник, възникнал в средата на исихаста — непосредствени ученици на българския патриарх, стоят най-близо до първообраза и представят голям интерес за науката. От тях, както вече се каза, е публикувано изцяло само житието на Иван Рилски. Тѣй като възнамерявам да се спра специално на оригиналните творби в ръкописа, тук ще отбележа само ония преписи от тях, които се намират в сборници със същата подредба и редакция и имат значение за общата характеристика на паметника.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 72а—82а.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 186а—202б.
3. Рилски панегирик на Владислав Граматик от 1479 г., л. 242а.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 111а.
5. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 463), л. 114а.
6. Рък. № 463, Белгр. библи., л. 32б.

В Крушедолския сборник за същия празник е поместено друго слово с нач.: СТѢН БЖІН АПАН І ЄУАНСТЫ Н М(Ч)НИЦЫ (С. Петковић, Опис..., стр. 158).

л. 93а—104а: [Ѡ Ѡ]. ЖИТІЕ Н ЖІЗНЬ, ПРѢБНАГѠ ѠЦА НАШЕГѠ І Ѡ РИЛСКА. СЪПИСАНО [КУРІ] ЄУФУМІЕМЪ ПАТРІАРХѠ ТРЪНѠВЕСКЫН. БАВН. Ѡ.

ВЪ АПОТѢЖ БГО КТѠ НАМЪ ПОИВША БН ІАК НЕ ТЪІЖ О ДѠВЕРЬ АБННЕТЪ НМАШНМЪ Н НЕРАДН, НЖ Н ЗАВНАЩН ЕДНОПЛЕМЕННЫМЪ ДѠВЕРЬН ПРНЧАСТІБ, АЩЕ МАЪЧАНІЕМЪ БЛАЖЕННАГѠ ІѠАННА ЖИТІЕ ПРНШАН БНХОМЪ.

Житието на Иван Рилски е издадено от Йордан Иванов в „Български старини из Македония“, II, стр. 370—383.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 82б—92а.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 216б—234б.
3. Владиславов панег., 1479 г., л. 253б.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 125б.
5. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 460), л. 133б.
6. Рък. № 463, Белгр. библи., л. 57б.
7. Рък. № 85 от ман. Нямцу (Яцим., стр. 74б), л. 109а (само началото).

л. 104б—129б: МНІЕ СТГѠ Н СЛАВНАГѠ ВЕАНКѠМННКА АРТЕМІА. БАВН Ѡ І
ІАЖЕ ВЕАНКАГѠ Н СЛАВНАГѠ МННКА АРТЕМІА ПОВѢСТВОВАТН ХІѠТА МЖЕДѠВ-
ЛЕСТІА Н СТРАНІА, Н ЕЖЕ НЗНАЧАЛА Н Ѡ ПРѢРѠДНТЕЛЕН СЖЩЕЕ ТѠМБ БЛГОРѠ-
ДІЕ, Ѡ СЦЕННЫН СЪБѠРѠ Н БГОСЪБРАННОЕ СЪСТѠНІЕ.

Във византийската литература има няколко произведения за Артемий: две мъченичества за несигурно авторство, една творба от Йоан Дамаскин и това житие, което представя преработка на останалите източници и най-вече на Дамаскин, заедно с обширен разказ за чудесата на Артемий от Йоан, мних Родоски (IX в.). Той е малко известен като писател. Житието му показва, че принадлежи към ония автори от следиконоборческия период, които насочват усилията си предимно към реторична украса на агиографския разказ.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 96, кол. 1160—1252:

Ὑπόμνημα ἡγῶν ἐπεξηγητοῦ τοῦ μαρτυρίου τοῦ μεγαλομάρτυρος Ἀρτεμίου, συν-
λεγεν ἀπὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ιστορίας Φιλοστοργίου καὶ ἄλλων τινῶν παρὰ Ἰωάν-
νου μοναχοῦ.

Τὰ τοῦ μεγάλου καὶ ἐνδόξου μάρτυρος Ἀρτεμίου διεγείσθαι μέλλον ἀνδραγα-
θήματα, καὶ τὴν ἄθλησιν, τὴν τε ἄνωθεν αὐτοῦ καὶ ἐκ προγόνων οὖσαν εὐγένειαν, ὧς
ἰερα πανήγυρις καὶ θεοσύλλεκτον σύστημα.

Преводът е много точен и издържан. Забелязват се някои малки редакционни различия между този текст, и житието, публикувано в Четиминейте на Макарий¹.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 926—1196.
2. Ръкопис № 304, Румънска академия на науките, XV в., български извод (Яцимирский, Славянские и русские рукописи . . ., стар № 149, стр. 470), л. 906.
3. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 235а—278а.
4. Загребски панегирик на Владислав Граматик, 1469 г., л. 1006.
5. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 1406.
6. Рък. № 463, Белгр. библ., л. 726.
7. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 460), л. 145а.

л. 1296—1456: (ѡ ка). Житїе њ жнзнь прѣснаго ѡца нашегѡ іакоуна епѣпа моголенскагѡ. въ немже њ како прѣнесенъ бы въ прѣславныи [нашь] гра трънвѣхъ съписано [курї] еѡѡміемъ патрїархѡмъ трънвѣскимъ. благословен ѡче.

Слава бѡ настоящїа жнзнь, њ всѣхъ мрътїе всѣкожъ сладости слаченше. њ вѣсть само хытѣствовати чачьствѡ образѡмъ нѣкотѡрымъ чюднымъ њ вскобати, њ къ бжжшомѡ ѡснлати вѣкѡ.

Малък пасаж от разказа за пренасяне на мощите на Иларион Мъгленски в Търново обнародва Йордан Иванов в „Български старини . . .“, II, стр. 421.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 1196—135а.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г.
3. Загребски панегирик на Владислав Граматик, 1469 г., л. 712а.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 163а.
5. Рък. № 463, Белгр. библ., л. 112а. (И тук, както в заглавието на житията на Иван Рилски и Параскева, пред Търново стои „наш“, а Евтимий е наречен „курї“).
6. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 460—461), л. 1766.

л. 1456—1496: [ѡхѣтѡмѡрїа. кс]. Мжчєніе стѣгѡ њ славнагѡ хѡа мжчєнника дїмїтрїа. блажен ѡче †

Маѡїміанъ њже њ ерѡваїе покѡрнѣхъ гѡтѡѡ њ савѡрѡматѡ рнмѣнѡмъ, съшєдѡ въ сѡлѡнскѡи гра прѣбываашє ажѡвѡ сын њ бгѡѡрнѣхъ чакъ њ въ глѡбннѡхъ прѣлѡстн поплѡзѡ.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 116, кол. 1173—1184:

Μαξιμιανὸς ὁ καὶ Ἐρνούλιος ἐποτάζας Γόνθους καὶ Σαυρομάτας τοῖς Ῥωμαίοις, κατελθὼν ἐν τῇ Θεσσαλονικίᾳ πόλει διέτριβε, δυνευδαίμων καὶ θεομάχος ἄνθρωπος, καὶ εἰς βάθος τῆς πλάνης ὁλισθηκώς.

Това мъчение на Димитър е от анонимен автор и е широко разпространено в нашата стара книжнина. Изглежда, че е преведено много рано, защото се среща в редица по-архаични сборници. През XIV в. е преве-

¹ Вж. Великие миней-четы, собранные всерусийским митрополитом Макарием, Изд. Археологической комиссии, Спб., 1868—1897, 20 окт., ст. 1573—1633.

дено отново и този именно превод ни е засвидетелствуван в Зографския и в други подобни сборници. От по-стария превод ще отбележа следните преписи:

1. Германов сборник, 1359 г., л. 56а. Нач: *Магнмнѣнъ ерквиѣ при-мачъ готѣ и савроматѣ. рнмаѣнемъ пришедъ въ солѣнъскѣе градъ.*

2. Рък. № 468, Белгр. библ., л. 290б. Нач.: *Максммнѣнъ и Меркоумн [sic] примачъ Готы и Савроднматы ѿ Рнма сышедъ въ Солочнскы градъ.* (Вж. Лб. Стојановић, Каталог..., стр. 305).

3. Рък. № 1039, Софийска нар. библ., л. 289б — л. 296б. Представя друга редакция на превода в Германовия сборник.

4. Рък. № 112 (III с 24), Загр. АН, л. 163а. Началото на преписа се покрива с текста от № 1039.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 135б—140б.

2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 302а—311б.

3. Владиславов панег., 1479 г., л. 205а.

4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 176а.

5. Рък. № 463, Белгр. библ., л. 141а.

6. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 461), л. 191а.

7. Крушелолски сборник, л. 83б. Има известна разлика в началния текст.

л. 150а—153а: *Нже въ стѣхъ ѿца наше аркадѣа архіепска купръскаго. пѣхвалное на ѡбновленіе храма стго и славнаго и побѣдонѡсца и великѡмника хѡа геѡргіа: —*

Съзываетъ пакы на ѿ хрістолюбѣцн, хѡлюбивын съ блгочѣстѣа доврѡ-побѣдникъ геѡргіе, въ великын съ и дѣшнын и въсѡсѣщеннын храмъ.

Гръцкият текст се намира в Biblioth. graeca на Fabricius, IX, 1797, стр. 80, но това издание не ми бе достъпно.

На 3 ноември се празнува освещаването на храма „Свети Георги“ в Лидда. Този ден е отбелязан в месецослова на Ерусалимския устав, който се приема в България по времето на Теодосий Търновски. Тогава е преведена и похвалата от Аркадий Кипърски (VII в.)¹.

Други преписи:

1. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 461), л. 199а.

2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 185б.

3. Рък. № 463, Белгр. библ., л. 146б.

В рък. № 302, Рум. АН, похвалата липсва и това е първата разлика между двата ръкописа. Словото не е включено също и в панег. на дяк. Андрей.

л. 153а—164а: *Мѣа поевѣѣа .н. слово на събѡрѣхъ беспѣтныѣ*

И се, краннаа блгостн познаніе. и се показаніе явлено о мнѣ многѡхъ блгтн, еже съанкъствовати аггелѡмъ.

¹ На Аркадий Кипърски се приписват това слово и житието на Симеон Чудотворец. Похвалата се среща в първата версия от сборниците с произведения на Никита Пафлагон, между неговите 20 проповеди. Кратки бележки за Аркадий Кипърски вж. у Н. Веск, цит. съч., стр. 461.

Не намерих гръцкия оригинал на това слово.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 141а—150б.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 312а.
3. Рък. № 463, Белгр. библи., л. 151а.
4. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 461), л. 202б.

л. 164а—168а: Нже въ стхъ ѿца нашегѡ іѡанна архієписпа кѡнстан-
тинѣ гра Златѡвстагѡ, беседа о сѣрафимѡ. бавн ѡче.

Едва нѣкогда аже о ѡзѣн прѣпловахѡмъ пжчѣнж. едѡа же прѣпловахѡмъ,
не ра пжтныж дазготы, нж за любѡвченное каше съплаважѣнѣ намъ.

Това слово принадлежи към цикъл беседи за пророк Исайя и е
между несъмнено Златоустовите творби.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 56, кол. 135—142:

Eis tō Serafim.

*Mōlis potē tō katā tōn 'Ozian diellev amēn pēlagos' mōlis dē diellevōsamen,
oū diā tō tēs odoū mēkos, allā diā tō philomathēs ēmōn tōn sumplēōntōn hēm.*

Изглежда, че това слово е преведено у нас едва през XIV в.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 150б—154а.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 327а—334б.
3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 187б.
4. Рък. № 463, Белгр. библи., л. 283а.
5. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 461), л. 214а.

л. 168а—171б: Похвалное бесплътнымъ, мѣханаѡ н гаврілаѡ. сътворено
климентѡмъ епископомъ. бавн ѡче †

Наста празнуваѣщи прѣсѣтаѡе тѣжѣствѡ бесплътныи снѡзъ, прѣспѣваж
* весь ѡмъ н еѡ разѡмъ. прѣсѣтаѡмн зарѣмн весь мнрѡ ѡзарѣж.

Популярното Похвално слово за Михаил и Гавриил от Климент Ох-
ридски е познато в много преписи. Поместването му в Зографския сбор-
ник показва, че прецизните съставители са се обръщали и към най-хуба-
вото от българската книжовна традиция. Словото е обнародвано от
Йордан Иванов в „Български старини из Македония“, II, стр. 333—337.

От преписите на Похвалата ще отбележим само ония, които се намират в памет-
ници, свързани със Зографския сборник¹:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 154а—158б.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 335а—339б.
3. Панег. на Мардарий, 1483 г.
4. Рък. № 463, Белгр. библи., л. 174б.
5. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 461), л. 220б.

От трите слова за 8 ноември, двете преводни изглежда влизат в
състава на панегириците и сборниците с празнични слова едва през XIV в.
Не ги намерих и в прегледаните пролози.

л. 172а—177а: [Нѡе ка]. Блаженнаго Феодѡлакта архієписпа блъгарскагѡ.

¹ Археографски бележки за всички известни преписи на това слово вж. в статията
на К. Куев, Един необнародван препис от Климентовото слово за Михаил и Гавриил,
Климент Охридски. Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му, София,
1966, стр. 221—242.

сло на въведеніе прѣтыжъ бѣжъ. егда приведена бы въ цркви въ свон родн-
телен трѣлѣтна сѣщн. бавн ѿче.

И памать бѣвъ праведнаго съ пѣхвалѣжъ быаемая, множицежъ ованѣн пох-
валѣжцаго далече достоннаго ѿпадажца. ни бѣвъ прѣсно ниже въ вьсемъ
слово съравнѣется вѣщемъ.

Охридский архиепископ Теофилакт, чьято личность е тѣсно свързана
с традициите на българската книжнина чрез създаденото от него житие
на Климент Охридски, е много плодовит и известен византийски писател.
Неговите дарби на оратор и школовката му на преподавател по красно-
речие му спечелват титлата „магистър на риторите“. Части от негови
сѣчанения (предимно от тълкуванията към свещените книги) са преведени
на български език сравнително рано. Това слово изглежда е преведено
през XVI в., и то малко преди включването му в състава на Зографския
сборник¹.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 126, кол. 129—144:

(*Θεοφυλάκτου ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας, λόγος εἰς τὰ εἰσόδια τῆς Θεοτόκου*).

*Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίον μετ' ἐγκωμίων γενομένην πολλὰς ἤλεγχε τὸν ἐγκωμιά-
ζοντα, μακρὰν τῆς ἀξίας πίπτοντα. σὺ γὰρ αἰεὶ, οὐδὲ ἐπὶ πάντων ὁ λόγος ἐξισούται
τοῖς πράγμασι.*

Други преписи:

1. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 3396—3466.
2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 194а.
3. Рък. № 463, Белгр. библи., л. 179а.
4. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 461), л. 233а.

В рък. № 302, Рум. АН, липсват всички слова за този празник. От
микрофилма не личи дали се касае до изгубени листове или те по някаква
причина не са били включени в сборника.

л. 177а—184б: [Въ тѣжѣ днь]. Нже въ стхъ ѿца наше тарасѣа др-
хѣнскѣа константиновѣ града, словѣ. на въведеніе прѣтыжъ бѣжъ. егда прѣве-
дена бысть въ цркви въ свон роднтелен трѣлѣтна. бавн ѿ.

Свѣтло и свѣтѣносно настожѣе трѣжѣствѣ, и любѣвпразднѣствѣнымъ же-
ланіе къ пѣнѣ въздвнжѣе, прѣснодѣвы н бѣжъ нже въ цркви въхѣ.

Патриарх Тарасий (VIII в.) е известен преди всичко като борец за
възстановяването на иконопочитанието. Приближен на императрица Ирина
и нейн дворецов секретар до избирането си за духовен глава на източната
църква, той възглавява събора в Никея и редактира неговите решения.
Словото за Въведение показва, че патр. Тарасий е не само начетен бого-
слов, но и опитен и вдъхновен проповедник².

¹ За Теофилакт Охридски вж. К. Кrumphacher, цит. съч., стр. 133—134, 463—464;
Н. Веск, цит. съч., стр. 649—651, и др.

² За патр. Тарасий вж. К. Кrumphacher, цит. съч., стр. 312, 340 и др., и
Н. Веск, цит. съч., стр. 489—491.

Гръцкия текст на словото вж. у Migne, Patr. graeca, т. 98, кол. 1481—1500:

Ταράσιος ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, λόγος εἰς τὰ εἰσόδια τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου.

Φαῖδρά καὶ παράδοξος ἡ παροῦσα πανήγυρις καὶ τῶν φιλεοριτῶν τὸν πόθον πρὸς ὑμνωδίαν ἐγείρουσα ἡ τῆς Ἀειπαρθένου καὶ Θεοτόκου ἐν τῷ ναῷ πρόεδρος.

Текстът, печатан у Migne, се различава малко от този, по който е направен настоящият превод.

Друг превод или редакция, вероятно по-стара от поместения в Зографския сборник, намираме в Крушедолския сборник от нач. на XV в. (ако се съди по началната фраза на текста): Свѣтло прѣславлено настоащее трж-

(с)тво н ѡбсѣдѣ(д)нестєєны(х) ѡбєѡь къ пенію вѣз(д)внжє. (Вж. С. Петковић, Опис..., стр. 159).

Други преписи:

1. Слепченски сборник, л. 2016—206а.
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 347а—357а.
3. Рък. № 463, Белгр. библи., л. 186б.
4. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим, стр. 461), л. 224б.

Най-широко разпространеното слово за този празник — произведение на Герман Константинополски — липсва в Зографския, но се намира в повечето ръкописи, свързани с него: панег. на дяк. Андрей; панег. на Мардарий; рък. № 463, Белгр. библи.; рък. № 301, Рум. АН, и т. н. Вероятно през XIV в. е преведено или редактирано наново и словото на Георги Никомидийски, което се среща в някои от тези сборници.

л. 185а—228б: Житіє н жизнь прѣпѣбнаго оца нашего стефана новаго н исповѣдника. еже по стыхъ н чьстныхъ нкѣна пострадавшаго. бленъ ѡчє: —

Бжтєна нєкѡдѣ вєщѣ добродѣтель, н мнѡгымъ доина похвалаамъ. не тѣчѣа ѡко ѡбєѡчєстїє вєстѣ жєлѡтєлємъ вѣздѡанїє творити, нж ѡко єдинємн тѣмнжє похвалаамн прикѡчїтїи къ сєбѣ посѡушатєла можєтє.

За Стефан Нови, един от най-популярните цариградски светци, пострадали по време на иконоборчеството, са написани две жития. Едното принадлежи на известния дякон Стефан от Великата църква от Цариград. По-млад съвременник на мъченика, дякон Стефан насища повествованието си с факти и сведения, с много подробности за „иконоборческата ерес“. По-късно, през X в. Симеон Метафраст преработва житието и тази именно преработка, по-отвлечена и изпълнена с общи места, е включена в Зографския сборник¹.

Гръцки текст:

Βίος καὶ πολιτεία καὶ αὐτῶνες τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν καὶ ὁμολογητοῦ Στεφάνου τοῦ Νέου.

Θεῖόν τι χοῦμα ἡ ἀρετὴ καὶ πολλῶν ἀξία τῶν ἐγκωμίων, οὐ μόνον διὰ φιλοτίμως οἷδε τοὺς ἐραστὰς ἀμείβεσθαι...

У нас до края на XIV в. тази творба има най-малко две редакции. По-старата откриваме в споменатите вече чети-миней — рък. № 112 (III

¹ За житието на Стефан Нови вж.: f. Gill., A note on the life of Stephen the Younger, by Simeon Metaphra, Byzantinische Zeitschrift, 39, 1939, стр. 382—386.

с 24) от Загребската АН. Началото на текста показва ясно, че не се касае само до разлика в извода: Божествено нѣкоѣ нманіе добродѣтель н многыхъ достоинно похвалѣ. не тѣк'мо ѣко любочіиѣ вѣсть рачителіемъ. (Вж. V. Mošić, цит. съч., т. I, стр. 168). Същата редакция, с незначителни различия намираме и в рък. № 442 от Белградската библиотека, XV в., сръбски извод, с нач: Богатство нѣко нманіе, добродѣтель н много достоинно по Христова не тѣкмо ѣко любочіиѣ вѣсте. (л. 63а; вж. Л. Стојановић, Каталог..., стр. 205—206).

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 159а—1906 (без край).
2. Панег. на дяк. Андрей, 1425 г., л. 357а—416б. (С това житие завършва ръкописът).
3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 212а.
4. Рък. № 463, Белгр. библи., л. 207б. (И този паметник завършва с житието на Стефан Нови).
5. Рък. № 301, Рум. АН (Яним., стр. 461), л. 264а.

л. 229а—242а: (Декеврѣа Гі). Мѣнїе стын мчнкъ еврѣатѣа. аѣгентѣа. еврѣнѣа. мардарѣа н орѣста. ѡче бавн;

Црѣковѣщїа дїокантіанѣ н маѣнмїановѣ, вѣсѣ грѣчьскаа вѣа безбожныѣ іаѡваскыѣ исплзненѣ бѣ слѣзбы.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 116, кол. 468—506:

Μαρτύριον τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Εὐστοργίου καὶ τῆς συνόδου αὐτοῦ Αἰδεντίου, Εὐγενίου Μαρδαο, ιου καὶ Ὁρέστον.

Βασιλεύοντος Διοκλητιανου καὶ Μαξιμιανου πάσα ἡ τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴ τῆς ἀθῆου τῶν εἰδώλων ἐπεληρωτο λατρείας...

Това мъчение влиза в състава на Метафрастовите сборници и е между сигурните Метафрастови творби. В Макариевите чети-миней то е печатано по руски превод от XVI в., който съдържа и една прибавка на Лео Алациус, липсваща както в текста на Метафраст, така и в този среднобългарски превод¹.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 191а—209б (без край).
2. Рък. № 304, Рум. АН (Яним., № 149, стр. 470), български извод, л. 71а.
3. Загребски панегирик на Владислав Граматик, 1469 г., л. 117а.
4. Рък. № 301, Рум. АН (Яним., стр. 462), л. 336б.

л. 243а—256б: Нже вѣ стхъ ѡца нашегѡ іѡ архїепкпа кѡнстантїне гра Златѡстагѡ. на іаѡѣѣ глашѣа, тѣмѣ же женѣ вѣзѣ вѣ н рѡдн сѣа. вѣгословїе. н на концѣ слова ѡ аѡраамѣ н жрѣтѣв егѡ: —

Хѡщїѣ пакы начѣти ѡ рѡжѣствѣ сѣа бжїа. за свѣдѣтелствѣа же іаѡѡмѣ, да не ктѡ страстными н пѣськыми помысли обнѡснмѣ, сѣчѣтаѣсѣ чїстї-нмѣже н нескерѣзными рѣзмѣнїѡмѣ.

Словото е предназначено да се чете в неделята преди Рождество. Не намерих гръцкия текст².

¹ В Макариевите Миней-четви, декември, стр. 944—968.

² По характер това слово се свързва със Златоустовите *Λόγοι κατά Ἰουδαίων*, но не е включено между тези творби. (Срв. Migne, Patr. graeca, т. 48, кол. 843—927).

Други преписи:

1. Загребски панегирик на Владислав Граматик, 1469, л. 752а.
2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 298б.
3. Рък. № 86 от ман. Нямцу (Яним.; стр. 748), л. 38а.
4. Рък. № 301, Рум. АН (Яним., стр. 462), л. 357б.

л. 257а—258а: Прѣнаѣго ѿца нашегѡ еѡрема сѣрна [о] прѣцѣ да[н]ііаѣ ѿ
н ѿ стѣхъ трѣхъ ѡтроцѣхъ[ъ] гла҃циимъ ꙗко вре́ма зло єсть, н сѣти са
не [може].

Принесѣ ꙗко ѿ посѣтѣимъ ꙗже ѿ прѣцѣ да[н]ііаѣ ѿ стѣхъ трѣхъ ѡ-
рокохъ¹.

Гръцкия текст вж. в Тоу *ἐν ἁγίῳ πατρὶς ἡμῶν Ἐφραίμ τοῦ Σύρου, τὰ ἐδιδασκόμενα πάντα*, III, Romae, 1746 стр. 319:

Тоу аѡтоу, λόγος εἰς τὸν προφήτην Δαυὶλ, καὶ εἰς τοὺς ἁγίους τρεῖς παῖδας
καὶ πρὸς λέγοντα, ὁ καιρὸς πονηρὸς ἐστὶ σωθῆναι οὐ δύναται.

Фѣре дѣ, διασκεψόμεθα τὰ κατὰ τὸν προφήτην Δαυὶλ καὶ τοὺς ἁγίους παῖ-
δας. Οἱ ὅσιοι οὗτοι ἐπῆρχον ἐν ταῖς ἡμέραις, ἐν αἷς παρέδωκε Κύριος. Ἱεροуса-
λημ, ἐξ ἀμαρτιῶν τοῦ λαοῦ.

Между известните ми сборници от XIV—XV в., подобни на Зограф-
ския, само в един се среща същата редакция на това произведение — в
рък. № 302, Рум. АН, л. 210б—211а bis. В Крушедолския сборник ре-
дакцията на словото изглежда друга: Еѡрема сло(в) ѡ прѣцѣ да[н]ііаѣ ѿ
ѡ стѣ(х) трѣ(х) ѡтроцѣ(х) н гла҃ци(х) ꙗко вре́ме зло є(с) сѣти са. Нач.:
се да расмотрѣ(м) ꙗ(ж) ѡ прѣцѣ да[н]ііаѣ ѿ трѣ(х) стѣ(х) ѡроцѣ(х)
(Вж. С. Петковић, Опис рукописама..., стр. 161).

л. 258а—262а: Кѡрѣлла ἀρχιεπισκoπa ἀλεξανδρѣскагѡ. слѡвѡ на скончаниѣ
стѣхъ трѣхъ ѡроцѣ, н да[н]ііаѣ прѣка.

Внѣа вре́мену настоитѣ възлюбелни, мнѣа благын прѣннѡса памѣ. сѣа вѡ
памѣтъ, подрѡбѣтъ са трѣжѣствѣ немын чинѡвъ нашѣи дѣшѣ.

Началото и крайт на гръцкия оригинал са издадени в Patr. graeca,
т. 77, кол. 1117. Според Анджело Май словото не принадлежи на Кирил
Ерусалимски. Пълният текст е публикуван от В. М. Истрин (вж. В. М.
Истрин, Александрия русских хронографов, Москва, 1893, прил. 4,
стр. 11—18):

Тоу ἐν ἁγίοις πατρὶς ἡμῶν Κυρίλλου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας, λόγος εἰς
τὴν τελευταίαν τῶν ἁγίων τριῶν παιδῶν καὶ Δαυὶλ τοῦ προφήτου.

Πρόφασις καιρῷ παρῶν, ἀγαπητοί, μαρτύρων ἀγαθῶν ἐνεῦμαι μνήμην, αὕτη
γὰρ ἡ μνήμη μιμεῖται τὴν πανήγυριν τῶν οὐρανίων ταγμάτων ἐπὶ πρεσβείαν καὶ
σωτηρίαν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν².

¹ Тѣя като листѣт е подлепен и крайните думи не се четат, текстѣт е попълнен от
рък. № 302, Рум. АН.

² У В. Истрин покрай основния текст са приведени и варианти по ръкопис № 121
от Парижката нац. библиотека (cod. Coisliensis). Този препис изглежда стои най-близо до
текста, от който е превеждано произведението.

От тази редакция на произведението намерих само още един препис: в рък. № 302, Рум. АН, л. 211a bis—2146.

За този празник в дометафрастовите чети-минейни сборници се включва друго слово; с нач.: Хоцю нѣа повѣдати бл҃гоу повѣсть хѣамъ цр҃квѣмъ ѿтрокъ хѣв н мннкъ мѹжъствѣнѣ. (Ръкопис № 33 от Виенската библиотека, посл. четвърт на XIV в. сп. Яцимирски, сръбски извод, л. 1086; вж. А. И. Яцимирский, Мелькие тексты..., стр. 218). Същото слово се съдържа и в рък. № 113 (III с 22), Загр. АН, л. 316 (пак там, стр. 246; срв. и Моѡїп, цит. съч., т. II, стр. 171).

л. 262a—269б: Нже въ ст҃хъ ѿца нашегѡ ѿ архіепкпа кѡнстантинѣ гра Златоѡстаагѡ, ѡ блаженнѣ филогѡнін. възшѣмъ ѡ диколѡгъ епкпѡ. н іако еже промышлѣтн нѣрѡдѡ полѣзное, ничтоже равно є къ бл҃гѡнскѡствѣ ѡ бл. н іако еже прѣстѣпатн съ нераденіемъ къ бж҃твѣнымъ таїнамъ, мѣкж несѣтрѣпнмж нма аще н єдинѡж снмъ прѣчастїса въ лѣтѣ. речѣнѡ же бы прѣжде патн днѣн хѣа рѡдства †

Азъ жеѡ н днѣ рѡтѡблѡхса къ єретичьскымъ бѡрѣніомъ сѡблѡщнса, н ѡстѣшѣн вамъ ѡдѣтн длбгъ. нж блженаго филогѡніа днѣ єго же ннѣ тѡрѣнмъ, къ своїхъ исправленїн повѣстн азѣкъ нашъ прѣзва.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 48, кол. 747—756:

Eis tōn makáriōn Filogōnion genόμενος ἀπὸ δικολόγου ἐπίσκοπον καὶ δι τοῦ προεῖν τῶν κοινῇ συμφερόντων οὐδὲν ἴσον εἰς εὐδοκίμῃσιν παρὰ τῷ θεῷ, καὶ δι τοῦ βαθύως προσεῖναι τοῖς θεοῖς μυστηρίοις κόλασιν ἀφόρητον ἔχει, ἡδὺν ἀπ᾽ τοῦ ἐναντιοῦ τοῦτο τολμήσωμεν. Ἐλέχθη δὲ πρό πέντε ἡμερῶν τῆς Χριστοῦ γεννήσεως.

Ἐγὼ μὲν καὶ σήμερον παρεσκευασθῆμην πρὸς τὰ τῶν αἰρετικῶν παλαίσματα ἀποδύσασθαι, καὶ τὸ λεγόμενον ἐμῖν ἀποδοῦναι τοῦ χρόνου· ἀλλ' ἢ τοῦ μακαρίου Φιλογονίου ἡμέρα, οὗ τὴν ἐορτὴν ἀρουμεν νῦν, πρὸς τὴν τῶν ἐκείνου κατορθωμάτων διήγησιν τὴν ὑλῶτταν ἡμῶν ἐμάλεσε.

Преводът на словото е много хубав и точен. Подобно на голяма част от включените в паметника творби той е дело на книжовник, не само отлично познаващ гръцкия език и произведенията на византийските писатели, но и обигран в преводаческата работа. Това е най-старият познат за сега препис от словото.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 215a—2216.
2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 325a.

л. 269б—277б: (Дѣ . кѣ) Нже въ ст҃хъ ѿца ншегѡ афанасїа епанкааго, архіепкпа александрінскаго, слово ѡ евлѡкомъ глагѡлѣ, еже, нзыде повѣлѣнїе ѡ кѣсара аугѡста. н ѡ іѡснфѣ. бл҃вн ѡче †

И́акоже̑ златотѣорѣѡа̑ земаа̑ рѣдѣтѣ̑ прѣдѣченѣа̑ двѣа̑теле̑. вѣнегда̑
сѣвращѣтѣ̑ мѣстѣ̑ рѣдѣ̑ нскомомѣ̑ прои́зносѣще̑, тѣмо̑ вѣрѣжнѣѣтѣа̑.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 28, кол. 944—960:

Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, εἰς ἀπογράφην τῆς ἁγίας Μαρίας, καὶ εἰς τὸν Ἰώσηφ, λόγος.

Ὅσπερ οἱ τὴν χρυσοῖν γῆν μεταλλεύειν λαχόντες ἐργάται, ἐπὶν εὖρωσι φλέβα ψήγματα τοῦ ζητούμενου προβάλλουσιν, ἐκεῖ σχολάζουσιν, ἐκεῖ παρορῶντιουσιν, ὡς ὁδηγῶ τοῦ κέρδους.

И в духовната риторика Атанасий Александрийски си остава преди всичко богослов и тълкувател — липсва му непосредствеността на Златоуст. Атанасий насочва усилията си към възвеличаване на основните християнски догми; той се стреми да предаде на речта си повече тържественост и изпълва своите творби с обширни сравнения и символи. Тъй като българският преводач се е старал да следва фраза по фраза оригинала, преводът е трудно разбираем.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 222а—234а.

2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 330а.

3. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 462), л. 405б.

л. 277б—286а: (Дѣ̑ кѣ̑). Н̑же̑ вѣ̑ стѣхъ̑ ѡца̑ н̑шго̑ іѡ̑ дрепкпа̑ кѡ-
стантїнѣ̑ гр̑а̑. златоѣстаго̑, слово̑ ѿ̑ написани̑ кѣрнїѡвѣ̑. н̑ ѿ̑ еже̑ нѣдѣше̑
кѣждо̑ вѣ̑ свои̑ градѣ̑. н̑ ѿ̑ еже̑, вѣзыде̑ же̑ н̑ іѡсѣфъ̑ ѡ̑ галїлеѣ̑ ѡ̑ града̑
назарета̑. вѣ̑ градѣ̑ дѣдовѣ̑ н̑же̑ нарицаетѣа̑ вѣ̑флѣемъ̑ ѡчѣ̑ блвн̑ †

Еже̑ д̑, евеа̑ патрѣарх̑и̑ оубо̑ волеѣх̑. прр̑ци̑ же̑ пр̑вгладѣх̑. прѣвѣднїци̑ же̑
желадѣх̑ вндѣтѣ̑, сѣа̑ сѣвѣшлѣа̑ н̑ конецъ̑ прѣа̑ша̑ днѣ̑.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 49, кол. 351—362:

Εἰς τὴν γενέθλιον ἡμέραν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄδηλον μὲν ἐπὶ οὖσαν τότε, πρὸ δὲ ὀλίγων ἐτῶν γνωρισθεῖσαν παρὰ τινων τῶν ἀπὸ τῆς Δύσεως ἐλθόντων καὶ ἀναγγειλάντων.

Ἡ πόλις πατριάρχαι μὲν ὠδινον, προφηται δὲ προῦλεγον, δίκαιοι δὲ, ἰδεῖν ἐλε-
θόμενον, ταῦτα ἐξέβη καὶ τέλος ἔλαβε σήμερον.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 234б—239а. Началото липсва и словото не се разграничава от предидущото. По тази причина А. Яцимирски не го е забелязал и не го е включил в описа на ръкописа.

2. Рък. № 86 от ман. Нямцу (Яцим., стр. 748), л. 40а.

3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 336а.

л. 286б—290б: (Дѣ̑ кѣ̑). Тогоже̑ вѣ̑ тѣже̑ прѣзнї̑ слово̑. іѡ̑ же̑ рождѣ-
шюса̑ вѣ̑ вѣфлѣемѣ̑ іѡуденстѣмѣ̑, се̑ влзсвн̑ ѡ̑ вѣстѡкѣ̑ прїндѡша̑ глаше̑
гдѣ̑ естѣ̑ роженѣа̑ цр̑ь̑ іѡуденскы̑. ѡчѣ̑ блвн̑ †

Прѣзннїкѣ̑ оубо̑ глѣтѣа̑ настоѣщї̑н̑ вѣ̑гнѣвлѣнїѣ̑. трѣвоуѣтѣ̑ же̑ трѣбѣ̑ сѣен-
нынх̑ настоѣще̑ трѣбѣ̑ство̑. трѣвоуѣтѣ̑ словеснаго̑ гласа̑.

Авторът на словото не е посочен нито в един от известните ми преписи. А. Яцимирски го счита за произведение на Атанасий Александрийски.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 2396—2126.

2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 343а.

л. 290б—296а: (Де ке). Нже въ стѣ ѿца наше ꙗꙋ архієписпа кѡн-
стантїнѣ грѣ зааѡбстагѡ сло на прѣславное рождество га н ба н сїса нше
іу ха: —

Танство странно н прѣлавно кнѣж. пастырьє оглашѣтмн ѡшн. не тѣхо
сѡгласѣвѣше, нж ненѣжж пожеше пѣснь.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 56, кол. 385—394:

[Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Χριστοστόμου, εἰς τὴν γενέθλιον, λόγος].

Μυστήριον ξένον καὶ παράδοξον βλέπω ποιμένες μου περιηχοῦσι τα ὅτα, οὐκ ἐρημον [sic] συρίζοντες μέλος, ἀλλ' οὐράνιον ᾄδοντες ὕμνον.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 2426—2476.

2. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 462), л. 2466.

л. 296а—301б: (Де ке). Нже въ стѣ ѿца ншегѡ архієписпа кесарїж
кападокиѣнскыѣ васіла велнкадѣгѡ, слоѡ на стѣе хѡ рѡждѣствѡ †

Хѡ рѡждѣствѡ. своѣствѡное ѡѡ н прѣѡе н ѡсѡѡное егѡ вѣтва, мальчѡ-
нѣмѣ да почитѣтсѡ. пачѣ н мыслѣмѣ нѡшнмѣ не нскатн ѡна ннжѣ нспы-
товатн заповѣданмѣ.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 31, кол. 1457—1476:

Ὁμιλία εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν.

Χριστοῦ γέννησις ἡ μὲν οἰκεῖα καὶ πρώτη καὶ ἰδίᾳ αὐτοῦ τῆς θεότητος σωπῇ
πράσσει, μᾶλλον δὲ καὶ ταῖς ἐννοῇαις ἡμῶν μὴ ζητεῖν ἐκεῖνα μηδὲ πολυπραγμονεῖν
ἐπιπάσσειεν.

Преводът отговаря на публикувания в Patr. graeca текст.

Друг превод или редакция е поместен в рък. № 113 (III с 22), Загр. АН, между допълнително включените произведения в края на сборника; л. 337а: Нже въ светыхъ ѡтѣца нашего Васіла Велнкаго архієпископа Кесарїе Кападокиѣнскыѣ вѣсѣда на Рождество Хрнствоѡ. Вл. бл.

Нач.: Хрнствоѡ Рождество неже ѡѡѡ свое н прѣѡ н ѡсѡѡнїе тѡгѡ бѡ-
жѣства, мальчаннїем да почитѣїет' се. (Вж. Моѡїц, цит. съч., т. I, стр. 174).

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 2476—253а.

2. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 462), л. 381а.

3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 346б.

л. 302а—305б: (Де ке). Гргѡрїа єпископа ннсекадѡ. на рождество га
нашего іу ха. благословн ѡче: †

Дне хс н елка чѡковѡное рождество вѣспрїжт. вѣтенаго бѡ достѡнн'ства

сѣшество прѣже бѣ. еанци оубо вѣрніи н къ боу протѣжено нмаше мѣ-
сѣзное око. н се сѣше іако же нарекохеса хрїстіане, прїидѣте прославленѣ
вѣж нашего н ба.

И това слово, както и по-горното от Йоан Златоуст, се среща в съ-
става на сборниците от края на XIV в. Преписът от Зографския памет-
ник е най-старият познат за сега.

Други преписи:

1. Слещенски сборник, л. 206а—208б.
2. Рък. № 302, Рум. АН, л. 257б—258а. Краят на словото се намира на л. 262б¹.
3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 351а.
4. Рък. № 301, Рум. АН (Ячим., стр. 462), л. 387б.

л. 305б—308а: (Дѣ кѣ). Нже въ стхъ афанасїа александрінскаго. на
рождѣственнѣ днѣ га н ба н спаса нашего инсоус хѣ. вѣн ѡче: —

Начало радостнѣ н веселїа дховеааго. трапеза хошж поствѣнтн. не брашны
нспавненж н енномъ, нсѡ таковое веселїе таѣнно естѣ. н дшѣвнаа н тѣ-
леснаа пагоуба.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 257а—258а; нач. на л. 262б.
2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 353б.
3. Рък. № 301, Рум. АН (Ячим., стр. 462), л. 391б.

л. 308б—310²а: (Дѣ кѣ). Прокла архїєпискѣ кѡнстантїнѣ гѣ. словѣ ре-
ченое прѣсѣдащїѣ тогда нестѡрїѣ, ѡ рождѣствѣ га ншего іу хѣ. вѣн ѡче: —

Дѣнѣское трѣжество днѣ, азѣкѣ братїѣ къ хваленїѣ призываетѣ. н на-
стожїїн прѣзннкѣ съшѣшїнмѣа поланн биваетѣ ходатаїствѣнѣ, что ты бѡ
нма еннж.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 65, кол. 680—692:

Εὐχόμενοι εἰς τὴν παναγίαν θεοτόκον Μαρίαν.

*Παρθενικὴ πανήγυρις σήμερον τὴν γλῶτταν ἡμῶν, ἀδελφοί, πρὸς εὐφημίαν κα-
λεῖ καὶ ἡ παροῦσα ἑορτὴ τοῖς συνελθοῦσιν ὠφελείας γίνεταί πρόξενον, καὶ μάλιστα
(μάλα) εὐκότως.*

Началото на превода съответствува на гръцкия оригинал, публику-
ван у Migne, но втората част на българския текст е напълно самостоя-
телна. Необходимо е специално изследване, за да стане ясно дали се
касае до друга редакция на това слово, или за самостоятелна компила-
ция на друг книжовник или, най-сетне, дали промените не са се извър-
шили на наша почва.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 258а—262а.
2. Рък. № 301, Рум. АН (Ячим., стр. 463), л. 416а.
3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 355б.

¹ Голяма част от листовете на рък. № 302, Рум. АН, са разместени и номерирани
без предварително подреждане. По тази причина някои от произведенията, особено във
втората част на ръкописа, са вмъкнати едно в друго.

л. 310^{об}—316б: Григѣрія еписѣ неокесарійскаго. похвааа на рождѣство гѣ
н ба и спаса нашего іу хѣ. блвен ѿче: —

Роуѣнтеса ѿ гѣ вѣсегда съ папаваом [sic!] бѣ аѣкъствѣж пакы рѣжж роуѣн-
теса. вѣмъ прѣсно еже радѣватнса. нмже двѣствѣное дарѣваса рождѣство.

За автор на словото е посочен Григорий Неокесарийски, живял през
X в., но това произведение не е обнародвано между неговите творби в
Patr. гтаеса.

Други преписи:

1. Цанег. на Марларий, 1483 г., л. 358б.

2. Рѣк. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 463), л. 420а.

Прегледът на словата за Рождество, включени в Зографския ръкопис,
показва, че те са повече на брой и са различни от паметниците с друг
състав до XIV в. От тях 5 са на Златоуст или му се приписват, две —
на Атанасий Александрийски, а останалите — на Василий Велики, Гри-
горий Ниски, Григорий Неокесарийски и едно от неизвестен автор; кни-
жовникът — съставител на сборника — наред със Златоуст предпочита най-
вече произведенията на Новоалександрийската школа. В сборници, произ-
хождащи от различни архитипове до XIV в., намираме други слова. Най-
показателно е сравнението на Зографския паметник с чети-минеите, които
обикновено включват няколко творби за един и същ празник. Така в
рѣк. № 33 от Виенската национална библиотека, последна четвърт на
XIV в., който А. Яцимирски привлича в своето изследване върху състава
на дометафрастовите чети-минеи, са поместени следните слова¹:

1. Прѣвѣд'ноѣ възыде сѣце днь, н прѣвоѣ въшышаго въпрѣкы прѣвъ-
снѣвъ, прѣстнх'се тѣмнц., л. 132а. Авторът на словото не е посочен.

2. Понеже множицею чѣстѣнова(в)ше стѣства. заповѣда намъ. вѣле на-
писати малыми глѣбыми словесы... л. 134а. Също без автор.

3. Хъ прѣвѣд'ноѣ сѣнце. днь ѿ двы прѣчтыне н стѣне въснѣвын, тѣма
нѣчтывннхъ ѿбѣже... л. 143а. Авторът не е посочен, но словото принад-
лежи на Йоан Екзарх.

Същите слова и в същия ред намираме и в два други паметника:
в рѣк. № 195 от сбирката на А. И. Хлудов (сега в Государственный
истор. музей, Отдел рукописей, № 86795). Ръкописът е от XIV в., Тър-
жественик, старинен откъм съдържание. (Вж. А. Попов, Описание ру-
кописей и каталог книг церковной печати библиотеки А. И. Хлудова,
Москва, 1872, стр. 386)²; и в рѣк. № 113 (III с 22), Загр. АН (вж. А. Яци-
мирский, Мелькие тексты и заметки..., стр. 247). В Загребския чети-
минеен сборник обаче към горните три слова за Рождество се прибавя
отбелязаното вече слово на Василий Велики, което се намира в приложе-
нието на края на ръкописа. Трябва да се предположи, че това произве-
дение е отсъствувало в първоначалния състав на сборници от подобен
тип и е преведено по-късно.

С известни изменения същата картина се наблюдава и в рѣк. № 1703
от сбирката на В. Григорович (сега ф. 87 на библ. имени В. И. Ленина в

¹ А. Яцимирский, Мелькие тексты и заметки..., стр. 219—220.

² Нататък: Хлудов тържественик.

Москва). Паметникът е от XV в., среднобългарски извод, но възхожда към по-стар архетип; в него освен посоченото слово на Йоан Екзарх има още едно Екзархово произведение за този празник: л. 46. *Іωάννα* презвн-тера слово *ω* сказаніа евъльскаго на рожѣство га нашего *Ιϋ* *Χα*.

Ιεσϋ рожѣшомъса въ вѣлѣемѣ юуденствѣ въ дѣн Нрѡда црѣ. и едно слово без автор с нач.: *Прнѣшомъ* *Χ*ва рожѣства прѣзникѡу... В Крушедолския сборник словата за Рождество са 4 и от тях нито едно не се покрива със Зографския ръкопис. Между тях са първото Екзархово слово с нач. *Христѡу* *πρᾶκτικѡμῡ* *σλῆς* и апокрифното „Сказание на Афродитиана“. (Вж. С. Петковић, *Опис...*, стр. 161—162).

Във втората редакция на простия Пролог за този празник се помества едно слово, приписвано на Златоуст с нач.: *Ч*то се з'наменне прѣръканию *ε*нждѡу. (В рък. № 189 от сбирката на А. Хлудов, вж. А. Попов, *Описание...*, стр. 379). Същото слово намираме и в Германовия сборник от 1359 г. на л. 109а.

От направеното сравнение се вижда, че съставителите на архетипа, към който принадлежи Зографският сборник, скъсват с традицията на своите предшественици и отхвърлят като неподходящи по характер или лошо преведени всички слова, помествани в по-старите или съвременни на тях паметници. Те избират произведения в аскетичен дух, с високи художествени достойнства и ги подреждат според съответните гръцки сборници.

л. 317—3226: *Н*же въ *σ*тѣхъ *ω*ца *н*ашего *ε*пѣφάνια *α*ρχιεπ̄ *κ*υρ̄скаг̄ω *π*ώχѣαλѡе *ο* *σ*тѣн *μαρίν* *ε*ц̄н. *н* *ο* *ε*въчаченн *га* *н*аше *ις* *χα*. *β*авн *ω*: —

*С*ѣжцѣнхъ *з*брен *ε*горωдѣчны *α*β̄ча *σ*трашныѣ *н* *н*епостѣжнымыѣ *σ*лы *н*б̄сн *н* *з*еман, *ε*вселен̄н *τ*айнства *χ*ѡ *ε*στρ̄мнѣа *σ*казати *ο* *κ*αаннын *α*з̄ъ, *ε*въ *ω*п̄сн̄еннш̄а *μ*ысль *ε*въ̄тр̄ъ *с*р̄ца *μ*оего *ε*възыгр̄ѣса *π*ѡмысль.

Похвалата на Богородица е предназначена за 26 декември — т. нар. Събор Богородичен.

Гръцкия текст вж. у Migne, *Patr. graeca*, т. 42, кол. 485—501:

Τοῦ ἐν αἰείοις πατρὸς ἡμῶν Ἐπιφανίου ἐπισκόπου πόλεως Κωνσταντίας, τῆς Κυπριωνήσου, ἐκώμιον εἰς τὴν αἰὶαν τὴν θεοτόκον.

Tὰς ἐκπλαπούσας μαγιστρὰς τῆς θεοτόκου ἀκτῖνας φεβερὰς καὶ ἀκατάληπτους δυνάμεις οὐρανοῦ καὶ γῆς, οἰκουμένης μυστήριον, θαῦμα ἰλαστήριον φράσος ὁ τάλος ἐγὼ.

Хубав и точен превод.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 2666—2706. Краят е на л. 273.

2. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 463), л. 427а.

3. Панег. на Мардарий, 1483 г., 363а.

В Крушедолския сборник, както показва началото, е поместена друга редакция (или превод?) на същото слово: *С*ѣжцѣа *с*вѣтлыа *ε*ца *з*ара *ε*с̄л̄а (вж. С. Петковић, *Опис...*, стр. 162).

л. 222б—225б: Прокъл архієпископа константине гра. нѣхвалное стѣ
прѣвѣмъжчєніе стѣфанъ. бави ѿче: —

Чювствєное бѣо сѣнце ѿ зємла вѣсѣваж, арктѣра н ѿрѣнна множєства
нан н самѣж денѣж нма прѣвѣсѣважчєн. прѣвѣдномъ же сѣнце ѿ бѣкѣ
дѣнчєскѣ вѣсѣвшѣ, звѣзныѣ бѣо лѣкы вѣ сѣтєчєніє свѣта не трѣвѣтѣ.

Искреността и непосредността в общуването със слушателя, както и някои риторични похвати, сближават Прокъл Константинополски (V в.) с неговия предшественик на Цариградския патриаршески престол — Йоан Златоуст. Тези особености в ораторския стил на Прокъл привличат българските книжовници и някои негови слова са преведени много рано у нас. Наред с произведенията на Златоуст те оказват влияние при създаване на оригиналната българска духовна риторика¹.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 65, кол. 809—817:

Ἐγκόμιον εἰς τὸν πρωτομάρτυρα Στέφανον.

Ὁ μὲν αἰοθητός ἥλιος ὑπὲρ γῆν ἀνατέλλων, Ἀρκτοῦρον, καὶ Ὠρίωνα, καὶ πλείαδα, ἣ καὶ αὐτὸν τὸν ἑωσφόρον παρανατέλλοντα (προανατέλλοντα) ἔχει· ὁ δὲ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἐκ κόλπων παρθενικῶν ἀναλάμψας, τὰς μὲν ἀστέρας χορείας εἰς συνδρομὴν φωτὸς οὐκ ἐπιδέχεται, Στέφανον δὲ τὸν πρωτομάρτυρα συνανατολέα τῶν ἀθανάτων ἀκτίων πεποιῆται.

По-стар превод на това слово се среща в няколко ръкописа. Непосредствени впечатления имам само от Германовия сборник, останалите отбелязвам по началните им фрази, които в повечето преписи имат известни различия:

1. Германовия сборник, 1359 г., л. 115б. Нач.: Чювствєноу ѿбо сѣнцѣ вѣснавшѣ на зємла, арктѣра н ѿрѣнна вѣласє жєлєнѣж н денѣжчє нма сѣвѣснажѣжчє, а прѣвѣдное сѣнце нзѣ вратѣ дѣнчєскы вѣсѣа'вшѣ. звѣзѣнагѣ свѣта на вѣзытѣ не трѣвѣтѣ.

2. Рък. № 468, Белгр. библ., л. 259б. Нач.: Чювствєное оубо сѣнце вѣсна на зємлю н расѣтѣрѣнна (sic!) нєласє жєлєнє н дѣнѣцѣ нматѣ сѣвѣснажѣжчє. (Вж. Лб. Стојановић, Каталог..., стр. 304).

3. Рък. № 113 (III с 22), Загр. АН, л. 334б. Нач.: Чювствє'но оубо сѣнце вѣсна на зємлю н дѣн'нѣцѣ вѣснажѣжчѣ н прѣвѣд'ноє сѣнце нз вратѣ дѣвнѣ вѣснавѣ... Словото е поместено в края на ръкописа като прибавка. Изглежда друга редакция. (Вж. Моšin, цит. съч., т. I, стр. 174).

4. Рък. № 195 от сбирката на А. Хлудов (Пролог), л. 225б. Нач.: Чювствєно оубо сѣнце вѣснакє на зємлю. (Вж. А. Попов, Описание.... стр. 379).

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 273а—276б.

2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 375б.

3. Рък. № 301, Рум. АН (Яним., стр. 463), л. 443.

4. Рък. № 86 от ман. Нямцу (Яним., стр. 750), л. 192б.

¹ За влиянието на Прокъл върху Климент Охридски вж. в работата на Д. Иванова-Мирчева, Книжовни влияния върху Климент Охридски (Прокъл Константинополски), сп. Български език, год. XVI, 1966, кн. 5, стр. 457—471.

л. 325б—332а: Нже въ стхъ гргѣрѣа нѣскаагѡ слово похваано ѿ,
прѣвѣстрадаащн стѣфанѣ. вавн ѡче †

ѿако доврѡвѣа бл҃гѡ послѣдованіе. ѿако славо вєлѣа ѡченіе се въ прѣзніи ѡ
прѣзніка, н бл҃гѣ въз бл҃гѣ прѣмле.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, 46, кол. 701—722:

Τοῦ αὐτοῦ, ἐγκύμιον εἰς τὸν ἅγιον Στέφανον τὸν πρωτομάρτυρα.

*Ὡς καὶ τῶν ἀγαθῶν ἡ ἀκολουθία ὡς γλυκεῖα τῆς εὐφροσύνης ἡ διαδοχή.
Ἰδοὺ γὰρ εὐοχήν ἐξ εὐοχῆς, καὶ χάριν ἀντιλαμβάνομεν χάριτος.*

Словото има и друг, по-стар превод, който се среща в някои от вече упоменатите ръкописи:

1. Хлудов тържественник, л. 142а, без автор, с нач.: Кѡлѡмѣ доврѡ
бл҃гынхѣ на'аслѣдованіе, коаь слаа'ко вєселна нспавненіе. (Вж. А. По-
пов, Описание..., стр. 386).

2. Рък. № 113 (III с 22), Загр. АН, л. 78с. Авторът не е посочен, на-
чалото е същото.

3. Рък. № 33, Виенската библиот., л. 146а: мѣа того кѣ. днѣ стго
прѣвѡмѣнка апаа н ар'хндѣнакона стѣфана. Коаьмн доврѡ бл҃гынхѣ наслѣ-
дованіе, коаь слаа'ко вєселна нспавненіе, се во прѣзнікѣ ѡ прѣзніка.
(А. Яцимирский, Мелькие тексты и заметки..., стр. 220).

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 276б—281б.

2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 368а.

3. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 463), л. 435а.

л. 332б—334б: Тогожде слово ѿ прѣвѡмѣннѣ н ар'хѣдіаконѣ стѣфанѣ
ѡче владословн —

Вєсн ѡубо мѣннѣстїи подвїгн прѡславлєнн. н чюднмо естѣ вєсждѡу прѣ-
вєдннхѣ страданіе: нж ндеже ѡвєзѡное прѣводнтсѣ прѣвѡмѣннѣ пѣпрнїе,
тамо н вєз'гласнн азыкѣ кѣ похваа'е вєзвѣнжєтсѣ.

Словото е включено между несигурните творби на Йоан Златоуст.
Вж. Patr. graeca, т. 59, кол. 699—701:

Εἰς τὸν ἅγιον πρωτομάρτυρα Στέφανον.

*Πάντες μὲν οἱ τῶν μαρτύρων ἀγῶνες ἐλίδοι καὶ θαυμάζεται πανταχοῦ τῶν
δικαίων ἡ ἀθλῆσις· ἀλλ'ὅπου τὸ περίβλεπτον ἄρεται Στεφάνου τοῦ πρωτομάρτυρος
στάδιον, ἐκεῖ καὶ ἡ ἄφωνος γλῶττα πρὸς εὐφημίαν διεγείρεται.*

Има известно различие между гръцкия текст, от който е правен на-
шият превод, и публикувания у Migne.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 282а—283а.

2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 374а.

3. Рък. № 86 от ман. Нямцу (Яцим., стр. 750), л. 272а.

От трите слова за прѣвѡмѣчєник Стефан две са ви познати и в по-
стар превод. В сборници, които имат друг, по-ранен архетип, се среща

още едно слово за същия празник, без автор, с нач.: Паметн добры прѣда-
лежще, възлюбленни, пономѣх се написати Христовѣ црькви. Намираме
го в рък. № 468, Белгр. библи. (Ль. Стојановић, Каталог..., стр. 304),
и в рък. № 105 от сбирката на Хлудов, XV в., сръбски извод (А. По-
пов, Описание..., стр. 251).

л. 3346—3386: Тогоже слово въ еже, н се аггелъ явнса въ снѣ
иисфору гла емоу, въставь поимнѣ вторча н мѣре егѣ н бѣжн въ египетъ.
н бѣжн тамо доидеже рекъ тнѣ ѡче бавн †

Приниман въ пачинѣ н главенѣ изсѣдоуан ѡнима, недоумѣвъ възра-
щаетса. не исправлѣж начинанѣ члѣському бѣвѣзна ѡкоу не подѣжнѣ.

Не намерих гръцкия текст на тази хомилия, предназначена да се
чете в неделята след Рождество. Върху същия евангелски текст има
слово на Йоан Златоуст, но то не съвпада с това произведение.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 2836—2866. (Краят липсва).
2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 3786.
3. Рък. № 301, Рум. АН (Ячим., стр. 463), л. 447а.

л. 339а—3406: (Дѣ ко). Нже въ стхъ ѡца нше ѡ архіепска кѡн
стантинѣ града Златовстаагѣ. савѣо ѡ нрѣдѣ н ѡ стхъ младенце. бавн
ѡче †

Хѡтѣхъ бѣв прѣсно н въсѣгда дѣхѣноѣ камъ повѣдѣвати сло. показѣмъ
павѣо глацоу, дѣхѣноѣ дѣхѣноѣ прилагаше. паче же ѡакъ дѣжнѣнѣ явнхса
въ ннѣ господонментѣа нѣла.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 61, кол. 699—702, spuria:
(Τοῦ ἐν αἰείοις πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου ἀρχιεπ. Κωνσταντινουπόλεως, λόγος).
Ἦθελον μὲν δὲ καὶ πάντοτε τὸν πνευματικὸν ἀφηγεῖσθαι λόγον, πευθόμενος
Πάβλου τῷ λέγοντι Πνευματικοῖς πνευματικὰ συζητοῦντες· μάλιστα δὲ ὅτι χρεώστης
ἀπεράνθην τῆς προτέρας Κυριωνύμου Κυριακῆς.

Много точен и хубав превод.

Това слово изглежда много популярно в старата българска литера-
тура. Намираме го в много преписи и редакции, среднобългарски и сръб-
ски извод, от първата половина на XIV в. насам. То е преведено най-
малко два пъти. По-стар превод от Зографския е поместен в следните
ръкописи:

1. Германов сборник, 1359 г., л. 124а. Нач.: Хотѣлѣ бнмъ прѣсно
дѣхѣноѣ словеса повѣдати. послоушан паула глаща дѣхѣнынѣмъ дѣхѣноѣ
сказаше паче же дѣжнѣнкъ бѣ мнѣжѣши нѣдѣтан.

2. Рък. № 468, Белгр. библи., л. 38а. (Вж. Ль. Стојановић, Ката-
лог..., стр. 297). Началото на словото напълно съвпада с преписа от
Германовия сборник.

3. Ръкопис № 676 от Софийската народна библиотека, XIV в., сръб-
ски извод, л. 586—626. Началото показва редакция, различна от горните:

ХѢТѢ БЫ ВЪНУ ДѢХОВА СЛОВЕСА ПОВѢДАТИ. ПОСЛУШАИ ПАВЛА ГЛАША.
ДѢХОВНЫМЪ ДѢХОВА СКАЗАЮЩИМЪ. ПАЧЕ ДАЖНИКЪ БЫ МНУЮЩИИ БО НЕАИ.
(Вж. Б. Цонев, Опис на ръкописите...).

4. Рък. № 33, Виенската национална библиотекa, л. 152б. (А. Яцимирский, Мелкие тексты и заметки..., стр. 221). Началото съвпада с рък. № 676.

5. Рък. 113 (III с 22), Загр. АН, л. 82с. (Вж. Моѣп, цит. съч., т. I, стр. 117). Същата редакция като горните две.

6. Хлудов тържественник, л. 147а. (Вж. А. Попов, Описание..., стр. 147а). Същата редакция.

Други преписи:

1. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 381а.

2. Рък. № 301, Рум. АН (Яцим., стр. 463), л. 450а.

3. В рък. № 302, Рум. АН, това слово липсва.

л. 341а—342б: ТѢГѢ, О ЕЖЕ, ШЕДШЕ ИСПЫТАНТЕ ИЗВѢСТНО Ѣ ОТ-
РѢЧАТИ. И СѢХЪ МАДЕНЦЕХЪ. БЛЕН ОЧЕ.

Иакоже сѣнечынъ сѣ крѣгъ, безсѣдноу бѣу око веселѣтъ. сѣмѣшеное же
оскрѣбѣтъ сѣпрѣтнѣныхъ дѣнствомъ: тако и вѣсѣсѣтанное гѣе словѣ,
вѣрнаго бѣу бѣгѣдѣтелствѣтъ. неѣрнаго же мѣчнѣтъ подѣнженѣи сѣлѣж.

За разлика от предишната творба това слово се среща рядко. Раз-
личава се по стил от хомилиите на Йоан Златоуст. Не го намерих и в
сборници с друга подредба; среща се само в ръкописи, свързани със Зо-
графския.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 286б—289а.

2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 383а.

л. 343а—347а: Иже въ сѢХЪ ѢЩА НАШЕ ГРѢГѢРИА ИВЕСКАГО. СЛО НА
ОСМОДѢННОЕ ОБВѢЗАНІЕ ГА И БА И СПСА НАШЕГО ІУ ХА. ВЪ НЕМЖЕ ВЪКРАЦЕ
ПОХВАЛА И ВЕЛІКОМЪ ВАСІЛІѢ. БЛЕН ОЧЕ.

СѢНЪ БѢУ ВѢДЖШІМЪ БАГѢМЪ А НЕ САМЫИ ѢБРАЗЪ ВЕЩЕМЪ ЗАКѢНЪ
ИМѢТИ ПИСМЕННЫИ, ВЕЛІКЫИ ѢВѢЩА ПАВЕ.

Не намерих гръцкия текст на произведението. Със същото заглавие
има едно слово на Андрей Критски, но то не се покрива с тази творба.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 289б—291б.

2. Слѣпченски сборник, л. 227б—231а.

3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 384б.

4. Рък. № 305 от Румънската академия на науките, л. 1а (стар № 150 от Национал-
ния музей на древностите). Представя сборник слова и поучения, XV в., сръбски извод.
(Вж. А. Яцимирский, Славянские и русские рукописи..., стр. 471)¹.

5. Рък. № 86 от ман. Нямцу (Яцим., стр. 748), л. 56а.

л. 347б—358б: Тогоже сѢГО ГРѢГѢРИА ИВЕСКАГО. СЛОВО НАГРѢВНОЕ СВОЕМЪ
ЕГѢ БРАТѢ ВЕЛІКОМЪ ВАСІЛІѢ. БЛЕН ОЧЕ.

¹ Нататък Рък. № 305, Рум. АН.

ДѢБРЬ ПОЛОЖИ БѢ ЧИНЪ ВЪ ЛѢТНЬИ СН НАШН ПРАЗНИКО. НХЖЕ ВСТАВЛЕННЫМЪ
НѢКЫМЪ ПОСЛАДОВАНИЕМЪ ВЪ СЛХЪ ДНѢХЪ ѡже ПРАЗНОВАХУМЪ Н ПРАЗНУЕМЪ.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 46, кол. 789—818:

Τοῦ αὐτοῦ ἐπιτάριος λόγος εἰς τὸν ἰδίον ἀδελφὸν τὸν μέγαν Βασίλειον.

Καλὴν ἐπέθηκεν ὁ Θεὸς τὴν τάξιν ταῖς ἐτησίαις ταύταις ἡμῶν ἐορταῖς, ὥς διὰ
τῆς τεταρτένης ἀκολουθίας κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας ἦδη τε ἡγάγομεν καὶ πάλιν
ἄγομεν.

Други преписи:

1. Рѣк. № 302, Рум. АН, л. 2916—3026.

2. Рѣк. № 150 от Румънската академия на науките (стар № 84 от ман. Нямцу). Сборник слова и поучения, нач. XV в., среднобългарски извод, атонско писмо, л. 4а. (Вж. А. Яцимирский, Славянские и русские рукописи... стр. 742—744)¹.

3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 388б.

л. 358б—366б: НЖЕ ВЪ СЛХЪ ѠЦА НАШЕГО ВАСНЛА ВЕЛНКАДГВ АРХІЕПКА
КЕСАРІЖ КАПАДОКІНСКЫЖ, СЛОВЕ Ѡ НА СТОЕ ХВО КРЩЕНІЕ. БЛВН ѠЧЕ †

ПРѢМЖДРЫН БѢВ СОЛОМѠНЪ, НЖЕ ВЪ ЖНТІН ВЕЩЕ ВРЕМЕНА РАЗДѢЛЪЖ. Н КОЕМ-
ЖДО БЫВАЖЩН ПОТРЕБНОЕ ѠЛЖЧАЖ.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 31, кол. 423—444:

(Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου), προτερεπτικὴ εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα.

Ὁ μὲν σοφὸς Σολομὼν, τῶν κατὰ τὸν Βίον πραγμάτων τοὺς καιροὺς δια-
οῶν, καὶ ἐκάστῳ τῶν γινομένων τὸν ἐπιτήδειον ἀφορίζων, ἔφη

Други преписи:

1. Рѣк. № 302, Рум. АН, л. 303а—308б. Началото на словото липсва. Не е отбелязано в описа на А. Яцимирски.

2. Рѣк. № 150, Рум. АН (Ячим., стр. 742), л. 33б.

3. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 415а.

4. Рѣк. № 305, Рум. АН (Ячим., стр. 471), л. 50б.

5. Рѣкопис № 153, Румънска академия на науките (стар № 87 от ман. Нямцу). Сборник слова, втората половина на XV в., сръбски извод, л. 1а. (А. Яцимирский, Славянские и русские рукописи... стр. 754—759)².

л. 367б—374а: НЖЕ ВЪ СЛХЪ ѠЦА НАШЕГО ІѠАΝНА АРХІЕПІСКОПА КѠН-
СТАНТІНѢ ГРАДА, ЗАЛТОВСТАДГВ. СЛОВО Ѡ ЕЖЕ СЪХВАДНН СѠ ВЪСЪМЪ ХРІ-
СТІАНУМЪ ВЪ СЛЖА БЖІЖ ЦРКВѢ. Н Ѡ КРЩЕНН. ѠЧЕ БЛВН †

ВЪСН БЫ ВЪ БАГВДШН ЕСТЕ, АЗ ЖЕ ЕДННЪ ВЪ ПЧАЛН БѠЛѢЗНѢЖ. ЕГДА БѠ
НА ПЖЧННЖ ВЪЗРА ДХѠВНКА Н ВЕСНІСЛЪНОЕ БЗРА ЦРКВНОЕ БѠГЛСТЕО.

Гръцкия текст вж. у Migne, Patr. graeca, т. 49, кол. 363—372:

Πρὸς τοὺς ἀπολιμπανομένους τῶν θείων συνάξεων, καὶ εἰς τὸ ἅγιον καὶ σωτήριον
βάπτισμα τοῦ Σοῦηρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τῶν ἀναξίως κοινωνούντων,
καὶ οἱ ἀτέλεστον καταλιμπάνοντες τὴν θείαν λειτουργίαν, καὶ προ τῆς τελευταίας
εὐχῆς ἐξερχόμενος τὸν Ἰούδα μισοῦνται, λόγος.

Πάντες ὑμεῖς ἐν εὐθυμίᾳ τήμερον, ἐγὼ δὲ ἐν ὁδῷ μόνος. "Όταν γὰρ εἰς τὸ
πέλαγος ἀπύδω τοῦτο τὸ πνευματικόν...

¹ Нататък: рѣк. № 150, Рум. АН.

² Нататък: рѣк. № 153, Рум. АН.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 308а—309б (без край).
2. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 422а.
3. Рък. № 305, Рум. АН (Яцим., стр. 471), л. 58б.
4. Рък. № 153, Рум. АН (Яцим., стр. 755), л. 44а.

л. 374а—380а: Грѣѣна архієппа нвскааго сло́во, ѿ еже съ є снъ мон
възлюбленнын ѿ нѣмже бл҃гоузвоанхъ †

Любѣчадыннъ бѣхъ съ ѿцъ ради нже къ вамъ любленіа, послѣ ми слова съ-
ложеніе, н бывшее мене ради томуу похвалѣніи въздаль є настоѣщи на-
родъ гл҃аніемъ. прнбытъкъ свонъ взмѣнѣжъ, свонхъ чадъ полъжъ.

За това слово авторството на Григорий Ниски е несигурно. В Patr.
graeca то е печатано два пъти: веднѣж между „spiria“ на Григорий Ни-
ски (т. 64, кол. 33—38), а след това като произведение на Григорий Ан-
тиохійски (т. 88, кол. 1872—1884). Наблюденията върху отделни пасажи
от текста показват, че българският превод не съвпада и с двете печата-
ни редакции на гръцкия оригинал. Ето и началото на творбата по ва-
рианта, приписван на Григорий Ниски:

Ὁ μὲν φιλοσοφικός οὗτος πατήρ, διὰ τὴν περὶ ἡμᾶς στοργήν, ἐπειπὲ μοι τοῦ
λόγου τὸ σύνδεμα, καὶ τὴν γεγεννημένην δι' ἐμὲ παρ' ὑμῶν εἰς αὐτὸν εὐφροσύνην ἡμεί-
ψατο τῇ παραύσῃ δημιουργία, κέρδος οἰκεῖον ἡρούμενος τῶν ἑαυτοῦ τέκνων τὸ ὄφελος.

Други преписи:

1. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 427б.
2. Рък. № 305, Рум. АН (Яцим., стр. 472), л. 65б.
3. Рък. № 153, Рум. АН (Яцим., стр. 755), л. 56а.
4. Рък. № 86 от ман. Нямау (Яцим., стр. 748), л. 61б.

л. 380а—382б: Нже въ стѣхъ ѿца нашего іѡанна златоустааго, слово
на стое просвѣщеніе.

Празновати хошъ любимници н трѣжествовати нзволѣжъ. стынъ во про-
свѣщеніа днѣ, печать єсть праздника н дверь трѣжества.

Словото е публикувано от Migne между несигурните произведения
на Йоан Златоуст, т. 61, кол. 761—764:

Εἰς τὰ Θεοφάνια.

Ἐορτάσαι θέλω, ἀγαπητοί, καὶ πανηγυρίσαι βούλομαι ἢ γὰρ ἀγία τῶν φαιῶν
ἡμέρα καὶ σφραγὶς ἐστὶν εορτῆς, καὶ θύρα πανηγύρεως.

Други преписи:

1. Слѣпченски сборник, л. 231а—232б.
2. Рък. № 302, Рум. АН, л. 310а—311б. (Без начало. Словото не е отбелязано в описи на А. Яцимирски).
3. Рък. № 150, Рум. АН (Яцим., стр. 742), л. 57а.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 431б.
5. Рък. № 305, Рум. АН (Яцим., стр. 472), л. 70б.
6. Рък. № 153, Рум. АН (Яцим., стр. 755), л. 64а.

л. 383а—386б: (Гѣ с). Нже въ стѣхъ ѿца нашего іѡанна архієппа
кѡнстантинѣ г҃а златоустааго сло́во на стаа бл҃гоуавленіа. ѿче бл҃гн: —

Да ѡвръзжѣмъ въсѣка оуста днѣ къ єг҃ословію н да въспоемъ въсѣко сло́во

нже съ нѣе вѣсѣвшѣаго бжѣа слова, вѣсѣкъ жзы да вѣщають. вѣсѣка дша да лнкѣствѣють. вѣсѣ земаѣ да поеть.

Словото принадлежи на Севериан Гавалски (втората половина на IV — нач. на V в.); автор и на един от най-популярните шестодневи. Вж. у Migne, Patr. graeca, т. 65, кол. 15—26:

Σεβερειάνου ἐπισκόπου Γαβάλων, λόγος εἰς τὰ θεοφανία.

Ἀνοιγέτω σήμερον πᾶν στόμα πρὸς θεολογίαν καὶ ἀνυμνεῖτω πᾶς λόγος τὸν ἐξ οὐρανῶν ἐπιλαμπράντα θεὸν λόγον.

Два варианта на това произведение се разпространяват като самостоятелни творби; първата се приписва на Йоан Златоуст, а втората — на Исихия презвитер Ерусалимски. В Зографския сборник са поместени и двете. Сравнението им с обнародвания текст показва, че те се различават значително от него. Първото слово (на Златоуст) стои по-близо до публикувания оригинал, но показва известни редакционни промени. На свой ред второто има характер на преработка на първоизточника, която се състои предимно в съкращаване на големи пасажии от основния текст. Възможно е тази преработка да е дело на Исихия презвитер, по-млад съвременник на Севериан Гавалски, чието име стои в наслова на творбата.

Съпоставката на общи части от двете произведения с гръцкия оригинал показва, че преводите са дело на различни книжовници, но от една и съща преводаческа школа. Те спазват по еднакъв начин синтаксиса и други особености на гръцкия текст, но се различават по употреба на отделни думи. Ето няколко примера:

1. Гръцки текст: *Ὡς τοίνυν ὁμοτίμος ἢ λειτουργία, ὁμοτίμος καὶ ἡ ἀξία.*

Златоуст: нхже оубо едннчѣстнѣ савженіе, едннчѣстнѣ н дѣтѣннство.

Исихия: нхже оубо едннчѣстнѣ сѣмѣженіе, снмѣ едннчѣстнѣ н сѣмѣ.

2. Гръцки текст: *καὶ ἔλθὲ εἰς τὸ σῶσαι ἡμᾶς.*

Златоуст: н прѣндн да ны спсѣши

Исихия: н прѣндн вѣ еже сптн на

3. Гръцки текст: *Ἐγενέτο προφήτης, ἐπειδὴ ἐνοθεύθη ἡ προφητεία παρὰ τῶν ἀναξίων καθὼς γέγραπται.*

Златоуст: бивають пррѣкъ понеже попрѣно бы пррѣчество ѿ недѣстѣнны ѿкоже...

Исихия: бивають пррѣкъ, понеже оговѣжнѣа пррѣчество ѿ дѣстѣнны ѿкоже...

4. Гръцки текст: *μετὰ τῶν ποιημάτων ὁ ποιητής.*

Златоуст: творецъ съ творѣнїѣ

Исихия: творецъ съ творѣнїемъ

5. Гръцки текст: *Καὶ φωνὴ τοσαύτη γίνεται μαρτυροῦντος ἀνωθεν τοῦ Πατρὸς τῷ ἑαυτοῦ Μονογενεῖ, ὥς σχισθῆναι ἀνωθεν τοὺς οὐρανούς.*

Златоуст: н гла толнѣкъ биваѣ сѣвѣдѣтелѣствѣжшѣ съвѣще ѿцѣ своє-
моу едннородномѣ, ѿко рѣзрѣтн сѣ нѣсемъ

Исихия: Н гла толнѣхъ бывають свидѣтельствующиу съвѣше шцѣу
своего единороднаго ѣко развѣстн са несемъ.

Могат да бъдат подбрани още много примери, но това не влиза в нашата задача. Ще отбележа само, че и цитатите от писанието като че сочат различни източници за двамата български преводачи. Преводът на двете слова и техните гръцки оригинали се нуждаят от специално проучване.

Други преписи:

1. Слѣпченски сборник, л. 2406—2446.
2. Рък. № 302, Рум. АН, л. 311а—314б.
3. Рък. № 150, Рум. АН (Яцим., стр. 742), л. 59а.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 433а.
5. Рък. № 305, Рум. АН (Яцим., стр. 472), л. 83б.
6. Рък. № 153, Рум. АН (Яцим., стр. 754—755), л. 15а.

л. 387а—391а: (Гѣ с). Юліана еписпа тавіинскаго, слов на стое крщеніе
га н ба н спаса нашего иску хѣ. вче блвн: —

Нже зданію вѣка ѿ недръ намъ вѣчскын прінде, н обогатнса жнтіе дарованнм, ѣвнса ѿсжженнмъ свободнтель, н въсѣко грѣховное оупразннса съгрѣшеніе.

Името на Юлиан Тавийски (VI в.) е свързано с големите борби на официалната църква срещу несторианството. Запазени са няколко фрагмента от негови произведения. Гръцкият текст не е печатан и авторството на Юлиан не е сигурно. Втората част на словото представя полемика срещу Евтихий, в която се споменават съборите в Никея и Халкедон. Трябва да отбележим голямата прилика на тази творба с трите слова срещу несторианите и Евтихий от Лъв Византиец и Ерусалимлянин (Migne, Patr. graeca, т. 86, кол. 1268—1357).

Други преписи:

1. Слѣпченски сборник, л. 234а—237б.
2. Рък. № 302, Рум. АН, л. 314б—317а.
3. Рък. № 150, Рум. АН (Яцим., стр. 743), л. 63б.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 437а.
5. Рък. № 305, Рум. АН (Яцим., стр. 472), л. 74а.

Същото слово се намира в рък. № 113 (III с 22), Загр. АН, между допълнително включените произведения, л. 342а—345б. Заглавието е различно от Зографския препис и от всички, свързани с него, но от началото не става ясно дали се касае за друга редакция: Въ тѣжде днь юліана епископа Тавроменіинскаго слово похвално на светокъ Богоавленіе господа нашего иску хрста. Вл. бл.

Нже зданію владнса ѿт надръ намъ вѣчскыхъ прінде, н вбогатн се жнтіе наше дарован'мн (вж. V. Mošip, цит. съч., т. I, стр. 174).

л. 391б—393а: (Гѣ с). Іоанна архіепска константинѣ гра златовста сло на стое бгоавленіе га н ба н спаса нашего іу хѣ. блвн вче: —

Всѣмъ вселеннѣмъ въ грѣховнѣ сълежжнмъ недѣжѣ, вѣщжж кптель въ іор-

ДАНН САМОУЧЕНЕАНЖ Н ВРАЧЬ СЪРАСТВОРН ХС. Н ПРЪВЫН ВЪСЕХЪ СЪНИДЕ, ДА
ВЪСН НМОЩИНІ НСЦВЕНІЕ ПОЧРЪПЕМЪ.

Други преписи:

1. Слѣпченски сборник, л. 2376—239а.
2. Рѣк. № 302, Рум. АН, л. 3176—318а (краят липсва).
3. Рѣк. № 150, Рум. АН (Ячим., стр. 742), л. 45б.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 441б.
5. Рѣк. № 305, Рум. АН (Ячим., стр. 472), л. 80а.
6. Рѣк. № 153, Рум. АН (Ячим., стр. 755), л. 68а.

л. 393а—393б: (Гѣ с). КѢ архієписѣа константинѣ града Златовстаго,
на стое бгѡявленіе га н ба н спаса нашего ис хѣ. бави ѡче.

Прѣвѣе рождѣство спаса нашего, н свѣзда възвѣсти. н анкѣ аггѣльскын про-
повѣда. н възсен покаѡншеса дары принесѡшѣ, злато н анканѣ. н из-
мѣрнѣ, н мрѣтѣс волеж на рѣ быти хотѣнѣс.

Други преписи:

1. Слѣпченски сборник, л. 239а—239б.
2. Рѣк. № 302, Рум. АН, л. 319а—319б.
3. Рѣк. № 150, Рум. АН (Ячим., стр. 742), л. 47а.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 443а.
5. Рѣк. № 305, Рум. АН (Ячим., стр. 472), л. 81б.
6. Рѣк. № 153, Рум. АН (Ячим., стр. 755), л. 71б.

л. 393б—395а: (Гѣ с). Нснхѣа презентѣа іерѣмѣска, на стое бгѡявле-
ніе: —

Да ѡвѣръжѣтѣа днѣ въсѣка вѣста къ бгѡсловѣс н да въспѣваѣтъ въ-
сѣкѣ азыкѣ нже ѡ нѣе въсѣавѣшаго бжѣа слова. въсѣка вѣста да гла н
въсѣкѣ азыкѣ да въцаѣ.

За грѣцкия текст и превода на словото вж. по-горе.

Други преписи:

1. Слѣпченски сборник, л. 232б—233б.
2. Рѣк. № 302, Рум. АН, л. 319б—320б.
3. Рѣк. № 150, Рум. АН (Ячим., стр. 742), л. 48а.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 443б.
5. Рѣк. № 305, Рум. АН (Ячим., стр. 472), л. 72б.

л. 395а—396а: (Гѣ с). Антѣпатрѣ еписѣопа вѡстрѡнскаго. слово на стое
бгѡявленіе га н ба н спаса нашего иу хѣ: —

Прѣславно трѣжьство н высоченш н чюдѣнѣ празнѣ. страна же глати
намѣ възыдохѣ днѣ. настожѣаго вѡ трѣжьства нма бгѡявленіе.

Други преписи:

1. Слѣпченски сборник, л. 239б—240б.
2. Рѣк. № 302, Рум. АН, л. 320б—322б.
3. Рѣк. № 150, Рум. АН (Ячим., стр. 742), л. 49б.
4. Панег. на Мардарий, 1483 г., л. 445а.
5. Рѣк. № 305, Рум. АН (Ячим., стр. 472), л. 82б.

Цикълът за Богоявление съдържа 10 слова, повечето от които тук намираме за първи път в старата ни книжнина. Сравнението с ръкописи, възходящи към по-стари архетипове, разкрива пълно пренебрегване на старата традиция в подбора на словата. Откъм състава на произведенията за Богоявление в по-ранните паметници има пълно единство. Така в Хлудовия тържественник за този празник са поместени следните слова:

1. Прѣдѣте възрадоуѣмсе гѣи въсканкѣмъ гласѣмъ велѣнѣмъ чѣстныхъ пѣсеннъ къ боу н спѣсу нашему... (Без автор, принадлежи на Епифаний Кипърски).

2. Источникъ еульскыхъ оучениѣ ѿ вѣрѣсть иметъ потокъ... (На Йоан Златоуст).

3. Хъ бѣ свѣ велнкынъ въ свѣтлыѣ днѣ прѣшъ къ ѿвѣноу... (авторът не е посочен. Словото принадлежи на Йоан Екзарх). Следват две четения от евангелието за същия празник, а след тях е поместено Климентовото слово за утрината на празника: прѣнде к ѿ галнѣтъ на ѿрданъ къ ѿвѣноу... (вж. А. Попов, Описание рукописей..., стр. 387—388).

Същите слова, и то в същия ред, намираме и в рък. 113 (Ш с 22), Загр. АН (вж. А. Яцимирский, Мелькие тексты и заметки..., стр. 245—250; Мошин, цит. съч., т. I, стр. 174). Освен тези творби в края на сборника са поместени още 2 слова за Богоявление, които изглеждат по-късно преведени.

1. нже въ стѣ ѿца ншего ексѣтѣ... сло на прѣславное крѣщеніе гнѣ. Нач.: еѣма въчера ѿ роженіи гнѣи нсповѣдахомъ...

2. Въ тѣже днѣ ѿваѣ еѣпа тавроменѣскаго. Сло похвално на стѣе бгоявленіе га ншего іу хѣ. Нач.: (н)же занію ваѣа ѿ нѣръ намъ ѿчѣскы прѣнде. н ѿбогатнсе житіе наше дарованмы... (А. Яцимирский, пос. съч., стр. 257). Словото на Юлиан Тавийски е включено и в Зографския сборник. От началото не личи дали се касае до друга редакция.

Същите слова, но без евангелските текстове са поместени в Крушедолския сборник (вж. С. Петковић, Опис рукописама..., стр. 163).

В по-старинни откъм състав сборници със смесено съдържание и с друга подредба, доколкото в тях намираме слова за Богоявление, те са предимно от кръга на горепосочените произведения. Така в споменатия Хлудов пролог № 189 от XIV в. за Кръщен е поместено Златоустовото слово с нач.: источникъ еульскыхъ оученіе... (вж. А. Попов, Описание рукописей..., стр. 379). Същото слово се намира и в рък. № 468, Белгр. библи. (вж. Љ. Стојановић, Каталог..., стр. 297).

В Германовия сборник има само една творба, която не се среща често в среднобългарските паметници, с нач.: хъ мнроу ѡвнса н весъ мнрѣ въкраснѣ...

л. 396б—408а: МѢЦА ІАННѢАРІА ДІ. ДНЬ. ПОВѢСТЬ АММОНІА МНѢХА, О
ВѢНЕНІХЪ СТУХЪ ѠЦЪ. ВЪ СІНАН Н РА[Ф]Ѣ.

СВѢДѢНІЕ МН НѢКѢГДА ВЪ СМѢРЕННѢН МОЕН КЕЛІН, ВЪ СТРАНѢХЪ АЛЕКСАНДРІѢ,
ВЪ МѢСТѢ ГЛѢБѢМЪ КАНѢВѢ. БЫ МН ПОМЫШЛЕНІЕ ѠНТИ ВЪ СТРАНЫ ПАЛЕСТИН-
СКІА.

Гръцкият текст на произведението не е издаден.

Други преписи:

1. Рък. № 150, Рум. АН (Яцим., стр. 743), л. 129б.
2. Рък. № 302, Рум. АН, л. 322а—329б.
3. Рък. № 136б от Духовната академия, Петербург, XV в., български извод (вж. Д. И. Абрамович, Описание рукописей С.-Петербургской духовной академии, II, Спб., 1907, стр. 276—277).
4. Рък. № 305, Рум. АН (Яцим., стр. 472), л. 88б.
5. Крушедолски сборник, л. 216а.

л. 408б—432б: ЖИТІЕ Н ЖИЗНЬ ПРНАГО ѠЦА НАШЕГѢ МАКАРІА ЕГІПЕТ-
СКАГѢ. СПИСАНО СЕРАПІОНѢМЪ ВЧЕННІСѢМЪ, ВЕАНКААГѢ АНТѢНІА НАСТАВНИКА
ПУСТЫННААГѢ, БЛГН ѠЧЕ.

АЩЕ Н МНОГА ПРНАЖАНІН, МНОГА Н РАЗАНЧНА Н ВРАЧЕННА ХЫТРОСТЬ,
ВРАЧЕСКЫН ДѢТЕН ПОКАЗѢТЪ ЗАКѢНЪ, Н НЕ ВЕЗЪХЫТРОСТН ПРНАЖЕЖЪ.

Сведения за този прочут египетски отшелник има в редица гръцки
източници и преди всичко в Патерика на Паладий. Житието на Макарий
се среща само в славянски и коптски ръкописи и е написано значително
по-късно, отколкото сочи заглавието му, в което житието се приписва на
ученика на Антоний — Серапион¹.

Други преписи:

1. Рък. № 302, Рум. АН, л. 330а—346б (без начало и край; А. Яцимирски не го е
отбелязал в своя опис).
2. Рък. № 150, Рум. АН (Яцим., стр. 743), л. 201б.
3. Рък. № 380 от Белградската народна библиотека, XV в., българска редакция
(вж. Љ. Стојановић, Каталог..., стр. 105—106).
4. Рилски панегирик на Владислав Граматик, 1479 г., л. 352.

Друг превод или друга редакция на житието е поместен в рък.
№ 1771 от сбирката на А. С. Уваров, нач. XV в., сръбска редакция
(вж. Архимандрит Леонид, Систематическое описание в 4 частях..
славяно-русских рукописей собрания графа А. С. Уварова, ч. IV, Москва,
1894, стр. 13). На л. 227а: мѣс. генарѣ 1ѡ день житіе н жизнь прѣподоб-
наго отца нашего макаріа египетскаго. списано серапиономъ, оученикомъ
веанкааго антоніа, наставника поустыньнааго. Нач.: аще н многа о тѣ-
лесныхъ брѣженіи н разанчна н врачевна хытрость...

*

Направеният опис на Зографския сборник далеч не засяга всички
въпроси, свързани с неговото съдържание. Необходими са допълнителни
изследвания както на паметника като цяло, така и на отделни произве-
дения, включени в него.

¹ А. А. Бронзов, Преподобный Макарий Египетский, т. I, Спб., 1899, стр. 18—32.

Както вече се каза, ръкописът представя най-стар достигнал до нас паметник на новата редакция в хомилитичната и панегирична литература, която се разпространява в България в края на XIV в. Досега предмет на проучване беше оправката на тясно богослужебните текстове през тази епоха. Явно е обаче, че редакцията на исихастите засяга почти всички жанрове на „високата“ преводна византийска литература. Естетическото чувство на българските преводачи, възпитано в няколко века книжовна работа, и новите идеи в духовния живот ги тласкат към съзнателно търсене на най-добрите образци от творчеството на редица автори, които са били неизвестни или малко известни у нас. Редакцията на проповедническата литература върви успоредно с редакцията на агиографските произведения. Тя е възможна и благодарение на съвместната работа на гръцките и славянските монаси-книжовници в редица иночески общежития, особено в Света гора, която през тази епоха е културен център на източното православие. В атонските библиотеки са се пазили стари гръцки ръкописи, които са имали славата на точни и най-добри текстове и са подтиквали филологическата работа на гръцките монаси, а оттам и превода им на български. В стремежа си към най-точен и издържан превод нашите книжовници усвояват нови стилни похвати и обогатяват лексиката си. Познаването на новата редакция ще помогне в изучаването на оригиналната българска литература и най-вече на стила на Евтимий Търновски, който повече от всички наши средновековни писатели е свързан с византийската литература.

На второ място Зографският сборник има значение и като един от първите, ако не и пръв препис от архетипа на новата редакция. По всичко личи, че ръкописът от Зограф или най-много неговият протограф е едновременно и архетип на редица сборници, които възхождат към него. Авторитетът на новата редакция е толкова голям, че паметниците от типа на Зографския се разпространяват извънредно бързо и на различни територии. Не всички те се покриват напълно със Зографския, но повечето от тях почти изцяло включват отделни части от него.

За големия авторитет на новата литературна редакция говори и фактът, че преписвачите се стараят да спазват съвсем стриктно своя образец, така че паметници, произхождащи от различни книжовни средища, извънредно много се схождат помежду си, както е случаят с рък. № 1045 от Софийската народна библиотека, произхождащ от Търново, който съвпада до най-незначителни подробности със Зографския сборник и с рък. № 302 от Рум. АН, който вероятно е писан на Атон. Съдържанието на Зографския сборник се покрива и със съдържанието на редица ръкописи от първите десетилетия след падането на България под турско робство, писани в Западна България, главно в Рилския манастир. Нашите книжовници дяк. Андрей, Мардарий, Владислав Граматик и др. заемат почти изключително произведения от тази редакция, при подбора на творби за своите панегирици.

Най-сетне сборници от типа на Зографския през края на XIV и началото на XV в. се пренасят в Русия и имат важно значение за оформяне на руския агиографски стил на „абстрактния психологизъм“. Проникването и влиянието на новата литературна редакция на панегиричната литература в Русия се нуждае от специално изследване.

ИЗ ЛЕКСИКАТА НА СРЕДНОБЪЛГАРСКИТЕ ТРИОДИ

Йежи Русек

УВОД

Триодът не е запазен в старобългарски превод. Най-ранните достигнали до нас преписи се отнасят към XII в. Предполага се, че някои части на Постния триод са били преведени от Кирил и Методий във връзка с пътуването им в Моравия. За преводач на Цветния триод се счита Климент Охридски, ученик и продължител на делото на двамата братя. Някои предполагат, че от него е направена и една обща редакция на триодния текст¹.

Работата по изследването на триода е много тежка, защото досега няма издаден нито един ръкопис. Печатният гръцки триод, с който разполага изследвачът, представя текст, установен през XIV в. Нищо чудно, че той не може да даде съответствия за много от славянските ръкописи. Особено печално е положението с Цветния триод. Броят на запазените славянски ръкописи до XIV в. е много малък, а по-късните могат да ни помогнат съвсем малко за установяване на първоначалния текст, тъй като съставът им е претърпял много големи промени.

Работата си върху лексиката на среднобългарските триоди предприех във връзка с възникващия ме отдавна въпрос за възникването и по-нататъшното оформяне на тази богослужебна книга. Изследвайки лексиката на повечето запазени среднобългарски триоди от XII и XIII в.² (от XIV в. взех само някои ръкописи за сравнение), търсех отговор на няколко проблеми: 1. Какъв е бил първоначалният превод на триода и каква част от лексиката му представлява Кирило-Методиево наследство. 2. Какво са прибавили по-късните преводачи и преписвачи. 3. В каква степен лексиката на среднобългарските триоди обогатява българската историческа лексикология.

В езиково отношение среднобългарските триоди ни дават извънредно интересен материал. В рамките на една статия не е възможно да се представи цялостната картина на лексикалното богатство на тези важни за българската историческа лексикология паметници. Затова ще обърна внимание главно на по-интересните думи. В това отношение триодите ни предлагат изобилен материал. Наред с някои редки архаизми в тях откриваме доста нови думи. В лексиката на триода могат да се отделят няколко пласта, които показват последователните етапи на неговото формиране.

¹ Хр. Кодов допуска, че Климент е превел както Цветния, така и Постния триод (Фрагмент от старобългарски ръкопис с глаголическа приписка, Климент Охридски. Сборник от статии по случай 1050 години от смъртта му, София, БАН, 1966, стр. 126).

² Списък на изследваните ръкописи вж. в края на статията.

Направените изследвания показват несъмнена връзка на лексиката на среднобългарските триоди с лексиката на най-старите български глаголически паметници. Това сродство не е само в лексиката. Няма съмнение, че първоначалният превод на триода е бил писан с глаголица. Свидетелствуват за това не само някои особености на писмото, но и цели редове, писани с глаголица в Битолския триод, Шафариковия триод и триод № 933, съхраняван в Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София¹. Общо може да се каже, че лексиката на среднобългарските триоди е архаична. Изследваните ръкописи запазват основния речников фонд, характерен за най-старите глаголически текстове. Най-много архаизми отбелязах в Шафариковия триод. В този паметник намираме редица редки думи, непознати на другите ръкописи, напр. *жаъдъ*, *садра*, *сатъ*, *жаане*.

Думата *жаъдъ* не е отбелязана в най-новия речник на Чехословашката академия на науките (*Slovník jazyka staroslověnského*), а Миклошич в своя Лексикон (*Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*) дава само един пример от Михановичевия патерик, български паметник от XIII в. В Хлудовия триод думата *жаъдъ* е употребена 1 път: *ѡбанчѣтелъ бѣхъ дѣши мѡн н пѣтън мѣн. вѡлѣжъ сѣдѣхъ бѣсѡмъ нгрѣаницѣ поставихъ сѣ. жѣ. домъ работѣжъ непѡбнѣмъ. 86а... ѣдоуѣс доулеѡм...* Тази дума, която несъмнено трябва да се отнесе към първоначалния текст на триода, е създавала известни затруднения за по-късните преписвачи. Не я е разбирал писачът на Загребския триод (XII—XIII в.), който употребява на мястото на гръцкото *ѣдоуѣ* думата *лѣжъ* (sic!): *бѣсѡмъ нгрѣаницѣ створихъ сѣ лѣжнѣмъ работѣжъ... 103.*

Пловдивският и Копитаровият триод представят нова редакция, като превеждат гръцкото *ѣдоуѣ* със *састъ*, дума, която влиза и в печатния текст на триода: *састѣмъ порѡботѣжъ непѡдобнѣмъ. Пловд. 88а, састѣмъ работѣжъ непѡбнѣмъ Коп., стр. 110.*

Думата *садра* не беше известна досега от български паметници. Миклошич в своя Лексикон дава два примера, по един от сръбския Михановичев хомилиар и от руския „Теодоритов псалтир. Втория пример цитира и Срезневски в староруския речник (Материалы для Словаря древнерусского языка). В Шафариковия триод думата *садра* е употребена 1 път: *сн нѡщъ страшна н грозѣ нспѣзнѣна. н се вѣрма въ наже свѣтъ. тѡмѡж ѡдрѣжнѣтѣсѣ. нѣнѣ всѣхъ гѣ трѡда нспѣзнѣ. прѣпадаѣтъ ннѣ до зѣма мѣа сѣ. потъ же прѣноснѣтъ ѣко сѣдрѣѣ крѣвѣвѣѣжъ. да потъ ѡ мѣѣ ѡ лица аѣамоѣа... 132а.*

Думата *жаане* (‘гроб’, ‘гrobiще’, гр. *μνημεῖον*) се среща в Шафариковия триод на едно единствено място в архаичния текст за Лазаревата

¹ Отделни думи, писани с глаголица, има и в обнародваните неотдавна от Хр. Кодов откъси от триода, който авторът отнася към края на XI в., вж. Хр. Кодов, пос. съч.

събота: ꙗзъ наꙗꙗ грѣдѣтъ ѿ четверъдневнаго. и на жалне приде лаза-
рево. и по друзѣ точнѣвъ сазъзѣ. 110. Другите триоди употребяват тук
гробъ. Думата жалне се счита за рядък архаизъм. В старобългарските
памятници тя е засвидетелствувана на едно единствено място (Mt VIII, 28)
в Марининското евангелие. Приема се, че е била характерна за първона-
чалния текст на апракоса¹. Като именителна се възстановява форма
жалъ.

Последната от посочените думи сѣтъ се среща в Шафариковия триод
2 пъти в архаичния текст за Лазаревата събота: вѣстанн ѿ сѣдоу ла-
зарю сѣтъ 113а, аще и жыи нощи сѣтъ лазаръ нѣтъ ннѣоу впрашаше
гн 113. В среднобългарските памятници тя представлява голяма рядкост.
Среща се в някои архаични псалтири, където се смесва с формата на
спомогателния глагол сѣтъ². Думата сѣтъ е типична за Клоцовия сборник,
където се употребява често (24 примера); по един пример има в Си-
найския псалтир и в Супрасълския сборник³. Друг рядък архаизъм, ти-
пичен за среднобългарските триоди, е думата рѣснота ('истина'). От ста-
робългарските памятници я познава само Синайският псалтир. В старо-
българския превод на евангелието рѣснота не е известна, но се среща в
Карпинското евангелие. В изследваните от мен ръкописи отбелязах около
двайсетина примера, срв. напр. и на се придежъ въ всѣхъ мнѣхъ да свѣдѣль-
ствоужъ о рѣснотѣ Хлуд. л. 115 (Ио XVIII, 37), подобно в Карпинското
евангелие ... да свѣдѣтельствоужъ о рѣснотѣ 129а, гдѣ емоу шлать. что
е рѣснота пак там, 115 (Ио XVIII, 38), Карпинско ев. ... что естъ рѣ-
снота ... 129а; всѣкы иже естъ ѿ рѣсноты послоушаетъ гдѣ моего пак
там (Ио XVIII, 37), Карпинско ев. ... ѿ рѣсноты ... 129а, и сѣдбы твои
рѣсноты створишь еси Орбел. 214а, в Хлуд. триод ... и сѣдбы твои исти-
ны 131а, и ты пѣти бѣиши рѣснотѣ бѣиши и не раднши ни ѿ чинже
№ 933, л. 20а, аще въ рѣснотѣ. ѿбо правдѣ гдѣтъ Погод. 82а, аще въ
рѣснота изводнѣтъ № 138, л. 219. Засвидетелствувани са също прилага-
телни имена: рѣснотнѣвъ, рѣсноднѣвъ, срв. чнтелю въ како рѣсноднѣвъ еси
№ 933, л. 20а, да пристъпаемъ съ рѣсноднѣвомъ срцемъ Хлуд. 114а, в
Орбел. съ истинномъ 199а, разомѣти же правдѣ рѣснотнѣвъ Погод. 35. В Би-
толския триод намираме неотбелязано в речниците наречие рѣснь ('истински,

¹ Срв. А. С. Львов, Очерки по лексике памятников старославянской письменности, Москва, 1966, стр. 102.

² Срв. V. Jagić, Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache, Berlin, 1913, стр. 404. Думата няма сигурна и общоприета етимология.

³ Данни от архива на старославянския речник в Прага.

Сърдечно благодаря на ръководството на Секцията за възможността да използвам публикуваните тук материали от архива.

искрено¹): тъмъже тѣсно. всн постнѣ теченне. мнм сѧ гвн рѣснѣ. свръшнтн ннѣ беспорока (стр. 35). Думата рѣснота се счита за моравизъм или павонизъм, попаднал в псалтирния текст при неговата преработка във Велика Моравия¹. Интересно е да се добави, че рѣснота се среща в произведенията на Климент Охридски².

За моравизъм се счита и думата баанн³. В изследваните ръкописи я отбелязах в триод № 138 от Хлудовата сбирка в Историческия музей в Москва: кротокъ дшень мжжъ срѣу баанн л. 125, гр. *πραῦθυμος ἀνὴρ, καρδίας ἰατρός* (Притчи XIV, 29). В Орбелския, Пловдивския и Хлудовия триод имаме врачъ, срв. Орбел. кроткодшень мжжъ срѣу врачъ, Пловд. кроткодшень мжжъ срѣу врачъ 72, Хлуд. кроткодоушень мжжъ. срѣу врачу 25а. Думата баанн не е известна на Григоровичевия и Хлудовия паримейник. В Загребския триод намираме отглаголно съществително баенне: баеннѣ багтемъ избавнтелъ мон. нстачаж творѣше чюдеса. н знаменнѣ ѿганѣж неджгы. нцѣлъж болащнхъ 185а, в Хлудовия триод цѣленне. цѣленнемъ багодатн. избавнтелъ мон нстачаж творѣше чюдеса... 147а, в руския печатан триод нцѣленнѣ дарованнѣ... Думата баенне не се отбелязва в речниците. Те дават отглаголно съществително баованье, баѣство (Синайски требник, Клоцов сборник) и глагол оубаовати (Синайски требник, Клоцов сборник).

Друг несъмнен моравизъм ^епредставя думата намѣстнѣ, гр. *κληρονομία*. Отбелязах я в Орбелския триод в старозаветен текст (Битие 31, 14): еда естъ часть нама нан намѣстнѣ в до ѿца наю 147, гр. *μή ἐστιν ἡμῖν ἔτι μέρος ἡ κληρονομία ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς ἡμῶν*, в Хлудовия триод имаме насѣдне 62а, с което обикновено се превежда в триодите гръцкото *κληρονομία*⁴, срв. да же нмъ ѿць. насѣдне въ братн триод № 933, л. 39а. С това значение думата намѣстнѣ е засвидетелствувана само в Беседите на Григори Велики, срв. намѣстнѣ (sic) правѣднхъ. въсхытнмъ показннемъ Ves. 20, 114а а 3. намѣстнѣ Увар. 64а В 32^б.

¹ Вж. А. С. Львов, пос. съч.

² Срв. А. С. Львов, пос. съч., стр. 135—137; Д. Иванова-Мирчева, Книжовни влияния върху Климент Охридски, сп. Български език, год. XVI, 1966, кн. 5, стр. 466.

³ Срв. А. С. Львов, пос. съч., стр. 39—48.

⁴ В най-старите евангелски текстове гр. *κληρονομία* се превежда с достоѣннѣ, срв. придѣте да оубнемъ сего. н оудръжнмъ достоѣнне его: Мт 21, 38 (Мар., Зогр., Асем.). насѣдне има в Савина книга, срв. V. Jagić, пос. съч., стр. 341.

⁵ Според данните на Пражкия речник, срв. също Fr. V. Mareš, Česká redakce církevní slovaštiny v světle Besed Rehoře Velikého (Dvojčestova), Slavica XXXII (1963), стр. 440.

За моравизъм се счита и думата ашоутъ, гр. *διωρεάν*¹. Отбелязах я в псалтирния текст (псалм XXXIV, 7) в Шаф. и Хлуд. триод: н ѿко ашоутъ ^ккрышж мнѣ пагоуѣж съти Хлуд. 122а, ѿко ашоутъ² скришж мнѣ Шаф. 125а. В Загр. (л. 151) и триод № 138 (л. 211) имаме вѣзоума, което се смята за източнобългаризъм. Несъмнен моравизъм представлява и думата надѣза. Тя се среща в Шаф. триод: надѣзж ма вѣлѣче бѣотканнж спсе За. За да предаде грѣцкото *στολή: στολήν με ἐνέδυσας, θελόφαντον σοτήρ*. В Загр. и Орбел. триод четем рнза: кь рнзж ма бѣотканж вѣлѣче Загр. 25а, в рнзж ма вѣлѣче бѣотканнж спсе мон Орбел. 24. В руския печатан триод се употребява дума одежда: одеждю ма облакаъ еси бѣотканною спсе во едемѣ.

Моравският произход на думата надѣза личи от нейния фонетичен облик. Тя представлява праславянска форма *nadědja с чешко развитие на групата dj (съответната българска форма би звучала *naděžda). Думата надѣза не е отбелязана в старочешкия речник на Гебауер; като паралел към нея може да се посочи старополската *odziedza*³ (= o-ded-ja 'rokrywa').

Общопризнат архаизъм е и думата ѿдро, гр. *ταχύ, ταχέως*⁴. Примерите отбелязах в няколко триода, срв. приложн ми ждро слоухомъ Хлуд. 100, н кцѣленіа твѣа ждро вснажтъ № 138, л. 180а, ѿдро прнде къ нзѣвнтелю Шаф. 121, бѣждна жена н спѣшжщн ждро прнтече въпнжше Загр. 143а, ... скоро... Хлуд. 90а, камо ндѣши чѣдо. чѣсо радн ждро пж течешн № 933, л. 31а, ... чѣсо радн скоро в пжтѣ течешн Хлуд. 106. Интересно е, че понякога паримейниците Григоровичев и Хлудов употребяват по-ново скоро там, където в триодите се предпочита по-старото ѿдро, срв. напр. н вѣрашахж са ждро Хлуд. 83а (Езекил I, I 3), вѣрашахж са ждро № 138, л. 192а, н вѣрашахж са скоро Григор. пар. 68а, Хлуд. пар. 104а, подобно Орбел. 168а и триод № 933 вѣрашѣхж са скоро 16.

От другите думи, общи за среднобългарските триоди и старобългарските глаголически паметници, бих посочил напр. завнда, цѣлыватн, лажанъ, кызнь.

Думата завнда — 'завист', гр. *φθόρος, ζήλος*, е характерна за по-старите триоди (Шаф., Орбел., Загр. б., Погод.), срв. завндн н грѣха нзѣвнше чѣме тѣж пама прнсно Шаф. 85а, ѿмѣтажщнхъ рѣвнене завндж.

¹ Срв. А. С. Львов, пос. съч., стр. 20—39.

² Буквата а в ашоутъ е изтрита от по-късен употребител на книгата.

³ Вж. A. I. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków, 1927, стр. 375.

⁴ Думата е известна само на някои архаични старобългарски паметници (Мариинско евангелие, Асеманово евангелие, Синайски псалтир), в другите текстове се употребява наречието скоро.

досажениемъ Загреб. 13а, нн завндѡж Орбел. 10. По-новите имат дума с друг формант: завнсть (=zavid-ть). Трябва да отбележа, че думата завнда е засвидетелствувана само в един старобългарски паметник (Синайския требник), от среднобългарските тя е позната на Слепенския апостол и Карпинското евангелие. Сродството на Карпинското евангелие със среднобългарските триоди отбелязваме не за пръв път.

Думата цѣлывати, отбелязана само с по един пример в Асемановото ев. и Супрасълския сборник, е характерна за повечето от изследваните от мен триодни текстове, срв. н цѣлываемъ ѿстнамн Бит., стр. 24, цѣланѣж каменъ гробны Орбел. 76а, цѣланѣжн без грѣха ѿстнн № 138, л. 92, цѣланѣжн пак там, 96а, 104а, 109а, 119а; Погод. 75а, цѣланѣжцин ... Шаф. 120а. В този си вид думата е свойствена днес на сърбохърватски и на част от западните български говори.

кызнь с ы в корена е засвидетелствувана само в Синайския требник, други старобългарски паметници имат кѣзнь. Повечето от изследваните от мен триоди имат формата кызнь, срв. н попереме ажкавннж кѣзни Загреб. 68а, вѣскож кизни вражнж нзбавн нн пак там, 58а, кызнамн вражнѣмн.. № 933, л. 1, кизни Бит., стр. 70, 75, 84, Шаф. 95а, кѣзньмн Шаф. 109а.

Известното само от Асемановото ев. интересно название на квачката ажаа (Мт XXIII, 37) в малко изменен вид аѣжа, аѣжъ се среща в два триода, които съдържат този новозаветен текст — Пловдивския и триод № 933: коль кратн вѣхотѣхъ събрати чада твоа ѡкоже собраетъ аѣжа птенца своа подѣ крнѣтъ свон: н не вѣхотѣсте Пловд. 123, коль краты вѣхотѣ собрати чада твоа. ѡкоже собраетъ аѣжъ птенца своа подѣ крнѣтъ. н не вѣхотѣсте № 933, 22а¹.

Хлудовият триод, подобно на други евангелски текстове, има тук думата кокошъ, която трябва да се смята за вторична².

Съвпадението на изследваните триоди в лексикално отношение с Асемановото евангелие не е ограничено само до изброените тук думи цѣлывати и ажаа. Триодите вървят заедно с Асемановото изборно евангелие и в редица други случаи. Обща е думата прѣпрѣждъ || прѣпрѣжа, с която се превежда гръцкото *πορφορα*, срв. ѡбѣзъ са спѣ в прѣпрѣждъ Шаф. 11а, н ѡбѣзкошъ са въ прѣпрѣждъ Хлуд. 112, // свѣзкошъ емоу прѣпрѣждъ пак там. Не съм отбелязал формата прѣпрѣждъ, считана за моравизъм³ и свойствена на старобългарските тетраевангелия. Не

¹ За думата ажаа и нейните среднобългарски преобразования вж. К. Мирчев, За едно старобългарско наименование на *квачката*, сп. Български език, год. IX, 1959, кн. 3, стр. 252—253, и Й. Русек, *Staro-cerkiewno-slowiańskie ажаа*, *Studia linguistica in honorem Thaddei Lehr-Splawinski*, 1963, стр. 199—203. Формата аѣжъ от триод № 933 бях отбелязал само под линия, като погрешно бях посочил сигнатура № 936.

² Срв. А. С. Львов, пос. съч., стр. 153.

³ Пак там, стр. 221.

срещнах и формата братъ, характерна за тетраевангелията. Среднобългарските триоди познават, подобно на апракоса, само форма братъ¹. Обща с апракосите е употребата на формата распатн. Тя се употребява почти като изключителна в октоиховата част на триодите, тъй напр. в Хлудовия триод отбелязах 71 форми с представка рас-: распатн и само 4 примера на формата с представка про-: пропатн. Друго е състоянието в евангелския текст, поместен в триода. Формите с представка рас- и про- тук са почти еднакви на брой: 12 примера пропатн и 13 распатн. В по-старите триоди, особено в Шафариковия, процентното отношение на формите с представка рас-: про- е друго. Тук формите с представка про- представляват около 20%. Шафариковият триод не съдържа новозаветни четива.

Октоиховата част на триода се отличава също с изключителна употреба на формата къннъжннъ, която, както приемат някои изследвачи, е била свойствена на първоначалния превод на апракоса². В евангелския текст, поместен в триода, се употребява и формата къннъжннъ, преобладава обаче първата форма.

Както казах в началото, среднобългарските триоди запазват много думи, общи с глаголическите паметници. Тук бих прибавил още няколко: вѣлатн са (в глаженнѣ скверннѣ вѣлаж са Шаф. 87а, и коравѣ вѣлаше са хота разентн са № 933 45а, заблажъшнмъ прнстанннѣ некаемое Загреб 87, Шаф. 69), вѣспапатн (рѣка же вѣспапасть источникъ животоу Хлуд. 49а, Пловд. 94а), гоумъно (и видѣшж жителне земаа ханаинъскъж. плачъ на гоумнѣ ататовѣ Хлуд. 72а), дръколъ (в Хлудовия триод се употребява думата дръголане: прнжшж дръголане 85а, видоизменена под влияние на съществителното дръгъ), етеръ (в Орбел. и Пловд. триод етеръ често се заменя с нѣкон, срв. и надѣаше са знаменне нѣкое видѣ ѿ него вѣваемого... Пловд. 143, Орбел. 198а, Хлуд. знаменне етеро 113а, Лк XXIII, 8, нже бѣ за нѣкож крамолаж бывшжж въ градѣ Пловд. 143а, Орбел. 198а, Хлуд. за етера крамола 113а, Лк XXIII, 19), женнхъ (напр. възвѣантса же ннхъ ѿ невестѣ, іако и женнхоу възложн мн вѣнецъ пак там, л. 128), клепатн (си же глаше клепаса кож смртнж хотѣше ѿмрѣтн № 933, л. 25, Йо XVIII, 32, еже ре клапаа Хлуд. 114а. клепатн се употребява в Карпинското и Врачанското евангелие, Орбелския триод. Боянското, Търновското и Добрейшовото евангелие превеждат гръцкото σημαίνω със знаменати), нн в състава на думите ннчъждъ, ннчъждънъ, ннчѣдѣшнѣно, ннчѣдѣшнѣно (примерите отбелязах в Бит., Шаф., Загр. и Орбел. триод, почти изцяло е заменено нн с еднн — в Хлуд. триод, срв. сна едн

¹ Интересно е да се отбележи присъствието на формата братъ в октоиха, срв. напр. в октоих № 922 от СБКМ: анкъ чѣстенъ съставляше братне: прндѣте купно да възхвалнмъ л. 7.

² Напр. А. С. Львов, пос. съч., стр. 167.

ночадна 67а, сна нночадааго Орбел. 152), кѣлнн (формата преобладава в количествено отношение във всички триоди над кѣлнкъ), благодѣтъ (само в Хлудовия триод преобладава форма благодать), в триодите Шафариков, Орбелски, Загребски употребяват почти изключително формата благодѣтъ.

ПО-НОВ ЛЕКСИКАЛЕН ПЛАСТ

Както видяхме от изложеното по-горе, архаичната лексика е широко застъпена в изследваните текстове. От друга страна, в лексиката на среднобългарските триоди откриваме много общи думи с кирилските паметници, генетически свързани с Източна България, преди всичко със Супрасълския сборник. Тук бих посочил такива думи като напр.: багрѣнница, лжца, сѣборъ, быстръ, небонъ, островъ, лѣвъ, пастоухъ, дѣлаа, тѣчнж.

Думата багрѣнница със значение 'поѣѣра' е присъща без изключение на всички изследвани от мен ръкописи. Тя се употребява вместо първоначалната дума прѣпрѣдъ, която, както казахме по-горе, е характерна за триода. Особено често се употребява думата багрѣнница в Орбелския триод, срв. напр. нзыде же нсѣ конъ носѣ трѣновъ вѣнець н багрѣнж рнзж 192, Хлуд. прѣпрѣднж рнзж 115 (Йо XIX, 5), в рнзж багрѣнж обѣѣкошж н 192, Хлуд. в рнзж прѣпрѣднж обѣѣшж н 115, обѣѣкошж н въ багрѣнницж 197, Хлуд. въ прѣпрѣдж 112, обѣѣкошж еѣ багрѣнницж 197, Хлуд. прѣпрѣдж 112. Срещат се също и производни форми: багоръ (ѣко ѿ моченнѣ багрѣнницж прѣчтаѣ мыслны багоръ еѣмѣнѣнѣѣ. жтрѣ въ чрѣвѣ твоѣмъ пѣтъ нстка сѣ Орбел. 179), багрѣннкъ (ѣко багрѣннкъ надѣлаѣнъ. прѣчта ѣмн багоръ ѣнѣма ноуѣнѣ Загреб. 101), багорница (ѣкое сѣѣтѣнѣнѣе безаконо сѣѣщаѣтъ багорница. ѣко не ѣгодѣна. правѣднаго ѡсѣдѣтн хѣ 933, л. 23), багрница (чнстаѣ багрнице ежже бжестѣны вѣсеръ проѣзѣдѣшн Шаф. 21). Думата багрѣнница навярно е била и в първоначалния превод на триода.

Думата лжца се употребява в триодите наравно с копне, за да предаде гръцкото *λοχη*, срв. лъщѣж же ѿврѣзе рѣбра Орбел. 53, лъщѣж ѿврѣзе рѣбра чѣкомъ Загреб. 46, Шаф. копнем же воденъ в рѣбра л. 21а, н лъщѣж проѣодошж рѣбра еѣго Загр. 87, н лъщѣж проѣодошж рѣбра еѣго Хлуд. 27а, лъщѣж проѣодошж прѣтаѣ тн рѣбра Кюст.

Думата е типична за среднобългарските триоди; освен в триодите тя се среща в Супрасълския сборник и у Йоан Екзарх Български. И в двата извора тя има форма лжца, в триодите тя се явява като лжца със замяна на голямата носовка. Формата лжца отбелязах само в триод

№ 933¹. н лжщѣж прѣстаѣнѣ рѣбра на радн проѣодоѣма 29. Както е из-

¹ Формата лжца се среща и в триод № 138 от XIV в., срв. лжщѣж проѣодошж рѣбра еѣго 127а, но този паметник редовно смесва ж с ѣ, напр. въ сжннннѣхъ 107а.

вестно, лѣща — лѣща не е славянска дума, а заемка от средногръцкото *launia* или от латинското *lansea*.

Думата съборъ, съборнице се среща във всичките изследвани триоди, където замества първоначалното сънъмъ, сънъмнице, срв. напр. н ꙗже въ да са свереть вода ꙗже подъ нбемъ въ с'боръ едннъ Пловд. 3а, да снъмется... въ снъмъ... Орбел. 28а, да снъметь са... въ снъмъ едннъ Григор. пар. 1а, да са сонме вода... в сонъмъ едннъ (sic!) № 933, н снматъ са вода ꙗже по нбемъ въ с'боръ едннъ Пловд. 3а, н снматъ са вода... въ снъмъ своа Григор. пар. 1а, н сташъ на ногоу свою н съборъ велнкъ зало Хлуд. 121а, н сташъ на ногахъ своихъ с'боръ велек (sic!) зало Пловд. 148а, н сташъ на ногахъ своихъ н ти снемъ велнкъ зѣло Орбел. 198а, н вьстъ съборъ велнкъ зало Хлуд. 121а, ... снъмъ велен зѣло Григ. пар. 79а, ... въ снъмъ. Хлуд. пар. 120а, придохъ въ с'боръ Хлуд. 180, придохъ въ снъмъ Хлуд. пар. 9, ... въ снемъ Григ. пар. 7, еже ꙗе сашъ въ зборницъ вни 11а, нже етъ сласть въ снъмницъхъ вынъ Хлуд. пар. 65а, въ снъмницъхъ вни Орбел. 89, въ снъмницъхъ выноу № 138, л. 107а, н ведошъ на с'боръ свон Орбел. 198, Пловд. 143, на с'боръ свон № 138, л. 228, н вѣса на снъмн (sic!) свон Хлуд. 113.

Гръцкото *συμβόριον, συναγωγή* се предава в среднобългарските триоди и с една друга дума — сънъмница. Думата е типична за триодите, срв. сверн са ажкавнаъ сонъмнице. н ѡдъ скоро прѣмн свѣтника друѣга № 933, 13, ажкавна сонъмнице Загреб. 136а, ... ажкаваа сонъмнице Шаф. 117а, ... сонъмнице... Орбел. 166, № 138, л. 189, Хлуд. сонъмнице... сонъмнице ажкава течнаваъ. ꙗже своего мѣжа несхраншн върж № 933, л. 12а, сонъмнице ажкаваа. н течнаваа... Загреб. 136, сонъмнице ажкаваа... Погод. 162, с'боръ ажкавы н прѣлюбодѣны. нже своему мѣжоу несхраншн въры Хлуд. 80, ажкавое с'борнице... Орбел. 174а, сонъмница чрънеческаа... Шаф. 109, сонъмница чрънеческаа... Орбел. 154а, № 138, л. 175а. По всичко личи, че в този си вид думата е била доста необичайна за преписвачите на по-новите триоди и затова те заместват наставка -ница с наставка -нице. Това, както видяхме, става доста механически (сонъмница — сонъмнице). Хлудовият триод въобще не познава тази форма, която, без каквото и да било съмнение, трябва да се отнесе към първоначалния текст на триода. Думата сонъмница мъчно може да се сметне за източнобългарска, понеже в Източна България е било заменено първоначално сънъмъ, сънъмнице, снъмнати са чрез с'боръ, с'борнице, с'борнати са¹. Любопитно е обаче да се отбележи, че думата сонъмница намираме в произведенията на източнобългарския писател патриарх Евтимий, срв. ажкаваа же она

¹ А. С. Львов, пос. съч., стр. 239—245.

съимница, и кръвъ пролѣати готова, злославныхъ же нечѣстѣмъ помрачаше са съимница¹. Нещо друго, тя е навлязла и в руските ръкописни триоди², и в печатния текст на триода.

Друг източнобългаризъм, отбелязан в триодите, представлява думата выстръ 'бърз', 'ловък', срв. въ чрътогъ потыцим са хвъ вниѣн. выстрама ногамъ. скѣщъ дръжщѣ Пловд. 34а, ...выстрамн ногамн... Орбел. 64, нмжщѣ вѣрма вѣраѣ. сѣн днѣ спсѣннѣ тыцѣмъ выстро вѣн. чѣ во течѣннѣ н тыщаннѣ добра Бит., стр. 190, тыцѣмъ прѣвыстро вѣн цѣтыцъ ово оуготовѣмъ Бит., стр. 194. От старобългарските поменници думата е позната само на Супрасълския сборник, употребяват я също: Йоан Екзарх (срв. в Шестоднева: н рѣчьныа выстрыны, н потоци зѣмьни 66 с, 2³) и патриарх Евтимий (срв. сего выстрыма прѣнде нмгама н мыслѣнаго фарауна, лѣжаваго глагола дѣлакола н вѣса его ѡтстѣпны снаы потоци же н подави). Думата выстръ е запазена в български език, но се употребява с друго значение 'чист, прозрачен'. Кога е настъпила промяна в значението ѝ, не се знае. Подобна промяна претърпява выстръ в сърбохърватски и лужишки⁴.

Считаната за източнобългарска дума острокъ 'остров', гр. *νησος*, не намира в среднобългарските триоди широка употреба. Отбелязах я само в два триода, в Хлудовия и в Пловдивския, където замества първоначално отокъ, срв. въ островы дааныѣ Хлуд. 71а, Пловд. 113 (въ островъ дааннѣ), въ отоки дааныа Григ. 64, Хлуд. пар. 99, Орбел. 156, № 933, л. 2а (въ отоки даанѣ), въ островѣ възвѣстѣть Хлуд. 44а, Пловд. 90, въ отоцѣхъ Григ. 50а, Орбел. 130 (в Хлудовия паримейник липсва този текст), н плаважци по немѣ ѡстроки Пловд. 90, Хлуд. 44а (плаважциюу ...), н плаважщѣ по немоу ѡтоци Григ. 50а (в Хлудовия паримейник липсва) Орбел. 130, № 138, 147а; ѡ островѣ морскы Хлуд. V, Пловд. 46, ѡ отоки ... Орбел. 75а, Хлуд. пар. 55.

Изследваните ръкописи пазят думите шю, шюнца⁵. Източнобългаризма лѣвъ⁶ отбелязах само в Орбелския триод: нн на десно нн на лѣво л. 52а, н станѣтъ нѣн ванзѣ врата. Десныхъ ѡ деснѣа н лѣвы ѡ лѣвѣа 220, в лѣвѣн странѣ ... 220. В този поменник намираме също съществителното лѣвница: нже не разѣмѣшъ десницѣ своѣ нн лѣвницѣ своѣ 210.

¹ Примерите са взети от Е. Kaŕuŕniacki, Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius, Wien, 1901, стр. 43, 53.

² Вж. примерите в речниците на Срезневски и Миклошич. Речникът на Чехословашката академия на науките не отбелязва думата съимница.

³ Цитираните примери са от Архива за историческия речник на българския език.

⁴ Е. Kaŕuŕniacki, пос. съч., стр. 200.

⁵ Интересно положение намираме в Хлудовия триод. В този поменник се употребява изключително шю, но веднѣж дѣсно е написано с ѣ вм. ѣ (дѣсно), което свидетелствува, че писачът е употребявал дума лѣво.

⁶ Срв. А. С. Львов, пос. съч., стр. 269—272.

Среднобългарските триоди употребяват думата пастырѣ. В текста на триода тя се среща често. Новата, считана за източнобългарска дума пастуухъ¹ отбелязах само в Загребския триод: висотѣ житна. нево тн бы. w венданкте. домъ немждон. пастуухъ васнанъ 20а, хъ вльхен прнке. пастуухн соза. мааденечинмъ лнкомъ. 101а.

Известният само от Супрасълския сборник и застъпен в произведения на Йоан Екзарх² съюз невоѣ е засвидетелствуван почти във всички изследвани от мене триоди, срв. плачет са ады дѣлѣ. гла к себѣ си дѣрѣ мн бѣ сего зде невьестн. азарт мѣтѣго. невоѣ аще бн чѣлѣ н прочн въскршенем тн. то да не бн нн зѣ вѣлѣ. како все снхъ хошѣ погѣнтн. № 933, л. 7а, невоѣ аще быхъ чѣлѣ прочнхъ. въ крщенне быти когда то онѣ бы да бы зде не былъ Орбел. 161, Пловд. 117а, каменъ ѡвалн са мѣтѣцъ вѣстѣтъ невоѣ повелѣннемъ тѣомъ Хлуд. 74, мѣтѣцъ вѣстѣ етъ. невоѣ повелѣннемъ тѣомъ Орбел. 158а, товож ѡвѣхом са дѣо. невоѣ роднаа еси намъ спаса н ба ха разѣтѣшшаго клѣтѣ нашъ Хлуд. 60а, Загреб. 122а, выше оума рѣшѣство тѣо. дѣо мти бнѣ невоѣ безмѣжа зачатъ са въ тѣбѣ Хлуд. 61, Орбел. 146, невоѣ рѣшѣствомъ. на своего вѣкѣ бѣснт са Орбел. 180, Кюст. Има основание да се приеме, че съюзът невоѣ (= невоѣ) вероятно е бил в първоначалния текст.

Предлог дѣла, засвидетелствуван в старобългарските паметници от източнобългарски произход³, в изследваните ръкописи се употребява много рядко, срв. нже на дѣлѣ послѣвы нхъ на проповѣдъ Загреб. 185, Шаф. 143а, Хлуд. 147 (насъ дѣлѣ). По всичко личи обаче, че той е навлязъл доста рано в триодния текст.

Казаното по-горе важи и за наречието тѣнж, засвидетелствувано в нашите паметници с единични примери, срв. аще тѣнж зѣвѣшн ма азартѣ градн воѣ № 933, л. 7, Загреб. 132а (...възѣвѣшн... азартѣ).

Към по-нов лексикален пласт могат да се отнесат следните думи: неврѣци, крѣмнтн, запона, заоушнтн, заоушенне, разгравнтн, тн, та 'н'. заремъ, трѣвѣннкъ, жродъ.

неврѣци, което замества в старобългарските паметници (Зографското ев., Савина книга, Супрасълски сборник) нерѣднтн, се употребява доста често в триода. Ето няколко примера: мннцн гнн. забѣвѣше житенскыхъ:

¹ Срв. А. С. Львов, пос. съч., стр. 206—209.

² Срв. J. Bayer, Slovanské spojky s-bo, Studie ze slovanské jazykovědy, Praha, 1958, стр. 79—92; M. Bayerova, Staroslověnské spojky bo, nebo, neboŋ a ibo, в същия сборник, стр. 93—101. Срв. V. Vondrák, O mlýve Jaha Exarcha bulharského, стр. 38. невоѣ се употребява също в Сборник от 1093 и 1096 г.; вж. примерите у Срезневский, Материалы для Словаря древнерусского языка.

³ Срв. V. Jagić, Entstehungsgeschichte..., стр. 389.

В изследваните ръкописи гръцкото *δραβω, δραυή* се превежда обикновено с *хъщенне, расхътити*, по-новото *гравленне, разгравенти* е засвидетелствувано с единични примери, срв. *пазми сжтъ ѿ гравленниа и неправды* Хлуд. 88а подобно и в Търновското ев. ... *гравленниа и неправды* (Мт 23, 25), *разгравѣжтъ оуже фарисей фелонн* Шаф. 84а.

Известните от Супрасълския сборник и често употребявани от Йоан Екзарх съюзи *ти* и *та* отбелязах няколко пъти в триодите: *да помнетъ братъ емоу женѣ его. ти въставитъ плѣма братоу своему* Хлуд. 87а, *та рци донца* Хлуд. 168, *не разомъ ли снаж его. та все створнахъ еси* Орбел. 191, *вѣдаши дше моя добротѣ бжжъ: та не хощеши покаати са: ѿ грѣсъ свои въ таниѣ* Коп. 114, *та темъ давахъ снаж понестн ѿдръ свои* Орбел. 189.

Триодите запазват първоначално *нго*, но употребяват и по-ново *нареъмъ*, срв. *жнжкы прихода бесловесниж подъ нареъмъ ѿчь* Загреб. 120, и *разрѣшении нареъмъ его ѿ всѣхъ свои* Хлуд. 59, *нго* Хлуд. пар. 81а.

жродъ, гр. *γενός*, отбелязах няколко пъти, срв. *ароди и слѣпи* Хлуд. 88а, *жроди и слѣпи пак там* (Мт XXIII, 17, 19). В същия текст (Мт XXIII, 18, 19, 20) в Хлудовия триод се среща и един друг източнобългаризъм, думата *тръвнникъ*: *нже аще казнет са тръвнникомъ ничтоже естъ; кое оубо боле дар дар ли и тръвнникъ; кааткы бо са тръвнникомъ. казнет са нмы*. В други триоди се употребява дума *тръвнице* 'олтар', срв. *наоскаа тръвница* Шаф. 95, *тръвница и стапи разроушнѣ вражнѣ* Коп. 101.

Лексикални съвпадения със Супрасълския сборник има много, но ще обърна внимание още на два: *прижити, прижитне, дъннж*.

прижити, прижитне ('родя', 'рождество'). Думата е характерна за триодите. Среща се без изключение във всички изследвани текстове, срв. *нензрѣнное чю. прижитне ти дво. мти. како раждаешн чита бнвѣши, како прижна еси. мжжа всемъ незнаши* Загреб. 20а, *радочн са безнвестнаа. зыждителѣ прижнѣшнѣ* Хлуд. 106, *чю прижитнѣ ти днѣнт ма прѣчитаа*. Хлуд. 67а, Загреб. 63. Тя е присъща само на октоиховата част на триода.

дъннж 'денем'. Това наречие отбелязах в някои триоди: *мрчи са свѣтъ деннж зра тебе нсе. на кръстѣ распинаема* Шаф. 85а, и *ѿмрчи са тварь. деннж...* Орбел. 128. Често го употребява патриарх Евтимий, срв. *нощнж и д(ъ)ннж*¹.

Не могат да не се отбележат и някои прилики между среднобългарските триоди и Супрасълския сборник в областта на словообразуването. Общи са напр. думите: *простыми* 'прошка', 'прощаване' (съгъше-

¹ Е. Каѣузницкі, пос. съч., стр. 80, 81, 85, 150 и др.

ннемъ нашнмъ дажъ прѣстѣна Бит., стр. 101; прѣмаше прѣстѣна грѣхо Загреб. 56 и пр.; думата е характерна за триодите, не я употребява само Хлудовият триод), кааэнь, покааэнь 'покаяние' (и двете думи не са познати на Хлудовия триод, който има каанне, покаанне) — отглаголни съществителни с наставка -з: нскоуэ 'искушение' (нскоуса же мъжска не знавшина Бит. 101, Шаф.), Загреб. въкоус 'вкус' (да свѣдѣши ны вкоуса лютаго Шаф. 10), оустрон (помани ма прѣже бстроа... Бит., стр. 180), итеративни глаголи от типа анховати са, красовати са срещу аншнѣти са, краснѣти са в други текстове, срв. ранскжъ же анхова са пнцѣж Шаф. 3а, Орбел. 24, красоун са и велн са цѣкен вѣзы Хлуд. 79а. Този тип итеративни глаголи е много характерен за среднобългарските триоди. В изследваните текстове отбелязах: нарековати (нарекова та Бит., стр. 140, 142 = нарече), прохладовати (прохладова Бит., стр. 145, Шаф. 64), прозавовати (прозавова Бит., стр. 160, корень есеуѣ нз него же ха прозавова Коп. 69 = прозаве), приобретовати (приобрѣтова ... Бит. 119), провъзгласова Шаф. 123 (= провъзгласи), пѣновати (пѣноуѣще Орбел. 132 = пѣнаѣще), прообразовати (блѣвеннемъ прообразова твои честни крѣтъ Шаф. 48а, прообразн), оутвърдовати са (лѣственцѣ на не... оутвърдова са Шаф. 39, оутвърдн са), веселовати са (та ѣмнж н дшевиж лѣственцѣ на нен же въ веселова са Загреб. 60а, въселн са), неоскрѣновати (ничто же ѿ дѣства неоскрѣнова Хлуд. 146 = неоскрѣни), хоуловати (разбонникъ хѣловаше та Орбел. 128), шнговати (шнговаетъ Орбел. 206), плодѣствовати (плодѣствоваста дѣва Орбел. 59), окрасовати (житне окрасовашж Хлуд. 172), обанстовати, обанстова са (обанстова са Бит. 1а) и др. Глаголи от типа нарековати са характерни за Йоан Екзарх¹.

ИЗ ЛЕКСИКАЛНИТЕ ВАРИАНТИ

Типично за старобългарските и по-късни среднобългарски паметници е наличието на много лексикални варианти. Подобно състояние наблюдаваме и в среднобългарските триоди. Част от лексикалните варианти се срещат в старобългарските паметници. В изследваните триоди има много лексикални варианти. Тук ще разгледаме само някои от тях.

моуднѣти || кѣснѣти, почто моуднѣши лазарю Шаф. 113, Пловд. 116а, № 933, л. 7,... кѣснѣши ... Загреб. 132а, Орбел. 160а; прндѣтъ н не окѣснѣтъ Орбел. 164, н не кѣснѣтъ Загреб. 133а, не кѣснѣтъ Шаф. 115а,... не кѣснѣтъ № 138, л. 198, прндѣтъ н не моуднѣмъ Хлуд. 78а.

¹ Интересна, незасвидетелствувана в речници е и итеративната форма павати, въспавати 'пея': н наоучн павати въсѣла га понте Шаф. 18, азъ въспаваж пак там, 12.

КЛАДАСЪ || СТОУДЕНЕЦЪ. Думата **КЛАДАСЪ** се явява в днешния си вид: **КЛАДЕНЕЦЪ**. Първоначалният облик на думата е запазен в единични примери, срв. **КЛАДАЗЪ** Загреб. 160. Отбелязах и преходна форма **КЛАДАЦЪ** Шаф. 80а (2 пъти), Орбел. 176а, Хлуд. 38. От тази дублетна двойка по-често се употребява думата **СТОУДЕНЕЦЪ**, срв. н **СЪДЕ** на **СТОУДЕНЦЪ** Хлуд. 93а, ... на **КЛАДЕНЦЪ** Орбел. 201, поставен **ЧЪПАЛЪ** на **СТОУДЕНЦЪ** Хлуд. 148а, ... на **КЛАДЕНЦЪ** Шаф. 145. Гръцкото *πυρή* се превежда също с думата **ИСТОЧНИКЪ**: ископа **СЕБЪ** **ИСТОЧНИКЪ** **СЪКРОУШЕНЪ** Хлуд. 108, ... **КЛАДЕНЕЦЪ**... Орбел. 193а.

ЖТРОБА || ЧРЪВО. От двойката **ЖТРОБА—ЧРЪВО** надделява думата **ЖТРОБА**, която често пъти измества първоначалното **ЧРЪВО**, срв. **НАГЪ** **ИЗЛЪЗОУХЪ** **ИЗЪ** **ЖТРОБЫ** **МТЕРЕ** **МОЕЖ** Хлуд. 90, ... **ИЗЫДОУХЪ** **И** **ЧРЪВА**... Орбел. 173, Григ. пар. 71а, Хлуд. пар. 109, Супрасълски сборник 64₁₃₋₁₄ (н — **ЧРЪВА**...); **КЪ** **ЖТРОБЪ** **ПРЕЧНСТАА** **КАКО** **ВЪМЪСТН** **МААДЕНЦА** Хлуд. 141а, ... **ВЪ** **ЧРЪВЪ** **СН**... Орбел. 229а, **КЪ** **ЖТРОБЪ** **НЕВЪМЪСТНО** **СЛОВО** Хлуд. 147, ... **ВЪ** **ЧРЪВЪ** **СВОЕМЪ** Орбел. 236. Понякога се запазва определение в мъжки род към **ЧРЪВО**: **ВЪПАЛТНТН** **СА** **КЪ** **ЖТРОБЪ** **ТВОЕМЪ** Орбел. 64, **СЪ** **ДШЕЖ** **ТЫ** **ВЫЖШОУ** **КЪ** **ЖТРОБЪ** **ЗЕМНЪМЪ** Орбел. 231а.

В Хлудовия триод, в който най-често думата **ЖТРОБА** измества **ЧРЪВО**, се наблюдава загубване на някои от първичните значения на думата **ЖТРОБА**. В един пример от старозаветния текст (Изход XII. 9) гръцкото *ἐντοσθία* 'вътрешности' се превежда с **ДРЪВЪ**: **НЕ** **СНЪСТЕ** **И** **НИХЪ** **СОУРОВА**. **НИ** **КА**; **ЕНА** **ВОДЪ**. **ИЖ** **НАЧЕ** **ИГНЕМЪ** **И** **СЪ** **ГЛАВОЖ** **И** **С** **НОГАМА**. **И** **СЪ** **ДРЪВОМЪ** **КЪ** **ЖТРОБЪ** **ВЪНЖТРЪ** 123... *οὐ τοῖς ποδὶ καὶ τοῖς ἐντοσθίοις*. В други триоди, които съдържат старозаветни четива (Орбел. № 933, Кюст., Пловд.), имаме **ЖТРОБА**: ... **СЪ** **НОГАМН** **И** **СЪ** **ЖТРОБОЖ** Орбел. 208а, **С** **НОГАМН** **И** **СЪ** **ЖТРОБОЖ** № 933, л. 45а, **СЪ** **ЖТРОБЪ** **И** **С** **НОГАМН** Пловд. 149а, **СЪ** **НОГАМН** **И** **СЪ** **ЖТРОБОЖ**. Кюст.

Преписвачът на Хлудовия триод вмъква новата дума **ДРЪВЪ**, но запазва и **ЖТРОБА**, като ѝ придава друго значение: **КЪ** **ЖТРОБЪ** = **ВЪНЖТРЪ**. Думата **ДРЪВЪ** не е известна от старобългарските паметници, не я отбелязват и речниците на Миклошич и Срезневски, не я дава и речникът на Чехословашката академия на науките. В значение, с което тя се появява в Хлудовия триод 'вътрешности', тя се употребява днес в западни български говори. В същия паметник (Хлудовия триод) на мястото на първичното **ЖТРОБА** 'сърце' намираме **СРЪДЪЦЕ**: **И** **СМЪЩАШЕ** **СА** **СРЦЕ** **ЕГО** **И** **ЖАЛОСТН**. **И** **БРАТЪ** **СВОЕМЪ** **ВЕНЪВМННЪ** 65а. Други среднобългарски триоди и паримейници запазват тук думата **ЖТРОБА**, срв. **СМЪЩАШЕ** **ВО** **СЪ** **ЖТРОБА** **ЕГО** **И** **БРА** **СВОЕМЪ** Пловд. 108, Орбел. 150, **СМЪЩАШЕ** **ВО** **МОУ** **СА** **ЖТРОБА** **И** **БРАТЪ** **СВОЕМЪ** Григор. пар. 60, Хлуд. пар. 50.

ОСТАВЛЕННЕ || ОТЪПОУЩЕННЕ (ОТЪПОУСТЪ). С тези думи в триодите се превежда гръцкото *ἀφείς*: **СЪГРЪШЕННЕМЪ** **НАШНМЪ** **ОСТАВЛЕННЕ** **ПОДАЖДЪ**

Орбел 15а; дажъ ми оставенне грѣхомъ Хлуд. 93, да ѿпоуценне съгрѣшенен подаси Шаф. 130а, да вси примете ѿпоустъ грѣховъ Шаф. 132, грѣхомъ отпоустъ Орбел. 174, Загреб. 144. По-често се употребява думата оставенне, оставити, която се счита за присъща на първоначалния превод на апракоса¹. В триодите тя замества характерните за тетраевангелията² думи: отъпоуценне, отъпоустъ, отъпоустити. Ето няколко примера: грѣхомъ вставенне подан Хлуд. 107, ѿпоуста прѣгрьшеннемъ подажъ № 128, л. 215, и ты страждѣ спсе глше. остави оче грѣхосъ. неган оувѣдатъ странни. възкрсенне мое Хлуд. 108а, ѿпоустн нмъ грѣхы снѣ Орбел. 194, вче нашъ еже еси на невисехъ. встави намъ дългы Шаф. 8а, ... ѿпоустн намъ прѣгрьшенна нша Орбел. 65. Паралелно се употребява още прошенне, простыни, отъданне, раздръшенне: примати грѣховъ прошенне Орбел. 129а, и грѣхо дан прошенне Загреб. 28; простына вѣрѣсти съгрѣшеннемъ нашнмъ Шаф. 87а, ... испроси ... простына грѣховъ Орбел. 67; нѣ дажъ ми ги ѿданне золь № 933, л. 26а, да источниши мироу ѿданне № 923, л. 29; ... ѿпоустъ... № 138, л. 215, ... ѿпоуценне Хлуд. 106а, владннцѣ прижѣ грѣховъ раздръшенне Орбел. 117а, приемъ грѣхомъ раздръшенне Хлуд. 42а.

Думите простыни и раздръшенне не се посочват от Ягич³, а прощенне той цитира от старозаветния текст⁴.

испльнитн || напльнитн. В изследваните текстове преобладава по-стара форма испльнитн⁵, само Хлудовият триод я заменя доста често с по-нова напльнитн, срв. растнѣ са и оумножитѣ и напльнитѣ зема Хлуд. 6а (2 пъти), испльнитѣ... Орбел. 85а, 86, № 138, л. 104, 105, и чакъ напльнит са велна Хлуд. 19, ... испльнит са. Орбел. 97а, напльнит са веленаа плода его Хлуд. 14, ... испльнитъ са. Орбел. 92а, № 138, л. 112, Хлуд. пар. 66а, мжжеви дшѣ напльнит са блгъ Хлуд. 11а, испльнит са... Орбел. 89, № 138, л. 108; нечестнѣн же напльнит са злы Хлуд. 12, испльнит са зль № 138, л. 108, испльнат са зла Хлуд. пар. 66; ерданъ напльн са по всемоу ложоу своему Хлуд. 180, ... испльнѣаше са ѿ всемъ ложн своему Григ. пар. 7а, Хлуд. пар. 9а.

крабни, крабнца || ковѣчегъ, ковѣчежѣъ. крабни, крабнца със значение *δίσκος* се замества в Хлудовия триод от по-ново ковѣчегъ, ковѣчежѣъ, срв.

¹ Срв. А. С. Львов, пос. съч., стр. 88.

² Някои автори (Лвов) считат отъпоустити за морализъм. Думата отъпоустъ не е засвидетелствувана в старобългарските текстове, но е известна от староруски и старосръбски паметници.

³ Entstehungsgeschichte... стр. 375—377.

⁴ Там там, стр. 429.

⁵ Срв. V. Jagić, пос. съч.

монсеуѣ ковчегъ слышала еси ѿ дѣше 37, монсннѣ слыша ты дѣше кра-
внѣ Шаф. 80, монсеуѣ кравнѣ сншала еси дѣше № 138, л. 138, мон-
сеуѣ кравнѣж... Орбел. 123а, монсеуѣ коравнѣж ... Коп. 43а; вндѣвшн
ковчегѣцѣ въ лѣчн н пославшѣ рабына н взать е. н ѿвръзышн же вндѣ
отроча плачащн сѣ къ ковчегѣ 89а. И в сѣщия текст на друго място в
Хлудовия триод: н вндѣхѣ ковчегъ в лѣчнцы. н посла рабын взати ж.
н ѿкры ковчегъ н вндѣ в немъ отроча плачаще сѣ 181, ... кравнѣж...
къ кравини № 138, л. 197, кравнѣца Хлуд. пар. 108а. Че в първоначалния
текст на триода е имало дума кравнѣца (кравини), свидетелствува и Хлу-
довият триод; в последния, цитиран тук пример, преписвачѣт на този
паметник е заменил думата кравини с ковчегъ, но оставя местоименната
форма ж.

храмнна || хѣвенна. Триодите превеждат грѣцкото *oikia* обикно-
вено с храмнна, само в Хлудовия триод намираме хѣвенна в староза-
ветен текст (Йов): внѣзаѣпѣ дѣхъ прѣде ѿ поустына. н вѣпаде въ че-
тырн жган хѣвннн. н паде хѣвенна на дѣти твоѣ 90, в други триоди
и паримейници (Григоровичевия и Хлудовия) има храмнна: ... коснѣ четырехѣ
жгалехѣ храмннѣж. н. паде храмннѣж ... Орбел. 173.

напраснѣ || наглаѣ. От тази дублетна двойка в изследваните ръкописи
почесто се употребява първата дума, засвидетелствувана в Супрасъл-
ския сборник и у Йоан Екзарх, срв. нѣбакн на ѿ тѣса напраснаго
Хлуд. 168а, напрасно слави бѣтѣственемъ вѣоубожаѣвша Загреб. 78а, рѣкы
же потопѣтъ нагло Хлуд. 170а, 184а, напрасно Хлуд. пар. 147. В Хлудо-
вия триод отбелязахме няколко примера на изместване на първоначал-
ното наглаѣ от други думи: напраснодѣшенѣ створнѣтъ вѣс(с)ѣвѣта 19а,
наглодѣшенѣ ... Орбел. 98, Хлуд. пар. 72а, наглодѣшѣнѣ № 138, л. 118,
тѣпѣанѣж мѣжѣ многѣ въ мѣдрѣстн. а вѣанѣвѣзѣ крѣпокѣ вѣзоумѣны 25а,
...а наголь н крѣпокѣ вѣзѣменѣ Орбел. 113, ...а нааглаѣ крѣпокѣ № 138,
л. 125; внѣзаѣпѣ лнше вѣанѣца сѣ богѣтѣства 35а, напрасно... Шаф. 78а,
вѣзѣраѣаѣще сѣ погѣбенѣжѣ. внѣзаѣпѣж. ѣкоже дрѣвѣе тѣнѣстѣты егнѣтѣ-
скыж 38, .. покрѣшѣж ма напрасно... Шаф. 80а.

хѣдогѣ || хѣтрѣ. Изследваните текстове обикновено запазват първич-
ното хѣдогѣ, само Хлудовият триод го замества с хѣтрѣ, срв. нѣзѣрѣте
бо вѣа пѣтн хѣтрѣстн 178, вѣвѣкѣ пѣтъ хѣдожѣства Хлуд. пар. 3а, ...
вѣвѣкѣ пѣтъ хѣдожѣствѣу Григ. пар. 3а; мѣдрѣ хѣтрѣсннѣка ... 1а (*doxite-*
ptota), ... хѣдожннѣка Орбел. 40, Погод. 44, № 138, л. 50, но хѣтрѣ се
срѣща и в други триоди, срв. ѣко хѣтрѣ врачѣ нѣцѣван мѣ Шаф. 64,
Бит., стр. 147, ... хѣдогѣ... Пог. 106, Орбел. 110а, Пловд. 70, ѣко хѣудѣ
(sic), врачѣ... Коп., стр. 61.

сѡбѣстѣне || сѡбѣство, сѡнстѣне. Първата дума, макар че се употребява рядко, може да се счита за характерна за триодите, намираме я в различни в редакционно отношение текстове, срв. *трончскѣжъ пѣ въспѣмъ славаше въ трѣ лицѣ чѣташе поемъ. сѡбѣсты же равнѣжъ. похваляе оца н сѣна н стго дха* № 933, л. 7, ...сѡбѣствен же равно ... Орбел. 160а, ...въ трѣ лицѣ четѣши поемъ. сѣбѣсты (sic!) же равно... Хлуд. 76; сѡнстѣне като лексикален дублет на думата сѡбѣстѣне отбелязах в Орбел. *раздѣляе сѣа лицѣ сѡбѣствѣна* Шаф. 23а, ...лицѣ же сѡнстѣн... Орбел. 54а. В изследваните текстове има и производни форми, срв. *тронсѣна една тронсѣ* Шаф. 76а. Думата сѡбѣство не е засвидетелствувана в старобългарските текстове, но се среща в паметниците от преславския книжовен център (в произведенията на Йоан Екзарх, Симеоновия сборник от 1073 и 1076 г., в произведенията на Григорий Назиански), а също така в произведенията на Климент Охридски¹.

сѡурѡвѣство || безъвѣчѣство: *млъчаше же хѣ трыпа н сѡурѡвѣство* Кюст., Хлуд. 104, Загреб. 153а; *млъчааше же хѣ трыпа нхъ безъвѣчѣство* Шаф. 128, № 933, л. 34а, № 138, л. 112а. Старобългарските паметници познават само втората дума². В триодите по-честа употреба има думата сѡурѡвѣство.

древле || прѣжде. И двете наречия са засвидетелствувани в старобългарските паметници. Според проучванията на Лвов прѣжде е било свойствено за апракосите (Асеманово ев. и Савина книга), а древле за тетраевангелията³. От изследваните текстове Шафариковият триод се отличава с честа употреба на наречието прѣжде, срв. *яко прѣжде братѣна нхѣнѣфа продашъ* 79а, *яко древле нхѣнѣфъ. братѣна древле продавшъ* Хлуд. 37, *якоже прѣже египтѣвны. трѣстатѣнѣжъ ...* 80а, *якоже древле трѣстатѣ египетскѣжъ* Хлуд. 38, *плачъ ми прѣмѣ яко прѣже хана-нежъ* 83а, *прѣмѣ мое рыданѣе. якоже хаонъ* Хлуд. 41, *не услоуша сѣ прѣжъ рѣчѣнъ* 82, *непослоушеа. словесъ древле* Хлуд. 40, *нже прѣже челоушѣнъ ослежъ* 81а, *древле...* Хлуд. 38а, *сѣ злое прѣтѣвѣное боу прѣже створѣнъ* 82а, ...*нѣ-когда...* Хлуд. 40а, *сѣнсен прѣже прѣнемъ нанѣжъ мѡстъ* 84, ...*нѣкогда...* Хлуд. 40а.

сѣблюстѣн || сѡтврѣнѣн: *несѣблюдашъ своего дому насладѣтъ вътрѣ* Хлуд. 9, *несѡтврѣнъ* Орбел. 86, Хлуд. пар. 63; *когда же нечестѣны безъ*

¹ Срв. Ив. Гълъбов, Климент Охридски и ранните школи на стария български книжовен език, сп. Български език, год. XVI, 1966, кн. 5, стр. 454—455.

² В Супрасълския сборник е засвидетелствувано прилагателно *сѡурѡвъ*.

³ Лвов (пос. съч., стр. 133—134) предполага, че древле било въведено в Моравия при редактирането на тетраевангелието.

съблюдѣнна Хлуд. 15, ... безъ смощѣнна Орбел. 93а, бесмотрѣнна № 138, л. 113, н спытан дше н съгладан. такоже древе нсѣ навинѣ Хлуд. 38, ... расматрѣн ... Шаф. 81. В последния пример расматрѣнн представлява лексикален вариант на думата съгладати.

прнтѣкати || прнрнцати: надеже, к тебѣ прнтѣкажщимъ Хлуд. 34, ... тебѣ прнрнцжщимъ ... Шаф. 76а.

грамада || копъ, гр. *βλη*: н поасть яко свннѣж грамады Орбел. 73а, № 138, л. 89, ... свннѣж грамады Хлуд. пар. 53а, ѣко сѣано грамады Григ. пар., ... 8 ако н свнны копъ Хлуд. IVа. Думата копъ не се отбелязва в речниците на Миклошич, Срезневски и в най-новия — Пражкия.

тваръ || създаване, гр. *ποιμα*: скож тваръ не нмамы погоубити Шаф. 2, моего създанна не хошж погубити Орбел. 22а, помлоуи скож тваръ 83а, пошжди спсе создание свое Хлуд. 41, тваръ твож не прѣзри Шаф. 86, созданиа сн... Хлуд. 43. От тази дублетна двойка създаване се счита за по-ново¹.

потомъ || к томуу. Употребата на потомъ вм. к томуу в по-архаични текстове се наблюдава доста често в Хлудовия триод, срв. н не оумреть всѣка пать потомъ 9а, 11а... к томуу Орбел. 88а, № 138, л. 107, Хлуд. пар. 64а, не бждеть вода потомъ въ потоу 11а, н не бждете к томуу вода въ поу № 138, л. 107, Хлуд. пар. 65, н не бждеть водоу потомъ 11а, ... вода потопнаа к томуу № 138, л. 107а, ... потопа водоу к томуу Хлуд. пар. 64а, н не нмат покрыти зема оубены потомъ на нн 14, ... ктомуу Орбел. 92а, № 138, л. 112, Хлуд. пар. 66а.

коуръ || патель, гр. *ἀλέτωρ*. Нито една от тези думи не е известна от старобългарските паметници. патель с вторична носова гласна от глагола пѣ-ти се среща в евангелския текст (22, 23), поместен в Пловдивския триод: невъзгласнѣ патель дондеже три крати. ѿвержешн сѣ мене 131. Думата патель употребяват най-ранните среднобългарски паметници. коуръ е образувано с помощта на умалителната наставка -а от коуръ — дума, засвидетелствувана в Зографското евангелие. Думата коуръ отбелязах в Хлудовия триод в същия текст (л. 98); познават я Карпинското и Добрейшовото евангелие. В триод № 138 се употребява непроведена гръцката дума: алекторъ.

рачнѣти || волнѣти: не рачнѣтъ ржцѣ его творѣти ничесоже Хлуд. 66а, не волнѣтъ во ржцѣ его... Орбел. 15а, Григ. пар. 61, Хлуд. пар. 95а (не волнта). Думата рачнѣти се счита за моравизъм². В триодите има и про-

¹ Срв. V. Jagić, Entstehungsgeschichte..., стр. 430.

² Срв. напр. M. Weingart, Československý typ církevní slovančiny, Bratislava, 1949, стр. 33.

изводни думи: среброрачнѣль № 933, л. 23, рачнѣль Орбел. 41, 43а.

скѣдѣальникъ || грѣнчарѣ, гр. *νερανιεύς*. Изследваните триоди запазват думата скѣдѣальникъ, втората отбелязах само в Копитаревия триод: ѿко н грѣнчарѣ съзавѣн мѣ брѣннемъ 38. Думата грѣнчарѣ е засвидетелствувана вече в Супрасълския сборник.

дѣти || творити: мѣжъ мѣдѣрь безъмѣлькы дѣтѣ Орбел. 79, ... безъмѣлькѣнне творитѣ. Хлуд. 2, дѣжъ благаа Орбел. 86, творѣн. Хлуд. 9, мѣтъ жѣ н истинѣ дѣжѣтъ благазы Орбел. 98, ... творѣтъ... Хлуд. 19а.

врачѣ || нѣцѣантѣль: врачѣ въсьмъ порожеши Хлуд. 54а, ... цѣантѣль... Загреб. 115а, нѣдѣжнѣмъ врачю Хлуд. 4, воажшѣмъ нѣцѣантѣлю № 138, л. 102, Загреб. 69. В старобългарските наметници общоупотребяваната дума е врачѣ. нѣцѣантѣль, която се употребява често в триодите, е засвидетелствувана само в Синайския требник. В изследваните ръкописи освен врачѣ и нѣцѣантѣль се среща и бални, рядѣк архаизъм (вж. погоре). Глагол *laḡreivō* покрай с обикновеното нѣцѣанти се превежда със здравовати, врачевати и лѣковати, срв. нещѣѣ врачю здравовѣща та Хлуд. 41а, ... еже та оуврачюеть Шаф. 84а, ... нже та олъкоуетѣ. Орбел. 127.

бѣло || клепаѣло. И двете думи се срещат само в типиковата част на триода: въ г. чѣ пошн. клепемъ въ великое бѣло Кюст., Орбел. 184, 118а, ... великое клепаѣло Орбел. 116. Умалителна форма се образува винаги от глагола клеп — клепом — малое клепаѣце. Орбел. 118, Хлуд. 31а, 177.

папрѣтъ || проустѣ, гр. *πρωτότης*. Преобладава първата дума, засвидетелствувана в Синайския требник и Супрасълския сборник. В изследваните ръкописи тя има двойк облик папрѣтъ || папрѣтъ, срв. въ папрѣтъ станѣтъ црковнѣмъ коупно Кюст., ндѣ въ папрѣтъ съ оумываѣнищеж Кюст., н собравши са въ прѣтъ Загреб. 168, н поставѣмъ ѿмываѣнищѣ въ папрѣтъ црковнѣмъ Орбел. 182а (в Хлуд. прѣтворѣ: н поставѣмъ въ прѣтворѣ црковнѣ мываѣнищѣ 100). Втората дума проустѣ отбелязах в Хлудовия триод: събравшем са въсьмъ братнамъ въ проустѣ црковнѣмъ 134. Думата *пруст* е с не съвсем ясна етимология¹.

принадѣти || приложити: принадихъ къ назѣмъ стрѣпы себѣ Шаф. 82, Бит., стр. 166 (къ назѣвъ стрѣпы), приложи къ назѣвъ стрѣпы Хлуд. 39. Думата принадѣти не е известна от старобългарските наметници. Миклошич и Срезневски я цитират само по Симеоновия сборник от 1073 г. мышница || комадѣ, гр. *κομίσσος*. Думата комадѣ се намира в новозаветния текст, поместен в Хлудовия триод (Мт 23, 24). *κομίσσος* събѣн цѣдаѣшен

¹ Според Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София, 1941, стр. 533, от *proud-to-s ('прусам').

Най-вероятно от латински произход, срв. A. Vaillant, *Slavon prustŭ* («*narthex*»), *Revue des études roumaines* VII—VIII, 1961, стр. 317—318, и J. André, *Slavon prustŭ* «*narthex*», *RES* XII, 1962, стр. 26.

трудности. Миклошич¹ като съответствие на втората дума *prkno* 'дъска' и полското *parkan* 'дървена ограда'. И въз основа на това съответствие определя значението на думата ('ex assere factus — направен от дъските'), тъй като гръцкият текст, приведен от Миклошич, не отговаря точно на славянския; *ἐκ ζύλων τετραγώνων*. Гръцкият старозаветен текст няма прилагателно *ἄδιπτος*², то се вмъква по-късно, вероятно при сверката на превода със староеврейски текст. Печатният гръцки триод съдържа прилагателното *ἄδιπτος*, което, както видяхме, среднобългарските триоди превеждат с *prknyňz*, *prknyňz*. Те имат словообразователна основа само в чешки език, тъй като полското *parkan* се счита за заемка³. Чешкото *prkno* се свързва с латинското *guercus* 'дъб'⁴.

Освен пълните лексикални варианти, част от които разгледахме, в среднобългарските триоди има много частични варианти. Ето някои от тях:

варенне || *варнво*: н *ѿме варенне безъ масла* Хлуд. 100, *ѿме же въ всекъ днь ...варнво едно безъ масло* Шаф. 17, *да ѿдадѣ варнво сочнво н зеане съ масломъ* Орбел. 25, *варнво ѿмы н внно пнемъ* № 138, л. 194.

срътенне || *сраща*: н *възврати сѧ въ срътенне* № 933, л. 51а, Хлуд. пар. 133, Григ. пар. 81а, ...*въ сращѣ* Хлуд. 129.

одежда || *одѣяние*: *испереть ...одежѣ своѣ* Хлуд. 77, ...*одѣяние* № 933, л. 9а.

надѣяние || *надежда*: *чѧж надѣяниѧ* Хлуд. 94, ... *надеждѣ* Орбел. 177.

родъ || *рожденне* || *рождество*: *слѣпы ѿ рода* Шаф. 147, *слѣпа ѿ рожденнѣ* Загреб. 190, Хлуд. 151а, *слѣпѣ ѿ рождества* Хлуд. 152а.

молѣба || *моалтва*: *нзбави мѧ мѣамн сѧ* Хлуд. 81а, *мѣамн сѧ* № 933, л. 13а.

смръчнѣ || *смръка*: н *сѣде подѣ смръчнемъ н проси дшн своен смръть* Хлуд. пар. 165 (Цар. 3 кн., XIX 4), ... н *сѣде подѣ смръкѣ* Хлуд. 183а. Формата *смръка* не е отбелязана в речниците на Миклошич и Срезневски.

брнтѣ || *брнчѣ*: *ѧко брнтѣ наощрена створнаѣ еси ажкѣ (!)* Шаф. 126а, *ѧко брнчѣ нзоощренѣ створнаѣ еси льстѣ* Пловд. 135. Думата *брнчѣ* не е засвидетелствувана в старобългарските паметници; те познават формата *брнтѣ*, която остава литературна и до днес, *брнчѣ* има диалектна употреба — употребява се в западните български говори⁵.

¹ Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum, Vindobonae, 1862—1865. Авторът дава пример от руския паримейник (1370).

² Не го дават критическите издания на гръцкия текст на Библията.

³ Според А. Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego, Kraków, 1927, стр. 396. *Parkan* е заемка от унгарското *parkany* от чешки. Унгарските езиковеди G. Bárszi, Magyar szófőitő szótár, Budapest, 1941, и J. Kniezsa, A magyar nyelv szláv jövevényezavai II, Budapest, 1955, тълкуват унгарското *parkany* като заемка от средновекожеско *parkan*.

⁴ J. Holub, F. Korečny, Etymologický slovník jazyka českého, Praha, 1952.

⁵ Срв. М. Вългенов, За някои старобългарски думи в нашите диалекти, сп. Български език, год. XIII, 1963, кн. 3, стр. 258.

сѣродѣнникъ || сѣрожденникъ : нѣбавы нѣ мѣтвы. н сѣродѣнника нма Хлуд. 76, ...сѣроженника ... № 933, л. 7, стоиаше мѣна на гробѣ страждѣицн сѣртн сѣрожденника си Коп. Думата сѣрожденникъ не се отбелязва в речниците на Миклошич и Срезневски.

тѣжатель || тѣжарь || тѣжарь, гр. *υεωδουος*. н начать ное чакъ тѣжатель земн Хлуд. 14а (тажатн земля... Пловд.), н вы. ное тѣжарь земн Орбел. 93, Григ. пар. 41, ...тѣжарь земан Хлуд. пар. 67. Според Ягич (*Entstehungsgeschichte*, стр. 452) по-архаична е формата тѣжатель, засвидетелствувана в старобългарския превод на евангелието. Думата тѣжарь не се отбелязва в речниците на Миклошич и Срезневски.

златарь || златникъ, гр. *χρυσοφορος* : еда тѣло створи дѣвѣодѣль нан скѣдѣлникъ нан златарь разварѣж злато (Исай 40. 19) Пловд. 73, Хлуд. 27, Орбел. 115 (...разварѣ... злато), ...златникъ... № 138, л. 127. И двете думи не са засвидетелствувани в старобългарските текстове. Речниците на Миклошич и Срезневски дават само първата дума¹. Втората със значение *trapezita* отбелязва Пражкит речник² от Беседите на Григорий Велики, паметник с моравски езикови черти. Тѣй като в български език думата златникъ ('златар') не е позната (не я отбелязват речниците) и този словообразователен тип е слабо застъпен, тя може да се изтъкува като моравизъм. Такова обяснение на думата дава и Фр. Мареш³.

члѣнѣкъ || члѣнъ : н сложен костн съ костѣмн. кожо къ члѣнѣмъ своему Хлуд. 121а, ...мѣнѣмъ ... Хлуд. пар. 120а, Григ. пар. 79.

ослабѣнъ || раслабѣнъ, гр. *παράλυτος* : ослабѣнаго словомъ скѣта Хлуд. 146, раслабѣнаго словомъ скѣта пак там, 141а, 142а, 145. По-често се употребява втората форма, считана за по-нова, старобългарският превод на евангелието познава само формата ослабѣнъ⁴, раслабѣнъ се среща в Супрасълския сборник.

сѣнѣстн || нѣстн : сѣнѣстн заменя често Хлудовият триод, срв. оуста твоѣа нѣвѣдатъ н чѣтѣво тѣеѣ нѣзде (sic!) сѣнтокосъ 92, сѣне нѣвѣдѣ сѣнтокосъ 92, н нѣндѣтѣ н нѣвѣдѣтѣ нхъ 97. Други сравнявани триоди и паримейници имат форма сѣнѣстн.

далечнѣъ || дальнѣъ : нтн ѿ зема далечнѣъ Хлуд. 1, ...даанѣа ... Орбел. 78.

ѣако || ѣаки. ѣаки най-често се появява в Шафариковия и Хлудовия триод, срв. напр. свѣща оугасѣ ѣаки безмасѣна Шаф. 79, поставѣльшн страсть ѣаки кумеръ Шаф. 82а, н крѣпн са ѣаки веланки патрѣнархъ Шаф. 78, ѣаки афѣтъ на земн оставѣнна Шаф. 77, да би сѣналъ ѣаки

¹ Думата златникъ (гр. *υομομα* 'златна пара'), цитирана в тези речници, не може генетически да се свърже със златникъ (гр. *χρυσος* 'златар') в Беседите на Григорий Велики и триод № 138.

² *Slovník jazyka staroslověnského*, св. 12, Praha, 1966, стр. 675.

³ F. V. Mareš, *Česka redakce církevní slovanštiny v světle Besěd Řehoře Velikého* (Dvojeslova), *Slavia XXXII*, Praha, 1963, стр. 441.

⁴ Срв. V. Jagić, *Entstehungsgeschichte...*, стр. 291.

пшеницѣ Хлуд. 98, бѣше ѣкы сен данѣ Хлуд. 90, ѣкы потопѣ потапаѣж. Хлуд. 71, ѣкы вм. ѣко обикновено се счита за източнобългарска езикова черта, но според някои автори ѣкы в старобългарските паметници представлява моравизъм или словацизъм¹.

покрѡвъ || покренѣъ: бѣ бо въскомоу члвкоу смѣренѡмъ помощникъ и неспрѣнмогъшнмъ ницѣтож покрѡвъ. ѡ члвкъ злыхъ избавиши ж. покрѡвъ жжжжшнхъ и члвкъ обидимыхъ Пловд. 58, бѣ бо въскомѡ градѡу смѣренѡ помощникъ. и ѡ немогшнмъ ницѣтож покренѣъ. ѡ члкъ зль избавиши. покрѡвъ жжжжшнхъ и дхъ члкъ обидимымъ Орбел. 98. Първата форма покрѡвъ е обикновен превод на гръцкото *σκέπη*, днес тя не се употребява, втората дума покренѣъ (нова отглаголна форма) се отбелязва тук за пръв път. Миклошич дава пример от Люблянския дамашкин (XVII в.).

свнсканне || звнзданне: змен люты свнсканнемъ прѣлѣстн ма. Погод. 31, Загреб. 26, ... звнзданнемъ Шаф. 4. И двете думи, образувани от звукоподражателни корени, не се отбелязват в речниците на Миклошич и Срезневски, които цитират само свнстанне, дума, известна от Супрасълския сборник.

опжхнѣти || опаснѣти, гр. *ἄλλοι ὀφθαί*: испльни сѣ яростн зракъ лица его. и опжхнѣ на сѣдрахъ Хлуд. 131 (Данил 3, 19), ...опаснѣ... № 933, л. 54а, ...опъснѣ... Хлуд. пар. 137. В този си вид (опжхнѣти) думата не се отбелязва в речниците. Миклошич и Срезневски дават формата опоуснѣти. Орбелският триод употребява тук друга дума — посннѣти: зракъ лица его. посннѣ 206.

паадне || полѡудне: тодѣга възнастѣ въ тмѣ свѣтъ твоѡ. и тма твоѡ ѣко и паадне Хлуд. 65, ...полѡудне Пловд. 107, Орбел. 149а. Днешната форма паадне, засвидетелствувана още в Супрасълския сборник, се среща много рядко в среднобългарските паметници.

камень || камыкъ. Втората дума е засвидетелствувана вече в Супрасълския сборник; в изследваните текстове я отбелязах няколко пъти: паче нежеан камыкъ ѡ самѣфнра Хлуд. 1, тон не камыкъ. на неже оутврдн црковѣ свож хсѣ Хлуд. 74а, Орбел. 158а. Тя има днес диалектна употреба.

зальчъ || жалъчъ, гр. *χολή*. В изследваните текстове отбелязах само няколко пъти първата форма: зальчн въкоусн Орбел. 91, 224, зальчн ми принесосте Орбел. 196а, завнстнж зальч напажше Шаф. 42а. Тя е на изчезване и в тези текстове представлява архаизъм. Преобладава новата форма жалъчъ, неизвестна от старобългарските паметници.

Особено внимание заслужават новите форми на спомагателния глагол хъщж, хътъти. В среднобългарските триоди от XIII в. те се явяват в

¹ Срв. V. Jagić, Entstehungsgeschichte... стр. 298.

днешния си вид, срв. ѿкъщавѣ н рѣ емѣ нещѣ № 933, л. 16а, ꙗме ꙗко ꙗше
кто н пнемѣ такожде. н по взати трапезѣ ꙗемѣ въ трапезарѣ трѣстое
Орбел. 215а.

ГРЪЦКИ ЗАЕМКИ

Среднобългарските триоди представят изобилен материал за изучава-
не на гръцко-българските езикови връзки. Изследваните текстове съдържат
много непеведени гръцки думи. Част от тях е обща със старобългар-
ските паметници, напр. алабастръ, алабастрънъ (масло алабастръно Загреб.
102), анкнра, акротомъ, акрогонн, архнерен, архнстратнгъ, ароматъ, аеръ,
антипасха, аспидовъ, вага, влассфмнна, внесъ || коусъ, драгма, ндолаъ, нгоу-
менъ (по-често се употребява формата егѡуменъ), нкона, катапетазма, ке-
растъ, кнтъ, кнвотъ, кнмеръ, крннъ, коустодна, антоургна, антна, леонтнн ||
леонтнонъ (в старобългарски лентнн), матнзмъ, олен (по-рядко се среща
по-близка до гръцкото елен), олокафтоматъ, паракантъ, параскевнн, пароп-
снда, паска, пентикестн, пнра, порфнра, преторъ, рнторъ, снкамнна, скоу-
менъ || скнменъ, соударъ, стнхнна, стнхъ, стнхера, тнтла, трапеза, трапе-
зарна, тоулаъ, хлаамна.

Доста на брой са и гръцките думи, непознати на старобългарските
текстове, напр. агонисати от гр. ἀγωνίζομαι (тъ дше разѡмѡла есн... с пе-
чаанъ агонисан неѡмѡшн са н спѡшн да не останешн вѡвѡдѡ w wгнѣ
№ 933, л. 19, а ꙗзъ ꙗгонѡса писатѣ. догдѣ мн не возъмѡтъ трнѡ Бит.
54), алекторъ от гр. ἀλεκτορ (не възгласнть алекторъ дне дондеже. ꙗ. кратн.
№ 138, л. 207), врахнннъ от гр. βραχίων (врахнннъ же нан градъ нхъ
сѡкрѡшн Хлуд. 99а, мѡшцѡ, нечтнвнхъ скрѡшн Пловд. 132), ермосъ от
гр. εἶρος (ермо нмѣ. ꙗ ꙗ козма н мннха Орбел. 191а), ексапсалмъ
от гр. ἑξαπсалμός (н речемъ ексапсалмы Хлуд. 49а), камнаъ
от гр. καμήλι(ον) (н бѡше скотъ емоу. з. тнсащъ н камнаен. ꙗ.
тнсаща Хлуд. 84а, ... вележдѣ. д. тнсащъ Орбел. 169а), красоволь
от гр. κρασόβλιον (мннн да ꙗдатъ рѡвѡ н внна по красоволь
Орбел. 25), кратнъ от гр. κρατής (чѡпа въ кратннн своемъ внно Орбел.
71а), крнпнда от гр. κρηπίς (междоу крнпндѡж н олтаремъ Орбел. 14,
Погод. 20а), метанне от сргр. μετανοια (н метанне не творнмъ Орбел. 175),
нафта от гр. νάφθα (н не прѡсташа въметѡшн слѡгы цѣкы жегѡше
пещъ нафѡж пекѡ н згрѡвѡмн н лѡзнемъ № 933, л. 55а, Орбел.
215, Хлуд. пар. 138а), ... съ свѡж Хлуд. 132, Грнг. пар. 94 (сѡрѡ), патн-
сатн от гр. παθαίνω (по много сн како патнса ношнж пншжше Бит. 28),
посфѡура от гр. προσφορά (въхѡдѡтъ на трапезѡ н прѡдѡложѡтъ нмѣ по

еднини посфурѣ н водѣ по еднини чашн оуручнѣн Орбел. 25), проскомидна от гр. *προσκομιδή* (по творить проскомидна Орбел. 207а, ерѣю, творящюу проскомиднѣ Загреб. 149а), салпнгъ от гр. *σάλπιξ* (н вѣнѣгѣ оуслышати всн люде. гласъ трубы н соудннѣже же н гласемъ салпнгом же н прѣгжа-ницы само в Кюстендилски триод, други текстове имат славянска дума цѣвенница), стнаѣ от гр. *στήλη* (надеже ми помаза тоу стнаѣ Хлуд. 62, ... стаѣпѣ... Хлуд. пар. 83а), стнхологнсаѣн от гр. *συχολογῶ* (тронченъ не стнхологнсамъ нѣ помасуи ни бѣ Загреб. 89а, стнхологнсаме днѣ Хлуд. 90а, та пса бавн дше стнаогнсан Хлуд. 137), оупати от гр. *ὑπάτος* (посла на-ходоносору црь. собратн вса оупаты. н воеводы н вакы Хлуд. 130а, ... соу-маты... Кюст., ... юноты № 933, л. 54).

Към този дълъг, но неизчерпан списък на гръцките заемки в изследваните триоди бих прибавил още няколко думи, които от една или друга страна представляват интерес: дефтеромна, ортна, профнтна, телонъ || фелонъ, отн, ката, калца.

Дефтеромна от гр. *δευτερονόμιον* се среща в Хлудовия триод: ѿ дефтеромнѣ чтенне. Ё. отъ дефтеромнѣ чтенне. Д. 162а. Хлудовият паримейник има тук славянска дума: отъ втораго закона 143.

ортна от гр. *ορτή, ὀρτή* отбелязах в Орбелския триод: аще лочнѣнѣ ортна какова. нан стго власна... да ѣдатъ варнко... 25, аще лочнѣнѣ са ортна какова стго то да е варнко без масла н вѣнна... пак там.

профнтна от гр. *προφνητεία* се употребява често (няколко примера) в триод № 933 и в Загребския триод, срв. напрѣ ꙗци еуане: а сетнѣе профнтнѣ: ѡтн гршн № 933, 20а, та еуане: ꙗци напрѣ: а сетнѣе профн: ѡтн смъ гршн пак там, 15, та профнтнѣ: се раздѣмѣтъ ѿ ркъ (вм. отъ прръкъ) пак там, 36а, профнѣ: нѣн наза пак там, 22а, по прѣме: н профна: аплаъ ѣвуане лиуѣге васнаеж Загреб. 150.

телонъ || фелонъ от гр. *τελώνης*. По всичко личи, че думата телонъ (фелонъ) е била свойствена на първоначалния превод на триода. Отбелязах я в няколко среднобългарски архаични триода: Битолски, Шафариков, Орбелски, Загребски, срв. захчен телонъ бѣ Бит., стр. 140, телонъ спасае са пак там, възрѣвнѣмъ вѣрнѣи фелонѣкоу покааннѣу Шаф. 59а, рау се тмѣ раздрѣушенне н телона въ сѣвѣ прогнавѣшн Загреб. 110а, ѣко фелонъ въ-пнжѣн Орбел. 126а. По-новите триодни текстове не познават думата телонъ.

Нито една от изброените тук думи не се отбелязва в речниците на Миклошич и Срезневски, не ги цитира и Фасмер в своите работи, посве-

тени на гръцките заемки в славянските езици¹. С изключение на думата *телонъ* (*фелонъ*) те се употребяват в типиконовите части на триода, които най-добре отразяват живия език на преписвачите. В типиковата част на триода се срещат и други две гръцки заемки, върху които ще се спрем сега: *отн* и *ката*.

Съюзът *отн* от гр. *ὅτι* се употребява в приписката към Битолския триод: *помнѣнѣ брѣ неана, ѣмностѣна затѣ ѡтн мн даваше прѣсѣлъ н маѣчѣнѣ* 90а² и в типиконовата част на триода № 933: *тѣ ѣуанѣ: рѣн на прѣ: а сетѣве профн: ѡтн смѣ грѣн 15, на прѣ рѣн ѣуанѣ: а сетѣве профитѣж: ѡтн грѣн 20а*.

Частичката *ката* открихме в типиконовата част на Копитаревия триод от XIII в.: *аще лн ѣ маа пѣ да повтарѣмъ. всѣж стн. покланѣтн сѣ по баѣтъ ката стѣхѣ по. Г. цѣ 37а*. В първата част книжовникът употребява славянска дума *всѣж* стѣхѣ, във втората я заменя с гръцката *ката* стѣхѣ. И двете служебни думи не се допускат в литературния език. По-широко се употребяват в диалектите. Изнесените от среднобългарските триоди данни показват, че те са влезли твърде рано в български език³.

Последната дума *калъца*, както се счита, не е гръцка заемка в български език, а италианска, минала чрез гръцко посредничество⁴. Думата *калъца* отбелязах в триод № 933 от XIII в., с нея се превежда гр. *περικνημῖς* в старозаветен текст (Данил 3. 21): *тога мѣжне тн ѡковавше нхѣ с гаѣамн н с клобоуѣ н с калѣцамн. н ѡдежамн нхѣ н въерѣж в пещѣ ѡгньнѣж 55*, другите сравнявани текстове употребяват: *достегна* (... сѣ клобоуѣкы достегнавамн. н сѣ ѡдѣваннемъ... Орбел. 214), *дотегна* (... сѣ клобоуѣкн н достегвамн. н сѣ ѡдѣваннемъ своимъ Пловд. 152), *достегны*, *-ѣве* (*достегнѣвамн* ... Григ. пар. 92а), *вычмогъ* (сѣ клобоуѣкы н сѣ вычмогы н сѣ ѡдѣваннемъ нхѣ... № 138, л. 245а). Първите три думи са славянски, те се образуват от *стегно* = *стыгнѣ* (гр. *μήδος*) с представка *до-* и различни наставки; най-вероятно те са калки на гр. *περικνημῖς* ('наколенник'), *pol. па-*

¹ Греко-славянские етюды, Петербург, 1909; Die griechischen Lehnwörter im Serbokroatischen, Berlin, 1944.

² Приписката е обнародвана от Й. Иванов, Български старини из Македония, II изд., София, 1931, стр. 454.

³ Най-ранните примери за *ката*, които дава проф. К. Мирчев, са от Чергедските молитви, срв. К. Мирчев, Бележки върху гръцките заемки в езика на селмоградските българи, Известия на Института за български език, кн. I, София, 1952, стр. 233.

⁴ Срв. E. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch, Heidelberg, 1908—1913, стр. 472: „Die letzte Quelle ist die ital. *calzo, calzone* 'Hose, Beinkleid', doch dürften die bg. Worte durch ngr. *κάλτσα, κάλτσονι*, Ст. Младенов, Етимологически и правописен речник на българския книжовен език, София, 1941: през н. гр. *káltsa, káltsoni*, от итал. *calzo, calzone*, стр. 228.“

golennik, nagolennik (περι, 'go, na¹, κνημῖς, -ιδος 'наколенник' от κνίμη 'пищял, прасец' (на крака). Последната дума вычмогъ е протобългарска дума (вж. за нея по-долу). Днес думата кальца изменена в калци² се употребява широко в диалектите. Тя е балканска дума. Изненадва толкова ранното ѝ откриване (XIII в.) в български език. В италиански тя е засвидетелствувана от XIII—XIV в.³ Кога е била заета в гръцкия език, не знаем. Интересно е, че кальца, която открихме толкова рано в български паметник, не се употребява в новогръцкия превод на Библията, направен през XIX в. Има ли достатъчно основание да се тълкува българската дума кальца като италианска заемка, минала през новогръцки? Не е ли тя ранна заемка от романското население на територията на днешна Македония?

ПРОТОБЪЛГАРСКИ ЗАЕМКИ

Лексиката на триодите дава някои нови данни за историята на протобългаризмите. Тук се откриват две непознати досега — по всяка вероятност протобългарски — думи: вычмогъ и соуриница. И двете се срещат в старозаветен текст, поместен в триода. Както казахме по-горе (вж. при думата кальца), вычмогъ се намира в триод 138 от Хлудовската сборка (XIV в.), където превежда гр. *περικνημῖς* (Данил 3.21). Тя се извежда от **башмаг*. Думата е известна от много тюркски езици, заета е и в някои славянски езици, срв. рус., укр. *башимак* (вид обувки), сх. *башимак*, *пашмаг*, стпол. (диал.) *baszmag*, *bašmag*, *basztrak*⁴. Намерената в среднобългарския текст форма вычмогъ лесно се обяснява: преход на *а > ы* след устнени съгласни е познат на много тюркски езици и диалекти. Според Боев⁵ закръглянето на гласната *а > о, у* в начална сричка е било характерно за езика на прабългарите. Общо с тюркските езици е и значението на нашата дума. В съвременния български книжовен език думата вычмогъ не е позната, доколкото ми е известно, тя е изчезнала безследно и в диалектите. В някои диалекти се среща османска заемка, срв. в Трънско: *натѹрай пашмагѹте у торбу и дим да те нѹма*⁶. В македонските диалекти думата *башимаг* има значение „забрадка“⁷.

Втората дума соуриница, гр. *δουρίτζ*, отбелязах 2 пъти в Хлудовия триод в старозаветния текст (Данил 3): *вонже содъ (sic!) оуслышнѹте гла тро-
жебны соуриницѹ же и гаслѹемъ ... падажѹще покланѹнѹте са тѹбоу зааѹмоу*

¹ Срв. *настѣгна*, *настѣгнѹ*, —ъве в речника на Миклошич.

² Видоизменението на формата *кальца* се е извършило под влияние на *чорапи*, *обувки*. Към новата форма *калци* е образувано и ед. ч. *калец*.

³ Carlo Battisti Giovannini Alessio, *Dizionario etimologica italiano*, I, Firenze, 1950, стр. 695.

⁴ За етимологията вж. И. С. Вахрос, Наименование обуви в русском языке. I. Древнейшие наименования, до Петровской эпохи, Хельсинки, 1959, стр. 69—70.

⁵ Вж. Е. Боев, За предтюркското тюркско влияние в българския език — още няколко прабългарски думи, сп. Български език, год. XV, 1965, кн. 1, стр. 17.

⁶ Примерът е взет от диалектния архив на Института за български език при БАН. Значението на думата в този пример се определя 'дрехи, парцали'. По устно съобщение на М. Москов, гл. асистент в Софийския университет, думата я има и в други диалекти.

⁷ Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања. I (А—И), Скопје, 1961, стр. 24.

130а, сравняваните текстове на триода и паримейниците имат тук непреведена гръцка дума *сърнза*, *сърннъза* (... гласъ *тържеъ* н *сърнъзъ* ... Орбел. 205а, гла *тържеъ* *сърннъзъ*... № 933, л. 54, гласъ *тържы*. *сърннъзъ* Кюст.), *сърннъзъ* Григ. пар. 91а, или славянска пищаля: гла *тържеъ* *пищаля*... Пловд. 152, н бы *едга* *услышахъ* вси людѣ гла *тържы*. *сърнцамъ* же н *гжасемъ*... 130а, гла *тържеъ*. *сърннъзъ*... № 933, л. 54, ... гласъ *тържы*. н *сърннъзъ*... Кюст., гласъ *тържеъ*. н *сърнъзъ*... Орбел. 205а.

Неотбелязаната в речниците дума *сърница* може да се обясни като разширена с наставка -ница, честа при образуване на наименованията на музикални уреди, срв. *цъвъница*, *пръвгъдница*, *прабългарска* или *тюркска* *заемка*.

Думата *сърница* е добре застъпена в тюркските езици (има я и в чувашки), но не е домашна, а заемка от персийски език. На персийска почва тя е сложна дума, състои се от две думи *sur* ('тържество, веселба') и *na*, *nau* с вид кавал — *pol. pisznalka*¹. Думата *сурна* е била заета доста рано в славянските езици. В XV в. я има в сръбски (*сурла*)². В полски *surina* не е засвидетелствувана, но има производна дума с наставка -асъ: *surinasz*. Българският език има днес *зурна* (*зурла*) със звучна съгласна, което показва нова, османска заемка; тя се появява в XVII — XVIII в., срв. „глас от зурна“ в Павликийски ръкописи от 1779 г.

В изследваните триоди се среща още една общоприета *прабългарска*³ дума, досега неотбелязана в български езикови паметници, именно *вълчугъ* (гр. *κρίκος*). Намерих я в Орбелския триод в един старозаветен текст (Ис. 58,5): *свѣшнъ ѿко вълчѣгъ въсѣ своѣ* 149, други сравнявани текстове превеждат гр. *κρίκος* със славянски думи: *прѣгъ* Григ. пар. 59 (срв. *пружина*) и *крѣгъ* № 138, л. 170, Пловд. 107 (*грѣгъ* — озвучаване на гласна к в съседство със сонор), Хлуд. 64а.

В изследваните ръкописи се срещат и други, известни от по-стари паметници *прабългаризми*: *коумнръ*, *капъ*, *чрътогъ*, *болъринъ*. Последният се употребява във всички триоди, съдържащи старозаветни четива с изключение на Хлудовия триод, който си служи с думата *дрѹгъ*, срв. н *вжеститъ* *гъ* *срѣ* *фараѹново* *црѣ* *египетска* н *болърь* *его* Орбел. 210а, Хлуд. пар. 127а, ... *црѣ* *египетскаго* н *дрѹгомъ* *его* Хлуд. 125а, ... *дрѹгоѹ* *его* Григ. пар. 84а, н *прѣвратнъ* *сѧ* *срѣ* *фараѹново* н *болърь* *его* н *люди* Орбел. 210а, ... *срѣ* *фараѹново* н *дрѹгомъ* *его* Хлуд. 125а, н *рѣно* *бы*

¹ Вж. K. Lokotsch, Etymologisches Wörterbuch der europäischen Wörter orientalischen Ursprungs, Heidelberg, 1927, стр. 154.

² Интересно е да се отбележи, че тя се среща в Бернардинов сборник в същите примери от пророк Данил: *u vrime u ko slišati budete glas truble i surle... padše poklonite se kipu zlatomu*. Примера цитирам по Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, XVI, Zagreb, 1959, стр. 47.

³ Срв. Ст. Младенов, Вероятни и мними остатъци от езика на Аспаруховите българи в новобългарската реч, ГСУ, т. XVII, 1921, стр. 219—220.

ДНЕ ПЕРВН ѿ цръ ѿ вольтъ его № 933, л. 46а, Пловд. 150а, Орбел. 209а,
...ѿ даровъ его (sic!) Хлуд. 124а.

ИЗ ИСТОРИЯТА НА НЯКОИ ДУМИ

Има основание да се предполага, че думата *голѣнь*, добре засвидетелствувана в старобългарските текстове, отпада от лексикалния състав на българския език вече през XIII в. Към такова заключение идваме след анализа на промените, които тя претърпява в Хлудовия триод. В по-местен тук евангелски текст (Йо 19) четем: *молишъ ꙗлаѣ да прѣвѣнѣтъ колѣнѣ нхъ, ...и прѣвѣмѣ прѣвѣнѣтъ колѣнѣнн...*, не прѣвѣнѣтъ смѣу колѣнѣнн... 116 (*та оскелѣ*). Другите сравнявани текстове, в това число и среднобългарските евангелия (Мариинско, Боянско, Добрейшово, Врачанско) запазват без никаква промяна думата *голѣнь*. Интересно е, че Неофит Рилски в своя Нов завет употребява думата *колѣнн* вм. старото *голѣнн* и днешното *пнцелн*, срв. *молихъ ꙗлаѣ да имѣ прѣвѣнѣтъ колѣнѣнѣ* ... (Йо 19.31), не прѣвѣнѣтъ мѣ колѣнѣнѣ. (Йо 19.33)¹. Думата *колѣнн* вм. *голѣнн* се появява в български език в резултат на кръстоската на изчезващата дума *голѣнь* със звуково близкото *колѣно*.

От кръстоската на думата *дрѣколь* с *дрѣгъ* се получава нова дума *дрѣголь*, засвидетелствувана напр. в Хлудовия триод, срв. *прѣнѣшѣ дрѣгольнѣ* 85а, вм. *дрѣкоан*. Думата *дрѣголь*, събирателна *дрѣгольнѣ*, не се отбелязва в речниците на Миклошич и Срезневски.

Преобразуването на думата *нѣта*² в *юната* в Хлудовия триод: *бѣхѣ ми юната, и ѿсли и ѿвѣсѣ, и равен и равѣна* 181, и *бѣхѣ оу мене нѣта* ...Хлуд пар. 12, и *раздѣлан люди сѣхѣ с нимѣ, юната и ѿвѣсѣ въ два пѣлка* 181, ... *нѣта и ѿвѣсѣ* ...Хлуд. пар. 12, показва, че за преписвача на Хлудовия триод тази дума не е била жив елемент на неговата лексика. Той сближава думата *нѣта* с *юнѣ*.

В историческия развой на българския език някои думи се запазват, но претърпяват промяна в значението си. Като пример от изследваните текстове мога да посоча три думи: *годѣна*, *седѣморѣца* и *цѣловати*. Думата *годѣна* се употребява вече в новобългарското си значение ('Jahr'). Единственият сигурен пример се открива в типиконовата част на Орбелския триод: *а ѿтоѣхъ пон по. ѿ. ка до всѣнка поста. а въ всѣн по. пѣти по ал. а нѣрѣ и на ча. по. д. ка. развѣ сѣ. и не: а прѣзъ всѣ. годѣнѣ всѣ. ка. и гоу еѣа*. 226а.

¹ Новый заветъ Господа нашего Иисуса Христа, 3 изд., Лондон, 1859, стр. 211.

² Стара заемка от германското **nante* ('дебел рогат скот'), срв. О. И. Трубачев, Происхождение названий домашних животных в славянских языках, Москва, 1960, стр. 104. Авторът привежда примери от струс. *пута* и полаб. *поту*. В среднобългарски тя се среща в старозаветен текст, по-често във вид *нѣта* (с вторична носова гласна), срв. напр. в Орбелския триод *скотъ и нѣтѣ ѿставнѣшѣ* 157, и *нѣтѣ тѣкож еанко ти сѣтъ* 150а, и *нѣта и ѿвѣсѣ ѿставнѣшѣ* Хлуд. 72а, отколкото *нѣта*.

Друг не съвсем сигурен пример се среща в същия паметник в прибавения към триода апокрифен текст „Acta Pilati“¹ (възношенне и по-
сланне ѿ пилата в римъ...): и повелѣ в кѣпѣ множе воен нти и поплѣ-
нитн плѣномъ великомъ странж тж и три годины расточити а по всѣхъ
странахъ 191. три годины е самостоятелна прибавка в Орбелския триод,
тя няма съответствие в гръцкия текст на апокрифа и в славянския му
превод (поне в известните досега преписи)²; не се знае как трябва да
се тълкува „три години“ или „три часа“. Лукиян разрушава и пленява Юдея.

Предшественик на днешното седмница, думата седьморница отбелязах
в Загребския, Битолския и Орбелския триод: трѣвзначна тѣце прѣ-
стаа. Г. ж седьморницж начиннажше (поста) Загреб. 56, Бит. 64, третна
седьморницж начиннажше ... Орбел. 67.

Думата седьморница е образувана от числително седьморо + на-
ставка -ница. Днешната форма седмница се появява от XIV в., напр. у
патриарх Евтимий, в Никоновите пандекти и др. Старобългарските па-
метници познават само думата недѣля, от седьморница, седьмерница, седь-
мница се срещат наречия седьморницѣж, седьмерницѣж, седьмницѣж.

В триодите доста често се употребява думата цѣловати в новото си
значение 'целувам', тя замества първичното ловежати, остатъци от което
се пазят в някои диалекти. Ето няколко примера на употребата на ду-
мата цѣловати в новото значение: прѣстѣпи ко мнѣ и цалѣи ма. прѣ-
лнжн сж и цалова го Пловд. 103, ...цѣловѣи ма чадѣ ... и цѣловѣа и
№ 138, л. 165, прѣвлнжн са мнѣ и ловежн ма чадѣ. прѣвлнжн са и ловеж
его Хлуд. 59, и цѣловѣж прѣчнтѣн позѣ Хлуд. 90а, обловежжж прѣчнтѣн
позѣ твои пак там, 89а, нѣда рабѣ ажкѣвѣ с ажкѣвнѣмъ цѣлованнѣмъ
прѣдасть спа га Шаф. 124а, и на. К. сребръннѣж прѣдасть га цѣлова-
ннѣмъ ажкѣвнѣмъ Загреб. 152.

Анализът на лексиката на среднобългарските триоди показва, че
преводът на триода е много старинен и вероятно трябва да се отнесе
към Кирило-Методиевата епоха. Наличието на т. нар. моравизми позволява да
се предполага, че преводът на някои части от триода е бил направен в Мора-
вия. Възможно е и друго предположение, че в епохата на създаването на
преводите, тези т. нар. моравизми са се употребявали и между южните
славяни. Архаизмите, и преди всичко лексикалните иновации определят
значението на тези извънредно важни паметници за българската истори-
ческа лексикология. В това отношение те се явяват ненадминати. Жалко,
че не ги използва Пражкия речник. Без привличането на данните на сред-
нобългарските триоди картината на лексикалното богатство на най-стария
славянски литературен език е непълна.

¹ Текстът беше издаден от Г. Илъински, Апокриф „Acta Pilati“ в списке Ор-
белской триоди XIII в., Русский филологический вестник, т. LXI, № 3 и 4, Варшава, 1906,
стр. 209—217.

² Текста на Орбелския триод сравнявах със славянските преводи, използвани от
Ягич в статията „Критические заметки к славянскому переводу двух апокрифических
сказаний. II. Апокрифическое послание Пилата в Рим“, ИОРЯС, III, 1898, стр. 793—822.

СПИСЪК НА ИЗПОЛЗУВАНИТЕ РЪКОПИСИ

Триоди

Битолски триод (XII в.), непълен, не съдържа нито паримии, нито новозаветни четива. Ценен е с това, че има доста приписки и глаголически записи в текста (цит.: Бит. и страници по фотокопия).

Копитаров триод (XIII в.), непълен, не съдържа нито паримии, нито новозаветни четива (цит.: Коп. и страници по фотокопия).

Кюстендилски (XIII в.), непълен, съдържа паримии и новозаветни четива (цит.: Кюст. — без страна).

Загребски триод (XII—XIII в.), не съдържа паримии, нито новозаветни четива, Постен и Цветен, непълен (цит.: Загреб.).

Пловдивски (XIII в.), непълен, съдържа само постна част, има паримии и новозаветни четива (цит.: Пловд.).

Орбелски триод (XIII в.). Съдържа и двете части. Има паримии и новозаветни четива (цит.: Орбел.).

Погодинов (XIII — XIV в.). Съдържа паримии и новозаветни четива. Съдържа и двете части (цит.: Погод.). Паметникът беше използван от мене частично.

Шафариков (XII в.). Съдържа и двете части на триода, но не е пълен. Няма паримии и четива от Новия завет. На няколко места има цели редове, писани с глаголица (цит.: Шаф.).

№ 933 (XIII в.). Представя част от Постния триод. Има записани две думи с глаголица. Има паримии и четива от Новия завет (цит.: № 933).

№ 138 (XIV в.). Постен и Цветен. Съдържа паримии и новозаветни четива (цит. № 138).

Хлудов (XIII в.), непълен. Съдържа и двете части. Има паримии и новозаветни четива (цит.: Хлуд.).

Паримейници

Григоровичев — XII в. (цит.: Григ. пар.).

Хлудов — XIII — XIX в. (цит.: Хлуд. пар.).

СРАВНЕНИЕ МЕЖДУ ОБКРЪЖЕНИЯТА НА СТАРОБЪЛГАРСКИТЕ МИНАЛИ СТРАДАТЕЛНИ ПРИЧАСТИЯ СЪС СУФИКС -Н-

Пиринка Пенкова

Парадигматичните (корелативните) връзки на старобългарските страдателни причастия са описани в граматичната литература при образуването на сложните глаголни времена и пасива; досегашните наблюдения над съчетаемостта на страдателните причастия с косвени падежни форми за изразяване на „личния агент“ („косвения субект“) в страдателните конструкции очертават само дистрибуцията на еднасемантична единица. Разнообразните синтагматични (релативни, осъществени в текста) свързвания на коренните морфemi от страдателните растения не са били самостоятелен обект на изследване — това означава да се проучи известен дял прекъснати (от гледна точка на словната сегментация) полиморфemi, в които съществува едностранна, йерархична зависимост между сегментите, в случая — между причастната коренна морфема и граматичната морфема (падежното окончание) в зависимата дума.

При сравнение между обкръженията на миналото страдателно причастие и на съответния изходен глагол ще се прояви специфичното в синтагматичните отношения на причастията, което е преходна морфологична категория. Под обкръжение разбирам съвкупността от зависими форми, които се срещат едновременно с глагола или причастията в текста. Коренната глаголна морфема или полиморфемната глаголна основа предсказват даден клас граматични морфemi в зависимите думи с определена условна вероятност; силата на управление е функция на условната вероятност за поява на управлявания член при наличие на управляващия. Основната задача при съпоставките между обкръженията на коренната морфема в глагола и в причастията е да се определят класовете граматични морфemi, реализиращи се с най-голяма честота в зависимите думи; по тези данни може да се изчисли силата на управление за всяка коренна морфема или глаголна основа. Обкръженията на причастията могат да се класифицират и самостоятелно, по синонимни типове с оглед на възможните трансформации.

1. В множеството на коренните морфemi е включен голям брой единици, всяка от които се съчетава с членовете на друго, малобройно множество — множеството на граматичните морфemi. Приемем ли, че съществуват поне две коренни морфemi, които изискват граматични морфemi от един и същи падежен клас (реално това число е много по-голямо), би трябвало да опишем и онези изрази от текста, в които е налице синтагматична връзка между еднотипните коренни морфemi, за да се

установи влиянието на подобно свързване върху тяхната рекция. Връзката между коренните морфemi може да бъде от различен ранг:

а) Първата теоретическа възможност е съществуването на йерархична зависимост между две коренни морфemi било в рамките на думата, било в израз от типа: глагол + име, подчинено на глагола, + име, подчинено на името, където окончанията на двете имена са показатели за тъждествено падежно отношение; в събрания от мене материал тези логически предположения не са осъществени. Ако една от коренните морфemi в сложната дума предсказва с голяма вероятност не само даден вид граматични морфemi, но и другата коренна морфема в същата дума, тогава честотата, с която се явяват зависимите граматични морфemi, се определя за полиморфемната управляваща основа. Йерархична е зависимостта между конюнктното причастие (препозитивно — *отъвъштавъ*, постпозитивно — *гъа*, *гъжштѣ*) и определени форми на *verba dicendi*, срв. *рече* *гъа* и под. Коренните морфemi и в глагола, и в причастието предсказват пряка или косвена неавторска реч (морфологичен показател за неавторската реч най-често е съюзът *ѡко*). В подобни случаи честотата на неавторската реч може да се изчисли за комплекса *рече* *гъа*.

б) Връзката има свободен характер — коренните морфemi са съвместими, но нито една от тях не предполага съществуването на другата, напр. коренните морфemi в два съчинително свързани глагола, които управляват винителен падеж; случаите с изпуснат обект (срв. повтореното допълнение в новобългарски) се броят за нулево обкръжение, ако след втория глагол няма други зависими думи.

2. При описване на обкръженията спазвах следния ред:

а) Означавам причастието и броя на неговите словоупотреби в следните старобългарски паметници: Мариинско евангелие (Мар.), Зографско евангелие (Зогр.), Асеманиево евангелие (Асем.), Синайски псалтир (Син. пс.), Синайски требник (Син. тр.), Клоцов сборник (Клоц.), Охридски листи, Македонски глаголически лист, Савина книга (Сав.), Супрасълски сборник (Супр.), Зографски листи, Хилендарски листи, Листи на Ундолски, Македонски кирилски лист, Енински апостол (Енин. ап.); посочвам видовете обкръжения на причастието и относителния дял (в проценти) на най-честия тип зависими форми.

б) Назовавам изходния глагол и числото на неговите словоупотреби в Мар., Син. пс., Син. тр. и Супр.; видът влияе върху избора на подчинената падежна форма, затова е изследван само един от членовете на видовата корелация. За всяко обкръжение са указани паметниците, в които се среща, приведени са единични примери, когато символичното представяне на групата предлог + падеж не е показателно за семантиката на комплекса. Диференцирана количествена характеристика имат омонимните конструкции, напр. на + винителен за посока, на + винителен за цел и т. н. Особеностите в съчетаемостта на рефлексивната форма и сегашните страдателни причастия са споменати отделно. Приложени са таблици за съотношението между броя на случаите с най-честите зависими форми и броя на глаголните словоупотреби в текста.

При съставянето на обкръженията и статистиката на най-честите типове прибягнах до следните опростявания: а) родителният след отрица-

ние считах и броях за винителен, когато глаголът в положителна форма управлява винителен; б) падежните форми на зависимите местоимения, субстантивиранияте причастия и прилагателни третирах наравно с имената; разликите са взети пред вид при сравняването на причастията, съвместими с един и същ зависим падеж; в) зависимите от глагола подчинени изречения диференцирах само там, където има опозиция подчинено изречение ~ пряка реч, или ако някои от въвеждащите съюзи се очертават между останалите по честота; г) обкръженията, в които глаголът се среща само с наречие, са групирани заедно, но обикновено се изреждат зарегистрираните наречия; честотата им е взета под внимание, защото ако се касае за редовно повторение на едно и също наречие, трябва да се говори за управление, а не за прилагане.

Причастията, засвидетелствувани със свое обкръжение, са подредени според честотата на изходния глагол (тук са представени 22 от общо 274 регистрирани причастия). Разпределението на причастията по паметници зависи от съдържанието и стила на ръкописите; броят на словоупотребите за първите десет по честота страдателни причастия от един кодекс чувствително се колебае в сравнение с броя им в друг, нееднороден текст, срв. числото на най-честите причастия в Мар. с броя им в Супр., който е над 2.5 пъти по-обемист:

	Мар.	Супр.		Мар.	Супр.
1. ПЪСАНЪ	32	8	6. ЗЪВАНЪ	14	5
2. БЛАЖЕНЪ	23	156	7. ОСЛАБЛЕНЪ	14	3
3. СЪПАСЕНЪ	17	3	8. РЕЧЕНЪ	13	32
4. ДАНЪ	16	16	9. БЛАГОСЛОВЕНЪ	12	30
5. ПОСЪЛАНЪ	14	33	10. ПРЪДАНЪ	12	16

В Супр. първите десет по честота страдателни причастия са следните: БЛАЖЕНЪ (156), ПОСЪЛАНЪ (33), РЕЧЕНЪ (32), БЛАГОСЛОВЕНЪ (30), СЪБЪДАНЪ (28), ВЪЗАЮВЪЕНЪ (26), ПОВЕЛЪНЪ (20), ДАНЪ (19), ОСЖДЕНЪ (18), ЗАТВОРЕНЪ (17)

По данни от всички изследвани текстове в списъка на най-честите причастия попадат: БЛАЖЕНЪ (275), БЛАГОСЛОВЕНЪ (100), РЕЧЕНЪ (90), ДАНЪ (81), ПОСЪЛАНЪ (74), ВЪЗАЮВЪЕНЪ (72), ПРЪДАНЪ (72), ИЗБЪРАНЪ (62), СЪПАСЕНЪ (58), ОСЛАБЛЕНЪ (55). Тъй като честотата на БЛАЖЕНЪ рязко се различава от честотите на останалите причастия, а и глаголът е много по-рядък (общо 13 пъти в Мар. и Супр.), БЛАЖЕНЪ би могло да се приеме за прилагателно.

Освен от стила и съдържанието на паметника честотата на причастията се определя от честотата на коренната глаголна морфема и от вероятността, с която тази морфема предсказва морфологичен показател за обектно падежно отношение. Ако причастията се подредят според броя на словоупотребите от изходния глагол (по данни от Мар., Син. тр., Син. пс. и Супр.), между първите попадат и причастия от предходната група: ГЛАГОЛАНЪ (2017), РЕЧЕНЪ (1772), СЪТВОРЕНЪ (856), ВЪДЪНЪ (838), ДАНЪ (536), СЪЗНАНЪ (407), ОТЪВЪШТАНЪ (316), ПОВЕЛЪНЪ (259), по-

сѣланъ (207), оставленъ (183), прѣданъ (165), положенъ (145), спасенъ (145), изсѣленъ (140). Тук са отстранени стилните различия, затова последната подредба е най-обективна.

Съчетаемостта на глаголната основа в причастието зависи от неговата форма; на проверка бе подложена тезата, че именните форми, които единствени функционират и предикативно, по-често имат свое обкръжение. Особено внимание заслужава разпределението на т. нар. „диагностиращи“ за пасива конструкции, творителен или *отъ* + родителен за означаване на деятеля, които обединяват страдателните причастия и възвратните глаголи; моята цел бе да уточня характера на връзката между честотата на морфемата *-н-* и честотата на граматичните морфемии, показатели за творително падежно отношение в текста.

3. Видове обкръжения на коренната морфема в причастието и глагола.

3. 1. глаголанъ. Засвидетелствувано в Мар. (5 пъти), Зогр. (5), Асем. (3), Сав. (4), Супр. (4), Енин. ап. (1); най-често с *о* + местен (половината примери); явява се с конструкции от следния тип:

1) дателен + *о* + местен — Мар. Лк 2.17 *о глаъ глнмъ нмъ о отрочатъ сѣмъ*, в Сав. *о гласъ...*; *о отрочатъ* в Зогр. *ом*, *имъ* в Асем. *ом*, гр. *περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαλῆθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου...*;

2) *о* + местен — Мар., Зогр. Мк 14.21 *ѣкоже естъ глано о немъ*; Асем., Сав. *ом*, гр. *καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ*;

3) *отъ* + родителен + *къ* + дателен — Мар. Лк 2.18 *о гланыхъ отъ пастыръ къ нмъ*, така Зогр., Асем., Сав., гр. *περὶ τῶν λαλῆθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτοῦς*;

4) *къ* + дателен — Мар. Лк 2.20 *ѣкоже глано бытъ къ нмъ*, така Зогр., Асем., Сав., гр. *καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτοῦς*;

5) творителен + *въ* + местен — Супр. 536.15 *тѣмъ нмъ въ сѣнъ глаголаномъ*, гл. липсва;

6) творителен — Енин. ап. Евр. 2.2 *гланое англы слово*, гр. *ὁ δὲ ἀγγέλων λαλῆθεὶς λόγος*;

7) *въ* + местен — Супр. 285.13 *по глаголаночюмю въ аамъхъ*;

8) *о* + местен + *въ* + винителен — Супр. 368.24 *о талантѣхъ глаголаю естъ въ скатън въторникъ*, гр. липсва;

9) *въ* + винителен — Зогр. Мк 14.9 *ѣже сътвори си глано бждетъ въ пть ея*, така и Мар., гр. *λαληθήσεται εἰς μηνόσωνον αὐτῆς*;

Субстантивирано, без самостоятелно обкръжение в Супр. 440.5.

Исходният глагол се среща 2017 пъти в Мар. (1096), Супр. (782), Син. тр. (85) и Син. пс. (55) със следните зависими състави:

1) пряка реч — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;

2) дателен + пряка реч, вар. дателен + подчинено допълнително изречение — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;

3) дателен + винителен — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;

4) дателен + винителен + творителен — Мар., Син. тр., Супр., напр. Син. тр. 82a17, Супр. 408.7;

5) дателен + винителен + пряка реч (винителният е местоимение или една от думите *аминъ*, *глаъ*, *днѣконъство*, *молантъа*, *псмъ*; *прѣтъча*, *слово*), напр. Мар. Ио 6.32, Супр. 198.26;

Съотношението между броя на най-честите зависимости от глагола форми и числото на глаголните словоупотреби е следното:

	пряка реч — общо	само пряка реч	дателен	винителен
Мар.	60%	30%	43%	12%
Супр.	62%	48%	12%	12%
Син. пс.	40%	24%	20%	44%
Син. тр.	54%	39%	16%	32%

Превесът на винителен над дателен в Син. пс. и Син. тр. има различно обяснение: в Син. тр. — поради честотата на примери като 73b16 глѣ ꙗсамъ сен, 74a10 глѣ мо и под. (почти всички от втората част на паметника); в Син. пс. този висок процент съответствува на малкия брой случаи с пряка реч. В Мар., Син. тр. и Супр. най-чест е предлогът *къ* — Мар. 32 пъти (над половината от Лк), Син. тр. 6, Супр. 68; следват *о* + местен — в Мар. (22) и Супр. (24) — и *въ* + местен — в Мар. (15) и Супр. (5). В Син. пс. най-често *въ* + местен (9 пъти); в Син. тр. липсва *о* + местен, има 2 пъти *въ* + местен. След рефлексивната форма на глагола се среща *отъ* + род. падеж, но само за означаване на източника (в гръцки на *отъ* винаги отговаря *ἐκ*); за творителния от название на лице има трансформация с *о* + местен. Сегашното страд. причастие е представено само със сложна форма в Мар. и Супр., придружено от творителен или *отъ* + родителен за деятеля в пасивната конструкция; една проста форма има в Зогр. — глѣмо в Лк 9.7, срв. Мар. глагъль бѣ *отъ* етеръ ꙗко ноанъ въста; гр. *διὰ τὸ λέγεσθαι ἐπὶ τῶν*, "Ὅτι Ἰωάννης ἐγγύρεται". В Син. тр. един пример с простата форма и *въ* + местен, 6b4. При мин. страд. причастие няма обкръжения с пряка реч, подчинено изречение и инфинитив. Предлогът *о* след страдателните причастия и рефлексивните форми отговаря само на гр. *πρὸς*, а след глагола превежда и гр. *ἐν*. За *ἐν* + *dativus* стои обикновено *въ* + местен, рядко *о* + местен (вж. Син. пс. 157b6) или творителен (Син. пс. 25a13, 37a6).

Старобългарският безпредложен дателен след глаголатн превежда редовно гр. безпредложни форми (по статистиката на А. Sjöberg 471 примера в Мар., 72 — в Супр. 10 — Син. пс., 9 — Охр. листи, 5 — Син. тр., 2 — Клоц.), рядко предложни (Супр. 298.23, 325.12, 520.7, Син. тр. 96a7, 16, 20); на *къ* + дателен съответствуват аналитични изрази (39 примера в Мар., 41 в Супр., 3 в Клоц., 2 в Син. пс., по веднъж в Син. тр. и Охр. листи), но и синтетични (14 в Мар., 18 в Супр., Син. пс. 17b3, Охр. л. 1.27).

3.2. *реченъ*. Засвидетелствувано в Мар. (13 пъти), Зогр. (12 пъти, 3⁶—2), Асем. (13), Сав. (12), Син. тр. (4), Супр. (32), Клоц. (2) в следните обкръжения:

¹ А. Sjöberg, *Synonymous Use of Synthetical and Analytical Rection in Old Church Slavonic Verbs*, Uppsala, 1964, стр. 22.

1) пряка реч — Мар. 5.43 речено естъ възлюбившии искренняго своего (така и в Зогр., Асем. и Сав.);

2) дателен + пряка реч — Мар., Зогр. Мт 5.27, 33, 38, 31, Зогр. Мт 5.21;

3) дателен + творителен — Мар. Мт 22.31 нѣсте ли чьли реченааго вамъ бгмъ гл҃жшемъ (така 3^б; в Сав. и Асем. om), гр. τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ θεοῦ λέγοντος, Супр. 379.18 да кѣли тѣмъже (дат., ед. ч.) невѣстниѣ речено кѣтъ толнко възпрѣштеннѣ, гр. εὐ δὲ ἔνθα ἀγνοίας ἦν τὸ εἰρημένον τοσούτῃ ἢ κατηγορία;

4) творителен — Зогр. Мт 8.17 да събждетъ сѧ реченое пророкомъ исанемъ гл҃жштемъ (така Мар., Асем., Сав.), гр. τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαίου τοῦ προφήτου λέγοντος, подобни: Мар., Зогр., Асем. Мт 27.9 (в Сав. вм. реченое — слово промъ исанемъ); Мар., Зогр. Мт 13.35; Асем., Сав. Мт 2.17; Мт 3.3; Мар., Зогр., Асем., Сав. Мт 8.17; Зогр., Асем., Сав. Мт 4.14; Мар., Асем., Сав. Мт 12.17; Мар., Асем., Сав. Мт 21.4; Мар., Зогр., Асем., Сав. Мт 24.15; Супр. 129.17, 488. 5—6: в 353.23 глаголетъ соломонѣмъ реченъи очакваме реченое според грѣцкия — λέγει τὸ ὑπὸ τοῦ σολομώντος εἰρημένον.

За Супр. 214.19—20 да съконъуають сѧ реченое апостолоу рекшоу J. Stanislav смята, че на мястото на дателния трябва да стои творителен¹; вероятно притежателният родителен е бил схванат като абсолютен, срв. гр. τὸ ῥηθὲν τοῦ προφήτου λέγοντος.

5) творителен + пряка реч — Асем. Мт 2.23 да събждетъ сѧ реченое прркмъ. тѣко назарѣн наречетъ сѧ (така Сав.; Мар., Зогр. om), гр. τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, Ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται; Син. тр. 33b2—3 помани емоу слово твое. реченое тобож. градъ въсѣдь мнѣ; под. Супр. 173.26—27, 486.23, 546.11, срв. 546.11 събвдательствоуютъ реченое самоуидемъ. не вънман доверѣть, гр. липсва;

6) творителен + предикативен винителен — Мар. Мк 13.14 егда же мръзость оузырнѣ. запустѣннѣ. реченъиѣ данннаомъ пркмъ стоѣштѣ надеже не подобаѣтъ, гр. ὅταν δὲ ἴδῃτε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἐστὼς (вар. ἐστηκότα) ὅπου οὐ δεῖ;

7) с дателен, срв. Супр. 488.5—6 ново бѣ н днѣвно реченое нмъ, гр. καινὸν ἦν καὶ ξέρον τὸ παρ' αὐτοῦ εἰρημένον; под. 406.23; в следния пример от Клоц. 9b2 нъ доваѣтъ реченое послушавшѣмъ, гр. ἀλλ' ἀρκεῖ καὶ τὰ εἰρημένα τοῖς προσέχουσιν, дателният може да се изтълкува като зависим от реченое поради словореда — дателният след доваѣтъ винаги следва глагола;

8) отъ + родителен — Супр. 547.9 слышалъ бо бѣаше реченое отъ гѧ, под. 546.28, 545.5;

¹ J. Stanislav, Datív absolutný v starej cirkevnej slovančine, Byzantinoslavica, 5, 1933—1934, стр. 38.

9) отъ + родителен + творителен — Сав. Мт 1.22 реченое отъ гн промъ глащымъ (Асем. га; Мар, Зоґр. от), гр. τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος; същият пасаж и в Асем., Сав. Мт 2.15;

10) отъ + родителен + кз + дателен — Супр. 455.27 снмъ отъ йушнфа кз пилатѹ реченомъ, гр. τούτων οὕτως ὑπὸ Ἰωσήφ πρὸς Πιλάτου εἰρημένων;

11) кз + местен — Зоґр. Лк 2.24 по реченоумѹ кз законѣ гнн (така и в Мар., Асем., Зоґр.), гр. κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ νόμῳ κυρίου, под. Супр. 395.23;

12) инфинитивът след причастието в Супр. 135.13 да свързашитъ са реченое. кже прѣдати братъ брата кз смръть е резултат от недоглеждане или погрешно сегментиране на оригиналния текст — *ἵνα πληρωθῇ τὸ Παράδωσι ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον*; изглежда, че по невнимание τὸ Παράδωσι е схванато като членуван инфинитив, а тук членът се отнася за цялото подчинено изречение; срв. и превода на *παράδωσι δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον* в Мар. Мк 13.12 прѣдастъ же братъ брата на смръть;

13) родителен + радн — Супр. 375.16 притъча мнлостн радн речена кстъ, гр. ἡ παραβολὴ τῆς διὰ χρημάτων ἐλεημοσύνης ἐνεκεν εἴρηται; под. 545.15.

Исходният глагол се среща 1772 пъти: в Мар. (740), Супр. (873), Син. пс. (78) и Син. тр. (81) в следните обкръжения;

- 1) пряка реч — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;
- 2) дателен + пряка реч — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;
- 3) винителен + пряка реч — Мар., Син. тр., Супр.;
- 4) винителен — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;
- 5) дателен — Мар. Лк 22.77 и др. (10 случая);
- 6) дателен + винителен — Мар., Син. пс., напр. Лк 7.40;
- 7) дателен + винителен + инфинитив — Мар., Мт 23.3 и др.;
- 8) дателен + за + винителен — Мар., Мк 7.29;
- 9) дателен + кз + дателен — Мар. Ио 13.28 кз чесоумѹ рече емоѹ, но Зоґр. чесо радн, гр. πρὸς τὴν εἰπὼν αὐτῷ;
- 10) дателен + кз + местен + пряка реч — Син. тр. 21b15;
- 11) дателен + подчинено изречение — Мар., Супр., напр. Супр. 165.12, 222.13 и проч.;
- 12) дателен + о + местен — Мар., Ио 18.34;
- 13) винителен + на + винителен — Мар. (Мт 12.32, Лк 12.10), Син. пс., Супр., срв. Син. пс. 114a 17–18 (84.9) речетъ мрѣ на людн свѣта, гр. λαλήσει εἰρήνην ἐπὶ τὸν λαόν αὐτοῦ;
- 14) винителен + творителен + пряка реч — Супр. 568.15;
- 15) дателен + творителен + пряка реч — Супр. 60.24;
- 16) винителен + о + местен — Син. пс. (114a16 и др.), Супр. (250.26 и др.);
- 17) винителен + по + дателен — Син. тр. 61b2;
- 18) винителен + прѣтнѣж + дателен — Супр. 358.17; вар. прѣмо + дателен, Супр. 358.12, под. 353.3;
- 19) двоен винителен — Мар. Ио 10.35, 15.15 и др.;
- 20) родителен — Супр. 73.14 н нзына того рыцѣмъ ψαλмоса;
- 21) творителен — Супр. 307.30;
- 22) творителен + пряка реч — Мар. Лк 8.28;
- 23) творителен + нз + родителен + пряка реч — Супр. 76.26;
- 24) творителен + сз + творителен + пряка реч — Супр. 336.10;
- 25) творителен + кз + дателен + пряка реч — Супр. 260.24;
- 26) кз + дателен + пряка реч — Мар., Супр. (404.10 и др.);
- 27) на + винителен + кз + дателен — Мар. Ио 5.45 на кзы рекъ азъ кз отъцѹ, гр. ἐγὼ κατηγοροῦμαι ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα;

- 28) **въ** + винителен за време + пряка реч — Син. тр. 82b26;
 29) **въ** + местен + пряка реч — Мар. (Мт 9.3, 21.38, Лк 7.39, 16.36, 18.4), Син. пс. (44a7, 126a9 и под., общо 14 пъти), Супр. (290.19, 351.29, 534.2);
 30) **въ** + местен + на + винителен — Супр. 520.17—18 *накоже н въ прообразованни рѣхѣмъ. на оутѣрждѣнѣ н възграждѣнѣ . . . жнѣштнмъ*, гр. *καθὼς ἐν προομοίῳις εἰρή-
καμεν πρὸς ἀσφάλειαν καὶ οἰκονομίᾳ τοῦ . . . μετιόντων*;
 31) **о** + местен — Мар. Ио 11.13 и др.; **о** + местен + пряка реч — Супр. 365.1, ва-
риант с допълнително изречение — Супр. 406.17;
 32) инфинитив — Мар. Мт 16.11, Син. пс. 158a11; вариант дателен с инфинитив —
Супр. 165.19;
 33) родителен + **ради** + подч. изречение за цел — Мар. Ио 11.42;
 34) **надъ** + винителен + пряка реч — Супр. 307.6.

Най-многобройни при **реченъ** са творителният (54%) и пряката реч (21%); при страдателното причастие е засвидетелствуван винителен предикативен, а с рефлексивните форми на глаголатн и **рештн** — само именителен предикативен, срв. Мар. Ио 19.17, Син. тр. 67a13 и др. Сегашното страдателно причастие на **рештн** се среща само в сложна форма.

При избора на дателен или **къ** + дателен след **рештн**, **реченъ** старобългарският превод последователно се съгласува с гръцки; на стбълг. дателен съответствува безпредложен дателен в оригинала 414 пъти в Мар., 72 — в Супр., 15 — в Син. пс., 7 — в Клоц., 3 — в Син. тр.; аналитични конструкции има само в Мар. Лк 14.23, 23.44, Супр. 37.21, 62.29. Срещу **къ** + дателен са налице предложни съчетания 88 пъти в Мар., 54 в Супр., 1 в Син. пс., а безпредложни — 12 пъти в Супр., 10 в Мар.¹

Относителният дял на най-честите форми и обкръжения при глагола е следният:

	общо с пряка реч	само с пряка реч	общо с дателен	дателен и пряка реч	общо с винителен
Мар.	85%	26%	59%	49%	7%
Супр.	82%	61%	12%	12%	9%
Син. пс.	82%	50%	20%	19%	6%
Син. тр.	70%	50%	13%	13%	26%

В Мар. честотата на **къ** + дателен след **рештн** (13%) е около два пъти по-голяма, отколкото след глаголатн (5%), в Супр. процентите са приблизително равни — съответно 8% и 8.8%.

3.3. **сътворенъ**. Засвидетелствувано в Син. тр. (4 пъти), Син. пс. (1) Супр. (16 пъти; в речника на Майер е пропуснат индексът 448.21). На-
лице са следните обкръжения:

1) творителен на деятеля — Син. тр. 19b21—23 *все товожъ сътворено-
чнсто вѣтн въроушннмъ*, гр. *πάντα τὰ ὑπὸ (вар. ἀπὸ) τοῦ κτισθέντα κατὰ
εἶναι τοῦς πιστεύονσι*, под. Супр. 161.22, 109.27—28;

2) творителен на деятеля + творителен за означаване на средството —
Супр. 396.20 *тон пакъ глннъннмъ вѣнннмъ гъннчармъ сътворенъ вѣтн*,
гр. *ταύτην πάλιν ὑπὸ τοῦ ἰδίου κεραμέως ἀναπλασθῆναι*;

¹ Вж. А. Sjöberg, цит. съч., стр. 66—67.

3) отъ + родителен на деятеля — Супр. 346.8—9 никакъже въ отъ него. сътворено дѣло, гр. οὐδὲν ἦν παρ' αὐτοῦ γινόμενον ἔργον, под. 476.1;

4) творителен на деятеля + на + винителен — Син. тр. 20b23—24 мнѣти сътвореныхъ тобожъ на пишижъ чкомъ, гр. ἡγεῖσθαι τῶν ὑπὸ σοῦ (вар. παρὰ σοῦ) δημιουργηθέντων κτισμάτων εἰς ἀπόλυσιν τῶν ἀνθρώπων, под. Син. тр. 22b9—10;

5) на + винителен — Супр. 497.17 зжен н оустынь на оутербжденъ|не азыка сътворены сжтъ, гр. οἱ ὀδόντες καὶ τὰ χεῖλη πρὸς τὴν τῆς γλώττης ἀσφάλειαν δεδημιούργηται;

6) въ + винителен — Син. пс. 147b9—10 (110.8) заповѣди егѡ... створены въ истинѣ ꙗ правостъ, гр. πεποιμένοι (scil. ἐντολαί) ἐν ἀληθείᾳ καὶ εὐθύτητι; под. Супр. 247.17 въ моѣ капъ сътворенаго оветъши, тук текстъ се отклонява от оригинала;

7) въ + местен — Син. тр. 61b12—13 в'се еже естъ сътворено въ нхъ, гр. πάντα τὰ δημιουργηθέντα ἐν αὐτοῖς;

8) о + местен — Мар. Лк 23.15 ничътоже... достоинно сѣмрати сътворено естъ о немъ (Зогр. творено; Асем., Сав. от), гр. οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ.

Исходният глагол се среща 856 пъти: в Мар. (210), Супр. (496), Син. пс. (85), Син. тр. (65) със следните състави от подчинени думи:

1) винителен — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;

2) винителен + дателен — Мар. (Мт 21.40, Лк 9.33 и др.), Син. пс. (69b18, 80b15 и др.), Син. тр. (2a10, 106a11 и др.), Супр. (36.26, 221.20 и др.);

3) винителен + дателен + въ + местен — Мар. (Лк 5.29), Син. тр. (41a13), Син. пс. (111b7), Супр. (250.21);

4) винителен + творителен — Мар. (Лк 1.51, 8.8), Син. пс. (134a16), Син. тр. (57a7, 63a4, 68b9), Супр. (345.24);

5) двоен винителен — Мар. (Мт 27.22, Ио 5.11 и др.), Син. пс. (79a7, 96b15, 137b19), Син. тр. (5a2, 15b14 и др.), Супр. (38 пъти);

6) двоен винителен + дателен — Син. пс. (103b6), Супр. (512.3, 514.16);

7) двоен винителен + инфинитив — Мар. Лк 1.17, 5.34;

8) винителен + инфинитив — Мар. (Ио 6.10), Син. тр. (82a8), Супр. (31.24, 482.17, 547.20 и др.);

9) винителен + да-изречение — Мар. (Мк 3.14, 10.17), Супр. (468.24);

10) винителен + за + винителен — Мар. (Мт 13.58), Супр. (364.10);

11) винителен + за + винителен + въ + винителен за време — Син. тр. (82b15 и др.), Син. пс. (162b12 и др.);

12) винителен + въ + винителен — Син. пс. 174b14 (134.7) мазины въ дождѣ створи, гр. ἀστράλας εἰς βέτον ἐποίησεν; под. Супр. 503.16—17 ношть въ дъни створи, гр. νύκτα ἐν ἡμέραις ἐδημιούργησεν;

13) винителен + въ + винителен — Супр. 533.20 въсѣана въша... такоже плодъ сътворити въ а. н ѡ. н ѣ, гр. липсва; в евангелския превод или ἐν (eis) е предадено с на, напр. Мар. Мк 4.20 плодаты са на тѣн десати и шестъ десаты н съто, в гр. различни варианти — καρποφοροῦσιν ἐν (вар. ἐν) τριάκοντα καὶ ἐν (ἐν) ἑξήκοντα καὶ ἐν (ἐν) ἑκατόν, или на предложната конструкция отговаря безпредложна, срв. Мар. Мк 4.8 приплѣди ово тѣн десати · ово м · ово съто, гр. ἔφερον εἰς τριάκοντα καὶ ἐν (вар. εἰς) ἑξήκοντα καὶ ἐν (вар. εἰς) ἑκατόν, под. Мт 13.8 даѣхъ плодъ · ово съто ово шестъ десаты, но в гр. също винителни — ἔδιδον καρπόν, ὃ μὲν ἑκατόν, ὃ δὲ ἑξήκοντα...;

14) винителен + въ + винителен — Супр. 540.24 въ нма ꙗу хѣ... сътвори (-рж sic) тѣ, гр. неизвестен; в евангелието изразътъ въ нма моѣ, Мт 18.20, превежда гр. εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα;

- 15) винителен + съ + творителен — Мар. Лк 1.72, 10.37 и др., Син. тр. 103b9, 104a14 и др., Супр. 55.9, 526.1 и др.;
- 16) винителен + съ + творителен + ѿ + родителен — Мар. Мт 26.18, Син. тр. 46b3;
- 17) винителен + ѿ + родителен — Мар., Ио 14.23, Супр. 52.10;
- 18) винителен + съ + творителен + въ + винителен — Син. пс. 115a20 (85.17) сътвори со мнѣиже знаменіе въ благо, гр. ποιήσας μετ' ἐμοῦ σημεῖον εἰς ἀγαθόν;
- 19) винителен — съ + творителен + въ + местен — Мар., Мт 5.28;
- 20) винителен + по + дателен — Син. тр. 10b2, Супр. 340.23;
- 21) винителен + по + дателен + съ + творителен — Син. пс. 159a1 (118.65) благо сътвори нахъ съ рабомъ твоимъ . . . по словеси твоимъ, гр. χρηστότητα ἐποίησας μετὰ τοῦ δούλου σου . . . κατὰ τὸν λόγον σου;
- 22) по + дателен + съ + творителен — Син. пс. 163b12;
- 23) винителен + по + местен — Супр. 79.8 сжитаа бо на ны по насъ сътвори, гр. τοὺς γὰρ κατ' ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐποίησας;
- 24) винителен + въ + винителен + отъ + родителен + творителен — Син. тр. 3b22 скрѣиже бо колѣни отъ небытихъ въ бытии сътвори есѣ, гр. σὴ γὰρ βουλήσας ἐξ' οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι παραγάγων τὰ σέμπλατα, под. 8b4;
- 25) винителен + дателен + о + местен — Супр. 524.5;
- 26) винителен + о + местен — Син. пс. 74a10, 144a21;
- 27) винителен + къ + дателен — Син. тр. 65a18;
- 28) винителен + на + местен — Супр. 553.26 на старци семъ сътвори тжъ мноестнижъ (-нж sic), гр. липсва, срв. и Супр. 297.10 сътвори мноестъ съ вама;
- 29) винителен + въ + местен, конструкция е синонимна на предходната, вж. Син. пс. 128a18 (98.4) правѣдъ въ нѣкоуе сътвори, гр. δικαιοσύνην ἐν Ἰακώβ οὐ ἐποίησας, под. 136b2;
- 30) винителен + въ + местен с пространствено значение — Син. пс. 139a5, 9, 140a15
- 31) винителен + на + местен с пространствено значение — Супр. 108.23, 519.6;
- 32) винителен + на („срещу“) + винителен — Мар. (Мт 12.14, 27.1 и др.), Супр.;
- 33) винителен + на + винителен + по + винителен за време — Супр. 566.23 повѣдъ сътвори по вса лѣта на пагубенѣи перси, гр. липсва;
- 34) винителен + на + винителен за цел — Супр. 549.13; вариант с въ + винителен за цел, Син. тр. 21b21;
- 35) винителен + на + винителен за цел + дателен — Супр. 392.6, 536.10;
- 36) винителен + въ + винителен за време — Син. пс. 134a3;
- 37) винителен + отъ + родителен — Супр. 185.12, 344.22, Син. пс. 160b4; вариант винителен + дателен + отъ + родителен — Супр. 9.8;
- 38) винителен + протнѣж + дателен — Супр. 423.14;
- 39) винителен + надъ + творителен — Супр. 537.4, 562.15;
- 40) винителен + дателен + инфинитив — Супр. 373.10, 411.15;
- 41) обектен родителен — Син. тр. 21b3 (според Frček тук е изпуснат предлогът), Син. пс. 168a13, 174a20 (формата неа е по-скоро вин.-родит., срв. сътворяшаго неа і землѣж), Супр. 52.24, 480.28 (и ѿнѣхъ многъ танихъ дохотнихъ чюдесъ сътвори нахъ, гр. καὶ ἄλλα πολλὰ μυστήρια θαύματος ἔξει), не са сигурни примерите 140.4 (къ сътворяшасямоу въздѣхъ . и небо и сжитаа на небеси, гр. τῷ ποιῶντι τὸν ἀέρα καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς) и 541.12 (вж. коментара на Северянов на стр. 541);
- 42) дателен + по + дателен + о + местен — Мар. Лк 2.27;
- 43) дателен + по + дателен — Син. пс. 132a7;
- 44) дателен + инфинитив — Супр. 389.12, 559.29;
- 45) дателен + допълнително изречение — Супр. 152.26;
- 46) дателен — Син. пс. 163b19, Супр. 422.19;
- 47) творителен + допълнително изречение — Супр. 151.5;
- 48) въ + местен + допълнително изречение — Мар. Лк 4.23;

49) съ + творителен + допълнително изречение — Син. тр. 72b14;

50) допълнително изречение — Супр. 150.27, 414.7.

Без пряк обект сътворити се среща в подчинени изречения или при съчинително свързване с предходен глагол, който има пряко допълнение, срв. Мар. Мт 22.16 сътвори се и сътворитъ. Конструкцията винителен + творителен, отбелязана в Мар., Син. пс., Син. тр. и Супр., е най-честа в последния паметник, там тя съставя 4%. С допълнителни изречения глаголът е засвидетелствуван само в Мар. (5%) и Супр. (2%). С рефлексивната форма са налице именителен предикативен (Супр. 110.8, 363.3), дателен и предложните съчетания въ + винителен, въ + местен, съ + творителен, отъ + родителен, оу + родителен. От изходния глагол са образувани следните фразеологични единици: лъсть сътворити (δολεῖω), любъ ~ (μοχεύω), мноасть ~ (ποιέω ἔλεος), невръдъ ~ (ἀποδοιμάζω), плодъ ~ (καρποφορέω), пѣтъ ~ (ὀδοποιέω); в обкръженията са представени наречията далече (Син. тр. 23b21), мждръ, осовъ, скоро, въвъ, тако (последното най-често, 2% в Супр.).

При миналото страдателно причастие най-многобройни са творителните падежи — 29%. Следната таблица представя процентното съотношение между броя на най-честите зависими форми и числото на всички словоупотреби от сътворити в активни изрази:

	общо с винителен	само с винителен	винителен с дателен	общо с дателен	съ + творителен	въ + местен
Мар.	90%	51%	14%	18%	1%	11%
Супр.	95%	52%	10%	16%	1%	2%
Син. пс.	91%	50%	12%	14%	7%	6%
Син. тр.	96%	52%	6%	6%	11%	6%

3.4. вндѣвъ. Засвидетелствувано в Мар. (1 път), Зогра. (1), Асем. (1), Супр. (5) със следните подчинени форми:

1) творителен, Мар. Мк 16.11 вндѣвъ бѣстъ еѣ (така и Зогра.), гр. ἐθεάθη ἑλ' αὐτῆς, Супр. 107.3 блаженън кодратъ · да не вндѣвъ нмн вждѣтъ, гр. липсва;

2) отъ + родителен, Асем. Мк 16.11 вм. еѣ има ѿ неѣ, така Ник. и Остром.;

3) в Супр. 4 нулеви обкръжения.

Изходният глагол се среща 838 пъти в Мар. (287), Супр. (467), Син. пс. (58), Син. тр. (26), най-често с винителен; участва със следните конструкции:

1) с винителен — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;

2) с допълнително изречение — Мар. (Мт 9.2, Мк 5.22 и др.), Син. пс. (10b18, 41a1), Супр. (125.23, 297.8);

3) двоен винителен — Мар. Ио 1.38, Син. пс. 48b8;

4) винителен + въ + местен — Мар. (3 пъти), Син. пс. (2), Супр. (15); напр. Мар. Лк 1.22, Син. пс. 138a5, Супр. 157.30, 506.6;

5) винителен + въ + местен + съ + творителен — Мар. Ио 18.16;

6) винителен + творителен — Супр. 8 пъти, напр. 11.2, 299.10;

- 7) творителен — Супр. 334.24, 555.18, Мар. Ио 12.40;
 - 8) винителен + *падъ* + творителен — Мар. Ио 1.49, 51, Супр. 350.6, 9;
 - 9) винителен + *на* + местен — Асем. Мт 2.9 (Мар. *ом*), Супр. 20.16;
 - 10) винителен + *ѿ* + родителен — Мар. 5 пъти, срв. Ио 8.38;
 - 11) винителен + *о* + местен — Мар. Мк 9.14;
 - 12) допълнително изречение + *къ* + местен — Супр. 497.5;
 - 13) *къ* + местен — Мар. Мт 6.4, 6, Син. пс. 61a21;
 - 14) партитивен родителен — Син. пс. 48b14, Син. тр. 100a2, Супр. 18.16, 127.28, 128.21, 129.29;
 - 15) инфинитив — Супр. 112.1, 406.14.
- При рефлексивната форма стои допълнително изречение (Супр. 168.2) и *къ* + местен. *внѣмъ* е налице 11 пъти в Син. тр. и 8 в Супр. (у Майер не е посочен индексът 87.26), два пъти с творителен (Син. тр. 51a4, Супр. 393.17) и *веднѣж* с *отъ* + родителен (Супр. 150.21).

Приложената таблица сочи съотношението между най-честите зависимости от глагола форми и общия брой на глаголните словоупотреби:

	общо с винителен	само с винителен	допълнително изречение	нулеви състави
Мар.	74%	70%	6%	18%
Супр.	68%	63%	11%	11%
Син. пс.	67%	60%	9%	23%
Син. тр.	90%	90%	—	10%

3.5. *данъ*. Засвидетелствувано в Мар. (16 пъти), Зогр. (14, 3⁶—1), Асем. (13), Сав. (8), Супр. (19), редовно с дателен падеж (от общо 71 словоупотреби само в 9 случая дателният отсъствува). Срещат се следните конструкции:

1) с дателен — Мар., Асем., Сав., 3⁶ Мт 19.11; Мар., Асем., Зогр., Сав. Мт 25.29, 26.9, 28.18; Мар., Зогр. Мк 6.2, Лк 12.48; Мар., Зогр., Асем. Ио 3.27; Мар., Зогр., Асем., Сав. Ио 19.11; Супр. 40.8—9, 44.27, 383.10, 386.30, 414.4, 425.21, 496.17, 521.13, 19, 568.24; срв. Супр. 496.17—18 *жндѣмъ бо данъ бываше даръ немощнымъ смнканштимъ* са по земн, гр. *Ἰουδαίαις γὰρ ἐδίδото ἡ χάρις τοῖς ἀσθενέουσιν, τοῖς χαμὰι συρομένοις*;

2) дателен + *отъ* + родителен — Мар., Зогр., Асем. Ио 6.25; Супр. 25.25, 26.11, 40.9 45.4, 493.5—6, напр. 40.9 *отъ благодѣти данъа мѣмѣ отъ стааго дѣа*, гр. *ἀπὸ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης αὐτῷ ἐπὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος*, 45.4 *стѣн же данѣмъ мѣмѣ снѣмѣ отъ стааго дѣа*... *прогна*, гр. *τῇ μεχαρισμένῃ αὐτῷ δυνάμει παρὰ τοῦ ἁγίου πνεύματος*;

3) дателен + инфинитив — Мар., Зогр., Мт 13.11, Супр. 236.4;

4) дателен + адвербиализирано съчетание — Мар., Асем. Ио 3.27; Асем. Ио 6.65; Мар., Зогр., Асем., Сав. Ио 19.11;

5) творителен — Мар., Зогр., Асем. Ио 1.17; Супр. 227.7, 246.11, напр. 246.11 *цѣмъ же данъ бѣдѣтъ скатнѣтъ явѣ ѡко*, гр. *παρὰ τίνων δοθῆσεται*; *Παρὰ τῶν ἱερέων δηλονότι*.

6) наречие — Мар., Зогр., Асем., Сав. Ио 7.39.

В тетраевангелията само по веднъж (Мк 6.2) се среща сложната форма на причастието, а в Супр. — 10 пъти проста и 9 сложна.

Изходният глагол е налице 192 пъти в Мар., 185 в Супр., 87 в Син. тр., 72 в Син. пс. (общо 536 пъти), най-често с дателен и винителен. Засвидетелствувани са конструкции:

- 1) с дателен — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;
- 2) с дателен + винителен — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;
- 3) с дателен + винителен (по-често родителен след отрицание) + инфинитив — Син. тр. 19a11, 32a4, Супр. (10 пъти, 352.27, 409.27 и др.);
- 4) с дателен + винителен + дателен за цел — Син. тр. 39a16;
- 5) с дателен + винителен + да-изречение — Мар., Мт 10.1, Ио 17.4; Син., тр. 21b6, 36a6, Супр. 119.4, 383.9, 455.12;
- 6) с дателен + винителен + на + винителен за цел — Син. тр. 43a21, Супр. 285.3, 422.17, 454.15;

7) с дателен + винителен + въ + винителен за цел — Мар. Лк 1.77 дати разфъмъ спсннѣ лѣдѣмъ егѣ въ отъпоуштѣннѣ грѣхѣвъ ихъ, гр. *δοῦναι ὑμῶν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ ἐν ἀρτίᾳ ἀμαρτιῶν αὐτῶν*, под. Лк 11.5;

8) винителен + дателен + за + винителен — Син. пс. 62a11 (48.8) не дастъ въ измѣнѣ за сѣа, гр. *οὐ δώσει τῷ θεῷ ἐξέλασιν ἑαυτοῦ*;

9) дателен + винителен + на + местен — Мар. Мт 14.8, Мк 6.25;

10) дателен + винителен + въ + местен + да-изречение — Син. тр. 8a16 дажди емоу въ начинаннѣ · построженнѣ · влѣсѣ егѣ · посъщеннѣ въ тѣлесн испъзнѣнѣ... Да оузырѣнтъ влѣгаа..., гр. *ὅς (вар. αὐτῶ) προόψαι ἐν ἡλικίᾳ πληρωμένη... δπως ἴδῃ τὰ ἀγαθὰ*, под. 73a.19;

11) дателен + винителен + о + местен — Син. пс. 157b19 (118.49) слѣко... о немъже имѣ оузываннѣ дааъ еси, гр. *τὸν λόγον σοῦ... ᾧ ἐπῆλπισας με*;

12) двоен винителен + дателен — Син. пс. 20b17, 51b6, 175a4;

13) двоен винителен — Мар. Лк 11.41, Син. пс. 2a16;

14) двоен винителен + за + винителен — Мар. Мт 16.26 что дастъ члвкъ · измѣнѣ за дшж свож, гр. *τί δώσει ἀνθρώπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ*, така и Зогр. Мк 8.36, но Мар. на дшн свожн;

15) винителен + на + винителен — Мар. Лк 6.38, Лк 7.44, 15.22, срв. Лк 15.22 да-днѣ пръстенѣ на рѣжж егѣ · і сапогы на новѣ, гр. *δοτε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ ἐποδήματα εἰς τοὺς πόδας*;

16) винителен + на + винителен за цел + родителен + рад'ма — Супр. 551.24 н того рад'ма дѣла · дастъ какъа на ношннѣ водѣ, гр. липсва;

17) винителен + въ + винителен — Мар. Ио 3.34, 35; 13.3; Супр. 484.24 даша же н тръстѣ въ рѣжѣ нгѣ, гр. *ἔδωκαν δὲ καὶ κάλαμον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ*, под. 478.19;

18) винителен + въ + винителен за цел — Син. пс. 140b13, 168b18 (общо 6 примера), Супр. 419.30; срв. Син. пс. 169b18 не дастъ насъ въ ловитѣж зѣвомъ ихъ, гр. *οὐκ ἔδωκεν ἡμᾶς εἰς θήραν τοῖς ὀδοῦν αὐτῶν*;

19) винителен + въ + винителен за време — Супр. 352.27;

20) винителен + инфинитив — Супр. 441.6;

21) винителен + да-изречение — Супр. 540.25;

22) винителен + въ + винителен + дателен + да-изречение — Син. тр. 33b6 дажди емоу въ прѣждѣростъ чѣловѣ · да тобож оузышенъ · хвалитъ сѣа, гр. липсва;

23) винителен + въ + местен — Син. пс. 3b21, Син. тр. 73a19;

24) винителен + дателен + творителен — Супр. 398.17;

25) дателен + творителен — Син. тр. 38a7;

26) дателен + творителен + инфинитив — Син. тр. 20a10 дажди имъ оузываннѣмъ тѣснѣмъ · извѣщеннѣмъ шѣдротъ тѣонхъ · сего · въкѣушеннѣмъ причастити сѣа, гр. *ὅς αὐτοῖς ἐπ' ἐλπίδι τῇ οἱ καὶ πληροφῶν τῶν οὐκ οἰκτιρῶν τῆς τούτου μετέχοντος μεταλήψεως...*;

27) дателен + инфинитив — Мар. Мт 25.35, 42; Ио 4.9 и др. (общо 13 пъти), Син. пс. 15b18, Супр. 181.28, 440.26 и др. (7 случая);

- 28) дателен + винителен + по + дателен — Син. тр. 39a10;
 29) дателен + по + дателен — Син. пс. 23a8, 33a8, 11;
 30) дателен + за + винителен — Мар. Мт 17.27;
 31) дателен + допълнително изречение — Мар. Мт 20.4, Мк 6.22, 23, Лк 11.8, Ио 11.22;
 32) дателен + винителен + отъ + родителен — Мар. Ио 17.6;
 33) дателен + отъ + родителен — Мар. Мт 25.8, Супр. 369.7, 372.24, 373.4;
 34) винителен + отъ + родителен — Мар. Лк 11.42, Син. пс. 14a11, 67a7, 74a8, 133b10, 144a19;
 35) отъ + родителен — Син. тр. 103b26;
 36) родителен обектен + дателен — Мар. Лк 17.18 *дати славѣ бѣу* (така Асем., Сав.; Зогр., Ник. славѣ), гр. *δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ*; подобни са Ио 6.33 (Мар., Зогр. родит., Асем. вин.), Ио 17.2 (Асем., Сав. винителен), Син. тр. 13b10 (преводът се отклонява от гр.);
 37) да-изречение — Супр. 32.24, 35.15.

Рефлексивната форма е винаги с дателен. Таблицата сочи процента на най-честите падежи при глагола в деятелен залог:

	дателен	винителен	дателен + винителен
Мар.	94%	77%	59%
Супр.	79%	70%	59%
Син. тр.	85%	70%	71%
Син. пс.	62%	90%	50%

3.6. **сЛЫШАНЪ**. Засвидетелствувано по веднъж в Мар., Зогр., Сав. Син. пс., Супр., два пъти в Асем.; налице са следните обкръжения:

1) подчинено допълнително изречение — Мар. Ио 9.32 *отъ въка нѣстъ слышано · въо кто отврѣзе очн слѣпоу рождѣноу* (така и Зогр., Асем.), гр. *ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἐκούσθη, ὅτι ἤκουξέ τις ὀφθαλμοῦς ...*;

2) дателен — Супр. 110.24 *аггелъскъ гласъ слышанъ въстъ · поужштемъ н слагословаштемъ еа*, в гр. само *ἤκουσθη φωνή*;

3) оу + родителен — Сав. Мт 2.18 *гласъ оу рама слышанъ въстъ* Мар., Зогр. ом, Асем. къ рамъ, гр. *φωνή ἐν Ραμὰ ἤκούσθη*;

4) без зависима дума в Син. пс. 79a7 (65.8) *сЛЫШАНЪ сътворите гласъ хвалы егѣ*, гр. *ἀκούσθην ποιῆτε τὴν φωνὴν τῆς ἀνέσπεως αὐτοῦ*;

Исходният глагол е представен 188 пъти в Супр., 185 в Мар., 19 в Син. пс. и 15 в Син. тр. (общо 407 пъти) в следните конструкции:

- 1) винителен — Мар., Син. тр., Син. пс., Супр.;
- 2) винителен + къ + местен — Мар. Мт 11.2, Син. пс. 173a10, Супр. 451.16;
- 3) винителен + о + местен — Мар. (Лк 9.9, 16.2, 23.8), Супр. 299.18, 431.9;
- 4) винителен + къ + винителен — Мар. Мт 10.27;
- 5) винителен + отъ + родителен — Мар. Ио 8.26, 40, 15.15, Ио 9.40;
- 6) винителен + творителен — Мар. Лк 8.15;
- 7) винителен + дателен — Супр. 241.1;
- 8) винителен + съ + родителен — Супр. 191.5;
- 9) двоен винителен — Мар. Мк 12.28, Лк 14.58, Ио 1.37, 7.32, 12.18 (винаги втори обект е причастие), Супр. 357.25;
- 10) родителен — Супр. 452.27; Син. тр. 10a18, 88a4;

- 11) допълнително изречение — Мар., Син. тр., Супр.;
- 12) о + местен + допълнително изречение — Супр. 126.8;
- 13) отъ + родителен — Мар. Лк 22.71 и др.;
- 14) отъ + родителен + подчинено изречение — Супр. 19.28;
- 15) отъ + родителен + пряка реч — Супр. 363.28;
- 16) о + местен — Мар. Мк 5.27, 7.25, Лк 7.3; Супр. 147.21, 286.4, 450.30; вм. о + местен Сав. Мк 5.27 и Лк 7.3 има родителен;
- 17) творителен — Мар. Мт 13.15, Супр. 233.28, 334.20, 475.7;
- 18) творителен + подчинено изречение — Супр. 318.26;
- 19) пряка реч — Мар. Мк 4.3, Супр. 487.13;
- 20) о + винителен — Супр. 162.18 *τῶν τῶν γε γὰρ... ἀκούσαντες αὐτοῦ ἐκείνην* н о *ἀκούσαντες*, гр. неизвестен.

В Супр. рефлексивното деятелно причастие замества гр. *verbum dicendi*, срв. 410.13 *ἐκείνην ἀκούσαντες αὐτοῦ ἐκείνην*, гр. *ἰούδας ὁ λευσίμενος Ἰσκαριώτης*; 537.24 *ἐκείνην ἀκούσαντες αὐτοῦ ἐκείνην*, гр. неизвестен.

Приложената таблица съдържа данни за най-честите типове при глагола:

	винителен	допълнително изречение	нулево обкръжение
Мар.	34%	11%	45%
Супр.	63%	10%	24%
Син. тр.	53%	27%	23%
Син. ис.	37%	—	63%

3.7. *отъвъштатъ*. Среца се само по веднъж в евангелските текстове с дателен + творителен, срв. Мар. Лк 2.26 *ἐμοῦ ἀποστατήσαντο δὲ οὗτοι οὐκ ἐπὶ τῷ πνεύματι τοῦ κυρίου, ἀλλ' ἐπὶ τῷ φρονήματι* *ἐκείνην ἀκούσαντες αὐτοῦ ἐκείνην* (така Зогр., Асем., Сав.), гр. *ἡν αὐτῷ κεχωρηματισμένην ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ κυρίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον*.

В Мар. *отъвъштатъ* е засвидетелствувано 213 пъти, от тях 50% (103 пъти) съставят случаите с *отъвъштатъ* пред *verbum dicendi* (рече) при това в Мт без изключение рече, а Глв има само 9 пъти — 2 в Лк и 7 в Мк. У Ио 33 пъти след *отъвъшта* следва съчинителен съюз и лична форма на *verbum dicendi* (рече). Рефлексивната форма е налице еднократно в Сав. Лк 9.61 *ἐπεὶ οὐκ ἐπιστάμενος τὸ πνεῦμα τοῦ κυρίου, ἀλλ' ἐπὶ τῷ φρονήματι* *ἐκείνην ἀκούσαντες αὐτοῦ ἐκείνην*. Има само един пример за етимологична фигура, Супр. 363.27 *ἀκούσαντες αὐτοῦ ἐκείνην* нма *отъвътъ* *отъвъшта*, по-често е *отъвътъ* сътворн. Допълнението в родителен след отречената форма почти винаги е местоимение. Няма нито един случай с инфинитив след глагола. В Супр. от изходния глагол има 98 словоупотреби, в Син. ис. — 4, в Син. тр. — 1, затова данните за най-честите типове обкръжения са само за Мар. и Супр.: свързаното причастие пред *verbum dicendi* в Мар. съставя 50%, в Супр. 35% от случаите; с дателен в Супр. 12%, в Мар. 25%, с пряка реч — в Мар. 9%, в Супр. 21%.

По паметниците се намират следните състави от подчинени думи при *отъвъштатъ*

- 1) пряка реч — Мар., Супр.;
- 2) дателен — Мар., Супр.;

- 3) винителен + дателен — Мар. Мт 21.6, Супр. 37.19;
- 4) дателен + да-изречение — Мар. Мк 13.34, Супр. 59.30, 228.19, 21;
- 5) дателен — Мар. (Лк 8.32). Супр. (121.3);
- 6) дателен + по + дателен + инфинитив — Мт 19.8;
- 7) дателен + въ + местен + инфинитив — Ио 8.5;
- 8) дателен + творителен — Супр. 371.12;
- 9) дателен с инфинитив — Лк 9.61, Супр. 58.19, 136.23, срв. 118.22 повелѣ на ма-
къцѣмъ семъ едѣтъ почити ми;
- 10) отъ + родителен (след единца на дателния) — Супр. 58.21 повелѣ отъ боаѣтъ своихъ;
- 11) винителен + да-изречение — Супр. 316.2;
- 12) винителен — Мар. Мт 8.4, Мк 1.44;
- 13) да-изречение — Мар. Мт 18.25 (Сав. тук инфинитив), Супр. 107.5, 301.18, 21, 555.24;
- 14) творителен + въ + местен — Супр. 371.10.

След причастието най-чест е дателният (69%), а след активната форма на глагола — конструкцията „инфинитив и дателен“; за Мар. и Супр. съотношението е:

	инфинитив	дателен	дателен + инфинитив
Мар.	47%	60%	38%
Супр.	80%	23%	16%

В Син. гр. 7 пъти (от 9 засвидетелствувани случая) има инфинитив, 2 — дателен, 5 — дателен + инфинитив. В Син. пс. веднѣж дателен.

3.9. посълаанъ. Засвидетелствувано в Мар. (13 пъти), Зогр. (11), Асем. (9), Сав. (3), Син. гр. (5), Супр. (33), най-често с къ + дателен (45%), отъ + родителен (15%) и инфинитив (11%). Налице е в следните обкрѣжения:

1) къ + дателен, напр. Мар. Лк 13.34 (така Зогр., Асем.) *повнемаа посълаанъмъ къ тебѣ*, гр. *τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν*, под. Мар., Зогр., Асем. Мт 23.27, Мар., Зогр., Асем. Мт 15.24, Супр. 244.10—11, 12—13, 14, 16, 18, 20;

2) отъ + родителен за означаване на деятеля (гр. *ἐπὶ* + genitivus), посредника (*παρὰ* + genitivus), източника (*ἀπὸ* + genitivus), отправния пункт (*ἐκ* + genitivus): Зогр. Ио 1.6 *къ посълаанъ отъ ба* (така и Асем.), гр. *ἀπεσταλμένος παρὰ θεοῦ*, Супр. 96.19 *снче посълаанъ бытъ отъ благовѣрныхъ матери*, гр. *οὕτω προελέμφθη παρὰ μητρὸς εὐσεβοῦς*; Супр. 461.12 *посълаанъ отъ тъмница нродскъ*, гр. *ὁ ἐκ φυλακῆς Ἡρώδου παραλεμφθεὶς*; Зогр., Асем. Ио 1.24 *посълаанъ* (Мар. тук *посълаанъ*) *бѣахъ отъ фарисѣи*, гр. *ἀπεσταλμένοι ἦσαν ἐκ τῶν φαρισαίων*, в Мар. 187.2 *о посълааныхъ отъ нодна* (така и в Зогр.); Супр. 539.1 *посълаанъ бытъ отъ нероусалма епѣ*, гр. оригинал неизвестен;

3) отъ + родителен + къ + дателен — Супр. 249.4 *не прѣжде ли отъ мене посълаанъ бытъ къ захарни жрьцоу*, гр. *οὐ πρῶτον ἀπεστάλης ἀπ' ἐμοῦ πρὸς Ζαχαρίαν*;

4) къ + дателен + отъ + родителен + въ + винителен за време — Супр. 244.3 *въ шестъи мѣсѣцъ... посълаанъ бытъ аггелъ гаурнаа отъ*

БОГА КЪ ДѢВНИЦ, гр. *ἐν τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ* ... ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ πρὸς παρθένον;

5) КЪ + дательн + ОТЪ + родительн + ВЪ + винителн за време + КЪ + винителн за място — Мар. Лк 1.26 ВЪ шесты же мѣсѣцъ посълаанъ БЫСТЬ АННАЪ ГАВРИНАЪ ОТЪ ЕА · ВЪ ГРАДЪ ГАЛНАЕНСКЪ ... КЪ ДѢВѢ ..., гр. *ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ εἰς πύλιν ... πρὸς παρθένον*;

6) ОТЪ + родительн + ВЪ + винителн + дательн — Супр. 461.12 ПОСЛААНЪН ОТЪ ТЫМНИЦА НРОДОВЫ · ВЪ ТЫМНИЦѢ ДОУШЕВЪНЖИЖ · ОУМЪРШНИИМЪ ОТЪ ВѢКА ПРАВЕДЫНКОМЪ Н НЕПРАВЕДЫНКОМЪ, гр. *ὁ ἐκ φυλακῆς ἡρώδου τῇ παντοδύμῳ φυλακῇ παραλεμφθεὶς τοῦ ἔδου τῶν ἀπ' αἰῶνος ἀδικῶν τε καὶ δικαίων κεκοιμημένων*;

7) КЪ + дательн + ВЪ + винителн за време — Супр. 245.19 ВЪ шестын ... мѣсѣцъ посълаанъ БЫСТЬ АНГГЕЛЪ ГАВРИНАЪ КЪ ДѢВНИЦ ..., гр. *ἐν τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ πρὸς παρθένον*; същият пассаж се повтаря в Супр. 245.5, 246.3—4, 247.9;

8) КЪ + дательн + ВЪ + винителн за място — Мар. Лк 4.26 И НИ КЪ ЕДИННОН ЖЕ НХЪ ПОСЛААНЪ БЫСТЬ НАНЪ · ТЪКЪМО ВЪ САРЕФТѢ СИДОНЪСКИЖ · КЪ ЖЕНѢ ВЪДОВИЦ (така Асем., Сав.; Зогр. om), гр. *καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἡλίας, εἰ μὴ εἰς Σάραπτα τῆς Σιδῶνος πρὸς γυναῖκα χήραν*;

9) КЪ + дательн + ДА-изречение — Супр. 244.7 ПОСЛААНЪ БЫСТЬ ... КЪ ДѢВНИЦ · ДА НЕЧЬСТЬ ... ВЪ ЧЬСТЬ ОБРАТИТЬ, гр. *ἀπεστάλη ... πρὸς παρθένον, ἵνα τὴν ἀτιμίαν τοῦ θήλεος εἰς τιμὴν μεταβάλλῃ*;

10) КЪ + дательн + супин — Супр. 184.2—3 ПРИШЪДЪШЕ ЖЕ ПОСЛААННИ КЪ ДѢВРЕМЪ ТЫМНИЦЪНЫМЪ ПОСЛОУШАТЬ, гр. *ὡς ἦλθον οἱ ἀπεσταλμένοι πρὸς τὴν θύραν ἀκροάσασθαι*; заради ПРИШЪДЪШЕ не можем да твърдим със сигурност, че зависимите форми определят субстантивизираното причастие;

11) инфинитив (супин) — Супр. 210.15 ПОСЛАНА ЖЕ БЫСТА ТРОФНМЪ Н ЕУКАРПИИМЪ МЖИНТЬ ... РАБЪИ БОЖНА ... СЪЕДЗАТИ ЖЕ КЪСА, гр. оригинал неизвестен; под. Супр. 244.5, 8, 27, 542.1—2; в Зогр. Лк 1.19 ПОСЛААНЪ ЕСМЪ ГЛАТИ ТЕБѢ, но в Асем. КЪ ТЕБѢ, Мар. има надредно КЪ, гр. *ἀπεστάλην λαλῆσαι πρὸς σέ*;

12) творителн на деятеля — Син. тр. 33a15—16 ПОСЛААНЪ ОЦЕМЪ ТВОИМЪ, 52b2 АЩЕ ЛИ ЕСН ПОСЛААНЪ ЦЕМЪ, гр. *ἢ* (славянският текст предполага *εἰ*) *ἐπέμφθης ἐπὶ τινός*;

13) творителн на деятеля + НА + винителн + супин — Супр. 212.15 И КНАЗЕМЪ ПОСЛАНА НА КРЪСТНИАНЪИ МЖИНТЬ, гр. оригинал неизвестен;

14) творителн на деятеля + творителн за начин — Син. тр. 33a21—22 ПРЕЛОЖИ АЩЕ ТВОЕ · БКО ПОСЛАНОУМОУ ТВОИЖ · ПОСЛОУШАННЕМЪ, гр. липсва;

15) творителн на деятеля + ВЪ + винителн за място — Супр. 233.13 НЫНѢ ЖЕ МЖИМЪ СНЫМЪ ПОСЛАНА БЫХЪ ВЪ ГРАДЪ, гр. *νῦν δὲ διὰ τοῦ ἀνδρός τούτου ἀπεστάλην ἐν τῷ παρὰ δεῖσφ*;

16) творителн на деятеля + НА + винителн за място + ВЪ + винителн — Син. тр. 33b23 ПОСЛАНА НМЪ НА ЗЕМИЖ · ВЪ ЧКЪ, гр. липсва;

17) на + винителен — Мар. Лк 4.43 на се посълаанъ есмъ, така и Зогр, но Асем., Сав. ом; гр. ἐπὶ τοῦτο ἀποστάλην;

18) прѣдъ + творителен — Мар. Ио 3.28 нъ посълаанъ есмъ прѣдъ нмъ (Зогр., Асем., Сав. ом), гр. ἀποσταλμένος εἰς ἐμπροσθεν ἐκείνων;

19) о + местен — Супр. 212.3 забъста же о немъже бѣста посълана, гр. неизвестен, срв. и Супр. 467.1 о земн посълаавъ (тук преводът се отклонява от гр. ἀφ' ὧν ἐξορίσας);

20) нулеви обкръжения — Мар., Зогр., Асем., Сав. Лк 7.10; Мар., Зогр., Асем. Ио 9.7; Супр. 59.3, 137.7.

Простата форма на посълаанъ е 6 пъти по-честа от сложната.

Исходният глагол е употребен 119 пъти в Мар., 51 в Супр., 19 в Син. тр., 18 в Син. пс.; засвидетелствувани са следните състави от подчинени форми:

- 1) винителен — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;
- 2) винителен + къ + дателен — Мар. Ио 16.7 и др., Супр. 123.9, 196.25 и др.;
- 3) винителен + къ + дателен + инфинитив — Мар., Мт 21.34;
- 4) винителен + къ + дателен + да-изречение — Мар. Мк 12.2, 13, Лк 20.10;
- 5) винителен + къ + дателен + въ + винителен — Супр. 174.20;
- 6) винителен + къ + дателен + съ + творителен — Супр. 164.25;
- 7) винителен + инфинитив — Мар. Мт 22.3, Лк 7.2, 14.17, Син. тр. 106a12, Супр. 3.5, 515.26;
- 8) винителен + супин — Мар. Лк 14.18, Ио 4.38, Син. тр. 33a6, 41a4;
- 9) винителен + да-изречение — Мар. Лк 16.24, 20.20, Ио 7.32, Супр. 123.2, 208.13;
- 10) винителен + въ + винителен за посока — Мар. Лк 16.27, 23.27 и др., Син. тр. 37b6, 41b10, Супр. 467.6 и въ бездѣлж посълаавъ въ, в гр. безпредложно: τῇ ἀβύσσῳ πα-
ραπέμπας ὑμᾶς;
- 11) винителен + въ нма моѣ — Мар. Ио 14.26;
- 12) винителен + въ + винителен + да-изречение — Мар. Ио 3.17;
- 13) винителен + на + винителен за посока — Син. тр. 1b19 (посълааетъ на земѣ
рожд, гр. безпредложно: δρόσον τῇ γῇ ἐπομβρίζει), 44a10, 62a8; Супр. 137.30, 296.21 и др.;
- 14) винителен + на + винителен за посока + супин — Мар. Лк 15.15;
- 15) винителен + на + винителен — Мар. Лк 24.49 се азъ посълажъ обѣтованне отца
моего на въ, гр. ἰδοὺ ἐγὼ ἐξαποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς μου ἐφ' ὑμᾶς; стбълг.
предложни конструкции превеждат и гр. безпредложни, срв. Син. тр. 8a15 посълаамъ на
нъ дхъ твоѣ стъ, гр. ἐπιφοιτῶν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα σου τὸ ἅγιον;
- 16) винителен + дателен — Син. пс. 23a2, 146b7, 174b11, Супр. 182.14, 196.8, 529.29;
- 17) винителен + дателен + творителен — Супр. 293.12;
- 18) винителен + дателен + съ + творителен — Супр. 122.11;
- 19) винителен + съ + творителен — Мар. Мт 24.31;
- 20) винителен + дателен + да + родителен — Син. пс. 101b3 (77.25) брашно посъла-
имъ да-о-бѣлъ, гр. ἐπισκοπὸν ἀπέστειλεν αὐτοῖς εἰς πληρομήν;
- 21) винителен + дателен + отъ + родителен — Мар. Ио 15.26, Син. пс. 23a2, 146b7;
- 22) винителен + отъ + родителен + да-изречение — Мар. Ио 1.19;
- 23) винителен + съ + родителен + инфинитив — Супр. 4.23;
- 24) винителен + въ слѣдъ + родителен — Мар. Лк 19.14;
- 25) винителен + кромъ + родителен — Мар. Мк 5.10;
- 26) винителен + по срѣдъ + родителен — Син. пс. 174b20;
- 27) винителен + по + дателен + прѣдъ + творителен + въ + винителен — Мар.
Лк 10.1;
- 28) винителен + по + дателен — Супр. 220.13;

- 29) по + дателен + подчинено изречение — Супр. 174.14;
 30) винителен + прѣдъз + творителен — Мар. Мт 11.10, Мк 1.2, Лк 9.52, Син. пс. 136a1;
 31) творителен — Мар. Мт 11.2 посълаахъ оученикы своимъ (така и Зогр., Асем.), гр. *πέμψας δύο (вар. διὰ) τῶν μαθητῶν αὐτοῦ*;
 32) винителен предикативен — Мар. Мк 12.3 посълааша тѣштѣ, гр. *ἀπέστειλαν κενόν* (вар. *κενόν πρὸς αὐτόν*);
 33) двоен винителен + къ + дателен — Мар. Ио 18.24;
 34) инфинитив — Супр. 6.23;
 35) да-изречение — Супр. 137.5 рече ... деофнаъ · а жкамъ андѹпатъ посъла да вѣдѣши бѣдѣте, срв. и сегментацията в гр. *φησι Θεόφιλος ... δόλω Πέποιμφεν ὁ ἀνθρώπος ἵνα εἰς Ἐφεσον ἀλαθῇτε*;
 36) къ + винителен — Мар. Мт 14.35;
 37) на + винителен — Супр. 199.18;
 38) съ + родителен — Син. пс. 19a1, 70a16;
 39) о + местен — Супр. 467.1.
 Рефлексивната форма е представена веднѣж в Супр. 145.1 заповѣдъ посъла са по вѣсен вѣсѣлѣнъ, гр. *πρόσταγμα ἐξαλειφάλη ὑπ' αὐτοῦ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης*.

Показателно за обкрѣженията на посълати е наличието на примери, където безпредложният дателен от оригинала е преведен с предложна конструкция (Мар. Мт 22.16, Супр. 467.6), но няма случаи с безпредложно допълнение в старобългарски срещу гръцки аналитичен израз. Ето процентите за по-честите зависими от глагола ладежни форми:

	винителен общо	къ + дателен общо	къ + винителен	на + винителен	нулеви обкрѣжения
Мар.	93%	12%	11%	2%	4%
Супр.	84%	21%	4%	18%	2%
Син. пс.	88%	—	6%	6%	6%
Син. тр.	100%	—	5%	5%	—

3.10. оставленъ. Засвидетелствувано в Мар. (1 път), Син. пс. (2) Супр. (8) със следните състави:

1) отъ + родителен за означаване на деятеля — Супр. 455.21 отъ оученикъ оставленюу (scil. нсѹ, по-горе осжжденюу вѣвѣшюу), гр. *τοῦ ὑπὸ τῶν μαθητῶν καταλειφθέντος*;

2) отъ + родителен — Мар. Лк 16.4 вгда оставленъ бѣдѣ отъ строе-ниѣ домоу, гр. *ὅταν μεταστῇ ἐκ τῆς οἰκονομίας*, в Зогр. отъставленъ, вероятно с прогресивната подкрепа на предлога; в Псалтира 156b1 (118.29) се среща веднѣж отъставити + отъ, но и в гръцки глаголът има представка ἀπο-, еднаква със следващия предлог ἀπό; отъ не е често при оставити — има само един пример в Псалтира, 93b5;

3) отъ + родителен на деятеля + апозитивен творителен — Супр. 546.21 шротѹж отъ родитѣль оставленъ вѣштѣ, гр. оригинал неизвестен;

4) отъ + родителен + дателен — Супр. 546.25 оставнѣъ оставленѹаа немѹ вѣса отъ родитѣль, гр. оригинал неизвестен;

5) дателен — Син. пс. 11a1 (9.35) тебе (вм. тебѣ), Бол., Пог. тебѣ/оста-
вляеиъ естѣ ништеи, гр. σοὶ ἐγκαταλέλειπται ὁ πτωχός;

6) дателен + именителен предикативен — Супр. 485.24 се оставяиенъ
бѣваатѣ камъ домъ вашъ поусъ, гр. ἰδοὺ ἀφίεται ὁ οἶκος ὑμῶν ἐρημος;

7) вко + винителен + инфинитив — Супр. 546.15—16 јако мааъ оста-
выиенъ бѣи пастн овьца, гр. оригинал неизвестен;

8) до + родителен за време — Супр. 218.11 вельбждоу же оставеноу
бѣышоу тоу до четырь дьнни, гр. τῆς καμήλου ἰαθείσης ἐκεῖσε ἐπὶ ἡμέρας
τέσσαρας;

9) нулеви обкръжения — Син. пс. 47b16, Супр. 80.16, 81.8.

Причастието се среща най-редовно с отъ + родителен (4 пъти от
общо 11).

Исходният глагол е налице 88 пъти в Супр., 60 в Мар., 26 в Син. пс. и 9 в Син.
гр. със следните зависимости форми:

1) винителен — Мар., Син. пс., Син. гр., Супр.;

2) винителен + дателен — Мар., Мт 27.28, Лк 11.4, Син. пс. 17a16, 62a20, Супр.
(377.15, 19);

3) винителен + инфинитив — Мар. (Мт 8.22, 13.30), Син. пс. 135b15, Супр. 507.14;

4) дателен + инфинитив — Мар. Лк 9.60 (Асем. и Сав. тук имат винителен: Мар.
мрътеиъ погъети, Зогр. също, Асем. мрътеиъ погъети (своа мрътеиъца, Сав. мрътеиъа своа));

5) дателен — Супр. (509.13);

6) инфинитив — Супр. 302.2;

7) винителен + въ + местен — Мар. Мк 1.20, Лк 19.44, Син. пс. 15b17, 48b1, Супр.
(64.17, 461.29);

8) винителен + въ + местен + на + винителен — Супр. 81.17 памать въ жтнн
семь оставиша на съпасениеи въсемъ вѣрѣжштнмъ, гр. μνήμην τῷ βίῳ καταλείποντες ἐπὶ
σκηναίᾳ πάντων τῶν πιστευόντων;

9) винителен + въ + местен + съ + творителен — Мар. Мк 1.20;

10) винителен + на + местен — Мар. Мт. 28.12, Супр. 505.28;

11) двоен винителен — Мар. Ио 14.18, Супр. (93.6, 225.9 и др.);

12) двоен винителен + въ + местен — Супр. 548.12;

13) двоен винителен + на + местен — Супр. 218.27;

14) винителен + прѣдъ + творителен — Мар. Мт 5.24;

15) винителен + творителен — Супр. 91.2 напанж нашъ хѣлаж себѣи оставимъ,
тук глаголят превежда гр. ἀπαλείφειν „изтривам“: ἀνάρχοντων οὐκ ἡμῶν καταγορίαν δι' ἐαυ-
τῶν ἀπαλείφωμεν;

16) винителен + на + винителен — Син. пс. 170a11, Супр. 124.18;

17) винителен + ѿ + родителен — Супр. 531.13, 525.24;

18) винителен + отъ + родителен — Син. пс. 93b5;

19) винителен + до + родителен — Син. пс. 155a2;

20) до + родителен за време — Мар. Лк 22.54;

21) да-изречение — Мар. Лк 6.42.

Сегашното пасивно причастие се среща веднъж с дателен в Син. гр. 58a14.

Таблицата по-долу показва процента на най-честите конструкции:

	винителен	дателен	инфинитив	без зависима дума
Мар.	95%	5%	10%	1%
Супр.	95%	17%	3%	1%
Син. пс.	100%	8%	4%	—
Син. гр.	100%	—	—	—

3.11. **прѣданъ**. Засвидетелствувано в Мар. (12 пъти), Зогр. (9, 3⁶ 2), Асем. (12), Сав. (7), Клоц. (8), Син. тр. (4), Син. пс. (1), Супр. (16), Хил. л. (1) в обкръжение на:

1) дателен — Мар. Лк 4.6, Мар., Зогр. Мт 20.18, Мар., Зогр., Асем., Сав. Мк 10.33, Ио 18.36; Син. тр. 49a15—16, Супр. 94.13, 17, 224.8, 535.3, 563.23;

2) дателен + отъ + родителен на деятеля — Мар., Зогр., Асем. Лк 10.22, Син. тр. 69a8—9, Супр. 548.21 како же отъ него **прѣданъ**нх' **нмоу**-**бо**лменънхъ **дѣлъ** ставѣаа, гр. неизвестен;

3) дателен + отъ + родителен — Супр. 469.5 **нудѣ**ωμъ **прѣданъ** **бъ**хъ отъ **врѣта**, гр. ἀπὸ κήπου Ἰουδαίους παρεδόθη;

4) отъ + родителен на деятеля — Супр. 455.15—16;

5) отъ + родителен — Супр. 373.13 **нже** отъ **дѣлъ** **прѣданъ** **бждѣтъ**, гр. τῶν ἐκ τῶν ἔργων παραδόντων;

6) дателен + творителен на деятеля — Мар. Мт 11.27 **всѣ** **мнѣ** **прѣдана** **сжтъ** **отцмъ** **монмъ** (така Зогр., Асем., Сав.), гр. πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς μου;

7) творителен на деятеля — Мар. Лк 22.22 **имѣже** **прѣданъ** **бждѣтъ**, Зогр. **прѣдаѣтъ** **са**, гр. δι' οὗ παραδίδοται; под. Мар., Зогр., Асем. Мт 26.24 (Сав. **прѣдаѣтъ** **са**); Супр. 197.23;

8) творителен на средството — Клоц. 4b38 **воленъ** **своенъ** **прѣданъ** **бъ**, свободен превод на гр. οἷ ἐῖ μὴ ἐβούλετο, οὐκ ἂν παρεδόθη;

9) **въ** + винителен + творителен на деятеля — Клоц. 3a33 **прѣданъ** **б...** **тѣ** **въ** ... **ы** (scil. **ржкѣ**) **нудѣ**κкѣна **оученнкомъ** **своимъ**, гр. παρεδόθη ταῖς τῶν Ἰουδαίων χερσὶν ὑπὸ τοῦ οἰκείου μαθητοῦ;

10) **въ** + винителен — Мар. Мт 17.22 **прѣданъ** **нматъ** **бъ**тн **снъ** **члѣ**-**скы** **въ** **ржкѣ** **члвкомъ** (така Асем. 3⁶, но Сав. **нматъ** **прѣдати** **са**), гр. μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπου; под. Мар. Зогр., Асем., Сав. Мк 9.31, Мар., Зогр., Асем. Лк 24.7, Син. тр. 51b5;

11) **на** + винителен — Мар. Мт 26.2 **прѣданъ** **бждѣтъ** **на** **пропатнѣ**, Асем. 87a21—22, 87b17—19 **на** **распатнѣ**, Сав. **на** **распатнѣ**, Зогр. **прѣдаѣтъ** **са** **на** **распатнѣ**, гр. παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι, Син. тр. 49b20—21 **и** **прѣданъ** **на** **распатнѣ**, гр. неизвестен;

12) дателен + **въ** + местен — Хил. л. ПAa2 **оученне** **д.** **просвѣщаемъ** **нмъ** **въ** **намъ** **прѣдано**, гр. κατήχησις δ' φωτιζομένων ἐν Ἱεροσολύμοις;

13) нулеви обкръжения — Клоц. 3a37, 3b1, 36, 38, 39, 7b33.

Исходният глагол се среща 54 пъти в Мар., 90 пъти в Супр., 11 — в Син. пс. и 5 — в Син. тр. със следните зависими форми:

1) винителен — Мар., Син. пс., Син. тр. 69b19, Супр.;

2) винителен + дателен — Мар. Лк 4.6 и др., Син. пс. 94b5 и др., Син. тр. 27b9, 57a19, Супр. 213.15 и др.; дателният превежда и гр. предложна конструкция в Син. пс. 103a20 **прѣдаѣтъ** **градѣ** **скотъ** **ихъ** **и** **имѣнне** **ихъ** **огню**, гр. παρέδωκεν εἰς χάλαζαν τὰ κτήνη αὐτῶν καὶ τὴν βλαξίν αὐτῶν τῷ πυρὶ;

3) винителен + дателен + **на** + винителен за цел — Супр. 528.13 **то** **тѣло** **бодамъ** **и** **зверьмъ** **и** **птицамъ** **прѣдахъ** **на** **снѣденъе**, гр. τὸ ἄθλιον σῶμα ἔδασι καὶ θηρίοις καὶ πετεινοῖς ἔδοκα βοράν;

- 4) винителен + на + винителен — Мар. Мт 24.9 и др., Супр. 398.11, 477.15;
 5) винителен + еъ + винителен за цел — Мар. Мк 13.9, Супр. 135.13;
 6) винителен + еъ + винителен за време — Мар. Мк 14.11;
 7) винителен + еъ + винителен — Син. пс. 32a21, 34a3, 35b17, напр. 32a21 не прѣ-
 даждъ мене еъ рѣцѣ сѣтѣжашѣхъ, гр. *μη παραδῶς με εἰς ψυχᾶς θλιβόντων με*;
 8) винителен + да-изречение — Мар. Мк 15.15;
 9) дателен + да-изречение — Мар. Ио 19.16 (Зогр. тук има и винителен); при-
 мерът от Мар. не е сигурен: прѣдастѣмъ да н пропъжѣтъ, гр. *παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς*
ἵνα σταυρωθῇ;
 10) винителен + дателен + да-изречение — Мар. Мт 27.26;
 11) винителен + дателен + инфинитив — Супр. 283.12;
 12) дателен — Син. тр. 46b13, Супр. 73.28, 114.14, 133.23, 189.18, 208.8, 301.26,
 544.6;
 13) двоен винителен + дателен — Супр. 520.11;
 14) винителен + дателен + еъ + винителен — Супр. 366.18;
 15) винителен + за + винителен — Супр. 91.14;
 16) винителен + по + дателен — Супр. 196.23;
 17) еъ + винителен — Супр. 361.16.

Рефлексивната форма се среща с дателен, творителен, еъ + вини-
 телен. Синонимна употреба имат финалният инфинитив и съчетанията
 на + винителен, еъ + винителен. При миналите страдателни причастия най-
 чести са обкръженията с еъ + винителен (15%), творителен на деятеля
 (10%), отъ + родителен (9%) и на + винителен (7%). При глагола съот-
 ношенията са следните:

	винителен	дателен	винителен + дателен	на + ви- нителен	еъ + ви- нителен	възвратна форма	нулеви обкръ- жения
Мар.	95%	45%	42%	9%	4%	2%	—
Супр.	90%	50%	30%	5%	4%	9%	8%
Син. пс.	63%	33%	33%	—	54%	5%	9%

Проверката на A. Sjöberg¹ показва, че срещу прѣдати, прѣдати +
 дателен в новозаветния гръцки има безпредложно допълнение (общо 30
 пъти в Мар., 40 — в Супр., 9 — в Клоц., 3 — в Син. пс.) или предложно
 (2 пъти в Мар., 4 — в Син. тр., 8 — в Супр.), а за посочените глаголи +
 на (еъ) + винителен в оригинала са налице както аналитични (15 в Мар.
 2 — в Супр., 1 — в Син. тр., 6 — в Син. пс.), така и синтетични изрази
 (1 път в Син. тр., 3 — в Супр.).

3.12. положенъ. Засвидетелствувано е в Мар. (6 пъти), Зогр. (6), Асем.
 (2), Син. пс. (1), Супр. (4), Мак. кир. л. (1) със следните зависими форми:

1) еъ + местен — Мар. Лк 19.20 мнасъ... положенъ еъ оуброуеъ (така
 Зогр., Асем.), гр. *ἀποκειμένῃ ἐν σινδωρίῳ*, под. Мар., Зогр. Ио 19.42, Лк
 23.53;

2) еко + именителен + еъ + местен — Син. пс. 62b7 (48.14) еко овъ-
 ця еъ адъ положенъ сѣтъ, гр. *ὡς πρόβατα ἐν ᾗδῃ ἐθεῖτο*;

¹ Срв. A. Sjöberg, цит. съч., стр. 50.

3) подъ + творителен — Мар. Мк 4.21 да подъ спждомъ положенъ въ-
дѣтъ (така и Зогр.); гр. *ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον κειθῇ ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην*;

4) прѣтнеж + дателен — Супр. 71.17 прѣтнеж твоѣмоу правоу н има
твоѣ положено въстѣ, стбѣлг. се отклонява от оригинала: *καλῶς ἐπεκλήθη*
τὸ ὄνομα σου;

5) наречие за място (ндѣ, ндѣже, тѣ) — Мар., Зогр., Асем. Мк 16.6,
Мар., Зогр. Лк 23.55, Супр. 53.10, 445.27, 564.19.

Случаите, в които от причастието зависи предложно съчетание, из-
разяващо пространствено отношение, съставят 85%.

Исходният глагол е налице 28 пъти в Мар., 58 — в Син. пс., 9 — в Син. тр. и 50 —
в Супр. в обкръжение на:

1) винителен — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;

2) двоен винителен — Мар. Мт 22.44, Мк 12.36; Син. пс. 24b7, 18b4 и др.;

3) двоен винителен + дателен — Супр. 292.16, 328.15;

4) винителен + дателен — Син. пс. 54a1, 162a3;

5) винителен + за + винителен — Мар. Ио 13.37, 38, 15.13, Син. пс. 144b12, Супр.
144.4, 328.12;

6) винителен + дателен + за + винителен — Син. пс. 91b10;

7) винителен + вѣо + винителен — Син. пс. 105b15, 111b13, 18;

8) винителен + инфинитив — Супр. 308.24;

9) винителен + въ + винителен — Син. пс. 114a33 и др.;

10) винителен + въ + винителен + дателен — Син. пс. 107b12 (79.7) положилъ нѣмъ еси
въ прѣ(рѣ)канѣ спсѣдомъ нашимъ, гр. *ἔθου ἡμᾶς εἰς ἀντιλογίαν τοῖς γέτοισιν ἡμῶν*;

11) винителен + въ + винителен + въ + местен — Син. пс. 57b1 (43.15) положилъ нѣмъ
еси въ прѣтѣжъ въ ѡзвѣщѣхъ, гр. *ἔθου ἡμᾶς εἰς παραβολὴν ἐν τοῖς ἔθνεσι*;

12) винителен + дателен (вм. втори винителен) + дателен — Син. пс. 57a21 (43.14)
положилъ нѣмъ еси поношѣн(ю) спсѣдомъ нашимъ, Бол. пс. — ю, Пог. пс. — ю, гр. *ἔθου ἡμᾶς ὀνειδὸς τοῖς γέτοισιν ἡμῶν*;

13) винителен + въ + местен — Мар. Мт 27.60, Мк 6.29 и др.; Син. пс. 13a7, 99b9
и др.; Син. тр. 82a33; Супр. 296.16, 327.10 и др.; винителен + въ + местен + съ + твори-
телен — Супр. 26.9;

14) винителен (родит. след отрицание) + въ + местен + въ + местен — Хил. л. 1a5
нже не вола бжнѣ въ въсе(м)ъ жнтнн въ ѡмѣ положнѣ, гр. *ὃ γὰρ μὴ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ*
διὰ παντός τοῦ βίου σκοπὸν προθέμενος;

15) винителен + на + местен — Мар. Мт 12.18, Лк 6.48, Син. тр. 7b7 и др., Син.
пс. 90b21, 23b18 и др., Супр. 38.4 и др.;

16) винителен + дателен + на + местен — Мар. Ио 9.15, Супр. 396.6;

17) винителен + на + винителен + въ + винителен — Син. пс. 144b12;

18) винителен + на + винителен — Син. пс. 99b17 да положилъ на ѣ ѡупѣваніе своє,
гр. *ἵνα θάβηται ἐπὶ τὸν θρόνον τὴν ἐλλάδα αὐτῶν*; под. 118a4;

19) винителен + прѣдъ + творителен — Мар. Лк 5.18, 11.6, Син. пс. 69b9, 120a7,
Супр. 377.7 и др.;

20) прѣдъ + творителен — Мар. Мк 8.6;

21) винителен + подъ + творителен — Супр. 166.23;

22) подъ + творителен — Мар. Мк 4.21, Супр. 25.20;

23) винителен + надъ + творителен — Син. пс. 118a26;

24) винителен + съ + творителен — Мар. Лк 12.46 и часть его съ невѣрными по-
ложнѣ, гр. *καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θῆται*;

25) винителен + въхѣ + родителен — Мар. Мт 27.36;

26) винителен + ѡ + родителен — Супр. 562.14;

27) винителен + о + местен — Мар. Ио 10.18;

28) творителен + инфинитив — Супр. 543.16;

29) на + местен — Мар. Лк 1.66, Ио 19.19, Супр. 67.10, 185.11 и др.;

30) въ + местен — Супр. 527.27;

31) въ + местен + на + местен — Супр. 137.21 положилъ на земи въ коммърцини, гр. *ἔθηκεν χαμαὶ παρὰ τὸν βασιλῆα*;

32) наречие за място — Мар. Ио 11.34, Супр. 304.7, 13; наречие за начин (чъстѣно), Супр. 114.22.

Липсва гръцкото съответствие на Супр. 358.24 нъ добро въ време ачъбъ. покаанна предн положити цъльбъ. тѣохъ владни; формите покаанна и цъльбъ биха могли да се тълкуват като винителни падежи в мн. ч. (според К. Н. Мейер — и двете родителен ед. ч.), а липсата на въ пред цъльбъ се дължи може би на словоредата (срв. погоре конструкциите винителен + въ + винителен); от покаанни са засвидетелствувани и други форми за мн. ч., белег за развиваща се „предметност“. Преводът би бил приблизително такъв: „Добре е по време на поста да възприемеш покаанията като лекове за твоите заблуди“.

Конструкциите винителен + въ + винителен и винителен + въ + винителен, които превеждат гр. *eis* + accusativus, имат синонимно значение, срв. Син. пс. 61b12 положити сѣдѣца ваша въ снаж его, гр. *θέσθε τὰς καρδίας ὑμῶν εἰς τὴν δύναμιν αὐτοῦ*, и Син. пс. 105b15 положилъ на глѣма въ овоштьнѣо хранилништѣ, гр. *ἔθετο Ἰεροσαλὴμ εἰς ἀπωροφύλακον*; в няколко случая на винителен + въ + винителен в гръцки отговори двоен винителен (Син. пс. 82b20, 116a9); веднъж въ + винителен предава *ἐν* + dative: Син. пс. 12b9 положж сна въ спнѣ, гр. *θήσεται ἐν σωτηρίᾳ* (подобен случай при сътворити, Син. пс. 175b9).

Предложните съчетания, означаващи локалност, съставят 58% от броя на глаголните словоупотреби в Супр., 60% в Мар., 44% в Син. тр., 31% в Син. пс. Съотношението между броя на най-честите зависими форми и броя на глагола в активни изрази е следното:

	винителен	въ + местен	на + местен	двоен винителен	въ + винителен
Мар.	93%	15%	18%	7%	—
Син. пс.	98%	12%	7%	25%	12%
Син. тр.	89%	11%	33%	—	—
Супр.	74%	20%	22%	2%	—

3.13. съпасенъ. Засвидетелствувано в Мар. (17), Зогр. (17), Асем. (11) Сав. (6), Син. пс. (2), Син. тр. (1), Клоц. (1), Хил. л. (1), листове на Ундолски (1), Супр. (3), редовно в проста форма (субстантивизирано само веднъж в Хил. л. 1Ba6); съчетава се с изрази от типа:

1) отъ + родителен — Мар. Мт 9.22 спасна въстъ жена отъ часа того, гр. *ἔσωθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης*;

2) творителен — Супр. 482.25 жена... съпасена же вждетъ прижити-къмъ чадъ, гр. *σωτήσεται δὲ διὰ τῆς τεχνουργίας*;

3) въ + именителен предикативен — Син. тр. 2b12 въко поетъ наъ спени въхомъ, гр. *ὡς νεὸς Ἰορδὰν διεσώθημεν*.

Исходният глагол е налице 36 пъти в Мар., 58 — в Син. пс., 17 — в Син. тр., 32 — в Супр. (от 143 пъти общо само 3 пъти без винителен); среща се със следните подчинени състави:

- 2) винителен + отъ + родителен — Мар. (10 пъти, напр. Ио 12.27), Син. пс. (10, срв. 26a14), Син. тр. 5b19, Супр. 14.10, 18.2, 179.10;

3) винителен + $\sigma\tau\alpha$ + родителен + творителен — 460.17 ΣΥΝΑΣΤΗΝ ΗΓΕΣΤΕΡΑΥΙΑ ΕΥΣΑ
ΛΩΚΥΤΗ· ΟΥΤΩ ΠΟΤΟΠΑ ΝΕΧΥΣΤΗΝ ΓΟΛΩΒΕΜΩ ΣΤΑ'Ο ΔΟΥΧΑ, гр. τῆς τὰ θηριώδη ἔθνη πάντα ἐκ
κατακλυσμοῦ ἀσβετίας διὰ περισσευᾶς, ἁγίου Πνεύματος, διασωσάσης;

4) винителен + родителен — Супр. 185.4 съпада насъ скръбваштиныхъ насъ, гр. ἡμᾶς... ἐκ τῶν θλιβόντων ἡμᾶς;

5) винителен + нз + родителен — Син. пс. 138b3 спс на нз-д-ржкы, гр. *ἵνα αὐτὸς ἐκ χειρὸς*;

6) винителен + творителен — Син. пс. 36b20, 40a12, 13, Супр. 232.7, 329.30, напр. Супр. 232.7 *многѣмъ твоѣмъ ... спаси мѧ*, гр. *σωσον με ἐν τῷ ἔλεει σου*; освен *ἐν* + *dativus* (Син. пс. 40a13, 36b20) на творителния съответствува и *διὰ* + *accusativus* в оригинала, срв. Син. пс. 40a12 (32.16) не спетъ сѧ *црь* *многъ* *снѧж* (Бол. пс. *многѣж* *снѧж*, Пол. пс. *многѣж* *снѧж*), гр. *οὐξεται διὰ πολλὴν δύναμιν*. Наред с творителния като преводен еквивалент на *ἐν* + *dativus* се среща и *къ* + местен, вж. по-долу. В Син. пс. 73b11 и 143b21 има само зависим творителен. В Мар. Йо 3.17, Син. тр. 26a9, Супр. 428.15 творителният определя рефлексивната форма на глагола;

7) винителен + по + дателен — Син. пс. 146а4 (108.26) επί μηδ πο μναστί τερεи,
гр. οὐδὸν με κατὰ τὸ ἔλεός σου.

К. И. Ходова отбелязва, че конструкцията по + дателен е синонимна на безпредложния творителен за означаване причината на действието или състоянието, съдържаща се в сферата на предмета, който съпътствува субекта; творителният с подобно значение се образува от абстрактни имена и редовно има определение — местоимение, прилагателно или родителен за отношение¹. Близки по семантика са и предложните съчетания въ + винителен и родителен + радн, вж. т. 8 и т. 9;

8) винителен + къ + винителен — Син. пс. 67a15 (53.3) *къ ѿмѣ твоѣ сп ѿмѣ*, гр. *ἐν τῷ ἐνόματι σου σῶσόν με*; същия израз в Син. тр. 77b2, Супр. 73.11;

9) родителен + ради — Син. пс. 5б2 (6.5) ἐπὶ μιλῶσι τρεῖς ради, гр. σὺν με ἐνεκεν τοῦ ἑλλένος σου;

10) **ВИЕНТЕЛЕН + КЪ + МЕСТЕН** — СИН. ПС. 40з17. (32.17) **КЪ МНОЖЕСТВЕН ЖЕ СНАЗЪ СРЕЩА**
НЕ СПАСЕТА СЪА, ГР. *ἐν πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται*;

11) винителен + ο + местен — Син. пс. 69b6 (55.8) $\eta\iota$ ο $\psi\epsilon\sigma\omega\mu\epsilon\lambda\eta$ $\sigma\pi\alpha\sigma\iota$ $\epsilon\alpha$, гр. $\epsilon\pi\alpha\rho$
 $\tau\omicron\upsilon$ $\mu\eta\theta\epsilon\nu\omicron\varsigma$ $\sigma\acute{o}\omega\sigma\iota\varsigma$ $\alpha\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$;

12) съ + творителен — Супр. 535.29.

Основата на сдпастн предсказва показател за винително падежно отношение с голяма вероятност (98%); за силата на винителното управление е показателно разночетението на Мар. Лк 17.33 нже аште казнштетъ дша своа . ѿ спстн погубитъ ѿ, Зогр., Ник. дшж свож спстн, гр. *ὁ δὲ ἐάν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ περιποιήσεται*; в коментара към изданието V. Jagić отбелязва: „и в нашем тексте сделана попытка исправить род. падеж в винительный“². Формите със сд-допълнение съставят 22% от всички словоупотреби, обикновено нямат други зависими думи: Нулевите обкръжения при мин. страд. причастие образуват 97%.

3.14. извакленъ. Засвидетелствувано в Син. тр. (3 пъти), Син. пс. (2), Супр. (1) в обкръжението на:

¹ К. И. Ходова, Система падежей старославянского языка, Москва, 1963, стр. 120.

Ed. V. Jagić, Berolini, 1883, стр. 278.

1) отъ + родителен + творителен на деятеля — Син. тр. 86a22 имже отъ мжкы нзбавленнъ бзбавмъ;

2) родителен — Син. тр. 22a19—20 да нзбавленъ бждетъ · отъселъ в'сего нечнста · въкоушениъ н дѣвниъ, гр. *ὅπως ἐνθῆν τοῦ λοιποῦ πάσης ἀκαθάρτου μεταλήψεως καὶ πράξεως*¹;

3) творителен на деятеля — Син. пс. 141a4 (106.2) нзбавленнъ гмъ, гр. *οἱ λελυτοῦμενοι ὑπὸ καὶ*; същия израз в Син. тр. 85a3;

4) нулеви обкръжения — Син. пс. 169b3, Супр. 80.6.

Изходният глагол е налице 76 пъти в Син. пс., 30 — в Син. тр., 29 — в Супр., 5 — в Мар. със следните зависими форми:

1) винителен — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;

2) винителен + отъ + родителен — Мар. Мт 6.13, Лк 11.4, Син. пс., Син. тр., Супр.; в Супр. 494.1 погрешно дателен вм. винителен;

3) винителен + нз + родителен — Син. пс. 36b17, 110b2 и др., Син. тр. 85a14, Супр. 226.1, 481.11; срв. Супр. 226.1 нзбавленъ даннна нз оустъ лъвоуъ, но 179.7 отъ оустъ лъвоуъ за гр. *ὁ ἐνοόμενος δαυὶδ ἐκ στόματος λεόντων*;

4) винителен + родителен — Син. пс. 35b18, Супр. 512.21 нзбавленъ н запада нзбавъ твоя пакостн, гр. *ἄντι καὶ τὴν δύαν ἀπαλάττω τῆς οἷς ἀπορίας*;

5) родителен аблативен — Супр. 342.11;

6) винителен + нз + дателен + отъ + родителен — Син. тр. 81a18;

7) винителен + нз + дателен — Син. пс. 167a6;

8) винителен + творителен + отъ + родителен — Син. пс. 68b9 (54.19) нзбавитъ мн-ромъ ашж мжж · тъ приважажшнхъ съ, гр. *λυτρώσεται ἐν εἰρήνῃ τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ τῶν ἐπιζώντων μοι*;

9) винителен + творителен — Син. пс. 35b3, 86a6, 98b3;

10) винителен + родителен + рдн — Син. пс. 83b12.

Рефлексивната форма е съвместима с отъ + родителен (Син. пс. 169b20, Супр. 80.4), нз + родителен (Мар. Лк 1.74), творителен + отъ + родителен (Син. пс. 19b18), дателен + отъ + родителен (в конструкции от типа Син. тр. 61a19 ω нзбавити са намъ отъ в'сего · коуъ скръбн, гр. *ἐπὶ τοῦ ἐνοθῆσαι ἡμῶς ἀπὸ πάσης θλίψεως*, под. 9b17, 98b4, срв. и 60a22 ω (н)збавленъ причастникъ · намъ бмтн, където ω нзбавленъ бмтн е опит да се предаде падежната форма на субстантивирания гр. инфинитив). Съотношението между броя на най-честите зависими форми и броя на глаголните словоупотреби е следното:

	винителен общо	отъ + родителен	нз + родителен	винителен + отъ + родителен
Син. пс.	97%	46%	15%	44%
Син. тр.	87%	83%	3%	73%
Супр.	90%	72%	6%	65%

3.15. прнведенъ. Засвидетелствувано е в Син. тр. (6 пъти), Супр. (18), Ен. ап. (1) със следните зависими форми:

¹ нзбавити, нзбавити изискват отъ, нз и там, където в гр. има безпредложни допълнения (срв. Син. тр. 23a22, 90b23, 98b4, Супр. 153.13, 468.10, 480.13, 494.1), но няма примери за превод на гр. аналитичен израз със синтетичен, вж. А. Sjöberg, цит. съч., стр. 25.

1) кз + дателен — Син. тр. 28a5—6 неотрннжвз · нн еднного прнведенааго кз тевъ, под. 28a8, 9, 31b20, Супр. 147.1, 252.17 (и за двата примера в гръцки безпредложен дателен); Ен. ап. 38b7;

2) кз + дателен + кз + винителен — Син. тр. 28a16—18 на раба твоего сего · прнведенааго кз тевъ · въ домъ оца твоего;

3) въ + винителен — Супр. 55.20 како прнведенн бѣша въ срацнннжскѣмъ земѣмъ, гр. *ἔλας ἀπὸ τῆς οὐλῆς τῶν ἀγαθῶν*;

4) на + винителен — Супр. 565.14 юнць прнведенъ на даръ бвн; гр. неизвестен;

5) на + винителен + творителен — Супр. 202.17 прнведенъ же бѣсть людемъ на епискоупство, гр. *ἀπαχθεὶς δὲ ἐπὶ τοῦ λαοῦ παντός εἰς τὴν ἐπισκοπήν*;

6) на + винителен + ако + винителен — Супр. 481.6 ако овъча на заколенъ прнведенъ бѣсть, гр. *ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἔχθη*;

7) прѣдъ + винителен — Син. тр. 32a4—5 на раба твоего сего прнведенааго прѣдъ лице твоє, гр. неизвестен.

Исходният глагол се среща 78 пъти в Супр., 27 — в Мар., 6 — в Син. тр., 4 — в Син. пс.; налице са следните конструкции:

1) винителен — Мар., Син. тр., Супр.;

2) винителен + кз + дателен — Мар. Мк 9.17 и др., Супр. 17.11 и др., Син. тр. 96b19; като разночтения на тази конструкция са налице примери с винителен + дателен, срв. Мар. Мт 12.22 прнвѣса кз нмѣмъ вѣсннжнцѣмъ са, Зогр. прнвѣса емѣмъ с подкрепа в гр. *προσηύχθη αὐτῷ δαίμονι ὁβριεύς*; винителен + кз + дателен за гр. винителен + дателен се намира още в Мар. Мт 8.16, 17.16, 19.13 (+ да-изречение), Мк 7.32, 8.22, Супр. 41.18, 103.22; само кз + дателен за гр. безпредложен дателен в Супр. 177.21, 286.1;

3) винителен + дателен — Мар. Мт 17.17, 18.24, Лк 9.41, Супр. 60.12, 62.8, 215.13 (глаголът е винаги в императив с изключение на Мт 18.24);

4) двоен винителен (?) + за + винителен — Син. тр. 63b1 прнведъ себъ · стн тѣло непорочно за вса чкы (според Фрчек вм. *себъ стн* трябва да се чете *себе (ва)тнло*), гр. *ὁ πρῶταρχὸν λατὼν ἡμῶν πατὴρ ἡμῶν ἰσχυρὸν*¹;

5) винителен + на + винителен за посока — Мар. Мк 15.22, Лк 12.11, Син. тр. 99b23; на + винителен за време, Супр. 226.9; на + винителен за отношение, Супр. 31.23 (в гр. безпредложно); на + винителен за цел, Супр. 481.1;

6) на + винителен за време — Супр. 471.27;

7) винителен + въ + винителен за посока — Мар. Лк 10.34, Супр. 229.25, 317.13, Син. тр. 16b6, 50a12;

8) кз + винителен — Супр. 267.15, 283.3;

9) винителен + кз + винителен + сз + творителен — Супр. 199.1;

10) винителен + на + винителен за посока + кз + винителен за време — Супр. 182.24;

11) винителен + сз + творителен — Супр. 488.16;

12) винителен + прѣдъ + винителен — Супр. 107.2, 111.19;

13) кз + винителен + отъ + родителен — Супр. 479.29.

Рефлексивната форма е засвидетелствувана само в Син. пс. и Супр. със следните обкръжения:

¹ *Euchologium Sinaiticum, Texte slave avec sources grecques et traduction française*, par J. Frček (= *Patrologia Orientalis*, XXIV, 5), Paris, 1933, стр. 792.

- Миналото страдателно причастие е най-често с **кз + дателен**, в 28% от словоупотребите, а глаголът — с **винителен** и **кз + дат.**:

	винителен	къ + дателен	на + винителен
Мар.	93%	40%	7%
Супр.	85%	20%	11%

1) отъ + родительен за произход (в гр. *ἀπό, ἐκ*), напр. Мар. Ио 3.6 рождени отъ пльти пльть есть . i рождени отъ дха дхъ есть, Асем. два пѣти рожденое, Зогр. рожденъ, рождено, гр. *τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστίν, τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμα ἐστίν*; под. Мар., Зогр., Асем. Ио 3.8, 8.41, Супр. 84.20, 246.23;

3) творителен — Мар. Мт 11.11 не въста въ рождѣныхъ женами болѣн, така Зогр., Асем., Сав., гр. *ἐν γεννητοῖς γυναῖκων*; под. Мар., Зогр. Лк 7.28 болни рождѣныхъ женами прѣкъ, гр. *μεῖζων ἐν γεννητοῖς γυναῖκων* профѣтъс. При субстантивираниа причастия не са възможни като пояснения притежателните прилагателни, затова гр. genitivus possessivus е предаден с творителен;

Исходният глагол е налице 24 пъти в Мар., 51 — в Супр., 10 — в Син. тр., 7 — в Син. пс., винаги с винителен в следните конструкции:

- 1) винителен — Мар., Син. тр., Син. пс., Супр.;
- 2) винителен + дателен — Мар. Лк 1.13;
- 3) винителен + творителен — Син. тр. 79a13;

¹ За предаването на *δ γενόμενος* с възвратни деятелни причастия вж. Е. Негмелин, Über den Gebrauch der Präsens-Partizipien von Perfektiven Verben im Altkirchenslavischen, Uppsala, 1935, стр. 110—111.

4) винителен + нз + родителен — Син. тр. 146b15;

5) винителен + нз + родителен — Асем. Мт 1.6;

6) винителен + въ + местен — Син. тр. 64b19;

7) винителен + въ + местен + прѣдѣ + родителен — Супр. 8.3;

8) винителен + именителен предикативен + о + местен + наречие за място + без + родителен — Супр. 408.29 нз без еѣды самъ о себѣ. дома родн зѣлж лѣсть, тук дома за оѣхотѣ „по собствено желание“, гр. *ἀλλ' αὐτός ἀρ' ἐαυτοῦ καὶ οἰχοῦν ἔτεκε τὸν δόλον*.

По-честа е рефлексивната форма (в Мар. 52%, в Супр. 57%) със следните зависими състави:

1) отъ + родителен — Зогр. Ио 1.13 (Мар. ом), Супр. 8.9, 19;

2) отъ + родителен + творителен — Супр. 242.27 кадннъ бо отъ кадного. кадннъ прѣждѣ кѣкъ родн сѣ, гр. *μόνος γάρ ἐκ μόνου καταμόνας πρὸ αἰώνων ἐπαύχει*, под. 452.23;

3) нз + родителен — Мар. Мт 19.12, Син. пс. 85b1;

4) нз + родителен + по + дателен — Супр. 461.6 нж нѣгоже по пѣлти хс родн сѣ, гр. *ἐξ οὗ τὸ κατὰ οὐρα Χριστός*;

5) отъ + родителен за произход + отъ + родителен за означаване на източника — Супр. 241.17 а не помѣсанши отъ жтробы прѣждѣ дѣньница отъ отьца роднѣша сѣ, гр. *καὶ οὗ λόγιση τὸν ἐκ γαστρὸς πρὸ εὐσφόρου ἐκ πατρὸς γεννηθέντα*, под. 8.2;

6) дателен + въ + местен — Мар. Лк 2.11;

7) въ + местен — Ио 9.34;

8) на + винителен за цел — Мар. Ио 18.37;

9) на + местен — Супр. 239.11;

10) творителен — Мар. Ио 3.5, Супр. 11.5;

11) въ + винителен — Мар. Ио 16.21 родн сѣ члвкъ въ мнръ, гр. *ἐγγενήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον*

12) въ + винителен за време — Супр. 124.23, 278.30;

13) с предикативно име — Мар. Ио 9.12, 19.20, Син. тр. 32b17.21, 33a5, Супр. 387.24.

Родити (сѣ) се съчетава с адвербиалните изрази: съ вѣше (Ио 3.3, 7), всѣ страсти (Супр. 239.15), безначално (Супр. 488.5), неиздречено (Син. тр. 52b20), вѣнегда (Супр. 124.29), надеже (Супр. 451.22), отънеажеже (Супр. 265.10), прѣждѣ (Супр. 239.15, 241.17, 242.27, 488.5). След възвратното причастие има отъ + родителен (5 пъти в Супр.) или предикативно име (3 пъти в Син. тр.).

Нулевите обкръжения на глагола образуват 12% в Мар., 10% в Супр., във всички останали случаи има винителен или сѣ; при инфинитива 3 пъти дателен, Мар. (Лк 1.57, 2.6 Супр. 250.5 еже дѣенци родити сѣ, гр. *τὸ δὲ παρόντων τεκεῖν*).

3.17. принесенъ. Засвидетелствувано в Киевските листи (5 пъти), Супр. (5), Син. тр. (3), Клоц. (1) със следните зависими състави:

1) дателен — Киевски листи, 4a10 принносъ съ приннесенъ тѣбѣ, 6a2 приннесенъ тѣбѣ сы даръ, лат. *offerimus tibi domine munera*; под. 3b1, 6b12, 7a22;

2) отъ + родителен — Супр. 84.4 принсесеное отъ кождо обьше... бываатъ, гр. *τὰ παρ' ἐκάστου καταβληθέν τὰ κοινά*;

3) въ + винителен — Син. тр. 38b18 мо на болѣ. принсесеномъ въ цркъвъ; Супр. 564.20 по лѣтѣхъ же принсесенъ бѣ въ манастиръ его, гр. липсва;

4) въ + местен, Син. тр. 39a21 мо на принсесено въ носнаѣ, срв. Син. тр. 39a8 на носнаѣхъ и Зогр. Лк 5.18 носнаште на одръ чка;

5) на + местен + прѣдъ + винителен — Син. тр. 39a8 раба твоего радн · болашааго ... прннесенааго на носнаѣхъ прѣдъ лице твоє, гр. липсва;

6) о + местен — Клоц. 9a27 о немъже жрътва прннесена бѣ, гр. *δι' ὅπου ἡ θυσία προσεφέρεται*; успоредниятъ пассажъ отъ същата хомилія в Супр. гласи: *κὺν δ' αὖτις ἡ θυσία προσεφέρεται*;

7) нулеви обкръжения — Супр. 12.28, 141.13; причастието е в проста форма.

Исходниятъ глаголъ е налице 57 пъти в Супр., 22 — в Мар., 11 — в Син. пс., 1 — в Син. гр. с посочените по-долу зависими форми:

1) винителен — Мар., Син. пс., Супр.; в м. винителен единъ пътъ родителен в Мар. Ио 20.27, всички останали евангелски паметници с винителен (според А. Meillet грешката е по асоциация с предходния стихъ — Ио 20.25¹);

2) винителен + дателен — Мар. Мт 9.2 прннеса емоу ославленъ, Асем. къ немюу, гр. *προσφέρειν αὐτῷ παράκλησιν*; под. Мт 14.18, 22.19, Мк 12.15; Син. пс. 33b14 и др., Супр. 220.23, 452.9;

3) винителен + къ + дателен — Мар. Мт 14.35 (в гр. безпредложно), Мк 9.19, 20; Супр. 518.20. Няма примери, в които гръцката предложна конструкция е преведена с безпредложен дателен, но старобългарските предложни съчетания с къ, на, въ предават както аналитични, така и синтетични изрази от оригинала (срв. Мт 14.35, Супр. 22.28 и др.);

4) винителен + дателен + финално изречение — Супр. 154.5 цин ... прннесоша кмюу надъ да настъ, гр. *τινὲς ... ἤνεγκαν αὐτῷ βρώματα, ἵνα φάγῃ*;

5) винителен + къ + дателен + финално изречение — Мар. Мк 10.13, Лк 22.28 (и в двата случая за гр. безпредложен дателен);

6) двоен винителен + дателен — Супр. 534.5 по истиннѣ непорочна себе богови прннести, гр. неизвестен;

7) винителен + дателен + къ + местен — Син. тр. 105a7 толи емоу врагъ влазнъ прннесетъ къ сынъ;

8) винителен + дателен + творителен + наречие — Супр. 549.26—28 како же прѣжде малъи своимъ рѣкама самъ тж оставъшъ кождъ прншедъшнмъ кнѣмоу странннмъ прннесъ, гр. липсва;

9) винителен + въ + родителен + мѣсто + творителен + на + винителен — Супр. 22.29 да въ жрътвы мѣсто влахъованнмъ своимъ огнь прннесе на храмъ, гр. *ἀντὶ τῆς θυσίας τῇ μαρτίᾳ σου πῦρ προσφέρῃς τῷ ναῷ* (вар. *τὸ ναῷ*);

10) винителен + дателен + на + винителен — Супр. 522.19 си же на сръдъ въсвмъ прннести прнмужденъ бѣхъ;

11) винителен + на + винителен за посока — Супр. 13.12, 273.4;

12) винителен + на + винителен за цел — Супр. 378.19, 379.7;

13) винителен + финално изречение — Супр. 363.8;

14) винителен + за + винителен — Супр. 342.7;

15) за + винителен + допълнително изречение — Мар. Мк 1.44 прннесенъ за очнштѣнне твоє · еже повелъ мси, но Лк 5.14 прннесенъ о очнштѣннн своемъ, гр. *προσβιβαίει περὶ τοῦ καθάραιον σοῦ ἃ προστάζει Μωϋσῆς*;

16) допълнително изречение — Супр. 345.18 н о немъже мѣи троуданн са · прѣдн прннесемъ, гр. *καὶ τὰς ἡμῶν πλοουμήνας προσκοινοῦμεν ἀγίοις*;

17) винителен + въ + винителен за посока — Супр. 114.21; само въ + винителен — Супр. 221.30;

18) винителен + на + местен — Мар. Мт 14.11, Мк 6.28;

19) винителен + прѣдъ + творителен — Супр. 83.18;

¹ Срв. А. Meillet, Recherches sur l'emploi du génitif—accusatif en vieux slave, Paris, 1897, стр. 25.

20) дателен — Мар. Ио 2.8, Син. пс. 33b11, 125b18, Супр. 550.3;

21) дателен + инфинитив — Мар. Ио 4.33.

Глаголът е съвместим с наречията *συγκυβ* (Супр. 369.19) и *σμε* (Мар. Мт 14.18).

Най-чести при глагола са обкръженията с винителен, дателен и дателен + винителен:

	винителен	дателен	винителен + дателен	без зависима дума
Мар.	82%	27%	18%	9%
Син. пс.	82%	73%	54%	—
Супр.	88%	23%	21%	7%

При миналото страдателно причастие дателният съставя 36%.

3.18. поставленъ. Засвидетелствуван в Син. пс. (1 път), Енин. ап. (1), Супр. (11) със следните обкръжения:

1) предикативно име — Супр. 286.18—19 *αὐτὸς ἐπισκοποῦντ* поставленъ есмъ, под. Супр. 119.7, 214.8, 287.22, 302.13, 555.2, 566.20;

2) творителен на деятеля — Супр. 202.17 *поставленъ бѣхъ скатымни отъци ѿн*, гр. *προχειρίζεται ὑπὸ τῶν ἐκτὸν πενήκοντα ἁρίων Πατέρων*; Енин. ап. 38b3—4 *поставленъ бѣхъ апосты*;

3) предикативно име + отъ + родителен + надъ + творителен — Син. пс. 2.10 *поставленъ есмъ црѣ отъ него надъ сномъ горѣ*, гр. *κατεστάθην βασιλεὺς ἐπ' αὐτοῦ ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ*;

4) финален инфинитив — Супр. 92.15—16 *поставленъ въ стрѣшнѣ*, гр. по-иначе — *ὁ γὰρ τὴν φυλακὴν τῶν μαρτύρων πεπιστευμένος*.

Исходният глагол е застъпен 51 път в Супр., 15 — в Мар., 13 — в Син. пс., 7 — в Син. тр. със следните зависими форми:

1) винителен — Син. пс. 162a14, Супр. 14 пъти, напр. 404.24—25 *αὐτὸς ἐκ κμοῦ* прѣжде поставити дѣво тинноу крѣстѣ, гр. с повторен член: *στήσαι τὸ ξύλον τὸ τοῦ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ*; 424.18 *кжж прѣдн поставыж словесн трепезж*, гр. липсва;

2) винителен + дателен — Мар. Мт 26.15, Супр. 534.20, 415.10 (415.10: *поставиша κμοῦ τῇν δεκάτην сребрьникъ*, но Клоц. 5b29 *поставиша емоу датѣ сребрьникъ*, инфинитивът е без опора в гръцки: *ἐστησαν, φησιν, αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια*);

3) винителен + дателен + на + местен — Син. тр. 75a10, Син. пс. 29b5;

4) винителен + дателен + въ + местен — Супр. 222.17;

5) винителен + дателен + въ + винителен — Син. пс. 157a5 *постави рабѣ твоѣмоу слово твое въ страхъ твоѣ* (така и в Слуцкия псалтир), гр. *στήσαν τῷ δούλῳ σου τὸ λόγιόν σου εἰς τὸν φόβον σου*, под. и 135b7;

6) винителен + дателен + по (гр. *κατὰ*) + дателен — Супр. 196.30 — 197.1 *по божню нареченню постави нмъ цѣсаря мжжа кѣрна*;

7) винителен + по + дателен — Супр. 6.30;

8) винителен + дателен + по (гр. *κατὰ*) + винителен за място — Супр. 1.24 *образъ златъ поставыж ти по въса грады*, гр. *στήλας χρυσαῖς στήσω σοι κατὰ πᾶσαν πόλιν τῆς οἰκουμένης*;

9) двоен винителен — Син. тр. 95b1, Син. пс. 136a9;

10) двоен винителен + по + дателен — Син. пс. 59b6 (44.17) *поставиша ѿ кѣнаша по въси земли*, гр. *καταστήσεις αὐτοὺς ἀρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν*;

- 11) двоен винителен + НАДЪ + творителен — Мар. Лк 12.14;
 12) винителен + на + местен — Мар. Лк 4.9, Син. пс. 52a11, 36a9, Супр. (2.25, 477.7);
 13) на + местен — Супр. 193.27, 550.28;
 14) винителен + въ + местен — Супр. 201.4;
 15) винителен + прѣдъ + творителен — Супр. 107.10 поставиша и прѣдъ анѳула, томъ, прѣдъ- предава значението на глаголната представка в гр. *παριστάται*; под. Син. тр. 9a21, 38b5, 100a9, Син. пс. 64a15;
 16) винителен + НАДЪ + творителен — Супр. 376.30, 411.17;
 17) винителен + НАДЪ + творителен + финален инфинитив — Мар. Лк 12.42 егоже постаѣнтъ гъ НАДЪ члѣдѣнѣ... даѣтн... житомъренне, гр. *ὅτι καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θρασυίας αὐτοῦ τοῦ διδόναι... οὐκ ἐμέτρον*;
 18) винителен + творителен — Супр. 286.5;
 19) винителен + въ + винителен — Син. пс. 21a5 поставиши мѣ въ глаже ѣзъкомъ, гр. *καταστήσεις με εἰς κεφαλὴν ἐθνῶν*; под. Син. тр. 55b22, Супр. 463.5;
 20) винителен + въ + винителен + въ + винителен — Супр. 285.28 въхотъ... поставити н въ сѣнъ црѣкѣхънъ акы добра н съврѣшена чрънца сѣшта, гр. оригинал недостъпен;
 21) винителен + на + винителен — Син. пс. 144b15 (108.6) постави на нь грѣшьника, гр. *καταστήσων ἐπ' αὐτὸν ἀμαρτωλόν*; Супр. 488.28 на смрътънѣжъ побѣдѣ поставнѣ, гр. *τὸ κατὰ τοῦ θανάτου τρώλαιον σήμας*, тукъ смрътънѣжъ вм. смрътъ;
 22) винителен + ѿ + родителен — Мар. Лк 9.47, Супр. 539.11;
 23) винителен + прѣдъ + родителен — Мар. Мт 18.2, Мк 9.36, Ио 8.3, Супр. 76.13, 126.1;
 24) винителен + о + винителен — Мар. Мт 25.32, Супр. 141.12;
 25) винителен + на + местен + прѣдъ + творителен — Супр. 209.1;
 26) винителен + на + местен + съ + творителен — Супр. 382.16;
 27) винителен + съ + творителен + въ + родителен — Супр. 371.23;
 28) инфинитив — Син. пс. 162a14 (тамъ оставнхъ вм. поставнхъ, гр. *ἐστρα*).

Ето относительния дял на най-честите типове при глагола:

	винителен	НАДЪ + творителен	на + местен	прѣдъ + творителен	двоен винителен
Мар.	93%	46%	6%	6%	6%
Супр.	92%	4%	16%	8%	12%
Син. пс.	100%	16%	23%	8%	23%
Син. тр.	100%	14%	14%	43%	14%

Самостоятелно е налице само в Супр. — 4%. При миналото страдателно причастие най-многобройни са случаите с предикативно име — 5%.

3.19. ѡбънѣнъ. Засвидетелствувано в Мар. (4 пъти), Зогра. (4), Асем. (2), Сав. (2), Син. пс. (1), Син. тр. (1), Клоц. (1), Супр. (5), Енин. ап. (1), най-често без зависими думи — 86% от случаите. Обкръжения:

1) творителен — Син. тр. 40a13 (105.38) н ѡбънѣна бѣхъ земаѣ крѣкъмн, гр. *ἐφοροκτονήθη ἡ γῆ ἐν τοῖς αἵμασι*; Енин. ап. 38a10 лѣстнѣ ѡбънѣнъ бѣхъ;

2) за + винителен — Супр. 68.1 за хѣ ѡбънѣнн бѣхъ.

Исходният глагол се среща 46 пъти в Мар., 28 — в Супр., 6 — в Син. пс., веднъж в Син. тр. със следните зависими състави:

- 1) винителен — Мар., Син. пс., Супр.;
- 2) отъ + родителен — Мар. Мт 23.34, Лк 11.49, Син. тр. 102a8 (напр. Мт 23.34 отъ ннхъ ѡбнѣте, гр. *ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε*);
- 3) винителен + на + местен — Мар. Мт 10.17;
- 4) винителен + въ + местен — Син. пс. 102a4 (77.31) н ѡбнѣзъ мнѡжаншаѡа въ ннхъ, Пог. ѡбн мнѡжаншаѡа въ ннхъ, Бол. ѡбн мнѡжаншѡжъ въ ннхъ, гр. *ἀλέκταινον ἐν τοῖς πλεόνων αὐτῶν*;
- 5) винителен + въ + местен за място — Син. пс. 137a8 (104.36) н ѡбн въѡа прѣвѣ-
ньца въ зѡмѣ ихъ, гр. *ἐλάτῃς πᾶν πρωτότοκον ἐκ τῆς γῆς αὐτῶν*;
- 6) винителен + съ + творителен — Супр. 47.19;
- 7) винителен + междю + творителен — Мар. Мт 23.35;
- 8) съ + творителен — Мар. Лк 23.32;
- 9) творителен — Мар. Ио 18.32.

Исходният глагол изисква най-често винителен падеж — 76% от случаите в Мар., 81% в Супр. Когато ѡбнѣтн е свързан съчинително с предходен глагол, винителното допълнение не се повтаря — в Мар. 18%, в Супр. — 8%. Глаголът е без зависими думи обикновено в инфинитивна, супинна или императивна форма. В Мар. (Мт 19.18) и Супр. (477.12) намираме членуван инфинитив с модално значение.

3.20. Благословенъ. Засвидетелствувано в Мар. (12 пъти), Зогра. (11, 3^а 1), Асем. (6), Сав. (5), Син. пс. (8), Син. тр. (18), Син. литургиарий (1), Супр. (30), Клоц. (6), Слуцк. пс. (1), Един. ап. (1), най-често самостоятелно — 73%. Представено е в следните обкръжения:

1) творителен — Син. тр. 16b10 тако н мъ (вм. мзы) сего свѡна блг-
вена · тобѡнъ наслажднхѡмъ сѡ, в гр. пояснението е към *ἀγασθέντα* (свѡна):
καὶ ἡμεῖς τὰ ἀγασθέντα ἐπὶ σου καὶ εὐλογηθέντα ἀπολαύομεν;

2) въ + местен — Мар. Лк 1.42 блгскена ты въ женахъ (така Зогра., Асем., Сав.), гр. *εὐλογημένη σὺ ἐν γυναῖξιν*; същия пасаж и Мар., Зогра., Асем. Лк 1.28;

3) съ + творителен асоциативен — Син. тр. 58a79 съ ннмъже блгвенъ
сн · съ прѣс (същия пасаж и 18b22, 81b9), гр. *μετ' οὗ εὐλογητός εἰ σὺν τῷ πατρὶ καὶ ἀγατῷ... Πνεύματι*;

4) отъ + родителен — Син. пс. 175b2 (134.20) блнъ гъ отъ снѡна, гр. *εὐλογητός Κύριος ἐν Σιών*, но във ватиканската редакция *ἐκ*, вероятно старобългарският превод съответствува на прегнантно *ἐκ* в оригинала. При благословѣтн за гр. *ἐν* + *dativus* стои въ + местен, срв. Супр. 5.25, Син. тр. 14b25;

5) въ + винителен за време, напр. Син. пс. 119b9 (88.53) блгѡнъ (Пог., Бол. блнъ) гъ въ въкъ, гр. *εὐλογητός ἡς εἰς τὸν αἰῶνα*, Син. тр. 96b5 см блнъ въ въкъ въкомъ, пасажът е апостолски, срв. Охр. ап. Рим. 9.5 сын... въ блгблгвенъ въ въкъ амннъ, гр. *ὁ ὢν... θεὸς εὐλογητός εἰς τοὺς αἰῶνας*;

6) отъ + родителен за време + до + родителен за време — Син. пс. 54b18 (40.14) блгнъ гъ въ ѡнавъ отъ въка + до въка, гр. *εὐλογητός κύ-*

μος... ἀπὸ τοῦ αἰῶνος καὶ εἰς τὸν αἰῶνα (за εἰς τὸν αἰῶνα очакваме въ вѣкъ, срв. Син. тр. 58b3); под. Син. пс. 140a20;

7) **ѣко** + подчинено каузално изречение — Мар. Лк 1.68 **бл҃гнѣ г҃ъ въ нзавѣ · ѣко посѣти н сѣтвори нзбавленіе** (така Зо҃гр., Асем., Син. тр. 1b10), гр. *εὐλογητός κύριος... ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησεν λύτρωσιν...*, под. Супр. 112.21.

Причастието се среща редовно в проста форма — 94% от случаите (от 100 само 6 в сложна форма); в евангелието Мар., Зо҃гр., Асем. Мт 25.34 **благословенн оца моего**, но Сав. **бл҃генин**; същият пасаж със сложна форма на субстантивизираното причастие в Син. тр. 99b9—10, 101b24—25, Супр. 19.25, 123.17, 446.29. Веднѣж вместо гр. член пред причастията в старобългарски има **о**, срв. Клоц. 1b15 **о бл҃гнѣ г҃адаи въ има г҃не** (според предположението на Достал, вж. речника на паметника), гр. *εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου*.

Исходният глагол е отбелязан 14 пъти в Мар., 17 — в Син. пс., 25 — в Син. тр., 18 — в Супр. винаги с винителен в следните конструкции:

1) **винителен** — Мар., Син. пс., Син. тр., Супр.;

2) **винителен + творителен** — Син. тр. 14a17, 20a2, 81b12, напр. 20a2 **бл҃ген кнно се · своимъ благостнѣмъ · чл҃каменѣмъ · бл҃гвенѣмъ · кр҃опленѣмъ**, гр. *εὐλόγησον τὸν κύριον... τῇ οἰῇ χάριτι καὶ φιλανθρωπῳ* (вар. *διὰ τῆς ἐλεῳθερίας*);

3) **винителен + творителен + въ + местен** — Син. тр. 81b13;

4) **винителен + съ + творителен** — Син. тр. 7b22, 17b22, Супр. 330.2;

5) **винителен + въ + местен** — Син. тр. 14b22, Супр. 5.25;

6) **винителен + подѣ + творителен** — Син. тр. 15b4;

7) **винителен + въ + винителен за време** — Син. тр. 58b3;

8) **винителен + ѣко + подчинено каузално отношение** — Супр. 158.7.

Случаите, в които **благословѣти** се съчетава само с **винителен**, в Мар са 64%, в Супр. — 77%.

3.21. **възлюбленъ**. Засвидетелствувано в Мар. (9 пъти), Зо҃гр. (8, 3⁶—1), Асем. (6), Сав. (5), Син. пс. (8), Син. тр. (4), Киевски листи (1), Клоц. (1) Супр. (26), Енин. ап. (3), редовно самостоятелно (от общо 72 случая само 8 пъти със свое обкръжение, при това 6 са повторения на един и същ евангелски пасаж), обикновено в сложна форма — 75%. С **възлюбленъ** е съвместима форма за дателен или за творителен падеж:

1) **творителен** — Мар. Ио 14.21 **възлюбленъ бѣдетъ отцѣмъ моимъ** (така в Зо҃гр., Асем. — 30a25—26, 94a2—3, Сав. — 25b, 101), гр. *ἀγαπηθήσεται πρὸς τοῦ πατρὸς μου*;

2) **дателен** — Син. пс. 81a20—21 (67.13) **цр҃ь снлѣ възлюбленого лѣпотѣ**, гр. *ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ τοῦ ἀγαπητοῦ*; Енин. ап. 36b6 **апстае хочу боу възлюблене**;

3) **ѣко + винителен** — Син. пс. 34a5 **възлюбленъ ѣко снѣ (и)норожъ**, гр. *ὁ ἡγαπημένος ὡς υἱὸς μονοκεράτως*; този тип съответствува на конструкцията **винителен + ѣко + винителен** при **възлюбѣти**.

Исходният глагол е представен 26 пъти в Мар., 26 — в Син. пс., 5 — в Син. тр., 12 — в Супр., най-често с **винителен падеж**: 83% в Супр., 92% в Син. пс., 96% в Мар., 100% в Син. тр. Освен само с **винителен**, глаголет се среща и в следните съчетания;

1) винителен + творителен — Мар. Мт 22.37, Мк 12.30, Ио 17.26, Син. пс. 102b2, Син. гр. 10a2;

2) винителен + отъ + родителен + творителен — Мар., Лк 10.27 възлюбенин га ба твоего · отъ всего срѣца твоего · н всенѣ дшѣнѣ твоѣнѣ · і всенѣ крѣпостникъ твоѣнѣ · і въ-сѣмъ помышленнемъ твоимъ, така Зогр.; Асем. ѿ всего срѣца твоего н̄ всенѣ дшѣнѣ н̄ ѿ всенѣ крѣпости твоѣнѣ · н̄ ѿ всего помышленнѣ твоего, Сав. навсякъде творителен (всѣмъ срѣцѣмъ сконмъ...), гр. ἀγαπήσῃς κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ἰσχύϊ σου καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου, но в койне четири пъти ἐξ, пре-ведено навсякъде с отъ в Асем.; в Сав. е обобщен вторият тип, с творителен за гр. ἐν + dat. limitationis;

3) винителен + въко + винителен — Мар. Мт 19.19, 22.39, Мар. 12.31, Лк 10.27;

4) инфинитив — Син. пс. 155b15 възлюбен дша мѡѣ въздѣлѣтн сѣдѡвѣ твоѣхъ, гр. ἐλεπόθην ἢ ψυχὴ μου τοῦ ἐκιδνῆσαι τὰ κοίματά σου; под. Супр. 507.5—6.

Глаголът се среща и заедно с количествените наречия много (Мар., Лк 7.47), паче... нежелан (Мар. 3 пъти, Син. пс. 2 пъти) и предложното словосъчетание до коньца в Ио 13.1 за гр. ἐς τέλος и Супр. 507.5—6 (също до коньца, но за гр. ἐλπίδι, което се пре-вежда и с елма же, Супр. 507.4). Няма засвидетелствуван зависим дателен падеж след възлюбени, докато към причастieto имам два случая (вж. по-горе).

3.22. ИЗВЪРАНЪ. Засвидетелствувано в Мар. (11 пъти), Зогр. (9, 3^б—2 пъти), Асем. (9), Сав. (5), Син. пс. (9), Син. гр. (11), Мак. глаг. л. (4), Супр. (3), Ен. ап. (4), редовно в сложна форма (94%). От причастieto зависят:

1) отъ + родителен — Син. пс. 118a6 (88.20) възмѣсъ извъранѣг-отъ людеи моѣхъ, гр. ὕψωσα ἐκλεκτὸν ἐκ τοῦ λαοῦ μου; Супр. 527.2 како показѣв сѣ пакъвъ отъ гонитѣль съсѣдъ извъранъ бѣствъ, преводът не се покрива с известния оригинал (гр. πῶς τὸν παρὰ Κορινθίους πορευόμενα προσηφθῆναι ὁ ἀπόστολος ἐπέτρεπεν, ZsiPh, XII, 288), но сходни пасажи са налице в Син. гр. 7b16 (твоимъ съсѣдомъ · извъранымъ апломъ · пакъломъ), 19b19, 20b24 — 21a1, 22b19;

2) творителен — Син. пс. 102a5 (77.31) извъранымъ инлѣмъ запнѣтъ, гр. τοὺς ἐκλεκτοὺς τοῦ Ἰσραὴλ συνεπόδοσεν. След субстантивираниите страда-телни причастия не се срещат зависими от тях притежателни прилага-телни, които превеждат гр. genitivus possessivus;

3) дателен + предикативно име — Супр. 257.21 им'же извъранн немѡу кесте н правѣднен сѣднѣ, немѡу вероятно е посесивно, срв. гр. δι' οὗ ἐκлек-τοὶ αὐτοῦ εἰσι δικαιοκρίται; в евангелието за τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ има извъ-ранымъ его, Мар. Мт 24.31 (така и останалите), в Син. пс. 135a19 (104.6) извъранн его, гр. ἐκλεκτοὶ αὐτοῦ, под. 139a14, но 137b8 (104.43) извъранымъ скѡнѣ, гр. τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ. Срв. и Ен. ап. 38a13 бра · облыцѣте сѣ въко извъранн бѡу;

4) съ + творителен — Син. пс. 19b9 (17.26) съ извъраномъ извъранъ вѣдешн, гр. μετὰ ἐκλεκτοῦ ἐκλεκτός ἐσθι;

5) родителен + дѣлъма — Супр. 406.12 блаженн... извъраннн (вм. изгънаннн) правѣдъ дѣлъма, срв. Зогр. Мт 5.10 блаженн изгънанн пра-вѣдъ радн, гр. μακάριοι οἱ διδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης;

6) винителен — Супр. 409.10 *ΔΕΛ ΝΑ ΔΕΣΑΤΕ ΣΗΧΉ ΠΑΧΕ ΕΨΑΨΕ ΝΖ-
βЪрано, гр. δώδεκα οὗτοι μάστιга ἦσαν δόκιμοι.*

НЗвъратн е засвидетелствувано 11 пъти в Мар., 9 — в Син. пс., 4 — в Син. тр.,
1 — в Супр.: срещат се следните зависими форми:

- 1) винителен — Мар., Син. пс., Син. тр.;
- 2) двоен винителен — Мар. Ио 6.70, Син. пс. 105a10;
- 3) винителен + отъ + родителен — Мар. Лк 6.13, Ио 15.19;
- 4) винителен + къ + винителен за място — Мар. Мт 13.48;
- 5) винителен + къ + винителен за цел — Син. тр. 9a5, 98b24;
- 6) винителен + дателен + къ + винителен за цел — Син. пс. 40a2 (32.12) *ΛΑΔΗ ΕΙΣΕ-
ΓΕΨΑ ΚЪ ΔΟΥΤΕΝΕ ΣΕΨЪ, гр. λαός ἐν ἐξελίξει τοῦ εἰς κληρονομίαν ἑαυτοῦ;*
- 7) винителен + дателен + къ + местен — Син. пс. 60b10 (46.5) *ΓΕΨΑ ΚЪ ΝΑΨЪ (Бол.
пс., Пог. пс. НАМЪ) ΔΟΥΤΕΝΕ ΣΕΨЪ, гр. ἐξελίξειτο ἡμῖν τὴν κληρονομίαν ἑαυτοῦ;*
- 8) винителен + дателен — Син. пс. 136b4, 174b5;
- 9) винителен + родителен + радн — Супр. 257.22.

Глаголът винаги изисква винителен; единствено изключение, веро-
ятно грешка, в Мар. Мт 13.47 *ΠΟΔΕΨΟΝ ΕΣΤΉ ΠΕΡΙΣΤΕΝΕ ΝΕΨΚΟΕ ΝΕΨΟΔΟΥ ΚΖ-
връжену къ море* и отъ въського рода нЗвъравъшю, но в Зогр., Асем.,
Сав., Остр. съвъравъшю, в съгласие с гр. *ἐκ πλωτὸς γένους συναγαγόν.*

4.1. Сравнението между обкръженията на глагола и миналото стра-
дателно причастие показва, че безпредложните падежи и предложни съ-
четания, които се реализират най-често с глагола, са най-многобройни и
при причастиято (с изключение на винителния). Напр. коренната морфема
на ДАТН в 80% от случаите изисква граматична морфема — показател
за дателно падежно отношение, а зависимите от ДАНЪ дателни форми са
налице при 93% от всички словоупотреби на причастиято; същото отно-
шение при ПРЪДАТН — ПРЪДАНЪ обхваща съответно 43% и 40% къ + да-
телен придружава 28% от словоупотребите на ПРЪВЪДАНЪ, а на ПРЪВЪДТН —
30%; РОЖДАНЪ се среща най-често с отъ + родителен — 27%, а конструк-
циите със същата предложна група при РОДНТН заемат 29%. Колебанието
в процентите е чувствително, когато числеността на причастиято значи-
телно се отклонява от глаголната, напр. ВЪДЪНЪ е представено 8 пъти,
от тях 4 без зависима дума, а нулевите обкръжения на ВЪДЪТН съставят
13% при общо 838 глаголни словоупотреби; от предлозите след ПОΨΛΑΝЪ
най-редовно следва къ + дателен, 45%; този предлог е най-чест и при
ПОΨΛΑТН, но тук къ + дателен присъствува в 8% от случаите. До каква
степен разликата в процентите е съществена, може да се провери чрез
вариационен анализ; пробата разкрива, че високият процент на къ + да-
телен при ПОΨΛΑΝЪ не е случаен, предложната конструкция при прича-
стиято зачестява. Конкретното описание на метода и изчисленията над-
хвърлят размера на тази работа.

4.2. Съпоставяйки данните, получени за един и същ клас зависими
граматични морфemi при идентична управляваща основа, но от различни
памятници, забелязах закономерно вариране в честотите на еднаквите ти-
пове подчинени падежни форми. В Синайския псалтир обектният вини-
телен е с около 20% по-рядък от винителния в Синайския требник, а

дателният в Мариинското евангелие е приблизително един път и половина по-чест в сравнение със Синайския псалтир (тези обобщения се отнасят само за изследваните глаголни основи), срв.

винителен			дателен		
	Син. пс.	Син. тр.		Син. пс.	Мар.
вндѣтн	67%	90%	дѣтн	62%	94%
рѣштн	6%	26%	рѣштн	20%	52%
посѣлатн	88%	100%	глаголатн	20%	43%
сѣткѣштн	37%	53%	прѣдѣтн	33%	45%

Върху честотата на дателния в отделните ръкописи влияе както наличието на форми за означаване на адресата в гръцкия текст, така и стилът на преводача, който избира или безпредложния дателен, или предложното съчетание с *къ*, *на*, *къ*, напр. процентът на дателния след *прн*-нестн в Мар. не надхвърля процента в Син. пс., но в псалтира няма нито една аналитична конструкция, а в Мар. случаите с предлог съставят 140%. Като стилна особеност на Синайския псалтир трябва да се изтъкне честотата на *къ* + винителен, срв. някои процентни отношения за Син. пс. и Супр. (ръкопис, който е около 5 пъти по-обемист от Син. пс. по брой на думите):

къ + винителен		
	Супр.	Син. пс.
положитн	—	120%
прѣдѣтн	40%	540%

Най-константно изглежда съотношението между обкръженията с дателен при *verba dicendi* от Мар. и Супр.:

	Мар.	Супр.		Мар.	Супр.
глаголатн	43%	12%	отѣвѣштатн	25%	12%
рѣштн	59%	12%	повѣлѣтн	60%	23%

Съпоставката по брой на словоупотребите от глаголите за казване свидетелствува, че глаголатн, въпроситн и отѣвѣштатн преобладават в Мар., а рѣштн, повѣлѣтн и благословитн — в Супр. (благословитн и въпроситн не се срещат с дателен):

	Мар.	Супр.		Мар.	Супр.
рѣштн	782	873	глаголатн	1096	740
повѣлѣтн	34	214	въпроситн	50	4
благословитн	12	30	отѣвѣштатн	213	98

Разликите между двата паметника се дължат на гръцкия оригинал; точният брой на случаите, в които дателният след глаголати и рѣштн е без съответствие в гръцки, може да се определи само за Мар. (зарегистрирани са съотв. 9, 27 примера), но този брой в Супр. (включително и изразите с неизвестен гръцки паралел) не се отличава съществено (по 27 примера при двата глагола). Превесът на дателния след *verba dicendi* в Мар. не е свързан с мястото, което заема диалогът в евангелския текст — в Супр. прякото изказване след глаголати е налице в 62% от случаите, а в Мар. — при 60%, след рѣштн в Супр. 82%, в Мар. 85%. Сегашните деятелни причастия на глаголати, които въвеждат пряка реч, в Мар. съставят 32% от употребите на глагола, а в Супр. — 35%.

4.3. На синонимията между предложните и безпредложните конструкции в старобългарски са посветени няколко монографии. Н. Bräuer показва разпределението на творителен и отъ + родителен за означаване на личния агенс: с възвратните глаголи доминира отъ + родителен, със сегашните страдателни причастия — творителен, а при миналите страдателни причастия са представени и двата типа¹. Разглеждайки системата на безпредложните падежи, К. И. Ходова описва семантично близките типове²; Cz. Bartula разглежда обстойно обектните отношения върху евангелски материал³. Силата на влияние от страна на гръцкия оригинал при избора на синтетичен или аналитичен израз бе изследвана статистически от А. Sjöberg (по паметници, по падежи и по семантични типове). От данните, изнесени в неговата книга, може да се съди за йерархията на незалоговите допълнения при отделни глаголи⁴. Не е проучен самостоятелно въпросът за съподчинимостта на синонимните типове към една и съща управляваща основа, както и за съвместимостта на управляваните от идентична основа падежни форми; необходима основа за обобщения е цялостното описание на глаголните обкръжения.

Разпределението на синонимните конструкции се определя от езиковата норма, от продуктивността на типовете и от влиянието на чуждия оригинал. При предлози с няколко падежа изборът на падежната форма зависи от управляващата глаголна основа, напр. появата на винителен или местен след къ, на; лексемата в зависимата дума определя префикса тогава, когато няколко предлога с един и същ падеж имат семантичен инвариант, напр. къ + винителен или на + винителен за посока. Специфична особеност на всеки език е съществуването на два еднозначни предлога с определен тип лексеми и граматическата правилност само на един от двата предлога при друг тип, срв. *приде къ море* (Зогр. Мк 7.31) и *приде на море* (Мар.), но само *пришедьши къ горе* (Мар. Мк 5.26). Зависимостта на предлога от основата на подчинената дума личи при трансформациите, вж. Супр. 247.15 създаденияго по *могемому* образом, фразата е

¹ Н. Bräuer, *Der persönliche Agens beim Passiv im Altbulgarischen*, Wiesbaden, 1952, стр. 152, 200—201, 211—214.

² К. И. Ходова, *цит. съч.*, дял II, III.

³ Cz. Bartula, *Związki czasownika z dopełnieniem w najstarszych zabytkach języka staro-cerkiewno-słowiańskiego*, Kraków, 1964, гл. V, VI.

⁴ А. Sjöberg, *цит. съч.*, разд. II, III.

без съответствие в известния оригинал, и Супр. 247.16 въ мож капъ сътворенааго, гр. *τὸν κατ' εἰκόνα τὴν ἐμὴν πλασθέντα*, срв. и Супр. 71.17 протнѣж твоѣмоу правѣмоу и нма твоѣ положено бѣштѣ (преводѣт се отклонява от гр.). Причастията въчѣтенъ, оуажченъ и оучиненъ имат общо съответствие в грѣцки — *τάπτεω*, предположението за семантичен инвариант между предложните конструкции след трите причастия би променило възприетия новобългарски превод на стиха Лк 7.8, срв. Супр. 84.29 въси въ онмѣство въчѣтени бѣшѣ, гр. *εἰς τοὺς στρατιωτικοὺς τελεῖν ἐτάχθησαν καταλόγους*, Супр. 335.24—25 оуажченни на законъ (стб. се отклонява от гр.) и Мар. Лк 7.8 азъ члвкъ есмъ подъ властѣмъ оучиненъ имѣѣмъ подъ совоѣж воѣмъ, Мт 8.9 подъ влѣкоѣж, гр. *ἐγὼ ἀνθρώπος εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος*, вар. Мт 8.9 *ἐξουσίαν ἔχων* = властъ имѣѣ. Употребата на предлога *подъ* в съвременните славянски езици за отбелязване предназначението на предмета прави приемлив и превода „аз съм човек назначен (избран) за властвуване, аз съм човек под закрилата на властта“ вм. „аз съм подвластен човек“. Чрез двукратното *подъ* старобългарският преводач е спазил единството на последователните *ὑπὸ* в оригинала, срв. тѣждеството на двата предлога и в лат. *ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites*, лит. *aš esmi ėmogus po valdžiai postatytas, ėurendamas po savim žalnierus*, при гр. *ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ἱπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας*. Преводѣт на *εἰς* + accusativus със значение „според“ има нормативен характер при абстрактните имена, срв. Супр. 177.7—8 въ вндѣ члѣвѣчскѣ обрѣженн, гр. *εἰς εἶδος ἀνθρώπων πλασθέντες*, Супр. 460.22—23 нсак... събдзанын дрѣвѣ... въ хсѣвъ обрѣзѣ, гр. *Ἰσαακ ὁ πάλαι δεσμιος Χριστότυπος* (вж. и 460.27 въ обрѣзѣ хсѣвъ събдзѣнѣ, гр. *εἰς Χριστοῦ τύπον δεσμιότης*); вм. въ + винителен за гр. *εἰς* + accusativus се среща и въ + местен, срв. Син. тр. 105b12 зѣвѣнѣмъ · въ немѣже зѣвѣнн бѣште и Ен. ап. 22b7 в неже н зѣвѣнн (бѣ)ште, гр. *εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε*, вж. още Син. тр. 105b22 зѣвѣнн бѣште · въ едно оупѣваннѣ, Охр. ап. въ едномоу оупѣванн; разночетенията по паметници могат да се дължат на грѣцки, какъвто е случаят в Мар. Мт 18.20 събдзѣнн въ има моѣ, гр. *συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα*, и Супр. 95.15 събдзѣнн · о нменн гнн, гр. *συνηγμένοι ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου*.

Количественият прѣвес на въ + винителен при обѣлченъ, ѡдѣвнъ и ѡвоуѣвнъ над синонимните творителен (след обѣлченъ, ѡдѣвнъ) и въ + местен (ѡдѣвнъ), говори за продуктивността на този тип, неподкрепен от грѣцки (там accusativus или *ἐν* + dativus).

4.4. С обектен генитив са засвидетелствувани следните причастия: нзбѣлченъ, нзмѣненъ, нспѣзненъ¹, лншенъ, напѣзненъ, напоенъ, очнштенъ,

¹ Среща се и с обектен творителен, Син. тр. 42b18 ѣзѣж кѣасѣнѣж · кѣасомъ не нспѣзеномъ, с -омъ вм. нспѣзненъ, вж. и забел. на R. Nahtigal в *Euchologium Sinaiticum. Starocerkvenoslovanski glagolski spomenik*, Ljubljana, 1942, стр. 100.

прѣмѣненъ¹, свободенъ, сподобенъ, оутѣненъ². От изходните глаголи с паритивен или аблативен родителен са съвместими: изваѣнѣн (Супр. 512.21), измѣнѣн (Супр. 87.1), исплѣнѣн (са), лишѣнѣн (са), наплѣнѣнѣн, сподобаѣнѣн са (Син. тр. 23b24; няма пример за свършения вид), оутѣнѣнѣн са. Вместо родителен със същите управляващи основи могат да се реализират в текста и следните предложни и безпредложни структури: а) отъ + родителен, срв. Супр. 531.8 въздѣшнѣнѣнхъ бѣдѣ свободѣнѣн бѣша и Син. тр. 2b3 отъ тѣмъ свободѣнѣн бѣаѣмъ, гр. τοῦ σκοτούς ἤλευθερώθημεν, вж. и разночетението на Супр. 455.18—19 свободѣнѣнѣнхъ · отъ него (отъ работѣ), гр. ὑπὸ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐκ δουλείας ἐλευθερωθέντων; Син. тр. 5a8—9 аѣлѣкѣмъ крѣпостн исплѣнѣнѣн, гр. ἀγγελικῆς ἰσχύος πεπληρωμένον (под. Супр. 19.12, 45.21, 18, 63.28, 136.13, 350.25, 385.26, 528.5, 544.22, 550.25, 556.19) и Супр. 555.23 отъдѣ кмѣу глаѣж н рнзѣ · н въса исплѣнѣнѣнѣнѣн отъ праха (възможно е и отъдѣ... отъ праха, но в подкрепа на първото тълкуване е наличието на отъ + родителен при исплѣнѣнѣнѣн, исплѣнѣнѣнѣн са); за лишѣнѣнѣн срв. Супр. 455.22 и 546.7; за изваѣнѣнѣн вж. § 3.14; б) обектен инфинитив, срв. Супр. 82.12 тѣхъ ждѣ мѣжъ сподобѣнѣнѣн (с родит. и 519.12, 531.2), гр. τῶν αὐτῶν ἐκείνοις μιστῶν ἡξιωμένος, и Супр. 382.10 сподобѣнѣнѣн бѣхомъ · плѣнѣн въкоучѣнѣн господарѣнѣн, гр. κατηξιώθημεν σαρκὸς ὑποσχεθῆαι Δεσποτικῆς.

Причастията с дателно допълнение са 34 на брой; при 21 от тях е засвидетелствувана само дателната енклитика от анафоричното местоимение за ед. ч. м. р. Аглутинацията на местоименията е исторически процес — глаголните окончания вероятно имат местоименен произход, а през следващите периоди от развоя на езика глаголите отново се „допълват“ с местоимения, напр. новобългарското удвояване на допълнението. Интересно е, че когато коренната морфема или глаголната основа управляват дателен, сингуларната анафорична енклитика неколкократно надминава по брой плуралната, напр. коренната морфема в датн изисква дателна надежна морфема в 80% от словоупотребите си, ⁵/₆ от всички дателни форми са проминални, и то редовно в ед. ч. (сингуларните анафорични местоимения въобще са по-чести, в Супр. кмѣу се явява 514 пъти, а нмъ — 157). Причастията, засвидетелствувани с дателен, се групират главно около следните коренни морфemi: да- (данъ, отъданъ, прѣданъ), въд- (потъданъ), вѣшт- (отъвѣштанъ), ржч- (вържѣнъ, поржѣнъ, обржѣнъ), ста- (поставѣнъ, оставѣнъ). Не са известни други глаголни словоформи от основите на причастията вържѣнъ (Супр. 281.14, 378.15), приплѣтенъ (Супр. 350.17³, но съплѣтенъ с локатив), съготовѣнъ (Зогр. л. Ia14).

¹ В Супр. 128.23 водѣж прѣмѣненѣн своѣа вѣштн · страхомъ вѣнѣмъ отъпадѣшѣн, гр. ὑδωρ βαπταζόμενον καὶ ἔξω τοῦ κατὰ φύσιν φόβου θεῶν ἀποτρέπον, сегментиращата средна точка не е сигурно доказателство, че родителният зависи от страд. причастие; прѣмѣнѣнѣн са, прѣмѣнѣнѣн са се срещат със съ + творителен, вж. Клоц. 11b37 и др.

² С родителен е и испогѣнѣнѣн, Син. тр. 72a3, превод на ст.в.нем. pightig. St. Słowski го счита за причастие, вж. Index verborum do Euchologium Sinaiticum, Warszawa, 1937, стр. 62.

³ В речника на К. Н. Meyer зависимата форма днѣнн е отбелязана като дателна, но представката пн- предполага и местен.

Дателният обект рядко се реализира едновременно с отъ + родителен или творителен от названия на лица: дателен + творителен на деятеля по веднъж при отъвъштанъ, Лк 2.26, прѣданъ, Мт 11.27, реченъ, Мт 22.31, повелѣнъ, Супр. 196.3; отъ + родителен на деятеля + дателен при възвъштанъ (Супр. 543.17), данъ (вж. § 3.5), прѣданъ (вж. § 3.11), поуштенъ (Супр. 148.7), оуготованъ (Мт 20.23, Супр. 149.3). Словоредно дателният предхожда формите за означаване на личния агенс; в Супр. 444.16 възвъшеноу възти отъ сего въстанию съчетанието отъ сего има адвербиален характер, срв. гр. *ποτεὺθῆσαι ἐντεῦθεν τῇ ἀνάστασι*.

Синонимен на обектния дателен е аналитичният израз къ + дателен след причастия от глаголи за казване (глаголанъ, реченъ, оклеветанъ) и след причастия от глаголи за движение, присъединяване (веденъ, приведенъ, привръженъ, поуштенъ, причътенъ); с творителен на деятеля + къ + дателен се среща поуштенъ (Супр. 241.25), а с отъ + родителен на деятеля + къ + дателен — глаголанъ (вж. § 3.1), посъланъ (вж. § 3.9), реченъ (вж. § 3.2). Според Cz. Bartula конструкциите с къ + дателен при *verba dicendi* са вторични и имат стилистична роля; споменатите глаголи се съчетават с предлога къ главно в третоличната си форма за единствено число¹. Статистиката сочи, че при глаголите с дателно допълнение има тенденция към избор на конструкцията (предложна или безпредложна) съобразно с гръцкия оригинал, но при *verba dicendi* превесът на безпредложния дателен (около 5 пъти по-чест от къ + дателен или съ + творителен взети заедно) е специфична славянска черта; при глаголите за присъединяване има силна тенденция към аналитизъм, поддържана от чуждия текст². От мин. страд. причастия само пнчътенъ има синонимни обкръжения с къ + дателен и съ + творителен, напр. Мар. Мк 15.28 съ беззаконьникомъ пнчътенъ възтъ, гр. *μετὰ ἀνόμων ἐλογίζθη* (сходно значение има пнмъненъ в Син. пс. 115b23), но Супр. 78.15 не пнчътенъ възтъ к ннмъ, гр. *ὁ σὺ κατακριθὴς μετὰ τῶν τεταράκοντα*, и Супр. 103.9—10 пнчътенъ въздъ къ рѣвомъ тѣномъ, гр. *συαγίδιος γένομαι τοῖς δούλοις σου*.

С безпредложен местен се свързват приложнъ (Супр. 346.30; вар. с о + местен, Супр. 346.14), съвъкоупленъ (Супр. 318.17), съплстенъ (Супр. 318.15, но примерът не е сигурен).

4.5. С финална инфинитивна форма са засвидетелствувани следните причастия: възведенъ, данъ, довърленъ, неповелѣнъ, оставьненъ, осжженъ, повелѣнъ, попоуштенъ, порженъ, поставленъ, посъланъ, призванъ, пннужденъ, проштенъ, съподобьенъ. Когато глаголът изисква инфинитивно допълнение, в конструкцията със страдателно причастие намираме субектен или финален инфинитив, напр. Супр. 131.23 повелѣно тн естъ оувѣштати ннн мжчтн, гр. *κελεύσαι ἢ πείθειν ἢ κολλάειν*, Супр. 285.6 повелѣнъ мѣчатн прѣвѣ тн лѣта, тук неопределената форма напомня гр. *infinitivus limitationis* след съществителни и прилагателни. Във функцията

¹ Вж. Cz. Bartula, цит. съч., 89.

² A. Sjöberg, цит. съч., стр. 98, 113.

на финалния инфинитив при глаголите се явяват на + винителен или въ + винителен (по-рядко) за цел, срв. Супр. 124.18 съпанонѣ се остави на на-казаннѣ намъ, гр. τὸ οὐροραμα τοῦτο κατέλειπεν εἰς τὸν θεοῖαν ἡμετέραν (при Супр. 546.15 оставьенъ въ пастн овъца); Син. пс. 157a5 постави рабѣу твоемѣу слово твоѣ въ страхъ твоѣ, гр. εἰς τὸν φόβον σου (при Клоц. 5b29 поставиша... дати). Има примери за на + винителен с финално значение при причастията веденъ, възвѣанъ, зъванъ, въперенъ, посъланъ, пригвѣденъ, прѣданъ, съзъданъ, сътворенъ, оукрашенъ, оумоленъ, напр. Супр. 177.3 оукрашени златомъ на прѣлыштеннѣ чловекомъ, гр. κοσμήσονται δὲ χρυσῷ... πρὸς τὸ πλανᾶσθαι τοὺς ἀνοήτους ἀνθρώπους, Супр. 425.2 мрътени въперени бж-джтъ на встаннѣ, гр. неизвестен, Супр. 553.28 на пригвѣганы съзъданъ приходаштин братни срацннъ радн, гр. неизвестен. При зъванъ и съ-творенъ финалното съчетание е съвместимо с творителен на деятеля, който го предхожда словоредно, срв. Син. гр. 20b23, 22b9—10. С въ + винителен за цел са налице само глаголанъ (Мк 14.9) и проданъ (срв. Син. пс. 136a2 (104.17) въ работѣ проданъ бѣсть іосифъ, гр. εἰς δούλον ἐπράθη).

Честотата на предлога на вм. въ с винителен за означаване на цел както в старобългарски, така и в съвременните славянски езици, под-крепя предположението, че въ + винителен за цел е книжен израз, който калкира гр. εἰς + accusativus¹.

Само при една управляваща основа — оумоленъ — са съподчинени на + винителен и за + винителен със значение „за, заради“²: Син. пс. 120b1 оумоленъ бжди на рабѣи свои, гр. παρακλήσῃ ἐπὶ τοῖς δούλοις σου, и Супр. 277.30 за памать оумоленъ бѣвъ, гр. ὁ ὑπὲρ πόλεως λιπαρθεῖς. Съ-четанието за + винителен като обстоятелствено пояснение за причина определя причастията въврженъ, въсажденъ, закланъ, некръштенъ, низъ-венъ, осжженъ, оубненъ, същата семантика има родителен + радн (дѣла, дѣлама) при извенъ, веденъ, въспръштенъ, низбранъ, низгнанъ, озълоб-ленъ, принесенъ, проведенъ, реченъ, съмьренъ, оумръштвенъ. Вместо за + ви-нителен веднѣж за + родителен в Супр. 487.13 за велнка запрѣштениа... осжженъ бѣвааше, гр. ἀπὲρ μεγάλου ἐπιτίμιον. За гр. ἐπὶ + dativus най-често стои о + местен, по-рядко — за + винителен, в единични случаи — ро-дителен + радн; о + местен пояснява причастията въпрошенъ, глаголанъ, писанъ, написанъ.

4.6. В обкръжението на управляващата коренна морфема често съ-съществуват по няколко граматични морфемии — показатели за едно и също падежно отношение; те могат да бъдат тъждествени (при зави-симо име със съгласувани определения) или да се различават по отделни

¹ Ст. Геродес, Старославянские предлоги, сб. Исследования по синтаксису ста-рославянского языка, Прага, 1963, стр. 322.

² Ст. Геродес, цит. съч., стр. 330, е открил само един пример с на + винителен като обстоятелство за причина — Сав. Мт 19.3 (в останалите евангелия по + дателен).

Двойният винителен от последния тип е т. нар. винителен на лицето и предмета (accusativus personae et rei), срв. Мк 9.41 напоитъ въ чашъ воды, в гр. също два безпредложни обекта: *ποτίσθι ἐν τῇσι ποτήριον ὕδατος*. При страдателното причастие предметното допълнение е налице, вж. Супр. 455.19 отъ него . пишѣж оцѣта напоеноу (scil. *χοῦ*), пишѣж е без съответствие в гр. *τοῦ ἐκ' αὐτοῦ ὄξος ποτιζόμενος*, но в гр. пасивни конструкции accusativus rei се запазва.

В миналите страдателни причастия, образувани от глаголи с двоен винителен, управляващата коренна морфема е свързана с единия показател за обектност (-н-) в рамките на думата; има изолирани следи от предикативния втори винителен, вж. Мар. Мк 13.14 *мръзостъ оузырнте за-поустынтнѣ* - реченжѣ *данннломъ прѣмъ* - стѣнштѣ *нѣже* на *подобаѣтъ*, гр. *ἴдите τὸ βδελύμα τῆς ἐρημώσεως ἐστηκότα ὅπου οὐ δεῖ*; Супр. 566.20 *слышашн кѣте* - *сєргѣ* - *сєврънтъскоуѣмъ* || *плємєнн кнєздє* поставьєнє, гр. неизвестен срв. и безличното Супр. 409.10 *дєлє* на *дєсєтє* *снхъ* *пачє* *бѣашє* *нзбѣ* *ранѣ*, гр. *δεδεκα οἱτοὶ μάλιστα ἦσαν δόκιμοι*. Ако причастието е субстантивизирано, апозитивният винителен става съгласувано определение, напр. Мар. 313.10 (главите към Йо) *о роженѣмъ слѣпѣ* при **родн н слѣпѣ*.

15 Известия на Инст. за бълг. език, кн. XVII

сждна, както и гр. прилагателно на -tos е съгласувано със съществителното. Реликти от винителен предикативен има и при възвратните деятелни причастия, срв. Клоц. 2b25 съ въскѣжъ обрътажшѣхъ съ тажю (accus.)¹. Отчетлив е винителният, когато вместо съ стои сѣе, напр. Супр. 559.23—24 вѣдашѣхъ сѣе мѣчимъ. Според В. Navránek още в доисторическия период съ загубва самостоятелната си падежна функция и престава да се чувства като обект; пълното единство между глагола и частицата се потвърждава и от развитието на винителна рекция при възвратните глаголи². Ранното налагане на именителен предикативен при възвратните глаголи и по-късната му субституция с творителен или предложни съчетания в славянските езици заличава следите на винителния, но първичността му при страдателните причастия се потвърждава от закономерната употреба на творителен предикативен в руски — там той е наследник на втория винителен³.

В старобългарски има само един пример за творителен предикативен при страдателно причастие, Супр. 546.21 сиротѣхъ отъ родитѣль оставленъ бысть, гр. неизвестен. Според А. А. Потебня това е апозитивен творителен, а не творителен в м. втори винителен, преводът на фразата би бил „во време сиротства своего оставлен родителями“⁴; на това схващане противоречи съвместимостта на творителния с обстоятелственото пояснение за време, изразено чрез свързаното причастие и зависимите от него форми, М. Бауерова счита творителния тук за трансформ на именителен предикативен⁵. Съществуването на семантична разлика между двата типа — творителен предикативен и творителен апозитивен — би се потвърдило от примери, в които се реализират едновременно апозитивен творителен и предикативен винителен (творителен); в старобългарски такива няма.

Групата тѣко + име е регистрирана при причастията възраженъ, забѣженъ, оклеветанъ, оставленъ, отъверженъ, положенъ, свършенъ, спасенъ.

Когато гръцкото медиално-пасивно причастие има винително допълнение или се пояснява от родителен притежателен, в старобългарски се появява творителен, напр. Мар. Ио 11.44 изиде оумертъ · овазанъ ржкамъ н ногама · оукроумъ, гр. *deceimēnos tous πόδας καὶ τὰς χεῖρας νεκρίαις*; необичайното струпване на двата еднотипни творителни падежа при причастията е избягнато чрез преразпределение на синтагматичните връзки в изречението, вж. същия стих в Супр. 317.6 изиде мъртеши · свързанама ржкамъ н ногама оукрон.

Субстантивираниите стб. страд. причастия не се съгласуват с определения — притежателни прилагателни; в м. гръцки *genitivus possessivus* има

¹ A. Vaillant предполага обрътажшѣхъ съ (instr.) тажю (accus.), вж. Une homélie de Méthode, RES, XXIII, 1947, стр. 45.

² В. Navránek, *Génera verbi v slovanských jazycích*, Praha, I, 1928, стр. 164—165.

³ А. А. Потебня, Из записок по русской грамматике, т. I—II, Москва, 1958, стр. 376.

⁴ А. А. Потебня, цит. съч., стр. 490.

⁵ М. Бауерова, Беспредложный творительный падеж в старославянском языке, сб. Исследования по синтаксису старославянского языка, Прага, 1963, стр. 306.

творителен, напр. Мар. Мт 11.11 не възста въ рождѣныхъ женамъ, гр. *ἐν γεννητοῖς γυναικῶν*, Син. пс. 102а5 (77.31) избранымъ имемъ запѣть, гр. *τοὺς ἐκλεκτοὺς τοῦ Ἰωανῆ συνεπεόδισεν*.

4.7. Ако глаголите основи в миналите страдателни причастия се групират по признака съчетаемост с граматични морфемѣ от един и същи парадигматичен клас, най-многобройна група образуват тези, в чиито обкръжения е налице показател за творително надежно отношение (общо $\frac{2}{5}$ от партиципиалните основи със собствено обкръжение). Причастията, съвместими с творителен от названия на неодушевени реални, са два пъти повече от причастията с творителен от имена на лица¹; по брой на словоупотребите творителният за означаване на личния агенс и отъ + родителен от имена на одушевени същности при мин. страд. причастия почти се покриват.

Обкръжението на коренната морфема в миналото страдателно причастие се различава от обкръжението на същата коренна морфема в глагола по т. нар. „диагностиращи“ за пасива конструкции: а) с отъ + родителен на личния агенс; б) с творителен на деятеля или на косвения субект. Терминът „творительный деятеля“ е на Буслаев, но самият автор признава, че творителният „более принимается за орудие действия, нежели за самостоятельного действителя“². Названието „творителен на косвения субект“ също крие неудобства — в граматиките на съвременните славянски езици наричат косвен субект творителната форма и в активни изрази от типа на рус. „ветром относит голос“ (при лична фраза „ветер относит голос“).

Традиционните термини „творителен на деятеля“ и „отъ + родителен за означаване на деятеля в пасивните конструкции“ се опират на активната трансформация, където името в родителен или творителен става подлог; въз основа на подобно преобразуване говорят и за субектен родителен и субектен дателен в безличните изрази; напр. субектна е формата коньца в Син. тр. 2b21 господьскому во црствоу не вждеть коньца, гр. *τῆς γὰρ βασιλείας τοῦ Κυρίου οὐκ ἔσται τέλος* (предполага се, че има и граматически правилен израз *господьскому црствоу вждеть коньць; с отрицание е допустимо и *не вждеть коньць, срв. Мар. Мт 18.14 нѣсть колѣ прѣдъ оцѣмъ монѣмъ и под.).

В старобългарски има примери, където едновременно при страдателното причастие са реализирани творителен на деятеля и творителен на средството, оръдието; съвместимостта на два зависими изрази се счита като показател за отлика в значението³, напр. Син. тр. 33a21—22 прѣложн лице твоѣ · бже послѣлануому тобою · послушаннемъ, Супр. 271.13 неоудѣдажштнмъ кѣньцемъ кѣньчани тѣмъ хомъ, Супр. 396.20 тон пакы глннѣннмъ бѣнннмъ грѣнчаремъ сѣтворѣнъ бѣти. Замяната на дея-

¹ В староруски — един път и половина повече, вж. Н. С. Зарицкий, *Формы и функции возвратных глаголов* (на материале древнерусского языка), 1961, стр. 109.

² Ф. И. Буслаев, *Историческая грамматика русского языка*, 1881, § 246, 1.

³ Вж. и Л. Н. Иорданская, *Два оператора обработки словосочетаний с „сильным управлением“* (для автоматического синтаксического анализа), Москва, 1961, стр. 7.

телния творителен с именителен на подлога при активна трансформация на горните примери е основание за разграничението между двата тъждествени морфологично типове.

Макар и единични, все пак се намират примери за едновременна поява на творителен и отъ + родителен от названия на лица, срв. Асем. Мт 1.22 да събждет са реченое отъ га нсанем прркмъ, гр. τὸ ῥηθὲν ἐπὶ κυρίου διὰ τοῦ προφήτου (тук отъ господѣ е деятел, а пророкомъ — посредник); при съчинително свързване на двата съподчинени изрази семантичното им различаване не може да се опре на активната трансформация, вж. Сия. тр. 93b4—6 оумолѣнъ съвѣща . отъ стѣна вѣща . і прснодѣвѣна марна . і вѣща нсѣзѣна цркѣ . і прѣвѣнцѣ твомн . і сѣсмомъ. Схващането на творителен и отъ + родителен като деятел или посредник не винаги се покрива със значението на предложната гр. конструкция, срв. Мар. Мт 22.31 реченааго камъ вѣмъ, гр. τὸ ρηθὲν ἐμῖν ἐπὶ τοῦ θεοῦ, и Лк

1.45 глазмъ отъ гн, гр. τοὺς λελαλημένοις... παρὰ κυρίου. Колебанията в тълкуването на едни и същи от морфологично гледище форми ту като деятел, ту като посредник, е повод за някои автори да обединят семантично отъ + родителен в страдателните изрази с отъ + родителен в активните, където съчетанието има причинен или обстоятелствен характер¹. В първите славянски преводи според Cz. Bartula творителният е преобладавал значително над отъ + родителен, а настаняването на предложния израз е станало под влияние на гръцки и по аналогия с активните конструкции².

Броят на считаните за „субектни“ косвени падежни форми и предложни съчетания е твърде голям: родителен, отъ + родителен, дателен, творителен, о + местен³. Освен при преобразуването на безличните изрази в лични, дателният става подлог и при трансформацията на конструкцията в Супр. 226.7—8 по сътворенни же комнсоу обзыченъа позоръ, гр. μετὰ δὲ τὸ τελεῖσαι τὸν νόμον τὴν τῶν θεάτων συνήθειαν, — *комнсоу сътворъшоу обзыченъа позоръ — *кѣгда комнсъ сътвори обзыченъа позоръ; подобни са Супр. 256.4 по съблжженни мн оубенъ нѣ, 525.14 по рабѣтанни мн непорочнъ вѣн, гр. μετὰ τὸ δουλεῦσαι με ἀμέμπτως τῷ θεῷ, 525.15 по прнати мн отъ... ба велнкън даръ, гр. μετὰ τὸ πολλὴν παρὰ τοῦ... θεοῦ δεῖξασθαι με τὴν χάριν (у Северянов μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν μεγάλην χάριν); тълкуването на дателния като деятел се подкрепя и от наличието на случаи като Супр. 525.16 по сътворенни отъ мене сквръньнаго велнкънхъ чюдѣсъ, гр. μετὰ τὸ πολλὰ δι' ἐμοῦ τοῦ βεβήλου ἐπιτελεσθῆναι θαυμάσια. Дателният става подлог и при трансформацията на изрази с членуван инфинитив, напр. Супр. 543.17 комѣно бо кже н прнати мн отъ тебе разумно напнсанаа.

¹ Срв. библиографията у Ст. Геродес, цит. съч., стр. 337.

² Cz. Bartula, цит. съч., стр. 91.

³ За гр. ἐν + dativus със значение „чрез, посредством“ о + местен се среща както в пасивни, така и в активни изрази, срв. Мар. Ио 3.21, Супр. 127.17 и Сав. Мт 7.2 (останалите евангелия — творителен), Зогр. Мк 9.50 (Мар. творителен), Мар., Зогр. Лк 14.34.

Окончанията за дателен и творителен имат морфологичен инвариант — форманта -м- (*-m-, в други ие. езици *-bh-, което влиза и в окончанието на аблатива); този формант носи общото в семантиката на двата падежа — „периферийно съпътствуване на действието“, „das Verbundensein“ у А. Schleicher¹. Близостта между творителния и дателния се чувства в успоредици като Сав. Мт 5.11 *поносѣтъ вамъ* и Деч. *поносѣтъ сѧ камн* с обща пасивна трансформация *поносѣмн естѣ или *поношенн естѣ мнн. Ако образуваме пасив от горните примери, очакваме *бѣзѣченн позорн сътворенн бѣша комнсомъ (или отъ комнса), *вѣлнкѣн даръ прѣнѣтъ бѣштъ мѣнож, а за израза *спенне праведѣнѣмъ* отъ гѣ, Син. пс. 49a1 (36.39), са допустими следните преобразувания: а) *спенне правѣдѣнѣнхъ — при интерпретация на праведѣнѣмъ като посесивен дателен; б) *сѣпастн сѧ правѣдѣнѣмъ; в) *правѣдѣнн сѣпасенн бѣдѣтъ отъ гѧ (срв. и продължението на цитирания стих, 49a2 *ѣ зашѣнтѣл ѣмъ естѣ въ вѣрѣмѧ скрѣбн*) г) *правѣдѣнн получѣтъ сѣпасенне отъ гѧ; д) *правѣдѣнѣмъ гѣ дастъ сѣпасенне. При активна трансформация не на целия израз, а само на сказуемото, името в родителен след отъ не става подлог, а предложното съчетание означава източника на действието, напр. Супр. 92.5 *вѣнѣчанн бѣдѣмъ* и Супр. 63.25 *вѣнѣца получѣмъ вѣсн . отъ мѣздодавѣца бога*. Творителният от название на лице също не става подлог в активната фраза, синоним на абсолютната дателна пасивна конструкция, срв. Супр. 190.14 *снмъ* же тако прѣславѣнъ господѣмъ *нсоу хрѣстомъ . чюдѣсемъ бѣвѣштѣмъ*, гр. *τοῦτων οὕτως παραδόξως ἐπὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ θαυματουργομένων*, и Лк 13.17 *о вѣсѣхъ славынхъ . бѣвѣштѣнхъ отъ него*, гр. *ἐπὶ πάντων τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινόμενοις ἐπ’ αὐτοῦ*².

Формите за означаване на деятеля в страдателните конструкции не са изгубили окончателно първоначалните си конкретни значения и може би са се възприемали като приглаголни падежи с партитивна или инструментална семантика³. Гръцките пространствени предлози *ἀπὸ*, *ἐκ*, *παρά* последователно се превеждат с *отъ*, а за *ἐπὶ* + *genitīvus* има *отъ* + родителен почти толкова често, колкото и творителен. *отъ* в активните изрази има същите гръцки съответствия, както в пасив, срв. Мар. Мк 5.26 *много пострадавшн отъ многъ врачевъ*, гр. *πολλὰ παθοῦσα ἐπὶ πολλῶν ἰατρῶν*, Супр. 480.18 *недостѣнно же отъ богѣборѣць жндѣвъ . вѣспрѣнмѣ вѣзмѣдѣна*, гр. *ἀναξίας δὲ ἐπὶ τῶν θεομάχων Ἰουδαίων ἀπελάμβανε τὰς ἀμοιβὰς* Асем. Мт 1.3 *нюда же роди фарееса н зарѧ . втѣ тамарѣ*, гр. *ἐκ τῆς Θα-*

¹ L. Gray сравнява окончанието за творителен падеж ед. ч. *-mī с ие. словообразователен форматив *-mī в имена на нелични „деятели“, напр. *q^u₆-mī „червей“. Окончанието *-mъ < *-mī не е първично в ед. ч. на *-ō — основите, а в мн. ч. *-mīs въобще липсва, но е налице при всички останали основи. Вж. L. Gray, On Indo-European noun-declension, Language, VIII, 1932, 3, стр. 191.

² За близостта между творителния в страдателен залог и творителния при интранзитивните глаголи вж. А. А. Потѣбня, цит. съч., стр. 454.

³ Вж. и К. И. Ходова, цит. съч., стр. 36 и сл.; М. Бауерова, цит. съч., стр. 314.

μαρ, Мт 1.5 σαλμωνъ же роди βοαζα ο ραχαβ, гр. *ex tñs 'Ραχάβ*; Супр. 65.15 мноγού нмѣнню и даромъ достоннъ бѣдѣши отъ мене, гр. *παρ' ἐμοῦ*. За отъ + родителен в страдателните конструкции би могло да се приеме като основно аблативното значение, носено както от предлога, така и от окончанието. Трансформация с творителен е възможна и при родителен от название на неодушевен предмет след отъ, вж. Супр. 299.14 и томоу отъ агг'εαλска обавѣннѣ обличеноу бѣвѣшюу.

Резултатите от статистическия анализ (изследвани са 24 проби по 1000 фони от Син. тр. 24a8 — 43a22, 66b4 — 73b10) не доказват предположението, че падежните морфеми на безпредложния творителен зачисляват пропорционално с увеличението на партиципиалното -н-; полученият коефициент на рангова корелация има положителен знак, но е твърде нисък. В посочената извадка нарастването на творителния се отразява незначително върху намалението на дателния. Като изхождам от инварианта в семантиката на творителния и дателния, приемам, че морфемата -н- в страдателните причастия не предсказва с голяма вероятност граматични морфеми за отчастяване (родително окончание) или причастяване (дателни или творителни падежни окончания).

Не е релевантна структурно семантичната разлика между творителните падежи от име на лице в активните и пасивните конструкции (срв. тълкуването им съответно като творителен на посредника и творителен на деятеля), смисловата диференциация възниква от използването на една и съща форма в различни речеви ситуации, а именно поради структурната отлика между активните и пасивните изрази биха могли да се признаят за омонимни творителните окончания в двата типа контексти.

Формалното различие между активните и пасивните съчетания, в които сказуемото е от една и съща глаголна основа, трябва да се търси в строежа на прекъснатата полиморфема, образувана от а) коренната морфема, обща за глагола и страдателното причастие, и б) граматичната морфема — показател за пряко обектно отношение. Ако коренната морфема, появявайки се, предсказва с голяма вероятност морфологичен показател за обектност (винително падежно окончание или -н- в страдателните причастия и сλ), то от всички възможни конструкции с тази глаголна основа в текста най-често ще се реализират онези, в които разстоянието (в букви) между управляващата коренна морфема и зависимата граматична морфема е най-късо (дължината на езиковия израз е обратно пропорционална на честотата му). Минимално отдалечени са членовете на полиморфемата а) в страдателното причастие — тук и двата сегмента са в рамките на думата; б) в съчетанията, където глаголната форма за определено време, лице и число съпада с глаголната основа, а допълнението е анафорично местоимение или сλ; в) в съчетанията, където винителният непосредствено предхожда регистрирания глагол. При глаголите, които управляват винителен, съществува право пропорционална връзка между честотата на управляващата коренна морфема и честотата на конструкцията (активна или пасивна), в която реализираната полиморфема е най-къса, срв. нарастващия брой на страдателните причастия успоредно с увеличението на абсолютния брой словоупотреби от изходния глагол:

	сила на управление	брой на глагола	брой на причастие-то
ИЗБЪРАНЪ	24	25	62
ИЗЪСЛАВЕНЪ	32	69	72
БЛАГОСЛОВЕНЪ	∞	74	100

За изходните преходни глаголи силата на винителното управление е изчислена като отношение на вероятността за поява на обкръжение с винителен спрямо вероятността на всички невинителни обкръжения; когато вероятността за поява на невинително обкръжение е 0, силата на управление безгранично расте по абсолютна величина — знакът ∞ показва, че липсват невинителни обкръжения. Честотата на причастията се влияе и от други фактори — езикови (напр. от нормите на даден стил) и неезикови (съдържанието на текста).

Разпределението на формите, зависими от миналите страдателни причастия, не е ограничено функционално, т. е. не се определя от предикативната или атрибутивната позиция на причастията, а от рекцията на коренната морфема. Ако лексикалната морфема управлява винителен, но рядко се съчетава с други граматични морфemi, причастията е най-често самостоятелно, независимо от формата му — проста или сложна, напр. *БЛАГОСЛОВЕНЪ* има нулево обкръжение в 73% от всички словоупотреби, при все че редовно е предикативно — 94%; *съпасенъ* е винаги предикативно, но само в 11% от случаите с подчинени думи, защото глаголната основа изисква винителен — 98%, рядко други падежни форми. Когато коренната морфема (или основата) на причастията предсказва с голяма вероятност граматични морфemi от даден клас (родителен, дателен, местен), тя се среща по-често в простата форма на причастията, независимо дали то е предикативно или атрибутивно. Броят на зависимите граматични морфemi, репрезентанти на различни падежни класове, не надминава три. Картина-та в Син. пс. и Супр. е еднаква — партиципиалните обкръжения се разпределят поравно между атрибутивните и предикативните форми; в Мар. предикативните причастия със зависими думи са два пъти повече от атрибутивните, а в Син. тр. атрибутивните преобладават над предикативните и по-често имат пояснения. Най-честият падеж при мин. страд. причастия — творителният — е представен различно по паметниците, отчасти в зависимост от предаването на гръцките предложни съчетания. Самостоятелност стбълг. преводачи са проявили при трансформациите на *ἐλθὼ* + *genitīvus* с творителен или *οὗτῶ* + родителен, докато пространствените *ἀπὸ*, *ἐκ* по правило се заменят с *οὗτῶ*¹. Резултатите от сравнението между преводите на *ἐλθὼ* + *genitīvus* показват, че в Мар. и Супр. се предпочита творителен след предикативните и *οὗτῶ* + родителен след атрибутивните причастия, напр. съотношението между творителен и *οὗτῶ* + родителен за гр. *ἐλθὼ* + *genitīvus* в Супр. е 13 срещу 6 словоупотреби при причастията свързани с лична форма на *ἐλθῶν*, и 32 срещу 37 при непредикативните. В абсолютните дателни конструкции има само творителен на деятеля. В

¹ Срв. Н. Брауер, цит. съч., стр. 214.

Син. пс. примерите са много малко: в оригинала има само два пъти *ἔπο* + *genitivus* с пасив, преведено веднъж с творителен, веднъж с родителен; в Син. тр. само творителен (прегледани са гр. съответствия, включени в I том от изданието на Fgček); *отъ* + родителен има срещу гр. *ἀπό*.

Тези наблюдения не изчерпват всички обобщения, които материалът предлага. Необходима е допълнителна класификация на устойчивите полиморфеми с оглед на опозициите, в които участвуват управляващите морфеми, напр. комплексът от представка и коренна морфема в *свѣзѣнъ* и *свѣзѣнъ*, *дѣвѣнъ* и *дѣвѣнъ* предсказва еднакви зависими граматични морфеми, но в причастието се свързва с показател за темпорално-видово отношение, а в прилагателното — с немаркирана по този признак суфиксна морфема. Синтагматичните отношения ще бъдат уточнени и след количественото изследване на връзката между представките и предлозите.

КЪМ УСТАНОВЯВАНЕТО НА СРЕДНОБЪЛГАРСКИТЕ ПРАВОПИСНИ ТИПОВЕ (СТАМАТОВО ЧЕТВЕРОВЕВАНГЕЛИЕ ОТ XIII ВЕК)

Боряна Велчева

УВОД

При проучването на българските езикови паметници, които са запазени от Средновековието като цели кодекси или отделни откъси, изследвачите си поставят обикновено две основни задачи: 1) определяне на една приблизителна дата на ръкописа, който е предмет на проучване, и 2) локализиране на дадения паметник въз основа на неговия език. Досега вниманието е било насочено предимно към хронологизацията на ръкописите и на езиковите факти в тях¹.

Отнасянето на паметниците към определени диалектни области е една изключително важна за българската историческа диалектология задача, самото поставяне на която се нуждае от известно изясняване. В повечето случаи при локализирането на даден паметник се имат пред вид грешките и отклоненията, които се приписват на последния преписвач, без да се изследва и уточнява системата, в която се наблюдават тези нарушения. В други случаи пък самата система негласно се приписва на дейността на преписвача. В изследванията на Б. Цонев върху Врачанското и Добрейшовото евангелие например има много интересни разсъждения върху диалектната основа на двата паметника с опит за доста определеното им отнасяне към дадени диалектни области².

При локализацията на паметниците трябва да бъдат ясно разграничени преди всичко три задачи:

1. Установяване на скрипторската школа, от която произлиза даден писач, като се има пред вид външният вид на ръкописа, писмото, орнамента. Според Щепкин: „Приемы письма, как и приемы всякой другой художественной и деловой техники изменялось столько же по территориям, сколько и по векам. Соседные области, близко родственные между собою, могут резко различаться в этом отношении...“³ Щепкин направи първите стъпки към изработването на една класификация на българските ръкописи въз

¹ Резултатите от досегашните проучвания в това отношение са събрани в Историческата граматика на К. Мирчев (Историческа граматика на българския език, II изд., София, 1963). Редица явления се разглеждат тук за първи път или се тълкуват по нов начин, като се привеждат не само нови данни от паметниците, но и от българските говори.

² Б. Цонев, Български старини, кн. I, София, 1906, стр. 21—85, 263—264; Български старини, кн. IV, София, 1914, стр. 5—6, 19, 34—47 и др.

³ В. Н. Щепкин, Болонская псалтырь, СПб., 1906, стр. II—III.

основа на тяхното писмо¹. Такава групировка на паметниците може да се направи, като се държи сметка за влиянието на византийската писменост върху различните книжовни центрове през различните епохи, за глаголическо-кирилските отношения, за историческата съдба на българските книжовни центрове, взаимоотношенията между тях, взаимоотношенията със сръбската и босненската писменост и др.

Класификацията на паметниците въз основа на тяхното писмо и приблизителното охарактеризиране на типичното за почерка на някои книжовни средища е необходимо условие между другото и за една по-сигурна и точна датировка на българските пергаментни ръкописи².

2. Втората задача е да бъде установена правописната школа, правилата на която намираме в даден паметник. За отделния ръкопис това са обикновено преобладаващите, честите правописни черти, свързани помежду си в някаква система. С други думи, това е нормата, към която преписвачът се стреми в процеса на преписването. Правописната школа може да съвпада по своя произход със скрипторската школа, а може и да не съвпада с нея. В този смисъл графическата и правописната система на един ръкопис в изключително редки случаи може да представя отражение на говора на самия преписвач. Обикновено правописът на даден паметник зависи от влиянието на подлогата или от влиянието на някой авторитетен за даденото време книжовен център. Ето защо много съмнения будят разсъждения от рода на: „в паметника се среща, примерно, само един ер или се среща смесване на носовките в такива и такива случаи, следователно в говора на преписвача е имало такива и такива особености“ или „паметникът произлиза от тази и тази диалектна област. За тези говори споменатата особеност днес не е характерна, но щом в паметника тя се среща, следователно през XII или XIII век тя е била присъща за тях“. Подобни разсъждения представят опростяване на проблема за локализацията и ако не са неверни, то в най-добрия случай те са прибрзани.

¹ В. Н. Щепкин, пос. съч. В наскоро излезлия Палеографски албум на Вл. Мошин (Албум на южнославянското кирилско писмо, Скопје, 1966) ръкописите са подредени не само по хронологически принцип, а са групирани и по типове писмо.

² За това, че все още липсват достатъчно обективни критерии за датирането на паметниците до XIV в., говорят красноречиво някои случаи от историята на българската палеография. П. А. Лавров разказва напр., че Сперански, Ламански и Воскресенски отнасяли едно евангелие от Белградската народна библиотека към XII—XIII в., а Л. Стоянович — към XIII в. Когато през 1909 г. Лавров събирал материали за „Енциклопедия славянской филологии“ в Белград, той попаднал на лист от същия ръкопис, на който се четяла приписка, че евангелието е писано през 1329 г. в св. София, „митрополии Срѣдечкой при митрополитѣ Йоаннѣ и царѣ Михаилѣ Асѣнѣ“¹ (П. А. Лавров, Отзыв о сочинении С. М. Кульбакина, Охридская рукопись апостола конца XII века, София, 1907 г., СПб., 1911). Отд. отд. от Сборник отчетов о премиях и наградах за 1909 г. (Премии имени М. Н. Ахматова), стр. 354.

Докорно вторият почерк на Слѣпченския апостол се смяташе за по-късен от първия. (Вж. Г. А. Ильинский, Слѣпченский апостол XII века, Москва, 1912, стр. IX—X и XCII). Новите изследвания на Е. Э. Гранстрем (Палимпсесты Государственной публичной библиотеки им. Салтыкова-Щедрина, Византийский временник, т. XVII, М.—Л., 1960, стр. 82—84) показват, че възможността да се тъкува вторият почерк като допълнително прибавена част се оказва твърде малка (вж. подробно за датировката на Слѣпченския апостол у Н. Б. Тихомиров, Каталог русских и славянских рукописей XI—XII вв. Часть 2. Отд. от Записки отдела рукописей „Государственной библиотеки имени В. И. Ленина“, вып. 27, Москва, 1965, стр. 145—147, а също стр. 109—112, 157—148).

Локализацията на отделните ръкописи трябва ясно да се отдели като задача от локализацията на различните правописни системи в средновековната книжнина. За това, че правописната система често съществува в даден ръкопис независимо от говора и образованието на преписвача, свидетелствуват многобройни факти от ръкописите. Така напр. в Македонското евангелие се срещат части, в които се употребява почти редовно *ѣ*, а в други части такъв знак не се среща. Мошин убедително обяснява този факт с влияние на различна подлога¹.

Изучаването на правописната норма в старата книжнина е една много актуална задача на историята на българския език. Тя има отношение както към проучването на старите фази от разволя на книжовния език, така и към историческата диалектология. Свързването на една графическа система с фонологическата система на определен говор или разкриването на диалектната основа на дадена правописна школа е един проблем, решаването на който зависи до голяма степен от разкриването на взаимоотношенията между ръкописите, определянето на първичните черти в дадени системи, резултатите от смесването им, по-късните наслойки и влияния. Подобни изследвания се нуждаят и от решаването на текстологически задачи, за да бъдат разкрити в пълна степен взаимните влияния.

Особеностите в употребата на *ѣ*, еровете, носовките, *ы* и пр. в даден паметник представят етап в една от развойните насоки на книжовната норма. Руският палеограф и диалектолог Л. Л. Василев пише: „Не в индивидуальных, полусознательных описках писцов должно, главным образом искать отражение их говора, а в сознательном проведении в виде орфографии известных звуковых черт, передаваемой одним писцом определенной местности другим, которые не сохраняют этой орфографии неприкосновенной, а совершают и доводят до конца начатое учителями“².

3. Така наречените от Василев „полусознательные описки“ могат в някои случаи след гризлив анализ да бъдат отнесени към ръката на преписвача. Най-сигурни са в това отношение поправките — тези случаи, при които преписвачът се е колебал и е поправял една буква на друга. В среднобългарските паметници такива примери има предимно при знаците за носовките. В много ръкописи се среща знак за голяма носовка, поправен на знак за малка носовка или обратно, и то предимно в позициите на „смесването“, т. е. след меките съгласни и *ј*. Обикновено такова колебание върви в паметниците редом със случаи на свръхстарателност, напр. употреба на знак за малка носовка след етимологически твърди *р*, *н*, *л* и др.

Отнасянето на дадени факти в паметника към дейността на последния преписвач има значение преди всичко за определянето и локализирането на скрипторските школи. Фактите, които могат да се припишат за известна сигурност на преписвача, дават в някои случаи сведения за връзката на писмо и правопис в тяхното отношение към определена територия. Няма съмнение обаче, че намесата на последния преписвач не бива да се надценява. Често отношенията могат да бъдат твърде сложни

¹ Вл. Мошин, Македонско влияние на поп Јована, Скопје, 1954, стр. 42.

² Л. Л. Васильев, Несколько данных для определения звукового качества буквы *ѣ*, сравнительно с буквой *е* в памятниках XVII века, ИОРЯС, т. XV, кн. 3, стр. 199.

и отклоненията от нормата в даден ръкопис да представят натрупване от дейността на различни книжовници, през ръцете на които текстът е минал в историята на своето преписване. В много от случаите отклоненията от установената норма се дължат на взаимодействието с други правописни системи, нещо, което е обикновено явление в средновековната книжнина. Ето защо самите отклонения не винаги могат да бъдат разглеждани изолирано. При тях в някои случаи също се наблюдава принадлежност към някаква позната система. Така напр. знаците ъ и ѿ в ранните паметници съжителствуват с двуров правопис, наличие на знак ѿ, надредни знаци и др. Правописът с две носовки се съпътствува обикновено (до началото на XIII в.) от един ер, отсъствие на надредни знаци, следи от най-старата дистрибуция на ѿ. В паметниците от XIII в. старите системи вече са така преплетени, че често правописните пластове могат да бъдат приблизително определени само след специално изследване.

Цялата сложност на проблема показва, че локализацията на един препис по неговото писмо и по данните, които могат да се свържат с намесата на преписвача, представя само един етап от локализирането на езиковите факти в паметниците. Изучаването на българските диалекти през старобългарския и среднобългарския период изисква преди всичко подробно описание на един голям брой ръкописи с установяване на количественото съотношение на различните факти в тях. Сравнението на тези данни в различните паметници ще определи основните правописни типове и техните взаимоотношения. Едва тогава ще стане възможно изработването на една действително научна класификация на старите ръкописи. Според Кулбакин „характеристика среднеболгарского языка требует прежде всего группировки болгарских памятников, относящихся к этому периоду; группировки, которая бы, по сравнению ее с современными говорами, позволила сказать хоть немного о среднеболгарских диалектах. А такая классификация предполагает внимательное и всестороннее изучение большего количества отдельных памятников“¹.

Настоящата работа не е замислена като опит за локализация на един препис, а като принос към натрупването на материали за установяването на среднобългарските правописни типове, материали, които да спомогнат за изработването на една бъдеща класификация на българските езиково-исторически паметници. Задачата на изследването е да бъде описана употребата на буквените и надредните знаци в един среднобългарски паметник. Избрано е Стаматово евангелие като един от паметниците, в които определени начини на употреба на буквените и надредните знаци са сравнително последователно прокарани.

Въз основа на количествените съотношения на определени факти в ръкописа, Стаматово евангелие се сравнява с други близки по правопис паметници, за да бъдат установени приблизително системите, които са проникнали като хронологически пластове или влияния в ръкописа. Това е опит да се определи мястото на един паметник от XIII в. в среднобългарската книжнина. Много от обясненията не са категорични. Редица въпроси са по-скоро поставени, отколкото решени, тъй като окончател-

¹ М. С. Кулбакин, Материалы для характеристики среднеболгарского языка, вып. I. Боянское евангелие XII—XIII века, СПб., 1899, стр. 2; срв. също П. А. Лавров, пос. съч., стр. 368.

ното им решение не може да се даде само въз основа на анализа на един паметник. Необходимо е предварителното разясняване на някои недостатъчно проучени проблеми на старата книжнина, като установяването и локализирането на старобългарските глаголически и кирилски графически системи, разкриването на техния развой и техните взаимоотношения, датирането и локализирането на правописните системи със „смесени“ носовки, изследването на взаимните влияния на книжовните школи до XIII в. Тези проблеми могат да бъдат осветлени само след допълнителни проучвания (преди всичко статистически) на най-важните старобългарски и среднобългарски паметници.

1 ГЛАВА

Описание на паметника

0.1.1. Стаматово евангелие е ръкопис, който се пази в Публичната библиотека „Салтыков-Щедрин“ в Ленинград със сигнатура Арх. общ. № 338¹ под название „Стаматово или Стаматоское евангелие“². Запазенният откъслек се състои от 15 пергаментни листа с размер 21 × 14,5, съдържащи начало на четвороевангелие — от Мт. 1.1 до Мт 8.30.

И. И. Срезневски пръв съобщава за ръкописа през 1868 г.³, като публикува приписката към текста и откъслек от евангелието (част от л. 11а, л. 11б и началото на л. 12а)⁴. Срезневски отнася паметника „по рисунку букв“ към XIII в. През 1879 г. той отново се връща към Стаматово евангелие в своите „Сведения и заметки о неизвестных и мало известных памятниках“⁵, като го описва по-подробно и публикува по-голямата част от текста (без последните три листа). В своето второ съобщение И. И. Срезневски дава нова, по-ранна датировка на паметника — XII—XIII в.

Кратко описание на ръкописа прави Е. Э. Гранстрем в своя опис на славянските пергаментни ръкописи в Ленинградската публична библиотека⁶. В този опис паметникът е отнесен към XIII в. Към XIII в. отнася ръкописа и Е. Т. Карский в своята палеография⁷. Стаматово евангелие, като паметник със сравнително строго нормиран правопис, е включено и в класификациите на Лескин⁸ и Б. Цонев⁹.

¹ От сбирката на „Русское археологическое общество“, която е постъпила в Публичната библиотека през 1925 г.

² Е. Э. Гранстрем, Описание русских и славянских пергаментных рукописей, Госуд. библиотека им. Салтыкова-Щедрина, Труды отдела рукописей, Ленинград, 1953, стр. 81.

³ Древние памятники юсового письма, СПб., 1868, стр. 48—49.

⁴ Пак там, стр. 201—202.

⁵ Т. LXXXI—XC; Отд. отп. от СОРЯС, СПб., т. 20, № 4, стр. 40—48.

⁶ Е. Э. Гранстрем, пак там.

⁷ Е. Т. Карский, Очерк славянской кирилловской палеографии, Варшава, 1901, стр. 322.

⁸ A. Leskien, Bemerkungen über den Vocalismus der mittelbulgarischen Denkmäler, Archiv für slav. Philologie, B. II, стр. 275.

⁹ Б. Цонев, Класификация на българските книжовни паметници от най-старо време до края на XVI в., ГСУ, т. I, 1904—1905, стр. 57.

0.1.2. Както Срезневский, така и Карский не отделят по време приписката с името на Стамат, която е явно по-късна и има сръбски правопис, от останалия текст на паметника. Карский дори направо нарича Стаматово евангелие паметник „сръбского письма“ и отнася името на Стамат към XIII в.¹ Сръбският правопис в паметника не е отделен по време и от Срезневский. В „Древние паметники юсового письма“ той пише: „Правописание не везде однообразно: есть страницы писанные и без соблюдения юсов, как кажется, сербом“ (стр. 48). Подобно нещо Срезневский твърди и по-късно, когато е вече на мнение, че паметникът е доста древен — XII—XIII в. В бележка към л. 9 четем: „Отсюда начинается иной почерк, иногда прерываемый прежним“².

Приписката на л. 1а, както и местата със сръбски правопис (главно на л. 9а) са написани от друга, несъмнено по-късна ръка.

Приписката гласи:

СѢ СѢУАНСТЬ. МАИ'ФЕН. ѠѢРВСАЛМА
 ВЪОБѢ. БЫЖЕ ВЪЕННІСЬ НАПАБЪ ХЪВЪ.
 ѠѠВЪЮ НАСЕТЕ (sic). НАПИСАЖЕ СТОС
 СѢУАНЕ ГНЕ' ТѢВРВІСКОЮ БЕСЕДОЮ.
 НЕБДАТЪЕ СТЫНМЪ АПАВМЪ. НСКА-
 ЗАЕ ІАКОВЪ БРА ГНЪ. Ѡ ІСТОКА НА-
 ПИСА. КЪ СРОАНМЪ. КЪ ІН. А'ѢО. ПО
 ВЪЗНЕСЕНН ГНН, ВЕРАЗОМЪ АНГЛЪ.
 ТЫ' НАРѢСЕ БЛЖЕНН' СРОАНМА'ВННН'.
 ВТОГО КЕРЪ ХС СВЪЧЕНН СКОМН.
 ВСПЕВ'ЖЕ. ВЪНІЕРЕН ГРА'Ѣ ПАРАТНЕ: ~
 СІН .Д. ПРОЛОГН .Д. РНМЪ. СѢУАН-
 СТОМЪ. ВПИСА ПРОТО ПАПА СТА-
 МАТ'. ѠѠГРАДНТА. БЛГОСЛОВЕТЕ
 АКА БГЪ ДАБЛГОСЛОВЕН'. НАСНМЪ
 СВѢ ННАВНОМЪ АМНН' АМНН' АМННЬ: ~

Сред местните имена на Балканския полуостров сега не е известно име Оградит, селището, откъдето е произхождал авторът на приписката Стамат. Явно е обаче, че тази приписка не е по-ранна от края на XIV в. и Стамат има отношение към ръкописа само дотолкова, доколкото е чел и оставил следи с перото си върху вече написания древен текст. „Протопапа Стамат“ се е опитал да направи някои букви по-четливи или

¹ Е. О. Карский, пак там.

² И. И. Срезневский, Сведения и заметки..., стр. 44.

по-красиви (удължавал е например някои букви като χ) или някои форми „по-правилни“. Тези случаи са най-многобройни на л. 9а. По-тъмното мастило на Стамат личи явно при някои знаци и думи, напр. т($\delta\Delta\delta$), за-в($\epsilon\lambda\mu$)ща, сво(μ) и др. Може би това свое вмешателство в ръкописа е имал пред вид Стамат, когато казва, че е „уписал“ евангелието. Подобни късни добавки и поправки са нещо обикновено в старите паметници (срв. напр. Добрейшовото евангелие¹) и естествено, тяхното отделяне има значение за характеризирането на паметника.

0.1.3. В случая отделянето на по-късния почерк, който се отличава със сръбски особености в правописа, има значение преди всичко за датиранката на Стаматово евангелие. Без да правим подробно палеографско описание на паметника, би трябвало да изтъкнем някои особености, които характеризират писмото му.

Писмото на Стаматово евангелие е право, равно и ръкописът спада към красиво написаните паметници. Букви като μ , ν и π са разположени по-често в квадрат, отколкото в правоъгълник, като μ и ν са вертикално симетрични. Орнаментът е беден — киноварни инициали и бележки. На л. 1б има изображение на евангелиста Матей, а на 2а началото на евангелския текст се предхожда от триредна плетеница.

По характерни буквени начертания Стаматово евангелие показва несъмнена прилика с главния, Добрейшов почерк на Добрейшово евангелие². Тази прилика се отнася до някои важни за определянето на произхода начертания като τ , ζ , ϵ , θ , θ , λ ³. Двата почерка се различават по общия вид на писмото — в Добрейшово евангелие е налице слаб наклон в дясно, по-голямо разстояние между редовете, по-дълги опашки на излизащите извън реда букви — ρ , σ , ω , ψ . Освен това в Добрейшово евангелие е по-ясно изразена една особеност на полуустава предимно от втората половина на XIII и XIV в. — повишаването на десния край на буквите, което при букви като μ , τ , ϵ се проявява в коса горна линия. В Стаматовото евангелие тази тенденция е проявена слабо и нехарактерно, при това в отделни редки случаи. Почеркът на Стаматово евангелие се различава от Добрейшово също в начертанието на μ (в Добрейшово евангелие типът е по-близък до типа в Енинския апостол), ρ (по-архаично е начертанието в Стаматово евангелие) и на λ . Начертанието на λ в Стаматово евангелие е старинно с високо разположена петелка. То показва връзка с типа, който е характерен за „народните почерци“⁴ (Ундолски листове, Добромирово евангелие, Охридски апостол, Слепенски триод⁵, Битолски листове и др.). λ в Стаматово евангелие се среща с две разновидности: λ (с отвесно стълбче) и λ (с лек наклон в ляво). Вторият тип преобладава и обхваща около две трети от случаите. При йотация типът е μ .

¹ Б. Цонев, Добрейшово четвроевангелие, Български старини, кн. 1, София, 1906, стр. 10.

² Пак там, стр. 16.

³ Срв. пак там, стр. 14—16.

⁴ Вж. В. Н. Щенкин, Болонская псалтырь, СПб., 1908, стр. 63.

⁵ Пак там.

0.1.4. Хронологически значимите елементи в буквените начертания сближават Стаматово евангелие с паметници от първата половина и средата на XIII в. В паметника са смесени различни тенденции, характерни за почерците от това време. Някои от елементите, които придават старинност на писмото на Стаматово евангелие, могат да се обяснят с влияние на по-архаичен маниер — отсъствието на вертикална несиметричност, начертанията на *λ*, *ρ* и др. Подобни архаични черти се срещат в някои паметници чак до XIV в. Ето защо не съм склонна да отнеса Стаматово евангелие по-рано от средата на XIII в., като допускам, че паметникът произхожда от книжовен център, в който са си давали среща различни тенденции в развоя на писмото.

1.1.1. В паметника се употребяват и двата ерови знака — *ъ* и *ь*. *ъ* се среща много по-често — случаите с *ъ* са общо около 1088, а с *ь* — 279.

Случаите с *ь* са разпределени по следния начин: в първата четвърт на ръкописа (до л. 5а) — 37 случая; във втората четвърт — (до л. 8б) — 69 случая; в третата четвърт (до л. 12 а) — 96 случая; в четвъртата четвърт (до л. 15 б) — 77 случая.

Общо взето, в първата част на ръкописа случаите с *ь* са по-малко, (106), отколкото във втората — 173.

На пръв поглед употребата на *ъ* и *ь* е безразборна. Статистиката на случаите обаче показва, че дистрибуцията на *ъ* и *ь* е обусловена от няколко фактора:

1. Предпочитане на *ь* в края на реда.

2. Известно съблюдаване на правилата, които Цонев обобщава за по-късни ръкописи като VI правописна школа¹ — предпочитане на *ъ* в предлози и представки, както и във всички случаи, където ерът има звукова стойност.

3. Следи от етимологическа употреба на еровете и известна зависимост от предходната съгласна.

1.1.2. Случаите с *ь* в края на реда са сравнително много — 72, т. е. към 25.8% от общия брой на случаите с *ь*. Може да се мисли, че за някои от книжовниците, с които е свързана историята на ръкописа — може би последния преписвач, — *ъ* и *ь* са варианти на една графема — като *ь* се пише главно за икономия на място. Аналогичен случай имаме при употребата на *ѡ* и *Ѣ*, *н* и *и*, *е* и *ѣ* в паметника (вж. по-долу)

ъ в края на реда се среща сравнително рядко — 9 пъти.

24 пъти в края на реда има специален знак за „ер“, за който може трудно да се каже дали е *ъ* или *ь* — често пъти се вижда ясно, че е бил написан *ь*, и отгоре е бил добавен знак, подобен на апостроф — ~.

1.1.3. Вкраесловие случаите с *ь* са 142, т. е. около 68.6% от общия брой на *ь* (без крайредните). Случаите при *ъ* са в процентно отношение по-малко (дори

¹ Б. Цонев, Класификация..., стр. 65; Кюстендилско четроевангелие, среднобългарски прототип на VI правописна школа, Периодическо списание на Българското книжовно дружество, XVI, София, 1915, стр. 596—561.

ако се сметнат и предлозите) — към 55,7%. В паметника е отразена известна тенденция в краесловието да се предпочита ъ.

Характерна правописна черта на Стаматово евангелие е почти повсеместната употреба на ъ в предлозите въ, съ и къ и в представките въ-, въз- и съ-. Случаите са общо 171 (въ — 87, въ- — 30, въз- — 28, съ — 4, съ- — 15, къ — 7). ъ е отбелязан само два пъти в предлог въ: (в)ъ к(о-р)ѣни на л. 9а, където се среща често намесата на по-късната ръка и въ изан на л. 15а. С две изключения ъ се среща и в морфема въс' — 11 случая.

Може би не без връзка с това правило формите вѣвноѣ- се срещат редовно като вѣвноѣ- (вж. 2.5.3).

В групите рѣ, лѣ се забелязва колебание в употребата на ъ и ѣ — рѣ: рѣ — 24:5 и лѣ: лѣ — 6:5.

В ѣ се среща редовно ъ — около 164 пъти в паметника. Написание ѣ е отбелязано 2 пъти — на бракы 3а и на/рѣды 9а. Във втория пример ѣ е поправено от н.

1.1.4. Правописът, според правилата на който в краесловие се употребява ъ, а на мястото на силен ер и в предлози и наставки се употребява ѣ, е широко разпространен в среднобългарските паметници. От ранните ръкописи (преди XIV в.) такъв еров правопис е най-чест в четверо-евангелията — Добрейшово, Кюстендилско, ръкопис № 22(184) от СНБ, ръкопис № 843 от СНБ. За Добрейшово евангелие Б. Цонев констатира в своето изследване: „В някои пасажки обаче забелязах откъм ъ и ѣ като че ли школувана правилност, която пада веднага в очи пред оная произволност, присъща на общия текст. Забелязах именно, че в първите четири листа, останали от Матейовото евангелие, доста ясно личи употребата на ъ и ѣ по VI правописна школа — т. е. ъ се употребява в предлози и в коренни срички, дето има звуково значение (разр. на Б. Ц.), а ѣ само в края на думите и на места, дето ъ и ѣ се не изговарят. Дали това е нещо случайно, или пък е било цялото Матейово евангелие тъй написано, мъчно е да се каже; едно е обаче положително, че по другите си палеографски и правописни особености речените четири листа се не различават от останалата обща част на Добрейшово евангеле. ... Ако сега тоя правопис не е някоя голяма случайност — което би било твърде невероятно и дори невъзможно, — в тия четири листа имаме също тъй стар прототип на VI правописна школа, макар и не толкова правилен като Кюстендилско евангеле и Пирдопски апостол¹. И по-долу: „Това бях писал имайки пред вид само Софийската част (разр. на Б. Ц.) на Добрш. ев. А след като получих и прегледах Белградската част, видях, че същият правопис владее през цялото Матейово евангеле (разр. на Б. Ц.), та минава и в Марковото, дето незабелязано преходжа в онзи неопределен правопис, за който говоря по-горе“².

Наличието на този двуеров правопис в един паметник като Добрейшово евангелие е от важно значение, защото допуска предположението,

¹ Б. Цонев, Добрейшово евангеле, стр. 24—25.

² Пак там.

че употребата на ъ и љ по споменатите правила (или тенденцията за такава употреба) се е появила в ръкописите независимо от реформирания правопис на носовките.

Терминът, който Б. Цонев употребява за Кюстендилското евангелие и Пирдопския апостол „прототип на VI правописна школа“, не е точен. Това са два паметника с доста строга ерова употреба и самите те са в това отношение характерни представители на една група среднобългарски паметници. Датировката на много от среднобългарските паметници не може да се смята за установена, но въпреки това има основания да се предполага, че прототипите на правописа, който намираме в завършен вид в Пирдопския апостол и Кюстендилското евангелие, могат да се видят в по-ранни от тях паметници. За такава тенденция загатват например някои данни в Македонското евангелие¹, което Мошин отнася към края на XII или началото на XIII в.² За такава тенденция в употребата на еровете свидетелствува и статистиката, която направих на части от два други паметника от XIII в. — триод № 136 от Хлудовата сбирка в Московския исторически музей и Рилското евангелие (А)³.

1.1.5. В Стаматово евангелие се забелязват в това отношение следните особености и тенденции: 1. љ се употребява предимно в краесловие; 2. В предлози и представки се среща ъ почти без изключение; 3. В съчетание с р и л в паметника има колебание в употребата на двата ера — рѣ, лѣ и рѣ, лѣ (вж. 1.1.3). лѣ, рѣ се среща също в Рилското евангелие (А), в Рилски ръкописи от XIV в. (напр. в Рилския паренесис № 3/7 от библиотеката на Рилския манастир), в търновски ръкописи от времето на Евтимий, у Константин Костенечки. рѣ, лѣ се предпочита в Добрейшово евангелие, Хлудовия триод № 136, Кюстендилското евангелие, Пирдопския апостол и др.; 4. Характерна особеност на Стаматово евангелие е употребата на ъ в ъ. С това паметникът се отличава от останалите ръкописи, свързани с тенденциите на Цоневата VI правописна школа, за която е присъщ знак ъ. Колебание между ъ и ъ се забелязва в споменатото Рилско евангелие.

1.1.6. Като не се вземат пред вид еровете в края на реда, където има явна тенденция да се пише ъ, останалите случаи представят следната картина.

В края на думата етимологически къмто неетимологически ъ се съотнася количествено 29:108 (за предпочитането на ъ в края на думата — вж. предишния параграф). В средисловие съотношението между етимологическите и неетимологическите случаи с ъ е обратно — 27:11, като 8 от неетимологическите случаи са след л и н. В правописа се смесват две норми на двуровната употреба — по терминологията на Б. Цонев „фо-

¹ В.л. Мошин, Македонско евангелие на поп Јована, стр. 38.

² Пак там, стр. 11.

³ Изборно евангелие от XIII в. — № 1/13 от библиотеката на Рилския манастир. Данни за паметника вж. у К. Мирчев, Неизвестные лексические варианты в одном среднобългарском недельном евангелии XIII века, Prace filologiczne XVIII, Warszawa, 1964, cz. 2, стр. 407—411. Също в „За едно старобългарско наименование на *квачката*“, сп. Български език, год. IX, 1959, кн. 3, стр. 252—253.

нетическата“ и „етимологическата“. Случаите с *ь* в средисловие са общо следните: *петьхъ* л. 2а, *дальнѣмъ* 2б, *таанѣть* 2б, *въпрошѣхъ* 2б, *старѣхъ* 3а, *въпрошѣхъ* 3а, *родѣства* 3б, *въви/лоньскаго* 4а—4б, *възнаоньскаго* 4б, *оутрѣни* 4б, *в/мысльшоу* 4б, *кънѣманѣ/наъ* 4б, *лѣдѣскыа* 5а, *въврѣзѣше* 5б, *въхѣвъ* 6а (bis), *въхѣвъ* 5б, *стѣза* 6б, *кърданьскаа* 7а, *въ тѣмѣ* 8б, *анѣдреа* 8б, *въсе/моу* 9б, *въврѣжено* 10а, *подѣбѣгж* 10а, *въ лѣжж* 10а, *кълѣни са* 10а, *чрѣна* 10а, *кълѣж/щжж* 10б, *сѣврѣ/шенн* 10б, *мѣздж* 11а, *чрѣвъ* 12а, *лоучѣхъ* 12б, *сѣннѣамн* 13а, *вълѣща* 13б, *прѣчѣ-ствовахомъ/* 14а, *въшедѣшоу* 14б, *чловѣчскы* 15б, *кълѣамн* 15б, *прѣстѣп- (лъше)* 15б.

1.1.7. В краесловие *ь* има следната дистрибуция:

след *т* 28 случая (27 неетим., в глаголни окончания и 1 етим. — *пжть* 6б),

след *х* — 17 (неетим. в падежни и глаг. окончания),

след *с* — 1 етим. (*въсь* 7 а),

след *м* — 22 (етим. 13, неетим. 9),

след *ш* — 1 етим. (*кашѣ* же 10б),

след *ж* — 3 етим.,

след *ж* — 1 етим. (*мжж* 4б),

след *ц* — 2 етим.,

след *ч* — 3 етим. (*снрѣчь* 4б, *плачь* 15а, 6а),

след *в* — 1 неетим. (*въвѣщавѣ* же 7б),

след *ѡ* — 2 неетим. (*назадѣтъ* 6б, 8б),

след *ѡ* — 1 неетим. (*нѡснѡѡ* 4б),

след *к* — 11 неетим.,

след *д* — 12 неетим.,

след *л* — 8 (2 етим.: *прѣстѣплѣ* 15а, *кътѣ* 6б), и 6 неетим. (*раҳннѣ* — 6а, *въплѣ* 6а, *полѣ* 15а, *злѣ* 14а, 13б, *прѣшѣлѣ* 15б),

след *н* — 22 (етим. *огнь* 15а и 21 неетим., 8 от които в страдателни причастия),

след *р* — 2 случая (*мѣть* 6а и *петрь* 11а — в бележ).

1.1.8. Тук може да се наблюдава едно различно съотношение на случаите с *ъ* и *ь* след различни съгласни общо в краесловие и средисловие. Интересуват ни преди всичко съгласните със стара мекоост — *ж*, *ч*, *ш*, *ц*, *л*, *н*, *р*, *ч* и *щ*, *жд*.

Сравнителната таблица показва следното:

	Ѣ етим. : неетим.	Ь етим. : неетим.	Ѥ общо	Ѧ общо
ж	краесловие 0:0 средисловие 0:1 общо 0:1	1:0 0:0 общо 1:0	1	1
ч	0:0 0:0 общо 0:0	3:0 3:0 общо 6:0	0	6
ш	0:8 0:2 общо 0:10	1:0 1:0 общо 2:0	10	2
щ	0:6 0:0 общо 0:6	0:0 0:0 общо 0:0	6	0
ѡ	0:2 0:1 общо 0:3	0:0 3:0 общо 3:0	3	3
ц	1:10 0:0 общо 1:10	2:0 0:0 общо 2:0	11	2
а	9:4 1:0 общо 10:4	2:9 2:6 общо 4:15	14	19
н	30:1 0:0 общо 30:1	1:21 6:1 общо 7:22	31	29
ѣ	6:4 0:1 общо 6:5	1:1 7:0 общо 8:1	11	9

Това, което прави впечатление в съотношенията на случаите, е, че етимологическото разпределение при различните съгласни се нарушава по различен начин — при ж, ш, щ, ѡ и ц — в полза на Ѣ, а при а и н — в полза на Ъ. След ч се среща изобщо само Ъ. От меките съгласни /ѣ/, /н/, /ѡ/ прави изключение /ѣ/. Въпреки сравнително големия брой на случаите с ѣ (9 от всичко 20) петте неетим. случаи с ѣ говорят може би за известно затвърдяване на съгласната.

1.1.9. Слабите ерове в Стаматовото евангелие се пазят сравнително често. Статистиката на случаите в първите 7 л. на ръкописа показва следното:

	запазен	изпуснат
в краесловие	264	291
в средисловие	82	47
всичко	326	76

В самото начало на ръкописа случаите с изпуснат ер са по-чести, отколкото в следващите страници. Това съвпада с по-рядката употреба на Ъ в началото на ръкописа (вж. по-горе). Може би както едноеровата употреба, така и избягването на ер в слаба позиция е свързано повече с навиците на преписвача, докато двуеровият правопис (не само ъ, но и ъ) и старинната употреба на слабите ерове са свързани с историята на паметника.

Слаб ер отсъства в някои случаи пред енклитика, т. е. в средата на фонетична дума. Най-много такива примери има пред же и сѧ (1 път пред вѧ, 1 път пред тн и 1 път пред тѧ). Случаите без ер пред сѧ са 18, а случаите със запазен ер — 2. В един старобългарски паметник като Рилските глаголически листове² съотношението между изпуснат и написан ер пред енклитиката сѧ е 21:2. Пред же ерът, общо взето, в Стам. ев. се пази. Случаите с изпуснат къмто запазен ер са 12:40 (34 — ъ и 6 — ъ).

1.1.10. В представките и предлозите случаите със запазен и изпуснат ер са:

	запазен	изпуснат
ѡѡ-	30	0
ѡѡ	87	1
сѡ-	15	11
сѡ	4	3
кѡ	7	4
ѡѡз(ѡѡс)	20	8

Това, че ерът изпада по-често в представката сѡ-, отколкото в представката ѡѡ-, не е особеност само на Стаматовото евангелие, а и на много други среднобългарски и старобългарски паметници (напр. Савина книга). Процентът на случаите с представка с. вм. сѡ- в Стаматовото евангелие е 73,3% — срв. в Савина книга — около 45,4% (В Ас. ев. и М. ев. в проучените пасажи — 0%, в Зогр. (древната част) — 2,7%, в Добрейш. ев. 61,1%, Македонско евангелие на поп Йоан — 85,4%).

¹ Не влизат съкратените думи, с които процентът на изпуснатите ерове се увеличава.

² Ив. Гошев, Рилски глаголически листове, София, 1956.

Сътворити се среща винаги като створити (7 случая). Подобно предпочитане на формата створити има в Савина книга. Случаите са според В. Щепкин 100 срещу 2 сътворити¹.

В края на морфемите под, раз, нз ер се употребява редовно. Изключение прави нс тече л. 5а. възъ- се среща 8 пъти, въз- — 9 пъти, въз- — 3 пъти.

Интерес представят в разглеждания паметник случаите на възвратн-шж са 5б, възрадовашж са 5б, възведень 7б, възбранъше 7б, въздаси же 10а, и възвѣ/ашж 14а, възлагътъ 15а, възмѣта 8а. Подобни форми се срещат в един голям кръг паметници — главно такива, които са свързани с дейността на югозападни книжовни центрове. В старобългарските паметници случаите са редки, срв. подобен пример в Рилските глаголически листове — в'(з)можемъ л. 5, стълбец 1². При среднобългарските паметници тези форми са най-чести в триодните текстове — Битолския триод, Шафариковия триод, триод № 933 от СНБ и др. Характерни са също така и за Болонския псалтир, надписите на Боянската църква и др. Й. Иванов изказва предположение, че тези форми в Битолския триод са преписани от оригинала и показват, че „ъ“ е назел началното си произношение, ако и не изразено графично³. Повечето автори са на мнение, че изпускането на ъ в представката въз- е отражение на югозападнобългарска говорна особеност⁴.

За други ръкописи, които приличат по правописните си особености на Стаматово евангелие (Добрейшово евангелие, Кюстендилско евангелие, Пирдопски апостол, Григоровичев триод, Срезневско евангелие и др.), изпускането на ъ в представката въз- не е характерно явление. По всяка вероятност тези случаи трябва да се отнесат към някой късен пласт от правописната „история“ на Стаматово евангелие. Възможно е това да са особености, отразяващи правописни навици на преписвача.

1.1.11. В Стаматово евангелие ъ се среща на мястото на старобългарски ъ във всички силни позиции, напр. младенецъ 2а, пражедень 4б, темно 12б, вєсь 7а, вєпль 6а, съшедъшѣ 14б и др.

Това е една особеност, която може да се смята характерна за среднобългарските паметници изобщо. Изключение в паметника правят два случая — петъхъ 2а и жнѣжтъ 12б⁵.

¹ В. Н. Щепкин, Разсуждение о языке Саввиной книги, Сб. ОРЯС, т. LXVII, № 9, стр. 6.

² Ив. Гошев отбелязва, че „буквите змо в думата в'зможемъ са дадени лигатурно“, пос. съч., стр. 27.

³ Й. Иванов, Български старини от Македония, София, 1931, стр. 456.

⁴ В. Н. Щепкин, Болонская псалтырь, СПб., 1906, стр. 126; В. V. Arniš, Macedonisch-bulgarische Studien, Zeitschrift für Slav. Phil. B. 10, 1933, стр. 21—40; В. 11, 1934, стр. 77—87; Ив. Гълъбов, Надписите към Боянските стенописи, София, 1963, стр. 15—16.

⁵ При опити за локализация на българските езикови паметници реализациите на ъ в морфемата — *жън-* (жънѣ, жънѣ, жънѣ, жънѣ), както и в морфемата *-пън-* (распънѣ, рас-пънѣ, распенѣ, распнѣ) могат да бъдат показателни. Срв. *жъна* в балканските и родопските говори, *жена* в някои северозточни и югоизточни, *жска* — в западните; *-пън-* в балканските говори, *-пен-* в рупските, *-лн-* в западните. Срв. западнобълг. *спъна*, *опна*, *из-*

1.1.12. По правило *ъ* в паметника не „се изяснява“, срв. случаи като *нѣхъшы* 3а, *дѣжъ* 14а (bis), *вѣнъ*/ 9б, *лакъ/тъ* 12б, *тъкмъ* 9б, 10б, 14б. Старото показателно местоимение *тъ* се среща 4 пъти като *тън* и 1 път като *тон* (4б). В паметника са редовни формите *тодга* (рядко *тѣгда*) и *кодга*. Като показателна за принадлежност към западни говори би могла да бъде тълкувана формата *сѣза* 14а (bis) — Мт VII. 24 и 26. Двата случая се срещат по същия начин в Мариинско евангелие (в Зогр., Асем., Вр. — *ъ* или *ь*). Тъй като има възможност примерите с *о* да бъдат тълкувани като наследство от някой четвроевангелски прототип, склонна съм на двата случая *сѣза* да придам по-малко значение при локализацията на преписа, отколкото на няколко други примера в паметника. При тях е изпуснат знак *о* или знак *ъ* в силна позиция — *пнхъ* 13б, р. 20, *зъ* 13б, р. 26, 14а, р. 2, и отчасти *ствѣн/* в края на реда на л. 14б. Щепкин тълкува подобни случаи в Болонския псалтир и Боянското евангелие¹ като старателно избягване на знак *о*, т. е. като отражение на говор, в който знаците *ъ* и *о* имат един и същ фонеман релевант.

1.2.1. За Стаматовото евангелие е характерно, че *ы* е редовно на своите етимологически места. Замяна на *ы* с *н* се среща като изключение. Отбелязан е пример *нмаи* 7а. На л. 9а, р. 20—21, се среща *н* погрешно на *ы*. В случая смесването е морфонематическо — пасажът гласи: по *нѣмъ* *ндѣшъ* *народи* *мнози*... *оуздѣвъше* *на/роды*. *възидѣ* *на* *горѣ*. Мт 4.25. По всяка вероятност в първия момент формата е била сметната за именителна. Подобно смесване на форми има и на л. 6б, р. 11—12: *да съждѣт* *са* *рѣно* *прѣокы*. В оригинала се вижда ясно, че *ы* е поправено от друг знак — преписвачът е написал *о* (като е мислел вероятно да напише *прѣокомъ*) и го е поправил на *ъ*, за да напише *ы*. Срезневски дава друго тълкуване на поправката: „Из *о* сделано позже *ы*“². Както ще се види по-долу, нито знак *о*, нито даже знак *ю* не могат да се смятат присъщи за графиката на дадения паметник.

Според Вл. Мошин³ по-редовната употреба на *ы* е особеност на източнобългарски школи. Това предположение, направено въз основа на палеографски наблюдения, съвпада със следите от */ы/* в днешните български говори (Родопите, Солунско, някои говори в Североизточна България).

1.2.2. В Стаматово евангелие се среща една важна особеност в употребата на *ы* — след *ж*, *ш*, *дж*, *щ* в паметника намираме много често *ы* *вм. н*, напр. *шырокыи* 13б, *пнложыи* 12б, *вѣннѣшы* 14б, *не моцы* 15б,

точно — *спѣна*, *опѣна*, югоизточно — *спѣна*, *опѣна*. Интересно е да се отбележи, че в Добрейшово евангелие намираме и *-пѣн-*, и *-пн-*, и *-пен-* (срв. Б. Цонев, Добрейшово евангелие, стр. 54). В Стаматово евангелие морфема *-пѣн-* не се среща.

¹ В. Н. Щепкин, Болонская псалтирь, стр. 115.

² И. И. Срезневский, Сведения и заметки ..., стр. 42.

³ Вл. Мошин, Македонско евангелие, стр. 22.

тнцѣна 15б, молншѣ сж 11б, въ жѣтнцѣж 7б, въ жѣвѣтъ 13б и мн. др. Формите със запазено и са сравнително по-редки, напр. жнлаамн 9а, профсацимѣ 13б и др. Съотношението на случаите с н и случаите с ъ е следното:

след	н	ъ
ш	5	39
щ	4	22
ж	16	5
А ж	0	1
общо	25	67

Вижда се, че случаите с ъ съставят над 72% от общия брой. Интересно е, че този процент е по-голям при ш (88,6%), отколкото при ж — 23,8%. Това различно съотношение се дължи може би на известно различие в качеството на двете съгласни на някой среднобългарски говор. Допълнителни данни за такова различие в паметника не се откриват.

По-честата употреба на жн се дължи и на влияние от страна на формата жнин (6 пъти в паметника — винаги с жн).

Случаи с ъ при ц и ч не се наблюдават.

Написания жѣ, цѣ, ждѣ, цѣ се срещат и в други стари български паметници, макар и не така често както в Стаматово евангелие. Б. Цонев отбелязва 9 случая в Добрейшово евангелие на „лабиализация на н след шушкави и ц, каквато има и в руски език: съ ѡцы 22б, жѣвын 53а, жѣвъ 80а, нждѣмшѣ 52а, пѣгышѣмѣ 72, тѣждѣнхѣ 11, жѣвъ 33, жѣзмѣ 102а, жѣдѣвѣка 116б¹. Такива примери се срещат и в Рилското (А) евангелие. Пример ждѣ е отбелязан от Щепкин за Уваровото евангелие, паметник, близък по своите особености до Рилското (А) евангелие². Подобни случаи има също в ръкопис № 574 от СНБ, в откъс от четвероевангелие от XIV в., намерен в Хилендар³, във Ватопедската грамота, Манасиевата хроника⁴, в Хлудовия (Лобковски) паремейник и др.

¹ Б. Цонев, Добрейшово евангеле, стр. 78.

² В. Н. Щепкин, Отчет Императорского исторического музея, им. императора Александра III в Москве за 1912 год, Москва, 1913, стр. 22—23.

³ Ръкопис № 10 (1692) от сбирката на Григорович (вж. С. М. Кульбакин, Материалы для характеристики среднеболгарского языка, вып. II).

⁴ К. Мирчев, Историческа граматика на българския език, София, 1958, стр. 119.

1.2.3. За гласежа на **ѣ** в някои български говори от XIII в. могат да бъдат показателни примерите: **ѣ** **хромъхъ** За, **ѣ** **пустаѣ** 76, които, ако не са случайни грешки, показват, че **ѣ** и **ѣ** са били близки по гласеж гласни. Интересен е също случаят **ѣ** **вѣнѣматъ** 136, р. 23.

Изолиран стои случаят **стѣнхъ** 36, р. 5. Не е ясно дали това е „ери“, написано като **ѣ**н (както в някои старобългарски паметници — напр. Хиленд. листове) или **ѣ**н, написано като **ѣ**н.

1.3.1. С малки изключения в Стаматово евангелие се употребяват две носовки. Това сближава Стаматово евангелие, както и мнозинството от среднобългарските паметници, със стара кирилска графическа система, свързана с начални етапи от развоя на кирилицата, срв. Енинския апостол, Ундолските листове и др.¹ В този кръг паметници не се срещат надредни знаци за означаване на йотация. Отклоненията в Стаматово евангелие от тази система са проявени в няколко примера с **ѣ** и **ѣ** (вж. по-долу) и в сравнително редовната употреба на надредни знаци. Тези отклонения представят интерес за изучаването на писмената традиция и книжовните взаимоотношения през XII и XIII в.

1.3.2. След съгласни в Стаматово евангелие намираме **ѣ** и **ѣ**, а след гласни или в начало на дума — **ѣ**, **ѣ**, **ѣ**, **ѣ**, **ѣ**, **ѣ**, **ѣ** и **ѣ**. Изключение правят два случая, в които **ѣ** с надреден знак, т. е. знак за йотована носовка се среща след съгласна. И двата случая са в **ѣ** **ѣ** — л. 46, р. 14, и л. 5а, р. 4².

ѣ или **ѣ** на мястото на **ѣ** и **ѣ** (**ѣ**) на мястото на **ѣ** се срещат на няколко места в ръкописа, написани с късния почерк на Стамат върху стария текст: **ѣ** **ѣ** **ѣ** **ѣ** 156, **ѣ** **ѣ** **ѣ** **ѣ** 9а, **ѣ** **ѣ** **ѣ** **ѣ** 10а, **ѣ** **ѣ** **ѣ** **ѣ** 9а³ и др.

1.3.3. Отношението на знаците за малка носовка и голяма носовка при означаване на йотована назална гласна е 126:18. Явно е, че в паметника се предпочита в тези случаи малката носовка. Тази особеност

¹ Начертанието на голямата носовка в Стаматово евангелие е близко до типа, който се среща в Добрейшово евангелие, Григоровичевия паремейник, Шафарикивия триод от Ленинградската публична библиотека, Рилското евангелие (А) и др. Малката носовка се характеризира с ъглеста средна част (**ѣ**), каквато е малката носовка в Енинския апостол, Добромировото евангелие, Слепченския триод от XII в. (ръкопис FI 75 от Ленинградската публична библиотека), Добрейшовото евангелие и мн. др. Между ранните кирилски паметници типът **ѣ** се среща главно в ръкописи, които показват несъмнена връзка с глаголическа система без знак **ѣ**, т. е. тази кирилска носовка съответствува на глаголически знак **ѣ**. Това показват преди всичко паметници като Добромирово евангелие, Битолските листове (срв. снимките в Български старини из Македония на Й. Иванов, стр. 448), Мюнхенския абecedар от XII в. Стаматово евангелие е отдалечено по време от тази група паметници. Малката носовка в него се отличава със заострения си връх — подобно начертание познава ранната епиграфика и някои среднобългарски ръкописи главно след XII в., напр. Добрейшово евангелие.

² По-нататък малката носовка се предава условно с **ѣ**.

³ Един от случаите е **ѣ** **ѣ** **ѣ** **ѣ**, л. 9а. **ѣ** е написано от късната ръка. В Мар. Мт 4:21 мн. ч. — **ѣ** **ѣ** **ѣ** — Стамат е схванал и двете носовки като „смесени“ според правилата на ръкописа и е „възстановил“ ед. ч.

дава основание на Лескин¹ да постави Стаматово евангелие в една група с Григоровичевия паремейник в класификацията на среднобългарските паметници.

Употребата на носовките и специално употребата на ж или ѧ за йотована назална гласна е действително един от най-важните признаци за класификацията на среднобългарските паметници. Най-често той съвпада с други характерни особености (главно при по-ранните ръкописи). Така Стаматово евангелие може да се сложи в една група с Григоровичевия паремейник (отчасти Слѣпченския апостол), Григоровичевия триод, Кюстендилско евангелие, Пирдопски апостол, Мануиловски апостол, Рилско евангелие (А), Срезневско евангелие² не само по употребата на ѧ за йотована носовка и изобщо по правилата за смесване на носовките, но и по редица други свои особености, проявени повече или по-малко във всички ръкописи от тази група (вж. по-долу). В това отношение употребата на еровете има много важно, но все пак допълнително значение за класификацията на среднобългарските паметници. Употребата на носовките е от по-съществено значение за класификацията от еровете между другото и затова, защото е в по-тясна връзка с употребата на ъ.

1.3.4. Стаматовото евангелие се отличава от Григоровичевия паремейник по отношение на носовките с една немаловажна особеност — в Стаматово евангелие (както и в повечето ръкописи от тази група) има, както казахме, главно два знака — ѧ и ж, като надредните знаци за означаване на йотация са почти редовно явление. В Григоровичевия паремейник юсовите знаци са три — ж, ѧ и ѧ. ж и ѧ за нейотовани носовки и ѧ за йотована носовка. В това отношение Григоровичевият паремейник заема едно място, което е в по-голяма близост с употребата на носовките в някои глаголически паметници. От друга страна, употребата на ѧ за йотована малка носовка и ѧ за нейотована малка носовка свързва Григоровичевия паремейник със старобългарски кирилски ръкописи като Супрасълския сборник³.

1.3.5. Много важен за Стаматово евангелие е фактът, че твърде често (91 от всичко 126 случая с поствокално и начално ѧ — 72,6%) над малката носовка се среща надреден знак — най-често точка — ѧ (87 пъти), по-рядко — дъгичка (8). Употребата на надреден знак за означаване на йотация не е оригинална особеност на Стаматово евангелие. Тя се среща още в паметници като Зографско евангелие, Супрасълски сборник, Савина книга, Остромирово евангелие, Синайски требник, Хилендарски листове, Зографски листове. Предпочитането на точката като надреден знак свързва Ста-

¹ А. Лескин, пак там.

² № 13. 5. 12 от сбирката на И. И. Срезневский в Ленинградската библиотека на АН СССР.

Връзка с тази група ръкописи показва и Вълкановото (Вуканово) евангелие (вж. С. М. Кульбакин, Заметки о языке и правописании Водканова евангелия, ИОРЯС, 1898, т. III, стр. 1140—1180, вж. стр. 1146). Предпочитане на ѧ и ж за йотована носовка се наблюдава и в Търновското евангелие.

³ Най-близко до Григоровичевия паремейник в това отношение стои Парижкят стихирар. Система или следи от система с ѧ има в Рилското (А) евангелие, Григоровичевия триод, Уваровото евангелие, Битолските листове, Слѣпченския апостол, Владиславовия надпис и др.

Знак ѧ наред с ѧ се среща и в други ръкописи като Хилендарските листове и Григоровичевия минеен лист, но с друга дистрибуция — ѧ за нейотована и ѧ — за йотована носовка.

матово евангелие с паметници, в които изключително или наред с ' се среща — Зографските листове, Хилендарските листове, Слуцкия псалтир, Дечанското евангелие, Реймското евангелие, Добрейшовото евангелие, Кюстендилското евангелие, Пирдопски апостол, евангелието на Срезневски и други сравнително по-късни ръкописи¹.

А с надреден знак се среща в Савина книга, Слуцки псалтир, Служебен миней от 1097 г., Добрейшово евангелие, Кюстендилско евангелие, Григоровичев триод, Срезневско евангелие и др.

Знаците **А**, **А** и **А** в начало и след гласна в паметника имат съотношение 87:3:35 или случаите с надреден знак съставят 72%, т. е. правилото е спазено доста последователно.

В паметника случаите са разпределени по следния начин:

	до л. 36	56	76	96	116	136	156
с надреден знак	7	19	8	6	21	15	15
без надреден знак	1	3	6	12	5	6	2

1.3.6. Макар и сравнително рядко, в Стаматово евангелие се среща и ж за йотована носовка. Такива изключения от даденото правописно правило се срещат във всички ръкописи от този тип (с изключение може би на Григоровичевия паремейник). В Кюстендилското и особено в Рилското (А) евангелие например процентът на случаите с ж е по-голям, отколкото в Стаматовото. В Стаматово евангелие случаите са 14 (без **ѣж**), т. е.

9,7% от „йотованите“ носовки, 7 пъти ж, 6 пъти ж и един път ж. 10 от случаите са след ж, т. е. група жж — 4 етимологични и 6 неетимологични. Другите случаи са ж вин. мн., **сѣж** 6б вин. ед., **ѡзѣж** 4а, **кѣж** 4а.

Колкото се отнася до формите с жж, въпросът е по-сложен — за среднобългарските паметници по-характерни са съчетанията жА и жБ, като различните паметници имат различни предпочитания. За Стаматово евангелие по би се очаквало жА. (Такива примери в паметника има само два **ѣвѣж** 5а са 5б, **нѣвѣж** 10б). Написанията жж, които намираме в етимологически и неетимологически случаи — в сингуларни форми и след шушкови съгласни (тип **дѣсѣж** вин. ед. 10б и тип **кѣлѣж**/жж вин. мн. 10б), могат да се дължат на влияние от страна на по-стари паметници — влияние не в конкретните случаи, а като „модел“. Такива случаи (етимологични) са чести например в Добрейшово евангелие, чийто правопис на носовките е несъмнено свързан със стара подлога.

В Стаматово евангелие примерите са най-чести на л. 10а.

1.3.7. Случаите с ѣ и ѣ в паметника са следните: **ѣж** вин. мн. 5а, **нѣж** 12б, за **тѣж** вин. мн. 10б, **кѣж** 4а, **пѣж** 5а. Материалът е недостатъчен, за да се правят изводи от сравнително по-голе-

¹ На разликата между ' и ' не може да се отдава голямо значение, защото често двата знака са трудно различими при дребно писане на '.

мия процент на случаите с ѝ. Във всеки случай се вижда, че в Стаматово евангелие има и следи от късна кирилска старобългарска система с четири знака ж, ѱ, ѱ̃ и ѱ̃̃. ѱ̃̃ е знак, който се появява по-късно в паметниците — старобългарските ръкописи съдържат само отделни случаи с ѱ̃̃¹. Сравнително по-често са те в Погодиновия псалтир и в старите кирилски четвроевангелия — Дечанското, Добрейшовото, и макар и по-рядко — в Добромировото, Кюстендилското, № 842 от СНБ и др. Интересно е, че отделни случаи с ѱ̃̃ и ѱ̃̃ се срещат и в Григоровичевия триод и Мануиловския апостол, паметници, които приличат по своя правопис на Стаматово и Кюстендилско евангелие.

Показателно разпределение имат и формите *внѣтрѣ*-/*внѣтрѣ*-. Старобългарските паметници съдържат формата с ж. Такава форма има също в Дечанското, Добрейшовото евангелие, Болонския псалтир, Банишко евангелие и др. В Стаматово евангелие, Слѣпченски апостол, Кюстендилско евангелие, № 22 от СНБ и др. — *внѣтрѣ*. Разликите *внѣтрѣ*- и *внѣтрѣ*- се обясняват със стари диалектни разлики². Формата *вѣтрѣ* днес е широко разпространена (главно в североизточни говори). *Внѣтрѣ*, *нѣтрѣ*, *натрѣ* се срещат около Охридско, а *внѣтрѣ* е форма, присъща както на западни, така и на източнобългарски говори — Софийско, Самоковско, Родопите и др., а „из македонских наречий — тем, которые граничат с восточно-болгарскими“³.

1.3.8. След съгласни ж и ѱ̃̃ имат следната дистрибуция:

след съгласна	ѱ̃̃ (нестим.) вм. ж		ж (нестим.) вм. ѱ̃̃	
Д	12	0	27	0
Т	9	0	9	0
З	3	0	7	0
К	0	0	12	0
Г	0	0	2	0
Х	0	0	3	0
С	91	0	26	0
Л	33	15	3	0
Н	10	7	18	0
Р	14	0	12	0
М	18	3	13	0
Б	3	0	30	0
В	1	0	1	1
П	2	0	8	0
Ч	10	3	0	0
Ж	0	0	6	4
ѱ̃̃	0	0	2	0
Ш	0	0	36	35
Щ	0	0	15	9
Ц	4	0	3	0

¹ Изследванията на руските преписи от XI и XII в. вероятно ще дадат някои по-положителни данни за появата на правописа с ж и ѱ̃̃.

За късната поява на ѱ̃̃ вж. също рецензията на Ягич за L. Geitler, Die albanesischen und slavischen Schriften, Wien, 1883, Arch. für sl. Ph., VII, стр. 478.

² В. Н. Щепкин, Болонская псалтырь, стр. 136.

³ В. Н. Щепкин, пак там. Вж. също В. Н. Щепкин, Macedonische Studien von Dr. Vatroslav Oblak, Wien, 1896. Критический отзыв, СПб., 1897. Отд. отпеч. от ИОРЯС, т. II, 1897, кн. I, стр. 13; А. Соболевский, рецензия за П. А. Лавров, Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка. Отз. от ЖМНП, 1894, № 6, стр. 429.

Към тези случаи трябва да бъдат включени някои, в които ж е поправена на а или а е попр. на ж и знакът не се чете ясно. Такива са:

манѣи са (а попр. на ж?) 11б; не снѣоста са 4б (не се чете ясно — ж или а?); зема 9б (а попр. от ж?); глашѣмъ 6б (ж попр. от а?). Подобно колебание в употребата на носовките се вижда и в да са ъвѣтъ (втората носовка) — 12а. Известно съмнение има и в прочитането на носовката в примера горж 8а (включен в таблицата) — а попр. на ж?

При употребата на носовките трябва да се споменат и някои случаи, в които носовка се среща на мястото на друга етимологическа гласна или има колебание в написанието — мѣсаца 2б (а след ц започнато като а?) [случаят е включен в горната таблица], пѣпрѣце 10б, р. 6—7, мѣзѣ¹ (3 примера) 10б, р. 20, 12а, р. 13 (срв. мѣзда- 10б, 11а, 11б, мѣзда 11а). Колебание между ѣ и а се вижда в начертанието и при гра/дѣшѣмъ 15а, р. 1 (включен в таблицата).

Общият брой на носовките след съгласни в Стаматово евангелие е ж — 286 и а — 249.

1.3.9. Случаите с т. нар. смесване на носовките след съгласни са следните: нашж 11б (bis), 15а, кашж 10б, слышжн 14а, винаги в глаголното окончание -ша въшж 9б и др. — всичко 27 случая, ъвъшжа 5б; нмашж 9а, ншжн 13а, сшжжж 6а, ненаендѣшжа 10б, каыж/шжж 10б, нзѣгонашжж 10б, затворашжж 10б, лѣващжж 10б, градѣшжж 7а, ненаендѣшжа 10б; лежшж 15а, пнложжт са 13а, лѣжшѣ 9б, мрѣжж 9а, жжжѣшѣ 9б; плачѣшѣ 6а, плачѣшен са 9а, алчѣшен 9б; гла 1 л. ед. ч. (12 случая), глаша 15б, кола 14а; глашѣмъ 6б; мѣстѣна (11а ter), въ поустѣна 7б, покѣна са 1 л. сег. вр. 5б; нѣѣла 1 л. сег. вр., 14б; въ земаа 6б, зема 6б, 9б, ѡбѣнѣмѣтъ 13б, р. 23, да/ѡвѣжт са 11б; лѣвѣжт 11б; маншѣ са 11б; да стѣт са 11б.

По употребата на носовките след съгласни Стаматово евангелие спада към II и III група (по класификацията на Лескин с представители Слепченски апостол и Григоровичев паремейник) — след /л/, /н/, /ч/ и меките лабиални съгласни намираме а, а след ж, ш, ц, жд, винаги ж. След ц, з, с се пази етимологическото положение.

1.3.10. По-особени случаи са нмѣтъ 15б, нмашж 9а, нма/шѣ 4б. Ван Вейк (за Слепченския апостол)² и К. Мирчев (за Енинския апостол)³ обяс-

¹ Форма мѣзда се среща в много среднобългарски паметници — Верковичевия апостол, Рилско евангелие, Белградско евангелие от 1329 г. (Средечко) и др. Тълкуването на тази форма е спорно (вж. В. Н. Щепкин, Болонская псалтырь, стр. 118—119. Срв. също тълкуването на формата стѣза у Б. Конески, Една одломка од XIII в. — споменик од Охридската школа, Годишен зборник Филоз. Факултета на Университета, Скопје, III, 1950, стр. 1—3).

² N. V. Wijk, Geschichte der altkirchenslavischen Sprache, Berlin und Leipzig, 1931, стр. 234.

³ К. Мирчев и Хр. Кодов, Енински апостол, старобългарски паметник от XI в., София, 1965, стр. 206.

няват подобни примери с влияние от страна на гл. дѣтн, т. е. с морфологическа причина. Както за старобългарските четроевангелия, така и за някои по-късни — Добромировото, Дечанското и Добрейшовото¹, формите от типа нмаѣн не са характерни. Те се срещат често в четроевангелията, които носят следи от правописната реформа по отношение на носовките — Кюстендилското, № 842 от СНБ, № 22 от СНБ и др. Срв. също Боянското евангелие, Григоровичевия паремейник, Мануиловския апостол, Григоровичевия триод и др. Тези форми обаче не са характерни за Болонския псалтир, Банишко евангелие, Карпинско евангелие и др.

1.3.11. Някои колебания при писането на носовките (вж. 1.3.8) — зѣма или зѣмѣ, горѣ или гора и др. след определени съгласни (л, р и меките лабиални съгласни) показват не само смесване на различни правописни навици у преписвача (със „смесени“ носовки и без „смесени“ носовки), а отражение на говор от XIII в., за който след меките съгласни или изобщо, не е било присъщо „смесването“ на носовките². Немотивираната употреба на малка носовка в случаи като гора (асс. s. от гора) представят свръхстарателно следване на правописно правило, според което след /r/, /n/, /l/ и меките лабиални съгласни трябва да се пише знак за малка носовка.

Грешките и колебанията в употребата на носовките след определени съгласни в Стаматово евангелие и в редица други паметници от същата епоха свидетелствуват, че смесването на носовките е било диалектно, а не общобългарско явление през среднобългарския период. Авторитетът на някои книжовни центрове е наложил това правописно явление на българската писменост от XII до XV в.

Примерите ѣвѣтъ, лѣвѣтъ 116 сближават Стаматово евангелие с паметници (Добромирово евангелие, Добрейшово евангелие), в които смесването на носовките е морфологическо явление, засягащо предимно гласните³.

1.4.1. Една от важните особености, която има значение за класификацията на старите паметници, е дистрибуцията на ѣ, ѣа и ѣа.

В началото на дума в Стаматово евангелие се среща ѣ, ѣа, ѣа, след гласна ѣа, ѣа, ѣа, а след съгласна — ѣ или ѣа.

Общо ѣ се среща в ръкописа 401 пъти — винаги след съгласна. След ѣа — 24 пъти, т — 20, в — 71, в — 27, п — 2, с — 37, з — 34, ѣ — 3, л — 44, м — 17, н — 37, р — 73, ц — 22, ч — 8, щ — 1, ш — 0, ж — 0, ѣа — 0. След група сѣ — 1, след група ст (от ск) — 10.

¹ Б. Цонев в описанието на Добрейшово евангелие дава два случая с ѣа, иначе с ѣа (стр. 71).

² Такива данни съдържат не малко на брой ръкописи — триод 933 от СНБ, евангелие № 843 и 33 от СНБ, триод (Шуменски) от СНБ, Срезневско евангелие от Ленинградската библиотека при АН СССР, Рилско евангелие от библиотеката на Рилския манастир (№ 1/12) и др.

³ За смесването на носовките в старобългарските паметници вж. В. Н. Щепкин, Разсуждение о языке Саввиной книги, СБОРЯС, т. LXVII, № 9, стр. 77–82; A. Leskien, Handbuch der altbulgarischen Sprache, 2. Aufl., Heidelberg, 1922, стр. 33–34; В. v. Armin, Studien zum altbulgarischen Psalterium Sinaiticum, Leipzig, 1930, стр. 64.

1.4.2. На мястото на етимологично *ѡ* след */л'/*, */н'/*, */р'/* и меките лабиални съгласни се среща винаги *ѣ*, напр. *земѣ* 8б (bis), *сна* *аврамѣ* 3б, *волѣ* 11б, *нѣтаанмѣ* 8б, *таѣ* 12а, 12б, *изѣ* 5а, *салафанѣ* 4а, *зоровакѣ* 4а, *завлонѣ* 8б, *нрданѣ* (I) 9а, *црѣ* 3б, 5а, 5б, 10а, *морѣ* 8б, *ннѣ* 7б, *съблажнѣетѣ* 10а, *кланѣашѣ* са 14б, *смирѣашѣ* 9б. Такава употреба на *ѣ* е характерна за глаголическите старобългарски паметници и за почти всички кирилски. (Остромировото евангелие показва в тези случаи явно предпочитание на *ѡ*). Среднобългарските паметници спазват в това отношение сравнително строго една правописна норма — употреба на *ѣ* след посочените съгласни.

След *ч* в Стаматово евангелие се среща винаги *ѣ* и нито веднъж *а* — *прѣчѣ* 3а, *чѣ* 6б, 15а, 15а, *прѣчѣ* 2б, *прѣчѣ* 3а, *чѣсѣ* 3а, *кончѣ* 14б.

След *ц* намираме старобългарската дистрибуция на *ѣ* и *а* — *нѣцѣ* л(нн) (10 случая), *рѣцѣ* 7а, 15а, на *сѣщинѣ* 9б, на *нѣцѣ* са (3 пъти), на *вѣстоѣ* 5а, 5б, *таѣцѣ* 13а, на *пасѣ* (bis), *цѣлоуѣ* 10б, *нарѣцѣ* мѣн 4а, 6б, *ваѣча* 13б, *анѣ* 12а.

По-особен е случаят *посѣцаѣмо* 7а (Mt III. 10). В Дечанско и Асеманово — *посѣкаѣмо*. Така и в Галичкото евангелие¹.

По отношение на старите варианти от типа *галаанскѣ/галаанѣскѣ* в Стаматово евангелие във всички случаи намираме форми с *ѣ*.

Интерес буди примерът *довѣнѣтъ* 13а, р. 7, вм. *довѣнѣтъ*.

1.4.3. След *ш*, *щ*, *ж*, *ѣ* в Стаматовото евангелие следва *а* — *ѣжа* *гаѣтъ* 9б, *ѡ* *жалн* 15б, *ѣжати* 7а, *слоужашѣ* 15б, *слоужаѣж* 8б, *дѣша* 12б, *ваша* 9б, *ѣпра/шашѣ* 5а, *послоужашѣ* 5б, *послоужаѣтъ* 15б, винаги *сѣѣша* — *ѣмѣтаѣща* 8б, *скрѣвѣща* 5а, 12б, *поѣщан* 10а, *нѣшѣ* 13а, *ѡѣѣшѣ* 14б, 8б, 7б, *хѣтаѣшаѣго* 10б, *ѡпоуѣшѣ* 12а (bis), *ѡтпоуѣшѣмѣ* 11б, *ѡѣѣща* 11а, на *ѡсѣжѣнѣ* 13а, *нѣхожаѣашѣ* 7а, *прѣхожаѣашѣ* 9а.

Изключение в паметника прави случаят *нѣшѣ* 13а (срв. *нѣшѣ* на същия лист). Подобни примери с *ѣ* са сравнително най-чести при императива и в други стари паметници — Зографско евангелие, Савина книга, Остромирово евангелие². Ако се съди по запазените листове от Ундолското евангелие, в него след *ш*, *щ* се е срещало *а*, а след *ч* и в императивни форми — *ѣ* — *сѣѣшѣте*, *сконѣѣнѣ*, *сѣѣшати*, *сѣѣшѣѣши*, *ѡѣѣшѣѣжѣ*.

¹ Архимандрит Амфилохий, Четверо-евангелие Галичское 1144 года, Москва, 1882, т. I.

² J. Kurz, Imperativní tvary typu *pokažete*, *vъneml'ěte* v staroslovenštině a v jiných slovanských jazycích, Bulletin ústavu ruského jazyka a literatury, X, 1966, Praha, стр. 42—43.

³ Ив. Огієнко, Пам'ятки старо-слов'янської мови X—XI віків, Варшава, 1929, стр. 277—281.

Количественото съотношение на знаците ъ, ѱ, а и ̂ а в началото на думата е:

ъ	ѱ	а	̂ а
69	3	4	88

1.5.2. След гласна в средисловие разпределението на четирите знака е следното:

след	ъ	ѱ	а	̂ а
и	28	3	2	4
а	9	0	5	6
о	11	1	2	1
е	1	0	0	0
ѣ	2	0	0	0

Съотношението на случаите с означена и неозначена йотация на /а/ ѣ: в началесловие 76:88, в средисловие и краесловие след гласна 60:11 (като най-честа е означената йотация след и и о). Или общо: 136:99. Ако не се вземе пред вид надредният знак, съотношението на ъ и а е: в началесловие 62:92, в средисловие и краесловие след гласна 55:20. Или общо: 117:112.

ѣ в тези позиции не се среща.

1.6.1. Употреба на е, ѣ, ѱ и ѣ. След съгласни в Стаматовото евангелие има е, а след гласни или в начало на дума — е, ѣ, ѱ или ѣ. Дистрибуцията на тези знаци не зависи от предходната гласна (както е в Добрейшово евангелие)¹ или съгласна.

Знакът е се среща сравнително най-рядко в тези позиции (след гласна или в начало). Случаите са 28 в целия паметник от всичко 348. При това 11 от тях са в думата ѡанѣ, срещаща се предимно в пояснителните бележки към текста, където има и един пример ѣ (единственият

¹ Б. Цонев, Добрейшово евангелие, стр. 80—81.

съща правописна група със Стаматово евангелие, не се среща сравнително рядко. В това отношение Григоровичевият паремейник показва отново вероятни връзки с най-стария глаголически правописен тип. За разлика от него в този случай Стаматовият ръкопис евангелие се свързва с правописна традиция, която е несъмнено кирилска.

1.6.5. Стаматово евангелие е един от паметниците от XIII в. с много последователна употреба на знак ъ. Ако се сравни в това отношение паметника с Кюстендилското евангелие — един ръкопис със сравнително строго спазени правописни норми¹, се вижда, че употребата ъ в Кюстендилското евангелие е много по-непоследователна, отколкото в Стаматовото. От направената статистика на примерите от л. 12 до л. 25 в Кюст. се вижда, че от общо 301 случая в 130 се среща ъ, в 7 — ъ², в 164 — ъ³. Кюстендилското евангелие е избрано за сравнение като паметник от XIII в., който е много близък до Стаматово евангелие по правопис и отчасти по съдържание.

Днес йотацията на /е/ е характерна преди всичко за някои източни български говори, най-вече североизточни и родопски. В югозападните говори йотованото /е/ е лексикално ограничено. По поречието на Струма например такава йотация познава преди всичко спомагателният глагол в 3 л. ед. ч. — *йе*⁴.

1.7.1. *ѣ* в паметника намираме с разновидности *ѣ*, *ѣ* и *ѣ*. Среща се сравнително рядко — в края на реда за икономия на място (прѣтъкнѣши л. 8а, отъ толѣ л. 8б и др.) и като съставна част на *ѣ* (най-често *ѣ*). В средата на реда се срещат случаите *ѣ*ъ (20 пъти), *ѣ*ъ (2 пъти), *ѣ*чѣнѣ (в бел. на л. 8б), *ѣ*ъ (4 пъти). След съгласна в средата на реда *ѣ* се среща изключително рядко (н анванъ н змирнѣ л. 5б). По тази особеност Стаматово евангелие прилича на паметници като Супрасълския сборник и се отличава от някои ръкописи, за които може да се предполага връзка с най-старата глаголическа традиция (срв. напр. Григоровичевия паремейник).

1.7.2. *н*-знаците се срещат както след съгласни, така и след гласни и в началесловие. В първия случай знакът е *н*, а във втория — *н*, *н*, *н* или *н*. Количественото съотношение на примерите със и без надреден знак в началесловие и след гласна е 506:110, т. е. значително преобладават случаите с предполагаема означена йотация на *н*. В сравнение с *ѣ* надредни знаци над *н* се срещат значително по-рядко. *н* се среща като съюз 205 пъти, *н* в начало на дума 155 пъти, в начало на дума като йота в еврейски имена (*нѣда*, *наковѣ* и пр.) — 37 пъти, в средисловие или краесловие след гласна — 97 пъти. В същите случаи *н* — 4:2:1:5, а *н* без надреден знак — 43:27; 11⁴:19.

¹ Срв. К. Мирчев, Историческа граматика на българския език, II изд., стр. 15.

² Б. Цонев, Един среднобългарски паметник от XIII век, Отд. отп. от ГСУ, ИФФ, т. XXVII, 11, София, 1931, стр. 3—50.

³ Срв. също Ст. Младенов, Два въпроса из старобългарската граматика, СпБАН, кн. 35 (19), стр. 56.

⁴ Най-често в думата *нѣда*.

1.8.1. След гласни и в началесловие съотношението между $\ddot{w}$, $\ddot{w}$, $\ddot{w}$, $\ddot{w}$, $\ddot{w}$ и $\ddot{o}$ е 177:10:20:5:24:5, или общо 236 пъти знаците $\ddot{w}$ и 5 пъти $\ddot{o}$. След съгласни във всички случаи е употребен знак $\ddot{o}$.

1.9.1. Интересна особеност на описвания паметник е отсъствието на знак „ю“. Наистина буквата ю се среща три пъти. И трите случая обаче са на л. 9а, където има много поправки от късната ръка. В два от случаите личи ясно по-късното, по-тъмно мастило — $\text{св}(\ddot{y})$ (с морфема за асс. s. f. -ю, което е характерно за втория, Стаматов почерк), също: $\text{тв}(\ddot{y})$ вн . Съмнителен остава примерът $\text{къ} \text{людехъ}$ на същата страница. На другите страници в ръкописа знак „ю“ изобщо не се среща.

1.9.2. Общо в запазените откъслек $\ddot{y}$ се среща 122 пъти, а $\ddot{z}$ — 43 пъти.

От тези случаи в края на реда $\ddot{y}$ се среща 6 пъти, а $\ddot{z}$ — 9 пъти. Процентът на крайредния знак е по-голям при $\ddot{z}$. В края на реда се предпочита $\ddot{z}$, вероятно за икономия на място, както е и в редица други паметници¹.

Много често обаче $\ddot{z}$ се среща и в средата на реда — една особеност, която е чужда на Супрасълския сборник например, но е характерна за Битолските листове от XII в.², Драгииното евангелие, Григоровичевия паремейник и др.

Двата знака са разпределени в Стаматово евангелие по следния начин:

а) В началото на думата и след гласна:

$\ddot{y}$	$\ddot{y}$	$\ddot{z}$	$\ddot{z}$
31	17	11	1

$\ddot{y}$ и $\ddot{y}$ се срещат в едни и същи думи, напр. $\ddot{y}/\text{мън}$ 12а, на $\ddot{y}/\text{трна}$ 13а, $\ddot{y}/\text{тръ}$ 12б, $\ddot{y}/\text{во}$ 14а, и $\ddot{y}/\text{чнцн}$ 14б, и $\ddot{y}/\text{во}$ са 6б. Отбелязването на $\ddot{y}$ с надреден знак не е изолиран случай в нашия паметник. Намираме го още в старобългарски кирилски паметници като Супрасълския сборник и глаголически като Асеманово евангелие и Синайски требник. Не е изключено този знак да означава йотовано / $\ddot{y}$ /, срв. *ютре*, *ютрина*, *юдари* в днешни западни, родопски и други говори (особено чести са тези случаи в народните песни).

б) В $\ddot{y}$, $\ddot{y}$ и техните производни във всички случаи намираме знак $\ddot{z}$ (12 пъти в откъслека³) и нито един път $\ddot{y}$. Интерес представят три случая, при които $\ddot{z}$ не се предхожда от н — в $\ddot{z}/\text{дн}$ 6б. Вторият случай не е така показателен — н $\ddot{w}$ късма . н $\ddot{z}/\text{дн}$ л. 9а (Мт IV. 25; в Дечанско ев. — н $\ddot{w}$ нюдн).

¹ Срв. V. Jagić, Evangelium Dobromiri, I Th., стр. 4—5.

² Й. Иванов, Български старини из Македония, стр. 448.

³ Тези случаи с $\ddot{z}$ не влизат в горната таблица.

в) В средисловие и краесловие след гласна се среща навсякъде Ѥ — *бѡуѤ* 14а, *ѡ неѤ* 15б, *каме/ннѤ* 8а (.../еннѤ края на 15б, *дѡѡ* 2б, 6а. Ѥ се среща в такива случаи и в чужди имена: *аѡнѤда* 4а, *аѡнѤдъ* же 4а, *ѡнѤдъ* же 4)¹.

г) След съгласни в края на думата ѡу се среща 87 пъти, а Ѥ — 15 пъти (от които 5 в (ѡ)мѤ).

д) Показателно е съотношението между ѡу и Ѥ след л. ѡу се среща 6 пъти, а Ѥ — 18 пъти, като случаите показват предпочитане на Ѥ тогава, когато бихме очаквали ю: *вѣзлѣбѣнѣн* 7б, *вѣзлѣбѣнѣ* 12б, *лѣбѣнѣ* 11а (бележ.), *лѣди* 4б, *лѣди* 5а, *лѣди* 8б, *лѣбѣнѣ* 10б, *вѣзлѣбѣнѣ* 10б, *ѡучѣнѣ* 15а, *лѣбѣнѣ* 11а, *лѣдѣскѣ* 5а, *лѣбѣдѣннаго* 10а, *лѣбѣнѣ* 10б, *лѣбѣнѣ* 10б (bis), *лѣбѣнѣ* 10а (bis), *лѣтѣ* 15б, 14б, *лѣдѣтѣ* сѣ 13б, срв. също *лѣтѣ* се 9а; но: *сѡуѣ* 9а, *цѣлѡуѣтѣ* 10б, *зѡу* 10б, *н сѡуѣжѣ* 8б, *лѡуѣшѣѣ* 12б и *сѡуѣшѣ* 15а, *пѡсѡуѣшѣ* 5б. Изключение: *пѡсѣжѣнѣ* 8а.

1.9.3. Особеностите, отбелязани в т. б, в, д, свидетелствуват, че в описвания среднобългарски паметник има следи от система, в която дистрибуцията на Ѥ се доближава до дистрибуцията на ю в други среднобългарски паметници. Може да кажем условно, че в Стаматово евангелие Ѥ е по-скоро „ю“, отколкото „ѡу“. Условно, тъй като и самият знак ю не е много ясен по своето значение и се тълкува различно от изследвачите. Според някои автори старобългарският знак ю (глаголическо Р) е означавал звук, различен от /йоу/².

1.9.4. В употребата на ѡу и Ѥ в Стаматовия препис са се отразили преплетено различни влияния, чийто източник могат да бъдат различни графически системи. Несъмнени, макар и не съвсем ясни на пръв поглед в Стаматово евангелие са следите от система, в която има старобългарското противопоставяне на два ѡу-знака (ѡу и ю) и в която Ѥ е знак, който се предпочита в края на реда, а, от друга страна, от система, в която двата знака се смесват — т. нар. от К. Мирчев „аномалии“³ в случаи като *вѣзлѣбѣн*, *вѣзлѣбѣн*, *лѡуѣ*, *пѡмнѣн* и др. в паметници като Енинския апостол, Слепенския апостол, Григоровичевия паремейник, Македонското евангелие, Вълкановото евангелие, евангелие № 842 от СНБ, апостол № 880 от СНБ и мн. др.

* Обяснението на особената употреба на Ѥ в Стаматово евангелие има може би някаква връзка с влиянието на книжовен център, в който са се пазели следи от много стара кирилска графическа система без знак за „ю“⁴ или пък от система, в която знакът Ѥ /йоу/ е бил въведен като различен от ю (не /ју/, а /ѹ/) в старобългарската писмена практика.

¹ Срв. с примера *аѡнѣда*; Вл. Мошин, Македонско евангелие, стр. 40.

² Вж. напр. у В. Н. Щепкин, Разсуждение о языке Саввиной книги, ОРЯС, IV, 1899, стр. 339—342; N. Trubetzkoy, Altkirchenslavische Grammatik, Schrift-, Laut- und Formensystem, Wien, 1954, стр. 62.

³ К. Мирчев и Хр. Кодов, Енински апостол, стр. 208.

⁴ Известно е, че в Македонския кирилски лист няма кирилска буква ю, а се употребява глаголическият знак Р. Старобългарски паметници като Хилендарските листове и

1.9.5. В паметника е отбелязан пример *моуу* 156. Такива случаи още в старобългарските паметници се тълкуват като затвърдяване на съгласната¹.

1.9.6. От многобройни паметници е известно, че е обикновено явление микросистемата *ша, жа, ша, жа, чъ* да съжителствува с микросистема *шоу, жоу, цюу, жоу, чю*. Това наблюдаваме както в Ундоиските листове, така и в многобройни среднобългарски паметници, преди всичко това е редовно явление във всички паметници, близки по своя правопис на носовките до Стаматово евангелие. Ето защо в Стаматово евангелие бихме очаквали микросистема *шоу, жоу, цюу, жоу, чъ*. Материалът в паметника обаче се оказва недостатъчен, за да се правят по-категорични наблюдения. Случаите са такива:

	оу	Ѹ
ш	4	3
ж	2	0
щ	1	0
жа	0	0
ч	0	3

Ако означим условно шушкавите съгласни *ш, ж, щ, жа* с *ш*, съотношението между *шоу* и *шѸ* в паметника е 8:3, т. е. в тези случаи има предпочитание на *оу*. Трябва да се има пред вид обаче, че в други паметници с подобен правопис изключения изобщо не се срещат или са изключително редки. Нашите примери, които нарушават правилото, са: *шѸнца* 11а, *сѸшеѸзѸшѸ* жѸ 146, *бѸвѸшѸ* (15а) (последният пример не е особено важен, защото се среща в края на реда). Дали в тези случаи има объркване в употребата на *оу* и *Ѹ* от страна на преписвача или трябва да се търси отражение на говор със запазена силна мекост на съгласните */ж/, /ш/*? За съжаление материалът е съвсем оскъден и нищо положително не може да се каже.

1.10.1. При предаването на гръцка Θ среднобългарските паметници се колебаят между *т* и Θ . Известно е, че в ранните глаголически памет-

Ундоиските листове познават написание ю с втора по-къса горна част, напомним глаголическо $\mathcal{P}$. По друг е произходът на знака Θ , но самото разнообразие на знаковете за ю в ранните паметници свидетелствува за неустановеност в отбелязването или за различие на фонологичните системи, отразени в писмената практика на отделните книжовни центрове.

¹ К. Мирчев и Хр. Кодов, Енински апостол, стр. 208.

ници преобладава *m*, а в кирилските — *θ*. В Стаматово евангелие случаите с *θ* са почти редовни. *θ* се среща 65 пъти (от които 54 $\bar{m}$), а *m* — 8 пъти (винаги в киноварните бележки — $\bar{m}$ или $\bar{m}\bar{a}$). Всичките случаи с *m* са в началото на ръкописа — до л. 6.

В два примера намираме τ_0 — МАТ-АНЬ/4а, МАТ-АНА 4а.

1.10.2. Епентетично *л* в паметника се среща преди всичко в думата *земла*в (86, bis), *земла* 66 и в някои чужди имена, като *некта*лнматъ, *ав*раматъ. Общото съотношение на случаите със и без епентетично *л* в паметника е 9 : 11. По примери като *иславенъ* 146, *в* прѣстѣпни 26, поставятъ 96, *възлавенъ* 76, *възниматъ* 136 паметникът се свързва с паметници като Слѣпченски апостол, Енински апостол, Македонско евангелие, Кюстендилско евангелие, Григоровичев паремейник, за които не е характерна употребата на епентетично *л*.

1.10.3. В Стаматово евангелие името **нѣрданъ** и неговите производни се среща (с едно изключение) винаги като **нѣрданъ** (**нѣрданьскаа** 7а, **нѣрданъ** 8б, въ **нѣрданъ/ствъ** 7а. Явлението не е характерно за четверо-евангелия като Маринското, Зографското, Дечанското, Добромировото, Добрейшовото, Галичкото, Карпинското и др.¹ Подобни форми се срещат в Кюстендилското евангелие и сравнително доста често — в Григоровичевия паремейник (като **срданъ** или **нрданъ**). Срв. подобно явление и в Енинския апостол — **ѣснѣу** 23а².

Формата нрѣдан- се смята за по-присъща на изборните евангелия, отколкото на четвороевангелията, срв. примера, цитиран у Хоралек³ — Лк 3,3-А Сав О П (въ възж странж) нрѣданъскж. М З Г Дш Т Н ... нрѣданъскж. Ето защо изненадва последователността, с която се среща • нрѣдан- в Стаматово евангелие.

4.10.4. Характерна за Стаматово евангелие е употребата на -ст- от -ик- пред ъ — глаголестъмъ 8б, моръстъмъ 2б, нѣденстѣн 6б, възвонѣстъмъ (bis) 4а, нѣденстъмъ 5а (bis), фаркенствъ 2б, нѣденствъ 6б, садѣкенствъ 2б. Изключение прави само псалъ 3а.

Употребата на *-ст-* свързва Стаматово евангелие с един голям брой четвероевангелски и други текстове — Добромирово, Добрейшово (*ст* и *си*), Банишко, № 22 от СНБ, № 842 от СНБ, Кюстендилското, Срезневското, Григоровичевия паремейник, Григоровичевия триод и др.⁴

Предполага се, че в първоначалните Кирило-Методиеви преводи се е срещала група *-су-* (срв. Киевски листове, Синайски требник, Клоцов сбор-

¹ Форма *εϋδανά* Мт 4.15. намираме в Николското евангелие в съседство с *εϋδανή-ска* Мт 3.3 и *νοϋδανά* Мт 4.25 (вж. Ђ. Даничић, Николско јеванђеље (Београд, 1864)).

² К. Мирчев и Хр. Кодов, Енински апостол, стр. 209.

³ K. Horáček, *Evangeliiáře a čtvero-evangélie*, Praha, 1954, str. 14; срв. също Diels, *Altkirchenslavische Grammatik*, стр. 118.

4 Сред паметниците, близки по своите правописни особености до Стаматово евангелие, изключително прави в това отношение Пирдопският апостол, за който е характерна група *-су- (-су-: -ст- = 18:2)* вж. М. Иванов, Палеографически, граматически и критически особености на Пирдопския апостол, СбНУ, 6, София, 1891, стр. 97).

С числена стойност:

а—1	б—9
к—2	л—10
г—3	к—20
д—4	а—30
е—5	м—40
з—6	н—50
ж—7	а—60
и—8	

Надредни знаци се срещат над следните букви: е, ю, а, ѝа, ѱ, Ѫ, Ѭ,
Ѱ, Ѳ, Ѵа, Ѷ, Н.

2.0.2. Колебания в преписа се наблюдават преди всичко в употребите на *ѣ* и *іѣ*, *ѣ* и *ѣ*, *и* и *і*, *ѡ* и *Ѣ*, *а* и *ѡ* (след гласна), *ж* и *Ѧ*, *ж* и *ѡ*, *Ѧ* и *і-Ѧ*, *ѣ* и *ѣ*, *ѡ* и *т*. В основата на тези колебания има смесване на две графически системи, които в някои старобългарски паметници могат да бъдат наблюдавани в по-чист вид. Едната кирилска графическа система, намерила отражение в Стаматово евангелие, има два знака за носовките (отсъствуват знаците *і-Ѧ* и *ѡ*), един еров знак, знак *ѣ*, употреба на *і* и *Ѣ* в средата на реда, отсъствие на знак *ѡ*. В ранните паметници тази система намираме без знак *ѡ*. От старата дистрибуция на *ѣ* в Стаматово евангелие няма следи. Втората графическа система (срв. Супрасълския сборник) притежава многобройни средства за означаване на йотацията (надредни знаци, *іѣ*, *ѡ*, *ѡ*, знак за йотована малка носовка), два ера, *ѡ*. В тази система няма знак за */dz/*; *і* и *Ѣ* се употребяват в края на реда.

В различните среднобългарски паметници тези две основни кирилски графически системи намират различно отражение или по различен начин се преплитат. Преобладаваща е несъмнено първата система.

2.1.2. В Стаматово евангелие се откриват различни правописни пластове, в които някои от изброените буквени знаци се срещат в различна степен и с различна дистрибуция.

2.1.2. Ще се спрем най-напред на тези особености в ръкописа, които могат да се тълкуват като отклонения от правописната норма в памет-

2.2.2. Една система, близка на тази, която намираме в Стаматово евангелие, Кюстендилското евангелие и Григоровичевия триод, се е срещала вероятно в по-чист вид в някой техен общ „правописен“ източник. Тази система ще наречем условно АБ, тъй като в нея са събрани и утвърдени като правописна норма за някой книжовен център явления от два типа А и Б.

2.2.3. С А означаваме явленията, чиято база е графическата система от късния старобългарски тип (срв. Супрасълския сборник). Тук се отнасят:

1. Двуеровият правопис. В Стаматово евангелие се забелязват някои от тенденциите на т. нар. от Б. Цонев VI правописна школа. Както видяхме, в паметника има стремеж ъ да се употребява в края на думата, а в предлозите и представките да се предпочита ъ. В разглеждания паметник тенденцията е загатната с оскъдни данни, за разлика от Кюстендилското евангелие и Пирдопския апостол, където споменатата ерова употреба е установена норма. Тази тенденция се среща в много паметници от XIII в., но трябва да се отбележи, че е най-характерна за четвроевангелията. Подобен еров правопис показват много евангелски текстове, независимо от техните останали правописни черти (вж. 1.1.4, 1.1.5). Може би в евангелския текст подобни тенденции в двуеровата практика са стари. В такъв смисъл между старобългарския правопис на паметници като Мариинско евангелие (където е вече налице нарушаване на старата етимологическа норма) и правописните правила на VI правописна школа е възможна приемственост. Стаматово евангелие показва връзката между т. нар. от Б. Цонев „етимологическа“ (I) и „нова търновска“ (VI) правописна школа. Ранната поява на ръкописи, в които се виждат тенденциите на VI школа (Добрейшово евангелие, Рилско (А) евангелие, № 22 от СНБ, триод № 136 от Хлудовата сбирка и др.) е един факт, който изисква известна корекция на Цоневата класификация по еровата употреба.

2. Някои черти, свързани с йотацията:

а. Няколкото случая с ѣ и ѣ̇ свидетелствуват за влияние на източници, в които са се срещали четири знака за носовките „ж“, „А“, „ѣ̇“ и „ѣ̇“. Отделни случаи с ѣ̇ и ѣ̇ се срещат също така и в Кюстендилското евангелие и други паметници, близки по графика и правопис до Стаматовото. Между старите четвроевангелия с употреба на знаците ѣ̇ и ѣ̇ се отличават Добрейшово и Дечанско евангелие. Влияние на такъв правопис има и в Добромировото¹.

б. Употреба на надредни знаци за означаване на йотовани гласни. Това е особеност, която води своето начало от старобългарски глаголически и кирилски паметници като Зографско евангелие, Супрасълски сборник, Савина книга, Зографски листове. Употребата на надредните знаци в Стаматово евангелие е сходна с тази в Добрейшовото, Кюстендилското, Срезневското, № 842 от СНБ, Банишкото, Григоровичевия триод и др. Такива надредни знаци не са характерни за Слепенския апостол, Григоровичевия паремейник, Рилското (А) евангелие и др.

в. Редовна употреба на љ. Този знак сближава отново Стаматово евангелие с Кюстендилското, Добрейшовото, Григоровичевия триод и др.

¹ V. Jagić, *Evangelium Dobromiri*, I, стр. 21—22.

Знакът се среща и в много други среднобългарски паметници, като до XIII в. е присъщ преди всичко за евангелските и псалтирните текстове. В Григоровичевия паремейник, Слепенския апостол, Рилското (А) евангелие и др. знакът не се среща само в отделни редки случаи.

В Стаматово евангелие, както и в Кюстендилското проличава един среднобългарски извод на евангелския текст, в който употребата на над-редни знаци и знак не се утвърждава като правописна норма, а употребата на *и* и *ѣ* се отхвърля, като от тях има само следи.

За да бъдат установени особеностите от типа А, Стаматово евангелие е сравнено с почти всички старобългарски и среднобългарски паметници до средата на XIII в. По-подробно сравняване е направено с четвроевангелски паметници, които са свързани преди всичко със старобългарската правописна традиция и в които не се среща среднобългарската замяна на носовките — Дечанско евангелие¹, Галичко евангелие от 1144 г.², Николско евангелие³, Добромирово и Добрейшово евангелие. Сравнително най-много общи черти от типа А Стаматово евангелие сочи с Добрейшово евангелие, а след това и с Добромировото. Може би не без значение е в случая и явната прилика в почерка на Стаматово евангелие с почерка на Добрейшово. За съжаление конкретно сравнение на особеностите в двата паметника не може да се направи, тъй като Стаматово завършва с Мт VIII. 30, а Добрейшово започва с Мт X. 27⁴.

¹ Срв. стр. 1—12 на В. И. Ягич, Маринско четвроевангелие.

² Архим. Амфилохий, пос. съч.

³ П. Даничић, пос. съч.

⁴ Според Б. Цонев (Добрейшово евангелие, стр. 263), Маринско и Добрейшово евангелие имат общ първоначален извор. „Този общ извор личи в Дечанско, Николско, Добромирово, Кюстендилско (вж. Псп., LXVI), както и в едно твърде старинско евангелие в Соф. нар. библи. под № 184“ (№ 22 в Опис на Цонев — бел. моя, Б. В.). Ако се включи Стаматовото евангелие в разночетенията, които дава К. Hořálek в своята книга *Evangeliaře a čtverojevangélie*, Praha, 1954, стр. 81—85, то заема едно място сред останалите евангелски текстове, което е най-близко до Дечанското, Галичкото, Николското, Остромировото и Врачанското. Съотношението на случаите е следното:

	Вк	Ар	Мр	Ас	О	С	П	Г	Н	Хв	Ш	М	З	Вр	Мс	Деч	Сч	Дл*
Сравнени случаи	1	3	3	19	19	15	16	17	16	11	8	13	17	15	3	5	1	3
Общи със Стаматово евангелие	1	1	1	8	11	7	7	12	11	6	4	7	8	9	1	5	0	0
Различни от Стаматово евангелие	0	2	2	11	8	8	9	5	5	5	4	6	9	6	2	0	1	3

* Съкращенията са на Hořálek, вж. пос. съч.

В разночетенията като *пѣзн/акрѣдн/ѣрѣднѣ* Стаматово съдържа *пѣзн* Мт 3.4; в гр. *ἀκριδες*;

всѣго мнра/мнра — в Ст. *всѣго мнра* Мт 4.8, 5.14; в гр. *τοῦ κόσμου*;

цѣсарство/цѣсарствѣ — в Ст. *црѣ* Мт 4.17;

ловѣца/рѣбамъ ловѣца/рѣбамъ — в Ст. *рѣн/барѣ* Мт. 4.18; в гр. *ἀλεῖς*;

2.2.4. В компонента Б влизат такива явления, които като система намираме най-рано в паметници от XII в. В случая не става дума за среднобългарски правопис изобщо, а за общи черти на един определен кръг среднобългарски паметници — Григоровичевия паремейник, Слепченския апостол (различни страни от двата почерка), Рилското (А) евангелие, Кюстендилското евангелие, Пирдопския апостол, Григоровичевия триод, Мануиловския апостол, Срезневското ев. и др. Правописните явления, които означаваме като Б, могат да се сведат преди всичко до употребата на буквените знаци след старите палатали и *j*. Провикването на тази употреба като норма в среднобългарските паметници може отчасти да се проследи по паметниците до XIII в.

Най-важната черта на типа Б е употребата на знака за малка носовка на мястото на старобългарски „ѣ“ и „ѣ“ (срв. старобългарски паметници като Зографско евангелие).

Появата на кирилския правопис с малка носовка (ѣ или ѣ) за знак на йотована назална гласна е свързана с най-ранната глаголическа графика. В паметници като Синайския псалтир, Киевските листове и Охридското евангелие се срещат, както е известно, три знака за носовките, като **ѣѣ** се среща както след гласни, така и след съгласни. Като се съди по начертанието, приема се, че **ѣѣ** съдържа елемент „е“. Начертанието **ѣѣ** се тълкува по различен начин¹.

ЗА ТЕОРАЩАМА ВАМЪ НАПАСТЬ / ... НАПАСТН/Ѡ НАПАСТЕУЖИШНХ ВАМЪ / ЗА НСКУШАЮ-
ЩИХЪ ВЪ — в Ст. ЗА ТЕОРАШЖИЖ ВАМЪ НАПАСТЬ Мт 5.44; в гр. *blasen ton eperasthous*

/отъць вашъ/ небесны/ ... небескы — в Ст. Ѣсннн Мт. 5.48, Мт. 6.14;

къ нскущенне/къ нскусъ/къ НАПАСТЬ — в Ст. — къ НАПАСТЬ Мт. 6.13; в гр. *eis pe-
raion*;

остаѣн... остаѣл'вѣмъ/отпущн... отпущаемъ — в Ст. отпущн... отпущаемъ Мт
6.12; в гр. *afes... afhagien*;

отъ лѣкаваго / отъ непрѣзѣнн — в Ст. Ѡ непрѣзѣнн Мт. 6.13; в гр. *apo tou
pithou*;

господнѡма/господѣма — в Ст. гнѡма Мт 6.4;

отъ плодѣу/отъ плодъ — в Ст. отъ плодъ Мт 7.16, Мт 7.20;

всѣ дѣвѣо/всѣвко дѣвѣо — в Ст. всѣвко дѣвѣо Мт 7.17;

приннеси/неси — в Ст. приннеси Мт 8.4;

чловѣчь/чловѣчьскы — в Ст. чловѣчьскы Мт 8.20.

Най-интересни са случаите:

хѣвѣз' нашъ насѣщѣны / ... насѣщѣнн — в Ст. прѣдѣжѣнн, Мт 6.11. Близки до
Ст. в случая са Вукановото (прѣдѣжѣнн) и Путятинското (прѣдѣжѣннн), в гр. *ton dton ton
kthouson*; отъ трѣвѣа / отъ рѣпнѣ в Ст. Ѡ вѣльчѣа (както в Миросл. и в Мстисл. ев.), в
гр. *apo trivbolon*. Според В. Ягич (Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache
Berlin, 1913, стр. 321) формата е по-присъща на апостолите.

¹ A. Leskien, Zur glagolitischen Schrift, Arch. für sl. Ph., B. XXVII, 1905, стр. 166,
вижда в начертанието на **ѣѣ** глаголическо **ѣ** с диакритичен знак за силна мекост.
В. Шчепкин (Болонская псалтырь, стр. 135—136) е склонен да види в първата част на
тази носовка стилизация на гръцко *υ* и по такъв начин да изтъкува **ѣѣ** като носово
отворено *υ*.

Срв. също В. И. Ягич, Марининское четвероевангелие, стр. 437.

♦ Както вече имах случай да изтъкна¹, начертанието **Ѣ** може да се обясни като една вероятна комбинация от елемент **△** (срв. знака **Д** за „Ѣ“² и елемент **б** — съставна част на някои меки съгласни и съгласови съчетания (**Ѣ**, **Ѧ**). Знакът **Ѣ** в ранната глаголица може да се тълкува като знак за йотован назален „Ѣ“.

В подкрепа на това предположение идват данните от два абecedара — Abec. bulgaricum от XII в.³ и Бандуриевския от XIII в.⁴ В тези абecedари има само една носовка. В Abec. bulgaricum знакът е **Ѣ** с название *hie* (срв. с названието на Ѣ — *hiet*). В Бандуриевския названието на носовката е *yea* (срв. с названието на Ѣ в същия абecedар *yea*)⁵.

Съвпадението в предаването на носовката в два от абecedарите, съдържащи най-много архаични особености, едва ли може да бъде случайно съвпадение на пропуски или грешки. В названията *hie* и *yea* трябва да се вижда указание за преден характер на **Ѣ**. За такъв гласеж на **Ѣ** свидетелствуват и някои данни в късни глаголически паметници (първия почерк на Охридския апостол), където знакът на йотована носовка е **Ѣ** (**Ѣ**), а **Ѣ** (**Ѣ**) се среща в причастни форми.

Ранният глаголически знак **Ѣ** за йотована предна назална гласна е отразявал една особеност на Солунския говор от IX в., особеност, която може да се постави в тясна връзка с черти на съвременни югоизточни български говори.

2.2.5. В български център от XII в. е било създадено правонисно правило, според което за нейотовани носовки са били употребявани знаците **Д**, **Ж**, а за йотована носовка — **А** (или **Д**). По всяка вероятност това е било книжовно средище, в което е имало силни глаголически традиции, от една страна, а, от друга — в действителността на което са намерили отражение български говори, близки по своята фонологична система до Солунския. **Ѣ** и **Ѣ** след гласна или в начало са имали еднакъв или близък гласеж — предна йотована гласна.

2.2.6. Един от ранните среднобългарски паметници, в които намираме малка носовка за означаване на йотована назална гласна, са Битолските листове от XII в. В паметника отсъствува последователност, но най-често йотованата носовка, независимо от етимологическия ѝ произход, е **Д**. Порядко намираме **Ж** и най-рядко **Д**. **А** в паметника означава главно нейотована голяма носовка, а **Д** — нейотована малка носовка. В употребата на носовките в Битолските листове се наблюдават тенденции, в основите на които могат да се търсят не само отразени диалектни особености, а (преди всичко) влияние на глаголически графически системи.

¹ В статията „Из глаголическо-кирилските взаимоотношения, сп. Български език, год. XVI, 1966, кн. 5, стр. 472.

² Срв. също О. Nedeljković, Još jednom o hronološkom primatu glagoljice, Slovo, 15—16, Zagreb, 1965, стр. 42, където се изказва предположение за зависимост между начертанието **Ѣ** и кирилския знак за малка носовка **Д**.

³ В. Ягич, Глаголическое письмо, Энциклопедия славянской филологии, вып. 3, стр. 136; I. Огієнко, Пам'ятки старо-слов'янської мови, сн. 23, стр. 246; Н. Дурново, Мысли и предположения о происхождении старославянского языка и славянских алфавитов, Byzantinoslavica, R. I, Praha, 1929, стр. 79—80; J. Vrana, O postanku i karakteru staro-slovjenskih azbukvara i azbucnih molitava, Filologia, 4, Zagreb, 1963, стр. 194—198 и табл., и др.

⁴ И. И. Срезневский, Древние глаголические памятники, СПб., 1866, стр. 26—27; J. Vrana, пос. съч., стр. 197 и табл.

⁵ За досегашното тълкуване на **Ѣ** (*hie*) в Abec. bulgaricum срв. Н. Дурново, пак там; N. Tribetzkou, Altkirchenslavische Grammatik, стр. 22; J. Vrana, пос. съч., стр. 197.

⁶ Тези наблюдения са направени върху публикуваната у Й. Иванов снимка на л. 1а на паметника (срв. Български старина из Македония, София, 1931, стр. 448). За съжаление в изданието на текста (пак там, стр. 446—452) Й. Иванов е предал знаковете **Д** и **Д** по един и същ начин — с **Д**. Това затруднява анализа и скрива истинската дистрибуция на знаците **Д**, **Д**, **Д** и **Ж** в паметника.

2.2.7. В Григоровичевия паремейник има строго нормиран правопис на носовките, според който Δ е нейотована малка носовка, $\mathfrak{z}$ е нейотована голяма носовка, а Δ е знак за йотована носовка. Косвено влияние в изграждането на тази графическа система има, разбира се, употребата на $\mathfrak{z}$, Δ и Δ в паметници като Супрасълския сборник, в който обаче Δ означава само „ $\mathfrak{z}$ “ и знакът е противопоставен на „ $\mathfrak{z}$ “.

2.2.8. Ако се съди по някои данни в Слеченския апостол, може да се предполага, че в един стар среднобългарски апостолски прототип също се е срещал подобен правопис на носовките. За това съдим по 1) последователността, с която Δ се среща след $\mathfrak{z}$ — $\mathfrak{z}\Delta$ (вж. по-горе 1.3.6); 2) по 17-те случая в паметника, в които за йотована носовка се употребява не $\mathfrak{z}$, а Δ^1 (става дума за първия почерк); 3) по някои данни, които ръкописът съдържа за преден характер на „ $\mathfrak{z}$ “ в позиция на йотована носовка, срв. примери като $\mathfrak{z}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{n}\mathfrak{e}$, $\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{z}\mathfrak{d}\mathfrak{n}\mathfrak{i}\mathfrak{c}\mathfrak{i}\mathfrak{n}$, $\mathfrak{e}\mathfrak{z}^2$. Илински пише по повод на тези случаи: „Другое произношение имел $\mathfrak{z}$, если он заменял в середине или в конце слова Δ под влиянием предшествующего j . о таком случае он звучал почти как $\mathfrak{z}^{\text{а}}$ “; 4) по някои други правописни Всобености на правописа на Слеченския апостол (главно първия почерк). Не само по употребата на носовките след шушкатавте съгласни⁴, но и по някои подробности, като $\mathfrak{z}\mathfrak{n}\mathfrak{a}\mathfrak{t}\mathfrak{r}$ -, $\mathfrak{t}\mathfrak{z}\mathfrak{d}\mathfrak{g}\mathfrak{a}$, $\mathfrak{g}\mathfrak{r}\mathfrak{z}\mathfrak{d}\mathfrak{z}$ (наред с $\mathfrak{g}\mathfrak{r}\mathfrak{a}\mathfrak{d}\mathfrak{z}$), употребата на $\mathfrak{z}$, колебанията в употребата на $\mathfrak{y}$ и др. паметникът стои, общо взето, по-близо до Стаматово евангелие, отколкото Григоровичевият паремейник; 5) по употребата на знак Δ главно за нейотована малка носовка в първия почерк. Във втория почерк се среща един случай с Δ . Тази особеност отново свързва Слеченския апостол с представители (Григоровичев паремейник и Парижки стихирар) на III група паметници (по Лескин); 6) Не без значение е също фактът, че във втория почерк на Слеченския апостол малка носовка се среща почти във всички случаи, в които се очаква $\mathfrak{z}$ или $\mathfrak{z}$.

2.2.9. Сравнението между Стаматово евангелие, Григоровичев паремейник и Слеченски апостол загатва за структурата на среднобългарска правописна система, която е станала източник за появата на явленията, които обобщаваме като Б в Стаматово евангелие. В тази система Δ (Δ) е знак за йотована носовка, а Δ и $\mathfrak{z}$ — за нейотовани носовки. Следи от такъв правопис намираме в евангелски паметник, близък до Стаматово евангелие по своите правописни особености — Рилското (А) евангелие. Общата характеристика на правописната система-източник се свежда

¹ Г. А. Илински пише, че тези случаи „или представляют случайные описки, или же проникли в текст нашей рукописи из оригинала“ (Слеченский апостол XII века, Москва, 1912, стр. LXIV). Склонна съм да приема второто обяснение.

² Г. А. Илинский, пак там, стр. LXI.

³ Случай като $\mathfrak{z}\mathfrak{p}\mathfrak{r}\mathfrak{e}\mathfrak{z}\mathfrak{d}\mathfrak{a}\mathfrak{n}\mathfrak{y}\mathfrak{n}\mathfrak{a}$ нмъ стъпа заповѣдън във втория почерк на Слеченския апостол (вж. Г. А. Илинский, пос. съч., стр. LXI) могат да се тълкуват като късни замени на $\mathfrak{z}$ с $\mathfrak{z}$ (в подлогата е било вероятно $\mathfrak{z}$).

⁴ Срв. A. Leskin, пос. съч.

главно до: 1) едноеров правопис; 2) употреба на ж, ѱ и л след ж, ш, щ, жд и на а, ю, ѳ след меките съгласни, включително и след ч; 3) употреба на ѳ както след съгласни, така и след гласни (отсъствие на знак ѱ); 4) колебание в употребата на ѱ, ю и ѱ или особен характер на л, намерил отражение в това колебание; 5) отсъствие на надредни знаци и знак ѳ; 6) форми като нѣрданѣ, нѣнѣѣ и под.; 7) нмащ-, нматѣ; 8) кѣнатр-; 9) употреба на контрахирани форми от типа пѣстѣпѣни вм. прѣстѣпѣни; 10) запазване на етимологическото разпределение между ѣ и н¹.

2.3.1. Може би към тези черти трябва да бъдат отнесени и някои по-неясни по своя произход. От важно значение в случая е употребата на ѣ след ш, ж, щ, жд (напр. шѣрокѣ). Отделни такива примери се срещат в Слѣпченския апостол (7 примера в първия и един във втория почерк). В Григоровичевия паремейник такива случаи не са ми известни. Срещаме ги в Рилското (А) евангелие, което в много отношения съдържа следи от разглежданата правописна система. Подобни примери има и в Добрейшово евангелие. В Стаматово евангелие случаите са многобройни и съвпадат с редовната употреба на ѣ изобщо, т. е. в останалите случаи се пази старата дистрибуция между ѣ и н.

2.3.2. Нищо положително не може да се каже за произхода на формите тѣдѣ, ѣдѣ в Стаматово евангелие. В по-късни преписи с подобен правопис паметниците се колебаят между тѣдѣ и тѣдѣ, но тѣдѣ и тѣдѣ са по-редки — изключение прави Македонското евангелие (тѣдѣ), което и по други свои особености загатва за близост с разглежданата среднобългарска правописна система. В Стаматово евангелие са възможни най-малко два източника за поява на тази форма — стар текст, може би четвроевангелски, близък в това отношение до Добромирово евангелие (срв. тѣдѣ, ѣдѣ в Добромировото евангелие²) или текст, близък по правопис до Слѣпченския апостол.

2.3.3. Подобни неясноти съдържа и пътят на проникването на гѣдѣж (употребявано в Стаматово евангелие наред с гѣдѣж). Подобни варианти съдържа още Енинският апостол, срещат се в Слѣпченския апостол, Добромирово евангелие, Добрейшово евангелие (вж. 1.4.4).

2.3.4. Когато правим опит да установим историята на явленията, които условно наричаме Б, пред нас не може да не възникне въпросът: защо някои от ръкописите, съдържащи следи от този правопис, като Слѣпченския апостол, Рилско (А) евангелие и др., не употребяват изключително малка носовка като знак за йотована назална гласна, а се среща рядко, преобладаващо или изключително и ж. Този въпрос може да има няколко отговора. Едно от възможните обяснения (особено като се вземе пред вид Слѣпченският апостол) е, че замяната на малка носовка с ж

¹ Много от тези особености се срещат и в старобългарски паметници. Вероятна връзка с този среднобългарски правопис има и Енинският апостол (вж. К. Мирчев и Хр. Кодов, пос. съж.).

² V. Jagić, *Evangelium Dobromiri*, B. I, стр. 9.

е по-късно явление в дадената правописна система. В противен случай трябва да се приеме, че началото на тази правописна система е било глаголическо и в паметниците е отразено кирилско колебание в предаването на знака **Ѣ** (с **А/Ѧ** или **Ѣ/Ѧ**).

В случая, разбира се, не става дума за правописа с **ж** за йотована носовка изобщо, където се отнасят и такива паметници като Болонския псалтир (I група по Лескин), а само за **ж** в такива ръкописи, които по други свои особености се отнасят към II и III Лескинова група, т. е. паметниците, в които след **ч** се среща малка носовка, а след **ц, з, џ, с** (като правило, а не като отклонение) се пази етимологическото положение.

2.3.5. По отношение класификацията на Лескин трябва да се направи още една бележка. Лескин слага в една група Григоровичевия паремейник и Стаматово евангелие. Това не е неправилно, но все пак трябва да се отбележи, че докато Григоровичевият паремейник, както и Парижкият стихирар съдържат три знака за носовките — **Ѧ, Ѧ** и **Ѣ**, в Стаматово

евангелие знаците са главно два (ако не смятаме **Ѧ** и **Ѣ**). В това отношение Стаматово евангелие, заедно със Срезневското, Кюстендилското, Григоровичевия триод и др. се обособяват в отделна подгрупа. Рилското (А) евангелие в случая заема междинно място между двете подгрупи.

В правописните системи с 2 носовки несъмнено трябва да се търсят стари кирилски традиции (срв. Енински апостол, Ундолски листове).

2.3.6. Характерно не само за Стаматово евангелие, но за среднобългарските ръкописи изобщо е, че след **/л'/, /н'/, /р'/** и меките лабиални съгласни се среща знак за малка носовка (и вм. етим. **Ѣ**), напр. глагола, I л. ед. сег. вр. и **ѣ** (и вм. етим. **Ѧ**), напр. волѣ, зевѣ, им. пад. ж. р. ед. ч.

2.3.7. Знакът за малка носовка след меките съгласни в среднобългарските паметници може също да се свърже със стойността на глаголическия знак **Ѣ** (вж. по-горе). Употребата на малката носовка в тези случаи представя норма и, както може да се съди по случаите на свръхстарателност, строга норма, която идва, за да сложи край на едно колебание в старобългарските паметници между **Ѣ** и **Ѣ** (молѣ и молѣ) от една страна, а, от друга, на двузначността на **Ѣ** (= „Ѧ“) и **Ѣ** (= „Ѧ“). Един от най-ранните представители на III група (по класификацията на Лескин) — Григоровичевият паремейник показва връзки с глаголическата графика от нейния най-стар вид, т. е. с глаголица, в която с **Ѣ** се означава носовка от реда на предните гласни. Това прави изследването на този паметник изключително важно за решаването на въпроса за началото на среднобългарската употреба на носовките и за корените на тази употреба в старобългарските графически системи.

Мнението, което се изказва тук, е, че употребата на знак за малка носовка след меките съгласни (както и след **ј**) в паметниците от XII—XIII в. може да се обясни не само със „среднобългарската фонетика“ и диалектни особености, отразени от ръкописната книжнина, а и с глаголическо-кирилски традиции, получили развитие в някои авторитетни книжовни средища. Във всеки случай зад широко разпространения правопис с **Ѧ** след **/л'/, /р'/, /н'/**, в среднобългарските паметници не се е криела общобългарска езикова черта от XII—XIV в. Случайните грешки,

случаите на свръхстарателност и колебанието при написването на **а** и **ж** след **л**, **н**, **р**, които се срещат в много ръкописи, са много показателни. Намираме ги и в нашия препис (1.3.9, 1.3.11).

2.3.8. С въвеждането на знак **ѡ** в старобългарските кирилски паметници се създава правило, според което **ѡ** се употребява след гласни и в начало на дума, а **ѣ** остава да се употребява след съгласни. Изключения в старобългарските паметници, разбира се, има. За Савина книга например Щепкин е склонен да обясни случаите с **ѣ** с влияние на глаголически оригинал, а случаите с **ѡ** — да обясни фонетически¹. В среднобългарските паметници правописът с **ѣ** след съгласна и **ѡ** след гласна се установява и се разпространява много широко. От това правило в Стаматово евангелие няма нито едно изключение.

2.4.1. В историята на среднобългарските правописни системи и междусистемни отношения един от най-сложните въпроси е диалектната основа и процесът на установяването на микросистемата **ша**, **жа**, **ѡа**, **ѡа/ѡѣ**; **шю**, **жю** **шю**, **жю/чю**; **шѣ**, **жѣ**, **ѡѣ**, **жѣ/ѡѣ**. **/ч/** се различава по начин на учленение от **/ш/**, **/ж/**, а в много днешни говори е по-мека съгласна от тях. В днешните български говори след **/ч/** смесването на носовките се среща по-рядко, отколкото след **/ж/** и **/ш/**. Изключение правят някои северозападни, една голяма част от родопските говори, в които това различие не съществува, и Охридският говор, където освен **чедо** се среща и **ѡдо**², но няма смесване на носовките след **/ш/** и **/ж/**.

Освен това ареалът „**чеша**“ в съвременните източни говори е по-голям, отколкото да речем ареала „**жеба**, **шепка**“ — дори и в говорите, където се пази силна мекоост на **ж**, **ш**³. Всичко това дава основания да се предполага, че в основата на тази среднобългарска правописна система са легнали живи диалектни особености.

2.4.2. Разглежданата система се появява в паметниците не изведнъж. В това отношение старите ръкописи показват отсъствие на рязък преход между старобългарския и среднобългарския период. Срв. **шю**, **жю**, **чю**; **шѣ**, **жѣ**, **ѡѣ** в Киевските листове, **шю**, **жю**, **чю**; **ша**, **жа**, **ѡа** в Зографското евангелие и Савина книга, **жю**, **шю**, **чю**; **ша**, **жа**, **ѡа** в Супрасълския сборник и Енинския апостол. За първи път в Ундолските листове (ако се съди по ограничения материал) се появява паралелът **ша**, **жа/ѡѣ**; **шю**, **жю/чю**. Ранни среднобългарски паметници като Слѣпченския и Охридския апостол при тези случаи отразяват известно колебание в правописната норма — в Охридския апостол **ю** се среща най-често след **ч**, по-рядко след **ж** и **ѡ**, и най-рядко след **ш** и **ѡ**. От **ѣ** в тези случаи има само следи. В Слѣпченския апостол намираме **жа**, **ша**, **ѡа**, но **жю**, **шю/чю**. Във втория почерк обаче паралелът е подобен на този в Ундолските листове. Отсъствието на строго установена норма и колебанията в тези случаи са указание за ранен произход на тези паметници. През XIII в. в

¹ В. Н. Щепкин, Разсуждение о языке Саввиной книги, стр. 321.

² В. Облак, Принос към българската граматика, СбНУ, IX, София, 1894, стр. 544.

³ Вж. Български диалектен атлас, т. I, карти № 30, 31.

своя избор паметниците се делят главно на три групи, напомнящи старобългарските диференциации — шѣ, жѣ, чѣ; шю, жү, чю (Боянско евангелие), жа, ша, ча; жоу, шюу, чюу (Болонски псалтир), ша, жа/чѣ; шоу, жоу/чю (Кюстендилско евангелие). Григоровичевият паремейник в тези случаи се свързва с II почерк на Слепченския апостол, Ундолските листове, Кюстендилското евангелие — шоу, жоу/чю; ша, жа/чѣ, по-рядко ча.

2.4.2. Новото в среднобългарските паметници е това, че употребата на ѿ и ѣ след ш, ж, ц, жд, ч получава паралел в употребата на ж и ѿ. Този паралел липсва в правописа на старобългарски паметници като напр. Ундолските листове. В Охридския апостол колебанията между носовките са главно след ч. II почерк на Слепченския апостол представя в това отношение преход между старобългарските и среднобългарските паметници — ѿ > ж намираме предимно в глаголното окончание -шѣ (както и в Добромирово евангелие), след ж се пази етимологическото положение¹. Едни от първите паметници с издържан правопис от гледна точка на новите правописни норми са ранните представители на различните школи, в които паралелизъмът между ѿ/ѣ, ѿ/ю, ж/ѿ след шушкатавие съгласни е пълен и изключения няма или почти няма. За III правописна школа (по Лескин) такива представители са напр. Кюстендилско и Стаматово евангелие.

2.4.3. В Стаматово евангелие колебания се срещат при ѿ и знакът за [ю] — Ѹ (вж. 1.9.2, 1.9.3). Поради малкия обем на паметника в нашето изследване не е решен въпросът за лингвистичните, графическите и правописните основания за твърде особената дистрибуция на двата знака в паметника.

Важна особеност на Стаматово евангелие е, че в него паралелизъмът обхваща всички вокали и се стига до пълна симетрия на системата — шоу, жоу/чѣ; ша, жа/чѣ; шѣ, жѣ/ча; жѣ, жѣ/чѣ и дори жѣ, шѣ/чѣ. Допускам, че в протографа този паралелизъм е бил прокаран още последователно.

2.4.5. Ако се абстрахираме от възможните влияния от страна на други правописни школи и системи и приемем, че този паралелизъм е отражение на българската диалектна фонологическа система от началото или първата половина на XII в., то трябва да приемем обяснението на Кулбакин, че тези разлики в „държането“ на /ж/, /ш/, /щ/, /жд/, от една страна, и на /ч/ — от друга, са свързани с качеството на съгласните². Както Щепкин³, така и Кулбакин⁴ предполагат, че промяната /ѿ/ > /ж/

¹ След // обаче винаги ѿ, т. е. както в Битолските листове, така и тук смесването на носовките започва като среднобългарска кирилска транслитерация на глаголическо ѿѣ.

² С. М. Кулбакин, Материали для характеристики среднеболгарского языка, II. Огрывок четвероевангелия Григоровича XIII—XIV века, ИОРЯС, 5, 1900, стр. 907—908.

³ В. Н. Щепкин, Болонская псалтырь, стр. 146—148; Разсуждение о языке..., стр. 335; вж. също и в рецензията му за книгата на П. А. Лавров, Обзор звуковых и формальных особенностей болгарского языка, М., 1893, отд. отп. от „Отчет о присуждении премий проф. Котляревского в 1895 г.“, II, СПб., 1896, стр. 18—19.

⁴ С. М. Кулбакин, Охридская рукопись апостола конца XII века, Български старини, т. III, София, 1907, стр. LXXI—LXXXII.

след старите палатали */ж/*, */ш/* и пр. е лабиализационен процес¹. Щепкин смята, че силната мекост е пречка за извършване на лабиализацията². За затвърдяването на шушкатавите съгласни като за причина говори и Кулбакин, но веднага изтъква, че „может быть (отверждение) явление более позднее, нежели изменение *А* в направление *Ж* после этих согласных (в Боянском евангелии мы видели изменении *А* в *Ж* после *ж*, *ш* при мягкости их), но предварительное выяснение качества согласных, после которых наблюдается мена юсов, — не лишний материал для связного изложения истории этого любопытного среднеболгарского фонетического процесса...“³ Към тези разсъждения на Кулбакин трябва да се прибави и това, че съществуват югоизточни български говори, главно родопски, където съществува смесване на носовките при запазена мекост на шушкатавите съгласни. Стаматовото евангелие в своя запазен препис не ни дава никакви положителни данни за наличие или отсъствие на признака палаталност на съгласните */ш/* и */ж/*. Във всеки случай разликата в държането на */ш/* и */ж/*, от една страна, и на */ч/* — от друга, се дължи не само на разлика в мекостта на тези съгласни, а и на разлика в степента на участието на устните в процеса на утленението⁴.

Случаите със замяна на носовките в Савина книга Щепкин свързва с общ процес на лабиализация в един старобългарски говор от X—XI в. Според Щепкин този процес обхваща предните гласни, които след определени съгласни — */ж/*, */ш/*, */ч/* и */ј/* преминават в съответни задни гласни. За тези съгласни Щепкин пише, че са „те самые, которые вызывали в старославянском и болгарском языке более сильную лабиализацию следующих гласных переднего ряда“⁵. Ако се съди по изследването на Щепкин, в старобългарския период е съществувал български диалект, по закономерностите на който гласните */и/*, */ѐ/*, */ѣ/*, */а/* и */е/*, а може би и */ю/* (за Щепкин *ю* не е равно на */jou/*⁶) са се лабиализирали в */ѡ/*, */ѣ/*, */а/*, */ѡ/* и може би и */оу/*. В това отношение между Стаматово евангелие и Савина книга има една немаловажна разлика — в Савина книга и */ч/* е съгласна, след която предните гласни се подлагат на лабиализация — така както е и днес в повечето родопски говори.

2.4.5. В правописната система на Стаматово евангелие има някои неясности, които ни пречат да идентифицираме говора, отразен в тази система (става дума за системата, която условно назовахме с АБ) или в системата Б, която е влязла като компонент в АБ — с някой съвременен български говор. Първо, много от елементите на тази система водят началото си от предходната книжнина и затова е нужна голяма

¹ Срв. също Л. Милетич, Интересен среднобългарски паметник от XIII век, ПерIOD. сп., LXVI, стр. 104.

² В. Н. Щепкин, Болонская псалтырь, стр. 153. В други работи, като напр. в пос. рецензия на Лавров, Щепкин отрича затвърдяването на съгласните като причина за *А > Ж* (стр. 18).

³ С. М. Кулбакин, Материалы для характеристики..., вып. II, ИОРЯС, 5, 1900, стр. 908.

⁴ Срв. Ст. Стойков, Увод във фонетиката на българския език, София, 1966, стр. 116, 131.

⁵ В. Н. Щепкин, Разсуждение о языке..., стр. 335.

⁶ Пак там, стр. 339—342; вж. също N. Trubetzkoy, AltKirchenslavische Grammatik, стр. 62. Срв. O. Nedeljković, Još jednom o hronološkom primatu glagoljice, стр. 38—40 и др.

предпазливост при опитите за построяване на системи. Втората неяснот идва от невъзможността да бъде установен характерът на фонемите [ш] и [ж] и на фонемните съчетания, означени с ш и ж. Обикновено в такива случаи се смята за критерий употребата на оу или ю след определени съгласни. Трубецкой отхвърля тази употреба като възможност за установяването на мекостта на [ш], [ж], [ч], като изрази увереност, че чюдо не е равно на [ч'оудо], а на [чйдо]¹. Освен това материалът в нашия паметник е малък по обем, а по отношение употребата на знаците за „оу“ — и противоречив. Отсъствието на знак ю и честата, но непоследователна употреба на ѝ в значение „ю“ ни лишава от сигурни наблюдения. Трето, твърде големият авторитет на правописа с ѝ след гласна и в началесловие не позволява да се разбере дали явлението *jo > je* в паметника (срв. нѣрданѣ и нѣрданѣ) не е имало като свой паралел явление *ja > jē*. (Би се очаквала напр. форма ѣко).

2.5.1. Всички досегашни разсъждения имаха за цел да покажат, до колкото е възможно, въз основа на материала от един паметник, различните пътища на проникването на разгледаните особености в Стаматово евангелие. Тези разсъждения бяха същевременно уговорки, които трябва да предхождат опитите за локализация на даден паметник, или по-точно на чертите, които той съдържа. Без да забравяме сложните взаимоотношения между различни графически и правописни системи, намерили отражение в ръкописа, можем да кажем, че направеният анализ свидетелствува за наличието на вокална система², съдържаща 12 гласни, отбелязани със следните графеми:

оу	ѝ
ы	н
ѡ	ѣ
Ѡ	Ѥ
ж	Ѧ
а	Ѣ

След ш, ж, щ, ж се срещат графемите от първия ред, а след ч, /л'/, /н'/, меките лабиални съгласни — графемите от втория ред. Подобно е положението и след /j/ — срв. *o > e*, *ж > а*. Тази закономерност се нарушава от *a* след *j*. В паметника отсъствуват очакваните случаи с ѣ — ѣко, ѣвнти и под. Отклонението би могло да бъде влияние на споменатото авторитетно правило за употребата на ѡ.

Подобен паралел в начините на разпределение на ж/Ѧ, а/Ѣ, оу/ю има в много среднобългарски паметници. Значението на описвания паметник е в това, че симетрията е обхванала в значителна степен и двойката ы/н, а отчасти и ѡ/Ѣ.

¹ N. Trubetzkoy, пос. съч., стр. 62.

² За такава система свидетелствува преди всичко сравнително ранният правописен пласт в паметника (XII в. ?), който означихме с АБ.

Симетричната цялост на правописната система, отразена в Стаматово евангелие, може да бъде указание за старинността на смесването на носовките, от една страна, а, от друга — за старинността на правописа, който е дошъл до нас посредством анализирания препис.

2.5.2. Още при създаването на споменатата правописна система в нея са влезли някои моменти, които показват, че в говора или говорите, отразени в нея (или приблизително отразени), е бил започнал процес на трансформация на фонологичната система. Първият елемент, който се дефонологизира, е по всяка вероятност [ɐ]. В каква степен този процес е бил отразен в протографа (АБ) на Стаматово евангелие и в каква степен положението в паметника е резултат от намесата на последния преписвач или преписвачи, е трудно да се каже. Следите от неизяснен ь, следите от етимологическа дистрибуция между ь и ъ, сравнително голямата честота на слаб ер в паметника и др. са особености, които свидетелствуват, че в стария вид на разглежданата правописна система (има се пред вид предполагаемата преработка, която означихме с АБ) е била отразена фонема [ɐ], може би вече със свой е-алوفон.

2.5.3. Фонологичната система, която е отразена в паметника след дефонологизацията на [ɐ], е несиметрична — налице са условия за важна промяна във фонологичната система на български говор или говори от XII в. По-късните резултати от дефонологизацията на [ɐ] в системата могат в случая само да се предполагат. Оскъдните и не съвсем сигурни за тълкуване данни в паметника загатват, че в това отношение са отразени два по-скоро диалектни, отколкото хронологически пласта. Така някои от данните, вероятно от по-стария пласт — отразен по-системно в паметника, — загатват, че [ɐ] и [ʃ] са различни фонemi,

може би със съществен диференциален признак-оннезма. ʃ има гласеж $\begin{bmatrix} o \\ a \end{bmatrix}$, а ж — $\begin{bmatrix} n \\ o \\ a \end{bmatrix}$ — по такъв начин могат да се обяснят случаи като пѣпѣрице^1 — смесване на ж и о между две лабиални съгласни или редовната форма вѣвѣнѣн^2 — смесване на [a] и [ɐ] пак между лабиални съгласни. Общо взето, ж в паметника не се смесва с ʃ, а, о и данни за загубен ринезъм няма.

В по-късния пласт има указания за о-гласеж на ʃ (срв. 1.1.12).

2.5.4. Бихме могли, разбира се, като предпазливо мнение, да изкажем предположение, че в разглеждания паметник са отразени началата на две български диалектни фонологически системи. Системата от един по-ранен пласт (АБ) на Стаматово евангелие съдържа [ɐ] и [aʊ] гласеж на ʃ, който след изчезването на ринезма би съвпаднал евентуално с [ʃ]. За тази система допускам дълготрайно действие на диференциалния признак лабиалност. Един от най-важните елементи на тази система е [ɐ]. По отношение на ɐ някои български говори се оказват консервативни. [ɐ] като елемент на вокални системи се среща и днес в много източни говори и предимно в Родопите.

Редовно означената йотация (главно на е и ѱ), която отнасяме към системата АБ, е особеност, която може да се свърже с източните български говори, и особено със североизточните и родопските.

2.5.5. За разлика от конвергенциите [ɐ] с [e], [ɐ] с [ɔ] и [ɐ] с [ʃ], които намираме като реалност или като възможност в системата, отразена в по-ранния пласт (АБ) на Стаматово евангелие, в по-късния пласт, който би могъл да бъде свързан с дейността на последния преписвач или преписвачи, положението е по-друго. Освен случаите, които могат да се тълкуват като ʃ = /o/, в този пласт влизат явления като изпадане на ера в слаба позиция дори в случаи като тма , вз- , употреба на ж за йотована носовка. За този пласт се предполага редовна употреба на е за ь, някои грешки в спазването на правилото за смесени носовки, отсъствие на знак ꙗ и др. (вж. 2.1.2). Трябва да се отбележи, че тези особености съвпадат в много паметници, предимно западни, със смесване на ы с н. Ето защо съм склонна да предположа, че в късния пласт на Стаматово евангелие е отразена преди всичко диалектна система, в която е започнал или завършил процес на дефонологизация на [ɐ], [ɐ], [ɐ] и конвергенции на [ɐ] с [e], [ɐ] с [ɔ], [ɐ] с [u]. Нямаме данни за съвпадане на [ɐ] и [ʃ] по диференциални признаци и сливането им в една фонема. Вторият, по-късен пласт в паметника вероятно отразява дейността на югозападнобългарски книжовен център от XIII в.

¹ В старобългарските и среднобългарските паметници думата се среща обикновено като пѣпѣрице или пѣпѣрице .

² Подобни случаи има и в Григоровичевия триод.

У Срезневски:	В ръкописа:
женѣ своа л. 46, р. 13	женѣ своа
ражаѣтса л. 5а, р. 15	ражаѣтса
зѣла л. 5б, р. 12	зѣлао
ѡверѣѣше л. 5б, р. 15	ѡверѣѣше
ѡшеѣзшымъ л. 6а, р. 2	ѡшеѣзшымъ
въ / нгупетъ л. 6а, р. 4—5	въ / нгупетъ
тогда л. 6а, р. 11	тодга
ѡ еалѣхоеъ л. 6а, р. 12	ѡ еалѣхоеъ
сѣбѣа л. 6а, р. 17	сѣбѣа
прѣ / рокоі л. 6б, р. 11—13	прѣ / рокы (вж. 1.2.1)
несно / л. 6б, р. 15	несное
ѡнем же л. 7б, р. 19	ѡнем же
смртѣнѣн л. 8б, р. 14—15	смръ / тѣнѣн
връзн ѡ себѣ л. 10а, р. 1	връзн ѣ ѡ себѣ
словесн л. 10а, р. 11	словесе
въ льжж л. 10а, р. 16	въ льжж
Н аще кто помнетъ л. 10б, р. 6	Н аще та кто помнетъ
не вѣдете л. 12а, р. 11	не вѣдете
покопаѣаѣтъ л. 12а, р. 21	покопаѣаѣтъ
дрѣжнтся л. 12б, р. 9	дрѣжнтса

ЗА: МТ VI. 25. СЕГО РАДН ГЛА ВА: НЕ ПЕЦЪТЕ СЯ

280

ЖААТСА НН ПРАДЖТЪ. 29. ГЛА ЖЕ ВАМЪ. ІАКО
НН СОЛОМОНЪ ЕЪ СКОЕН СЛАВЪ УБАЧЕ СѦ.
ІАКО ЕДННЪ Ѡ СНХЪ. 30. АЩЕ ЖЕ СЪНО СЕЛНОЕ.
ДНЪ СЖЩЕК. А ОУТРЪ ЕЪ ПЕЩЪ ВЪМЪТАЕМ.
ЕЪ ТАКО УДЪБЕТЪ. КОЛМН ПАЧЕ ВАСЪ МА-
ЛОВЪРН. 31. НЕ ПЕЩЪТЕ СѦ ОУБО ГЛЩЕ. ЧТО ІАМЪ

л. 13а НАН ЧТО ПНЕМЪ. НАН ЧНМЪ УДЕЖЕМ СѦ. 32.

ВСЕХЪ БО СНХЪ. АЗЫЩН НЩЖТЪ. ЕЪ БО УЩЪ
ВАНЪ НЕСНЪ. ІАКО ТРЪБОУЕТЕ СНХЪ ВЪ-
СЪХЪ. 33. НЩАТЕ ЖЕ ПРЕЖЕ ЦРЪВНА БЖНА.
Н ПРАВДЪ ІЕГО. Н СН ВСЕ ПРНЛОЖЖТ СѦ ВАМЪ
:К : Н: А СЕ. ПО. 34. НЕ ПЕЩЪТЕ СѦ ОУБО НА ОУТРНА.
ОУТРЪНН БО Ѧ ПЕЩЕТ СѦ. ДОВЛЕНЕТЪ ДНН

ЗА МТ VII. ЗАБОА СКОА. РЕ ГЪ СКО. 1. НЕ УСЖЖАНТЕ ДА Г. Н: СЖ. В. ПО.

НЕ УСЖЖЕНН БЖДЕТЕ. 2. НМ ЖЕ БО СЖДОМЪ.

Н Ѡ: М:

СЖДНТЕ. СЖДѦТЪ ВАМЪ. Н ЕЪ НѦЖЕ МВРЖ
МВРНТЕ ВЪЗЪМЪРНТ СѦ КАМЪ. 3. ЧТО ЖЕ

ВНДНШЪ СЖЩЕЦЪ. НЖЕ ІЕ ЕЪ УЩЪ БРАТА

М. НА:

ТВОЕГО. А БРЪВНО НЖЕ ІЕ ЕЪ УЩЪ ТВОЕМЪ.

НЕ ЧЖЕШЪ. 4. НАН КАКО РЕЧЕШН БРАТОУ

ТВОЕМОУ. УСТАВН ДА НЗМЖ СЖЩЕЦЪ НЗЪ

УЧЕСЕ ТВОЕГО. Н СЕ БРЪВНО ЕЪ УЩЪ ТВОЕМЪ. 5.

НЗМН ПРЪВЪІЕ БРЪВНО. НЗЪ УЧЕСЕ ТВОЕГ.

Н ТОДГА ОУЗРНШЪ НЗѦТН СЖЩЕЦЪ НЗЪ

М. НВ.

УЧЕСЕ. БРАТА СКОЕГО. 6. НЕ ДАДНТЕ СТГО

ПСОМЪ. НН ПОМЪТАНТЕ БНСЕРЪ ВАШЪ

ПРЕДЪ СВННЪАМН. ДА НЕ ПОПЕРЖТЪ Н-

ХЪ НОГАМН СКОМН. Н ВРАЩЪШЕ СѦ РА-

СТРЪГНЖТЪ КЪ. 7. ПРОСНТЕ Н ДАСТЬ СѦ

ВАМЪ. НЩЪТЕ Н УВРЖЩЕТЕ ТЛЪЦЪТЕ

М. НГ: —

Н УВРЪЗЖТ СѦ ВАМЪ. 8. ВЪСЪКЪ БО ПРОСѦ-

Н ПРНЕМЕТЪ. Н НЩЖН УВРЪТАЕТЪ. Н

л. 136 таѣжшомоу ѿверзѣтъ сѧ. к. сж: - 9.
 нан кто естъ ѿ васъ члѣкъ. іего же аще
 въпроситъ снъ свои хлѣба. іеда ка-
 менъ подастъ іемѹ. 10. нан аще рыбы
 проситъ. іеда змиѧ подастъ іемоу.
 11. аще оубо вы ажааен сѣице. оумвѣете
 даіаннѧ бага. даіати члѣдомъ вашимъ:
 колми паче ѿцъ вашихъ. іеже іе на несехъ.
 дастъ багаа просѧщимъ іего.: м. нѧ.
 :за: 12. Вѣсь оубо іеанко. аще хощете. да тво-
 рѧтъ вамъ члѣн. и въпросите нмъ та-
 ко. се бо іе законъ и пррци. 13. възидѣте
 ѧскымн враты. м. нѣ: іако пространаа вра.
 и шырокын пѣтъ. въводѧн въ пагѹ-
 бѣ. и мнози сѣтъ въходѧще нмъ. 14.
 колъ ѧска врата. и тѣснын пѣтъ. въ-
 водѧн въ животъ. а мало нхъ іе нже
 ѿверѣтаѧтъ. вѣ . в. н. ѿ . м. гл. нг: —
 за Ре гъ сво. 15. Блаѣте сѧ. ѿ азжыкыхъ
 прркъ. нже прихдѧтъ къ вамъ въ ѿ-
 дежахъ ѿвчнхъ. а възнѧтрѧдоу
 же сѣтъ вѣщн и хыщннщн. 16. ѿ плодъ
 м. нз. нхъ познаете ж. еда ѿвзыемѧтъ.
 ѿ трѣннѧ грознѣ. нан ѿ вѣзчеца см-
 м. н: кен. 17. тако всеко. древо добро пло
 добръ творитъ. а злое древо пло зль
 л. 14а творитъ 18. не можетъ древо добро пло
 зль створити. ни древо зло пло добръ
 створити. 19. всеко древо іеже не твори-
 тъ пло добра. посѣкаѧтъ іе и въ ѿгнь
 вѣмѣтаѧтъ. 20. тѣм же оубо ѿ плодъ и-

хъ познаете ѧ. в. не ѿ. м. г. нѣ: м. нѣ:
 21. Не всекъ глѧн мнѣ .гн. гн. не можетъ за. сѣ:
 възнѧти въ цртво нечное. нж творѧн
 вола ѿца моего. нже іесть на несехъ: м. ѧ:
 22. Мнози рекѣтъ мнѣ въ тѣн днѣ .гн. гн. чн сѣ: —
 не въ твоѣ аи нмѧ пррчѣствовахомъ.
 и твоимъ именемъ. бѣсѣ нзгонѣхм:
 и твоимъ именемъ снази мнози стро-
 риномъ. 23. и тодга исповѣмъ нмъ. іако
 ннкоан же знаяхъ васъ. ѿтнѣте ѿ м-
 не дѣлаѧщен безаконнѣ. к. сѣ. 24. Вѣськъ :м. ѧ: —
 оубо іеже слышѣти словеса моа сн. и сж .г. рѣ.
 творитъ іа оуповѧ и мжжоу мждроу.
 нже соза своѧ храмннж. на каменн. 25. и съ-
 ннде дѣжъ и придошж рѣкы. и въвѣ-
 іашж вѣтрн. и нападошж на храмннж.
 и не паде сѧ. ѿснована бо бѣ на каменн.
 26. и вѣськъ слышжн словеса моа сн. и не
 творѧ нхъ. оуповѧ сѧ мжжоу боуѣ. и
 же соза своѧ храмннж на пѣсцѣ. 27. и съ-
 ннде дѣжъ. и придошж рѣкы. и въ-
 л. 146 звѣашж вѣтрн. и ѿпрѣшж сѧ храмн-
 нѣ тон и паде сѧ. и бѣ разѣдрѣшеннѣ еѧ
 м. ѧв. всанко зѣло. 28. и бѣ іедга кончѣ ісѣ. въ-
 сѣ словеса сн. и днѣхъ сѧ народн и ѿ-
 чнщн іего. 29. бѣ бо оучѧ нхъ іако властѣ и-
 :м. ѧг: мѣ. и не іако кннгочнѧ и фарисѣн:
 Мт VIII. 1. Съшѣдѣшѣ же іемѣ съ горы. въсѣдѣ іего н-
 дошж народн мнози. 2. и се прокаженъ при-
 стѣпъ. и кланѣашѣ сѧ іемоу глѧ. гн. аще

СТАВЪ ЗАПРѢТН МОРОУ. Н ВЕТРОМЪ. Н БЫСТЬ
ТНШЪНА ВЕАНА 27. ОУЧНИЦН ЖЕ ЧѢДНШЖ СЛ.
НЕ. Е. ГЛЦЕ. КАКО СЕ ЕСТЬ. ІАКО ВЕТРН Н МОРЕ ПО-
П. Н. : Ѡ. М: СЛОУШАЮТЪ ІЕГО: К. ЧЕ. ВО: 28. ПРИШЕДШОУ
: Ѡ. : ІСОУ НА ѠНЪ ПОЛЪ ВЪ СТРАНѢ ГАДАРНЬСКѢ
СРѢТОСТА Н ДВА БѢСНОВАЩА СЛ. Ѡ ЖААН Н
СХОДАЩА. ЛѢТЬ ЧѢЛО. ІАКО НЕ МОЦЫ НИ-
КОМОУ ЖЕ. МНМО НТН ПЖТЕМЪ ТЕМЪ. 29.
Н СЕ ВЪЗ(Ѣ)ПНСТА ГЛАЩА. ЧТО ІЕСТЪ НА-
МА Н ТЕБѢ ІСЕ СНЕ ВЖЕН. ПРИШЕЛЪ ІЕСН СА-
МО. ПРѢЖЕ ВРѢМЕНЕ МЖЧНТН НАСЪ. 30. БѢ
ЖЕ ДАЛЕЧЕ Ѡ НЕѢ. СТАДО СВИННН МНОГО.
ѠІ (...)ЕННѢ МОРОѢ Н ВЕТРОУ:
ѠІ : Ѡ БѢСНОВАЩЫМ СЛ: —